

ספר

מדור לדור

יספר לדור דרכי החיים בדור העבר וביתוד חי אהינו בני ישראל החמרים
והמוסרים מצוירים בצוירים והמינות נאמנים, לתועלת בני דורנו המבוארת
בפנים הספר.

סגח

צבי הירש הלוי קאלפ לבית ליפשיץ.

ווארשא

ברפוס ג. סאקאלאוו.

תרס"א.

СЕФЕРЪ „ИДОРЪ ЛЕДОРЪ“

т. в.

Отъ поколѣнія до поколѣнія. Историческіе очерки
изъ прошлаго еврейской жизни

Сочиненіе ГИРША КОЛПА.

Типографія Н. Соколова, Варшава, Маріинская 2.

1901.

Дозволено Цензурою
Варшава, 22 Марта 1901 года.

הקדמה.

יכול אני ורשאי לפטור עצמי מהקדמה לספרי זה, יען כי המאמר הראשון „שימת לב“ כלו אומר מה הספר ומה כוונתי וחפצי בו. אך הלא כבר נגזר אומר כי „ספר בלי הקדמה, כנוף בלי נשמה“ והשם שיחדתי להמאמר הראשון מוכיח עליו כי אכן הוא עצם מעצמי הספר. ואיננו איפוא הקדמתו. ואחרי אשר בחלה נפשי בהתנצלות לפני הקוראים והמבקרים, כפני שאינני רואה בה תועלת, ואך לסוהר היא, לא נשאר לפני לדבר אל הקוראים הנכבדים בהקדמתי זאת רק את דבר הזה: כי הציורים והתמונות מדרכי החיים אשר אני מביא בעברי מדוד לדור, מובאים לא רק לבני הדור הזה, אשר לא ראום בעיניהם ויתענגו עליהם, כי גם להקנים הזוכרים אותם כמוני, כי גם הם יחבבום ויזוררו מריח הישן המוגש לפניהם בקנקן הרש, ומצאו בהם תועלת הוקנים והצעירים יחד. יוכל היות כי ימצאו איוה מקשנים איזר יקשו לשאול: מאי קמשמע לן הבחבר. אך לשאלה כזאת וכזאת לא ישים כל מחבר את לבו, ואם רק מבינים ישרים יחזו דעת כי ברכה בספר הזה, והיה זה שכרי.

קטונא יום ג' ב"ח אדר ראבון תר"ס.

המחבר.

כתבתי:

Г. Гиршъ Колпъ г. г. КОВНА.

או:

Hirsch Kolp, KOWNA (Russ.)

שימת לב.

ברוב חכמה רב כעס ויוסיף דעת ויוסיף מכאוב" יאמר הקהלת, ודבריו אלת צאמנו מאד מפי הנסיון בדור דעה הזה, אשר כלנו חכמים, כלנו נבונים, כלנו יורעי בינה לעתים לדעת את אשר לפנינו לא ידעו דורות ישראל. דור דעות אנחנו, וכרוב הדעות כן רבו המפלגות בקרבנו גם בדור הישן, גם בדור החדש, ובקרב כל מפלגה בעצמה איש מרעהו יפרד ברעתו ובמחשבותיו, ואיש איש לפי הלך רוחו יהיה דעת, והצר השוה שבין כלם הוא: חסרון קורת רוח ואי רצין בכל אשר לפנינו, מדרבני בני עמנו וארחות חייהם בימים האלה, ומתוך קמטי פניהם נקראים הדברים, אשר אמנם חרפה הם לדור חכם להגיד: "היסים הראשונים היו טובים מאלה" ועל כן בלשון אחרת ידברו: "איזה שניים ותיקונים חסרים בארחות חיינו ובדרכי העבור אשר לנו". ויהי העם כחולה מחלת עצביו, יחוש מכאוב ולא ידע מה הוא, והתעצב אל לבו, והתמרמר על נפשו ועל תבל ומלואה, ורגז ושחק ואין נחת רוח לו בכל אשר לפניו, מבלי דעת בנפשו בשל מי ומה הסער הזה בלבבו. אכן יד הספרות החדשה עשתה זאת, היא הוסיפה רעת והוסיפה מכאובן הספרות בכלל, מודעת היא בכחה הכביר ובעצמת פעולותיה מאד על גוי ועל אדם יחיד. היא תרומם גוי או תשפילהו. כל דעה חדשה אשר תוכה ארחה ברספרות, קל מהרה תסלול בלבב הקורא, ועד מהרה ירוץ דברה מפה אל פה, תמלא אונים, תלבב לבבות, ומשלה ממשל רב בעם, וכמו עצום ורב הטוב הצפון לעם בהספרות מאד דעה ישרה הזרוע בה להצמיח צדקה ולהפירות ישע, כן רב האיד הנכון לעם מודע דעה כוזבת הזרוע בה כאור מתעה, לסכל דעתו ולהתעותו אחרי שוא. וכאשר רבות ראינו ושמענו מכל אשר פעלה ועשתה בקרב עמים רבים הספרות אשר הבינה הישרה רוכבת בה, להעיר ולעורר את האהבה בלבבם בכל עת לכל חפץ טוב ומועיל. להפית רוח נבונה בעת מלחמה, ורוח חכמה ורעת בעת שלום, ולהרים קרנם בעשר וכבוד, כן לא לעתים רחוקות

אנחנו רואים ושומעים, עד כמה הרעה השחיתה רעה כוזבת בכח הספרות אשר לא לבניה ישרה גברה בארץ, והפיח רוח פרצים בעם להותם, ותשפילם עד עפר. אנחנו עם התורה ההתבונה והמסורה, אשר בחכמת חכמיה ובינה נבונה רכשנו לנו ספרות עשירה בדת קרושים, כבירה במסור ובמדות ישרים, ושגיאת כח המחיק קיומנו והמישב דעתנו, ספרות רבת הכמות והאיכות אשר לא יחסר בה כל טוב מדרך ארץ וארחות חיים — אנחנו לא נמנענו מעולם מהביא אל תוך ספרתנו העתיקה, גם את הבינה והברכה מבכורי העתים והתפתחות העמים. אך בקבלנו את הטוב מכל מקום, ואת האמת מפי שאמרה מפי הנסיון והמציאות, לא כל הרוצה לטול את השם בעל בעמו, בא ונמל חלק בספרתנו, לשאת את הרעה והדבור בעם מה לקרב ומה לרחק, על כן עמר מעט וקנים בנו, ודעתנו היתה מיושבת, ככל תחליפות והתמורות אשר עברו עלינו מכית ומחץ. בהעיר הספרות למוסר אוננו, העירה בקרבנו מוסר כליות ולב על חמאים שאנו חבים בנפשנו לה' ולעמו, ולא עלה על לבנו לשאת חטא על האומה. בהתעורר הספרות על חנפים, לא חדלה להעיר ולעורר את האהבה והאחוה בלב איש לכל עמו. הבעיסה המרורים והטיפה עפים, והיו נוי חומא עם כבד עין, ו"עם קדוש אתה לה'" נאמרו בספרתנו בדבור אחד, ומקול גערתה שמעה אוננו ותכן: "יתמו חמאים ולא חמאים" על כן היתה תוכחתה לבקרים תוכחת חיים ליחיד ולצבור.

ואולם מאז רחבה ונסבה הספרות החרשה למעלה, והטלא כל פה דעת וחשבון ככל המעשים אשר יעשה האדם וחי בהם לרוח העת, העמיקה הרחיבה מחלת נפש סתרת וכאב אנוש לאומי בתוך עמנו. על כל דבר פשע אשר יפשע איש פרמי, על כל עות הדין אשר יעות אדם לרעהו כריבו, ועל כל פרצה קוראה לאי סדרים לבוא אל איזה קהל ועדה, אשר יפרוץ איזה פורץ בשער, תבוא הספרות ומפתח על פני הכלל כלו לאמר: "שחתך ישראל!" וכל היודע לכתב ולקרא, או גם כל אשר לו און שמעה ולב מכין בדברים הנקראים מפי אחרים, הוא יחיה דעת מה טוב לישראל, הוא מבקש חשבונות, תובע תביעות, ובא במענות על עמו ועל חסידיו, על רבניו ומנהיגיו, על חכמיו ומאשריו. וגם הזקנים שברור, אשר אין להם חלק בספרות החרשה, ולא דרכיה דרכי לבם, גם לבם הולך וסוער כבת קול הסונה של הספרות החרשה, בתלונות ופענות על העם, על הדור הסורר. ויהי העם כלו כמתאוננים רע על העם כלו. ובכל המענות והתביעות השונות אשר לאיש ואיש לפי הלך רוחו בדרכו לבו, הגנו מוצאים את הצד השווה לחיב את הכלל על חמאת הפרט, ולשפוט לאשמה העם את התוצאות והמאורעות המחויבות בהכרח לצאת מתוך איזה קהל ועדה, כמסובכות במבע מסכות שאינן הלואה בישראל ואמנותו. והגנו רואים ושומעים את העם כלו מתנודד, כמד

תציקהו מצוקת נפש מסתרה. והוא משמיע אנחותיו וגניחותיו בפי ספרים וסופרים במענות ותביעות הבאות רק מחסרון ידיעה בסבה העקרית לכאבו הנזכר.

וקני עמנו הותיקים מתאוננים רע באוני בני דורנו על פריקת עול וקלות ראש, על אהבת הוותרות הנפירה ובקשת חיים של עשר וכבוד מדומה, על חסרון עוסקים בצרכי צבור באמונה, ובעיניהם העם כמעט כלו סג יחיד נאלחו. ולעומתם המשכילים יתעברו בם, ויכרו משפטים בשער, על חסרון דברים ישרים בררכי החנוך, על חסרון סדר ומשמר, חשבון ודעת בכל מוסדות הצדקה והחסד בתוכנו, על הבלי שוא ומנהגי תפל אשר לא המהרנו מהם עוד לפי דעתם, על חסרון המשמעת אשר בכל העם לראשיו ויועציו; על חסרון נוררי נדר ועומדים בפרץ אשר לא ישאו פנים לאיש, ולא יהנו את נפשם בעד מוכת העם; על חסרון מפקחים בצרכי צבור לפי משאלות העת. אלו ואלו צועקים בלחש על הגבירים האדירים אשר אין בהם חולה וכואב על העם האמלל; אלו ואלו יחד יתמלאון לשאת חמא על הרבנים אשר לא יצאו ירי חובתם אל היראה והותיקות הדרושות חפץ הותיקים מזה, ואל הזוי והזהר, אשר בני הדור החדש דורשים מזה. אלו ללו תובעים ונתבעים בתביעות כוללות המתחלקות לכמה גיצוצות, בידי הסופרים קורחי האש ומאורי הויקות, על כל המעשים המכוערים באיזה קהלה, הבאים בתולדות סחויבות במבע האדם הכא בנסיון, ורוח המקום או הזמן לא תניחנו לעמוד בו, שבכל אופן אין אחריותם על העם ואין בכלל האשם שבפרט. על כל ריב וכל דבר אשר לא כדת, על כל חמאת הצבור והיחיד, תבא הספרות להשמיע קולה בשער. על כסף קדשים אשר איזה עסקן בצדקה דרכים מכנים כחשאי לכיס, לפי רבת רבים, תבוא היא להוציא בקולי קולות. את רוב שיחה ובעסה על כל הקהל אשר לא ידע עת וחשבון.

שמה, במקום קדוש, ביום מקרא קודש, קראו לריב בגלל עליות שמנות, קראו למהלומות על דבר התמונות גבאים בחזקה, והספרות תשמיע קול גערתה, ועיני כל העם תראים את הקולות ההולכים מסוף העולם ועד סופו כעל כתבי העתים, תכהינה מכעש, ואונייה השמענה משמעות הדברים המכוערים כקול ההר העונה בנו כי אכן אשמים אנחנו כלנו — כל העם! „אבל אשמים אנחנו בעצמנו על כל הרעות הבאות עלינו. אין סדר ומשמר לכל אשר לנו, אין חשבון ודעת בכל מעשינו, אין משמעת, אין דרך ארץ ונימוס להמונו, אין אמת ואין אמונה בכל העוסקים בצרכינו, ואין עושה טוב מפני שהוא טוב, אין גם אחד בתוכנו אשר לא יכון בעשהו דבר עמו להנאתו ולטובתו“.

את הדברים המרים האלה, שהם ודוי כולל את כל עונות בני ישראל לכל חמאתם, שומעים אנחנו כמעט בכל עת ובכל שעה מפי כל מפלגות בני עמנו,

כדברים מוסכמים מכל צד ומקויסים בעדות הנסיון והמציאות. ככל חמא אשר יחמא איש לאלקים או לאדם, בכל סנרעת אשר ימצא איש לפי דעתו בהנהגת הצבור, ובכל חמאת אשר יחמא איש מורם מעם ובעל בעמו, למראה האדם הרואה לעינים, יעמוד העם כלו למשפט החרוץ בודוי הרברים הרעים האלה, אשר ישיחו וידברו כל העם למקמנם ועד גדולם.

מה אמלל הוא העם החולה מחלת רוח כזאת, להביס ולראות רק עמל ואון בקרבו, להאמין כי משחתו בו כנפשו, וכי כבר עלה רקב בעצמיו, וחבורותיו הבאישו נמקן מפני אולתו, עד לאין מרפא. אין עוד קשר וחבור לחלקי אבריו החיצונים והפנימים, והוא בעיניו רק גל עצמות יבשות, אשר אין בהן כל לחלוחית אומה. עם אמלל כזה המאבד דעת נפשו לדעת, הלא עם אובר הוא באמת, כי אם הוא בעצמו מצדיק עליו את הדינים המתוחים עליו מאת אויביו, מה יענו ויאמרו אלה אשר בידם טובו, מי יצדיקרו ומי יפלל לו?

לראבון נפשנו נמצאים אנשים מאתנו המצדיקים עלינו את דין שונאינו גם במכתבי העתים הלועזים. רבים גם סבני ההמון הקוראים פפורים רבים ושונים בשפת יהודית המדברת וגם הם למדו לשונם לאמר: „אשכנו מכל עם בושנו מכל גוי, אשמים אנחנו על כל התלאה אשר מצאתנו כי אין סדר ואין משטר בתוכנו“, כי וכי וכי, ככל הרברים האמורים הנשואים על שפת כל.

אמנם כן, יש טענות אשר טענות הן בעצמן, אבל על מי החולנה התביעות? מי הוא אשר כתב ידו על שמר ערכות כי מידו ידרש כל עול אשר יעשה בקהלות עמנו? הלא בצדק ישאל כל איש לתמו: „מה אני ומה חובתי להעם כי יבכה באוני ויתאונן על מעשים אשר לא יעשו בישראל על פי התורה ותיושר? אם יש בנו איש או משפחה או גם מפלגה אשר יחמאו ואשמו, אני מה? מה אני ומה גם אתה, הסוחר או החנוני, אם פלוני איננו נקי כפים ומכנים בחשאי לביסו ואיננו מוציא לצרכי הצבור כאשר ידבר פיו? מה כחנו נגד איש הזורע הלוקח לו בחזקה כל נתח טוב מ„העליות השכונות“ ויתעלה ויהללל ויתגדל על כל? ומה נעשה לשם ישראל המתחלל ע"י בעלי אגרוף בהצותם על בני עולה בבית הכנסת ויעשו את בית ה' כמסערת פריצים? כמה כחנו יפה בימינו אלה אשר מקרבנו אין לנו כל הקיפות מבלעדי הקיפות הממשלה המשנחת עלינו השגחה כוללת את כל העמים והדתות החוסים בצלה, אשר לא ההערב באמונות ודעות פנימיות ובמנהגים אשר בהוכנו, וכל איש ילך בשם חרות הדעת וחפש הרצון, ויעשה מה שלבו חפץ; וכמה נוכל להעמיד את כל הקהל הקרוש על ה: מ: , על דתין ועל השלום? לשנות דרך עמנו לטוב, להביא צדק ומישרים, משמר וסדרים בקרב כל עדה, ולמעת משמעת בלב המון העם לרבנינו ולחכמינו? ושתהינה המשמעת וההנהגה כרצון

כאיש אמת ודורש טוב לעמו ובשפתיו, ולו איפא הלא יאתה ההשגחה כערה ובצרכיה. אבל כמעט מששנו בדופק שלו, נוכחנו כי גם לא זה הוא האיש אשר אנחנו מבקשים. גם הוא אין עיניו ולבו כי אם לביתו ולנכסיו, מקים הוא כירא וחרר את דברי רבותינו באבות, "מרבח נכסים מרבח דאנה". קול פחדים באזניו מהברחת נכסים, חרד הוא לרגעים מכאי בריחו במשא ומתן לבל יפשו לו את הרגל. ואיך יוכל לפנות דעתו מראנותיו לנוע על עסק הצבור? גם את השלישי גם את הרביעי גם את כל העוברים בסך לפנינו, נראה מבהלים ורחופים במרדוניהם ובדאגותיהם הרבות משערות ראשיהם והעצומות מכחותיהם. אנשים צעירים לימים ושערותיהם הלבניו מרוב מררה ומחשבות דאנה יומם ולילה, ואם נדבר באזניהם דבר מצרכי הצבור, והכימו אחרינו כעל מכלי עולם. וענו ואמרו: אין אלה כי אם שרידי דור המדבר אגלי סן, ובלבכם יתנונו לנוכלים וצבועים או לכמלנים ריקי המוח, כי אין פחתות גדולה בעיני איש מעשה המרוד בעסקיו, כהעסק בצרכי הרבים חנם אין כסף בזמן הזה, ואם אמרנו נלכה נא אל הגדולים, הגבירים האדירים, לבקש מהם שימה עין ולב לצרכי עמנו, הלא במעוף עין אחת נראה ונוכח כי תקותנו מהם נכזבה. הן אין לנו מרודים משוקעים בדאגות כמוהם. כי מלבד הכלל הגדול "מרבח נכסים מרבח דאנה" הנה דאגותיהם ומרדוניהם שונות ומשונות מדאגות כל העם ומרדוניהם, כי גם בשעה שהם פגועים מעסקיהם הגדולים והנכבדים, הנם מרודים מאד בנשפי חשק, בצחוק הכרמים, בשעשועי אהבים, בתיאטראות, במסעות, ובמרחצאות אשר מעבר לגבול. בקבלת פני שרים הבאים לשחר אותם בבתיהם, להתענג על משהו שמנים ולהתעלם באהבים. מרדות הקנאה, התאוה והכבוד הוציאות אותם מדרכי החיים המכוערים, מכניסות בהם דאגות שונות, מכאובים מסתרים, שבר רוח ומפח נפש, המעבירות אותם על דעתם ועל דעת עמם ותורתם. רבים מהם, גם בשבתם בתוך עמם, הנם ככל לבנם ובכל נפשם נתונים לעם אחר.

אל נא נשחית דברינו על אונותיהם, ונסורה אל הרב האכ"ר. הנה הוא יושב במתח עליון, נהנה מזיו התורה, לחמו דגן שמים, ומרוע לא יעבוד עבודת הקרש, עבודת עמו ונחלתו? הננו באים אל ביתו, ומה אנחנו רואים? הנה זה היושב על התורה — אל עקרים הוא יושב, שכים בעיניו וצנינים בצדו. בעלי הבתים אשר שמועו לראש, עומדים ממעל לו, ומציפים מי מריבה על ראשו, ועל קרקרו חססם ירד. חייו הלאים לו במכס המלח או השמרים אשר הרימה העדה בקמה ביום הלקחו אחרי כבוד בתוכה, והוא מסחר כל היום מפני החסה הגתכת על המכס, פן יפירו ברית מלח הכרותה לו מאת העדה במכס המלח, או שתה ישתה את קובעת כוס התרעלה בעברת רבים השמורה לו בגלל מכס השמרים. הרב הוא

השעיר הנושא עליו את כל עונות העדה. על כל דבר פשע, על כל פרץ וצווחה בעיר — ירשעו רק אותו, ואיש לא ישיב אל לבו, הן דבריו אינם נשמעים גם לי ואיך ישמע לו פלתי העובר בשאט נפש על רעת המקום ועל דעת הקהל?

זה הנבל ואיש הבליעל אשר לפני יום ענה עונות להרב ויאמר להכהו בלשון על עמדו ליטין העשוק מידו הוא, ומי כהנבל הזה יודע ועד כי אין עוד מורא הרב על עושי עול, והוא בא היום לקרוא חמס על רעהו באוני הרב ודורש בחוקה כי יעמד לימינו, כי הלא רב הוא, ולו הלא הגדולה והגבורה להציל את העשוק מיד עושקרו! אמנם כי לא יאמן אם יספר בדבר הזה, שני הפכים כאיש אחד, אבל הלא עינינו ורואות ואוזנינו השומעות מעשים כאלה בבית הרב ומי יכויבנו? בית הרב הוא המקום המזון ומוטן לפורעניות, למרדות וקטמות. אליו יבוא כל איש מר ומצוק, כל טובבי ערים ומלחכי פינכא. כל אשר נשרף ביהו או חנותו, כל גולה ונחד, כל הלך וחלך, הבא ועמד לפני נכאי צדקה, ובעלי הבתים, ישמע המענה אשר יענו פה אחד: „אל הרב! הוא יושב שאנן שוקם על שמריו, לחמו נתן, חייו נאמנים, וידיו רב לר“, אף כי כלם יודעים, אשר אין כל קופה של צדקה בידו, ואין לאל ידו להושיע במאום לאלה הסובבים.

הנה בעינינו ראינו כי גם הרב איננו רב להושיע ולעשות דבר לרבים. כל לב יודע מרת נפשו, יודע מה חדל הוא, ובכל זאת כמעט ינוח איש איש מעצבו ומעבודתו הקשה ומצא הרוחה. הגביר, העשיר, הבעל בית, הרב והצעיר, כמעט ינוחו, ועל ובאו על לבבם דברי הימים והמעשים הנעשים בעמנו, והנה כלנו מתאוננים, כלם תובעים תביעה ערבות, כל אחד שוכח מצבו ומצב אחרים, ומשמיע הלונתו ותביעתו, כמו יבקש ערבות הכלל על הפרטים!

ב.

פשר דבר.

אבל אי מזה באה רוח התלונה הכללית הזאת אל תוך עמנו? ומי הוליד בקרבנו מענות יחיד על הצבור? האמנם רק תואנה אנחנו מבקשים איש על עמו תואנה ברמות חמת עכשוב אשר על לשון אויבנו מסביב המרשיעים את כלנו בעון יחידים מאתנו או רק בשגגתם? ואולם אין זאת, הלילה לנו לחשוב חזקה על עמנו, כי אכן יש פתרון לשאלה הזאת בתורתנו ובדבריו ימינו הנחתכים על פיה.

הערכים קראו לנו עם הספר, אך שם התאר האמתי אשר יאות לנו באמת הוא „עם התורה“. התורה היתה מעולם הרוח החיה בעם, ועל פיה חברו יחדו רבבות אלפי ישראל, ויהיו תמיד כאיש אחד חברים ומחברים כאחדים נידים ועצמות, אשר בחלות אחד מהם, או בעלות רקב בעצם מעצמו, הרגיש העם כלו החי חיי התורה, את הכאב. ועל כן, על פי תורת החיים הזאת הנמוגה בתוכנו „כל ישראל ערבים זה לזה“, וכמו יש אשר ינגע אבר אחד, והאדם לא יחוש בו כל מכאוב, וכאז נרפא הנגע יען כי הרעל יעזוב את האבר ההוא, ובא ופשה באברים הקרובים והרחוקים, ונגע עד הנפש לפעמים. כן ישאו רבים חטא היחוד בתוכנו ועונותיו וסבלו הם, בעת אשר הוא שלום מיוחד ובריא אולם. כאשר אמרו פנחס והזקנים (יהושע כ"ב. כ') הלא עכץ בן זרח מעל בחרם ועל כל עדת ישראל היה קצף והוא איש אחד לא נגע בעונו. ועל כן, בכל עת אשר דבקו בצרעת סמארה, באחדים מאברי האומה, עונות חרב, קסם ומרי, כחש וזדון, אשר רפאות תעלה אין להם, ואם לא יעלה עלותם הכזרת להכרותם והבאישו והשחתו לכל העם, אז אחרי החקירה והדרישה היטב נכון כתורה, קים העם בעצמו, לפנים בימי קדם, מצות „ובערת הרע מקרבך“.

ותורת חיים אשר בידנו איננה הלזיה בזמן ובמקום, ועל כן היא שעמדת לנו ותחינו בכל העתים ובכל הארצות, אשר היתנו בהן גרים ותושבים ועבדי מושלים שונים. בכל הכבוד והמורא אשר צוהת לכבד וליראה את מושלנו מקרבנו בהיותנו בארץ ממשלת ידיו, צוהת אותנו לכבד וליראה את המושלים ולשמור חקי הארצות אשר בצלם אנחנו חוסים ובהם נמצא מחסה ומוצא חיים, ותחת חסותם הראתה תורתנו נפלאות בתוכנו, אשר לא נראו ולא נשמעו בכל הגוים הנודדים וגולים מארצם, שבשפלנו ובהיותנו נודדים מגוי אל גוי ומארץ אל ארץ, בעוד חשך כסה ארץ וערפל לאומים, כבר היינו מתוקנים וגאורים בכל המעשים והמדות הטובים, בכל החברות הטובות לכל מעשי הצדקה והחסד, ערוכים בכל סדרי עם ומשמרי קהל, ולא בחיל ולא בכח כי אם ברוח התורה החיה בקרבנו עשינו את כל הבורה הזה. כי גם אחרי שבמלו הנשיאים וראשי הגלויות בתוכנו, עוד רב היה לנו כבוד התורה לעצור בעם, עוד היה כבודה חדש עם רבני הגליל, אשר היה להם המשפט מאת הממשלה בימים ההם, במדה ידועה לעצור בעמם, הם יתאספו שנה שנה לאסיפות בערי השוק בימי הירידים כמו: בלובלין, סעלץ, חעלווי, לחועץ, לתקן תקנות למצב החומרי והמוסרי, כאשר עוד נשארו קימים ועומדים בתוכנו כמה מהתקונים של הרבנים הגאונים, הנודעים בשם ה"קדושים".

לכל תקלה ולכל קמטת כללית שתו עצות, עשו פליליה כדת מה לעשות

גזרו גזירות ותקנו תקנות. בידם היה עוד הכח והעוז לענוש את עוברי חקי התורה ופוצצי גדרי המוסר בענשים חמרים ומוסריים. עוד היתה בידם הרצועה, וכפיהם חרס, נדוי, שסתא וניופה. והפרנסים בחיורי הקהל, אשר הרבנים נתנו מהדום עליהם. יורדים על ידיהם, ויחד היו עוסקים בצרכי הצבור באמנה בתורה ובמצות, ויפקחו עליהם, ועל הסדרים הישירים בעדה, ויחד היו לישועות חכמות ודעת התורה ולמודיה בעם. וגם אחרי אשר במלו רבני הגליל, וגם נאסר החרס, עוד היה לנו שלטון הקהל והפרנסים ברשיון הממשלה עד שנת ה'ר"ד 1844. אשר אף כי שקר ענו בני עדי שקר ומוציאי דבתנו רעה, כי היינו כממלכה בתוך ממלכה, נהפוך הוא, כי הקהל והחזי מפי הרבנים שומרי משטרה התורה, האומרת דינא דמלכותא דינא, מלא אחרי הממשלה. ויהי לה לידים בגבית המסים וכל מנאותיה ומאת העם, ויחד עם הרבנים השניחו ראשי הקהל לכל יחלל שם ישראל במעשם אשר לא יעשו מטעם הממשלה. בכל זאת אמת היא, כי היה העוז ביד הקהל, ברשיון הממשלה, לנהל את העדה, להשניח על סדרי הצדקה ולסור כל עושה עול וספריע מוסר בענשים ידועים, אשר רובם מוסרים בהסכם רעת הקהל לאותות חרפה ודראון.

יה היה יראת ענש החרפה להניא רבים מעשות רע. כי לא התכבד המתכבד אז כי אם בכבוד המניע לו מבני עמו, ולא התהלל המתהלל כי אם בתהלות ישראל, ויראת ה' זו הבושה היתה על פני כל העם, ואם הברל הברילהו הענש מעל עמו רק על ימים מספר, והיתה זאת לו לחרפה לא יכול שאתה.

לא נרחיק מבטנו לאחור מענשי הצינוק והמהפכת, אשר יכלאו לפנים ראשי הקהל את עוברי עברה, כי די לנו כמה שעודנו זוכרים, כי גם הנזרה אשר נגזר על איש לבל יקרא לעלות ולברך על התורה משך זמן ידוע, רבאה כחלל רוחו, ויהי בעיניו כזעום אלהים, וכנרד מתורת האדם. יש אשר כתבו על הסמרת בספר הקהל בל"ד ובל"ק לאמר: בלי רעה ובלי קלפי לבחירת ראשי עם ומנהיגיו, ויהי בעיניו כאדם שאין בו רעה ואין לו עוד רחמים בלב העם וכמשלל זכות אדם בעיניו. (дешонъ възбъ правъ соотоянй). היה היתה לפעמים גערת חכם להשקוט דבר ריבות ולהשביו שאין נרגנים חפצי קרבות בהתאסף ראשי עם לשכם עצה בצרכי העדה. גם לאיש זרוע אשר לא אבה שמוע לקול הרב וראשי העדה, ועשה עול ליחיד או לצבור, והוא נאור בגבורה חזונית, היה רי להרעים ולקרא אחריו מלא העיר בעכוב הקריאה בבית המדרש. עד אם יכנע לכבו הערל לפני הרב ודעת הקהל, ותתרפס לפניו לקבל עליו את הדין. אז היו באמת כל ישראל ערכים זה לזה. כל אחד הרגיש בנפשו כי ערב הוא בעד רעהו, בעד עמו ובעד קיום

תורתו. כל אחד היה נתון לבירה עם. האיש אשר הוציא עצמו מן הכלל, לבלתי השתתף בצערו ושמוח בשמחתו, היה בעיני העם כבוזר בעיקר היהדות, וכאמר סת אשר רוח התורה החיה בעם לא תחיהו. לא-איש היה בעיני כל ישראל, וכן היה בעיניו כנכרת מתוך הקהל. על כן הרגיש כל אחד, כי לא טוב היות אדם גבול מעל עמו, וכי זה כל האדם להמשיך אחרי הצבור בכל דרכיו ולהטות את דביו בכל מעשיו.

ג.

הנה כי בן ברית עם, אחוה לאומית, הדרת זקנים, כבוד חכמים, שמוע והקשב. הקימות ומשתלמות רק בהתחברות ובמשמעת אשר היו בתוכנו, הנשואות על שפת הדקנים המספרים לבניהם מתהלות ישראל אלה, הן הן השאירו לנו בכיאת שמשן צללים מבהילים של ההאונות, מענות ערבות ובקשת חשבונות, מתוך הרגשה פנימית אשר ירגיש כל אחד. כי לא כך היא המדה הישראלית כמו שהיא עתה.

ההרגל התמיד במשך מאות שנים רבות בחיי עם מתוקן ומשוכלל אשר נעשה לנו למבע קים, ואשר עתה חדל להיות לו ארח עולם בתוכנו, הביא בלבבנו מחלה מחויבת לבוא משנוי טבע פתאומי כזה. על כן הגנו מתאוננים, מתנעשים, מתעברים, ובאים כמרוניא איש על עמו.

עוד העניים והאביונים מבקשים לחם כנושים בנו חוב המניע להם בצדקה, עוד עשוקים ישועו מתחת ידי עושקיהם אל רבנים וראשי עדה, עודם שונים לבקש טעו מעשק ומרוצה בענוב הקריאה. עודנו דורשים סדרים, תקיפות קהל, גערות חכמים בממרים ומשמעת. עודנו תובעים קנאת ה' ותורתו מאת רבנינו חדלי הבח וקצרי הרוח, ועודנו מבקשים את העסק בצרכי צבור כאמונה, מגבירים אשר לא לאמונה נכרו בארץ. בעת אשר כל מאורי אור אלה, לא רק כי כבר נדעך אורם, כי גם סר צלם מעלינו. כנסת ישראל, האם הרחמנית ואשת החיל, כבר סר כחה להושיע ידה לה, כבר אברה את זכות הרעה והרפור כחנך בניה והורחתם, ובניה יצאוה איש לבצעו ולחפצו, מבלי פנות איש לאחיו בצרה, ובכל זאת, לכל צרה ומצוקה, לכל מכשול לב ופוקה, לכל ריב ומרדנים בין האחים, נתבעת היא מבגיה חביעת ערבות. יען מה? יען כי בצר להם יוכרו ויגישו כי בהלה נרת על ראשם, לא חשכו עיניהם כל כך גם בימי צרה וחשבה.

ד.

הנסבה העקרית.

ההנסבה העקרית לכל העוובה הרבה אשר בתוכנו בני ישראל, היא המעברה המהירה מהתקופה הקודמת לתקופת העת החדשה, אשר הביאה שנוי עצום פתאומי על ארץ ומלוואה.

לפי המהלך הטבעי אשר לעולם במנהגו, העבורנה שנות כמה דורות בפרט ישנה הזמן פני תבל במדה כזאת אשר לא יכר מראה מלפנים, ולא ישאר רושם מזכרונותיה בין החיים, והשנוים המתונים לא ישנו את רוח העם ודעותיו. וזה באמת עברו שנות כמה דורות אשר התנהלו לאמן לרגלי הזמן, עד ימי מלחמת קרים, מבלי כל שנוי מרגש, עד אשר בא שנוי כביר ונמרץ, וידלג על הדרי עד ויקפץ על גבעות עולם, קפיצה פתאומית אחרי מלחמת קרים, משנת תרי"ג עד שנת תרמ"ו 1853-1855, ויהפוך סדרי עולם על גוי ועל ארם יחד במשך מעט ועת מצעירה שפעת עשר כסתה ארץ, המסחר וחרשת המעשה פרחו ושנשנו בזמן קצר. שערי הגבול הוזלו בעד הגוסעים לחו"ל, חיים חדשים וארץ חדשה נראו בכבודם ובהדרת יפים לעיני האדם, וכני האדם שנו דרכי חייהם והלך נפשם, ויחליפו כלבוש גם את דעותיהם, מושגיהם ומנהגיהם.

ובנאון רהבי העת החלו להביט על תקופות עברו כעל עולם התהו, ואבותיהם היו בעיניהם נגדם כקופים בפני אדם, והשנוי הכללי הפתאומי הזה, נגע וילפת גם בעמודי התוך אשר בית ישראל נכון עליהם ויועזעם. כימי דור אחד נשכחו דרכי העולם העבר הכללי, ודרכי אבותינו וארחות חייהם מלב רבים. ועל כן, על החפצים להביא במשפט את עמנו, לדעת ידיעה ברורה את דרכי החיים אשר במלוא רוחב ארצנו בכלל בתקופה הקודמת. וארחות חיי עמנו החמרים והמוסריים בפרט לפי מצבם הטבעי והדתי, ולהתבונן על השנוים הכבירים אשר הביא הזמן בתוכנו, ותנאי החיים החדשים אשר קבלו באונם וברצון, ואז ידעו לשפוט מישרים.

ועל כן הגני פותח שער לחיוניות חיי הדור העבר, והעברתי במחזה ארחות עולם הכללי במנהגיו, ודרכי עמנו החמרים והמוסריים בפרט, אשר מלכד מה שהם דרושים להפצנו, להביר לפיהם משפט אמת, עוד יותר ימצא דור יבוא בהם חפץ, לעמוד על ידם על אופיה של אומתנו העתיקה. ולהביט נפלאות בתמונת התקופה הקודמת.

ה.

מתקופה לתקופה.

שנה מאות העבורנה על הארץ ומלואה, באין חליפות נמרצות, אשר בכחן לשנות פני תבל. דור הולך ודור בא, ועולם כמנהגו נוהג. השנוים וההמצאות קטני הערך אשר יבאו לרגלי הזמן, וגם המלחמות אשר תקראנה בארץ, אין כל חדש רב פעלים במ לחדש פני האדמה בצביון חדש, ואינם נוראי עלילה לבני אדם, לשנות דרכיהם ומחשבותיהם מרכי הדורות אשר היו לפנייהם וממחשבותיהם. ורק מעשים גדולים וכבירים הנעשים תחת השמש, מעשים אשר חיונם יקר מאד ברכרי ימי עולם ובתולדות בני האדם, כמו מלחמת ל' שנה ומציאות אמעריקא ע"י קאלומבוס, הם יחוללו ויולירו תקופה חדשה בארץ, אשר תשנה פני תבל הבלית שנוי, עד אשר בקום דור חדש אשר לא ראה בעיניו את דרכי בני האדם וארצות חייהם בתקופה שלפניה, לא ידע מה דמות יערוך לה, וכל מושג לא היה לו מסדרי תבל ומנהגי העולם העובר הדוא, הנשכחים מני רגל בתקופה אשר חי בה הדור הזה.

אמנם כי דרך בני האדם לזקוף בהשקפתם משך שלשים שנה בתקופה שלמה, ולקרא את העה שלפניה בשם לפניים (פארציווען) ולכנות את שלשים השנה האחרונות בשם העת החדשה והם ימצאו יראו שנוים וחדשות רבים אשר הביאה התקופה המצעירה הזאת, אשר לפי השקפתם לא נמצאו והיו השנוים והחדשות האלה בתקופה הקודמת שלהם אשר יקראו לה "לפנים", אבל באמת לא שנוים עקריים וחדשות אשר לא היו במציאות הם, כי אם השתלמות דברים אשר כבר יצאו לאור והתפתחותם, ולמשל: מסלות ברזל ומעללעגראפען כבר היו בארץ עוד לפני שלשים שנה, כי כבר חכמה בנתה כיתה או למדעים המצאות, וחכמי לב ידעו כבר להשהמש בכח הקמור והחשמל, אך מאז והלאה מתרחבות ומשתלמות ההמצאות, תחת אשר הריצו בתחלה את המרכבות בכח הקמור, ותחתו בזמן האחרון להריצם בכח החשמל. וכן מתחדים לשכלל את מלאכת המעללעגראף, לכל יהי תלוי ועומד על עמודים וקוי המתכת הנטיים עליהם.

אמנם כי כימי הדור הזה, דור דעה והתקדמות, הפליאו חכמי חרשים לעשות בכל מלאכת מחשבת גם דברים חרשים אשר לא היו מעולם, ולבקרם מהחדשות המצאות אשר לא היו כסוהן לפני שלשים שנה. אך בכל זאת כל הגדולות האלה שגעשו ושהעשינה, הן הנה תוצאות הורע הורוע לכל חכמת חרשים

ומלאכת מחשבת, ועוד שנים רבות לפני הימים אשר יקראו להם בני הדור הזה „לפנים“. ואני הנה הואילי לדבר מתקופה אחרת, אשר אין לכל השניים החרשות וההמצאות כל שרש בה, תקופה אשר תחשב לעמם התקופה החרשה בתקופת התהו, והלפנים והיום" ותחלקו בעיני לשהי תקופות משונות זו מזו. תקופת הלפנים, היא הארוכה והמסוכנת מאות שנים עד שנת ת"ר לפי ההשקפה הכוללת את כל ארצות מערב אירופא, ועד ימי סלחסת קרים בארצנו, אשר עד אז עמדו בני הדורות שעברו במעמד אחד בחסר וברוח, וכל ההמצאות הנפלאות אשר שגו ארץ ומלואה לא היו עדיין במציאות. ואחרי סלחסת קרים החלה תקופה חדשה, אשר חדשה פני הבל, וכבו חיים חרשים וארץ חדשה נראו בככורם, והחכמות והמדעים ולפיהם הרעה וההמצאות מתרחכות ועולות למעלה סאו והלאה מיום אל יום.

ו.

תקופת התהו.

בני הדור הזה נולדו על ברכי העת החדשה, וימצאו ארץ מתוקנה ומסודרת ערוכה בכל ההמצאות החדשות והטובות, משחקת לפניהם. מצאו את מסלות הברזל והטללעגראפֶּען, מצאו דרכים מתוקנים ואנויות קיטור כמלא רחבי ארץ וימים ומכונות שונות כוכנות לפניהם לכל חפציהם. מצאו את תורת האדם וחקות החיים שמחות ומאירות באור הדעת, והם לא ירעו ולא יבינו מדרכי החיים אשר בתקופה הקודמת, כאשר לא נרע ולא נבין אנחנו מדורות קדומים אשר לפני הכבול. על כן חביבי הקוראים, שימו עיניכם ולבכם, והביטו ברמות צורת התקופה הזאת, ביהוד בארצנו, אשר הנני מנסה כחי להעביר לפניכם במחזה.

במערב אירופא נודעו עקבות התקופה החדשה בשנת ת"ר (הרעין דחוכמתא נפתחו אז). אמנם כי עוד לפני כן כבר התקרו שם המדעים כאורחים רעננים, והבנה נהנה קלה בראש הומיות, אך פעלם והדרם על דרכי החיים וישוב העולם לא נראי גם שמה עד הגלות התקופה החדשה בכבודה ובהדרה.

ראשית ימי ההתפתחות וההשתלמות בארצות המערב, בכלל נוכל לדעת ולהתבונן מהשקפת כמה חכמי מדינה, אשר היו שרי סמולה בארצות המערב. על מסלות הברזל כי לא יוכל העולם להתקיים בהחדשה הזאת. ופה אחרה התקופה החדשה לבוא בדיות ידי מסלול ארצנו מלאות עבודה מדינית שנים רבות, להוליך

לימין עזזה את הנצח וההוד לארצה כמלחמות גדולות ונכבדות. מלחמת שנת 1807, 1812, 1828 והסדר הפולני בשנת 1831 ועוד דברי כתיבה נכבדים אשר היתה הממשלה מרודה בהם, והקוני הארץ הפנימים, ההפתחות המדעים וחרשת המעשה והרחבתם אשר כל חפצה בהם, חבו עד העת לחננה, העת החדשה.

בשנת ת"ר החלה מלאכת מסלה האבן הראשונה (שאסיי) מס"ט פמברורג לווארשא, ותדו לנס. זקני הדור בעמנו קראו עליה את המקרא (ישעיה ס"ב י'). סלו סלו המסלה סקלו מאבן". כבלערי המסלה הזאת היו כל הדרכים מלאי הדורים ומעקשים, רוכסי הרים גבנונים עמקים ושוחות, ועמל הדרך היה רב ועצום סכח אדם ובהמה. נסיעה למרחוק איוה פרסות דלדלה כח הנוסע וחכנו ומכוננו. גם בהיות הדרך טובה, ומה גם בהיות הנשמים, ברדה הגשם והשלג הלח על הארץ, והדרכים התקלקלו ויהיו לבארות חמר ועבטים, בצות ויון מצולה, עד כי יש אשר לא עצרו הסוסים כח להעביר את הנוסעים ומשאם את הדרך הרע והמקלקל גם מערים אל הכפרים. בתי רואר למסע ולהובלת מכתבים וחפצים היו מעטים. הנוסע אז דרך עשר פרסאות ומה גם עשרים היה מתברך ונפרד מאת אהוביו בלב סוער ובנשיקות של פרידה בנוסע בימינו לאפריקא ולאוסטרליא. ובעיר היו משוחחים ומספרים לאמר: נסע פלוני לעיר פלונית!

הנוסעים בסוסי הרואר היו בני מרום העם, אדירי העושר והכבוד, ושרי הממשלה. במעלה פחותה מהם היו הסוחרים הגדולים, ובעלי אחוזה קמנים, אשר מצאה ידם לשכור להם עגלת צב להם לכרם, ויש אשר נדברו יחדו בעלי בתים וישכרו להם עגלה כמכסת נפשות, וגם הם לא מהרו לרוץ ארחם, כי על פי העגלון יחנו ויסעו במקום ובעת אשר יבחר הוא כטוב בעיניו. אך אלה נסעו כאנשים אשר גם בהיותם בידי העגלון לא גלה כבוד אדם מהם, ולא כן היה גורל איש אשר אלץ לשאת נפשו אל עגלה מקובצת מנוסעים אשר ילקטו אליה אחד אחד על ידי סרסרים, סופרים כבר ספרו לנו מכל התלאת אשר מצאה את הנוסעים בדרך להגל העגלונים בימים ההם, ובכל זאת הניחו גם לי מקום להתגדר בו ולהאר דברים כמו שהיו מעשים בכל יום.

ז.

העגלונות.

„היש את נפשך, רבי קרוב, לנסוע כרגע לזו? — יקרא איש עומד אצל עגלת צב ארוכה ורהבה—הנה הסוסים רתומים, עיניך הרואות!" — אמנם כן, הדופק

בסוסים יושב במושב החצון על כנו, בימינו השוט, המושבות בשמאלו, ושריקה בפיו, לסוסיו קלי הכרוך כצבאים, אשר כמעט ינופף ידו ירוצו ינמאו ארץ. בכל הידיעה אשר ידע כל איש, כי אין בפי העגלונים נבונה, ואין כל תוקף להכף שלהם, כי הלא על כן היתה למשל „הכף של בעל עגלה“, בכל זאת יפתוהו בניהם, והתחנן אליהם כי יתנוהו לרוץ הביתה לסעוד לבו, ולמצער לקחת ברכה מאת אהוביו, ולהפריד כנשיקות פרידה, והם, העגלון והסוס, יעידו בו כי אם יתמהמה לא יחבו לו, וחפציו ומלתחתו אשר השאיר בידיהם לא ישובו עוד לידו. כי הוא הראש והראשון הדובר בו, אם הוא העגלון, או משרתו, או הסוס, לא ידע הנוסע עד היותו בדרך, כי נח להכיר בין זאב לכלב לפנות בקר, מלכיר בעצם היום בין עגלון לסוס. כנרדף על צואר ירוץ האיש רצוא ושוב, וזה נוספת מפניו, ונערה תחת בו סדחוק, על כי בושש לבוא, והוא מטפס ועולה אל תוך העגלה, אשר ימצא בתוכה שנים שלשה גברים, ואיזה עלמה, מהמלקמים המתעברים בו על עיב הנסיעה בגללו. לפי דברי העגלון, וגם הוא, גם הנוסעים שקדמיהו לשבת בעגלה, איש אל רעהו יתמהו, על אשר לא יסעו, אחרי אשר האיש אשר חכו לו הנה בא; ולהמהון לבבם הותרו הסוסים ויושבו אל הארזה, כי לא אסרו אל העגלה ולא ישב הרכב על המרכב והשוט בידו, כי אם למען תפוש את החפצים לנסוע בלבם, והם יחבו לפעמים כחמש או שש שעות, אין עגלון ואין סוס. העגלון יושב ודורש בהלכות עגלה ועוסק במעשה סרכבה שלו הצריכה תקן. יש אשר יום או יומים יעמוד בה העגלון. הסוסים נאסרים ומוכרים מאסוריהם כמה פעמים ביום, כי לא יעשה דרכו עד אם ימצאו לו הסוסים די טענית העגלה בסך הכסף הדרוש לחפצו במחיר נסיעה, ודאנשים הנוסעים שבים כאובדי דרך ואובדי עצה נבלמים וזועפים איש אל מקומו, עד אשר יגלה לפניהם סוס חדש בסדר ישן, מפיו יז קצף, וגשבע שבועי שבועות כי תכף הוא עושה דרכו; בחיי אשתו ובניו, כחי העולם ישבע כי תכף. תכף ומיד. התכף העגלוני, אמנם ידוע כי יאריך מאד, אבל מה יעשה האיש אשר דבר הנסיעה נחוץ לו, הולך הוא לרגל הסוס המספר לו כי העגלון אשר ישב האיש בעגלתו, נסע מזה לעיר אחרת, ויעש חליפין בנפשות אשר היו לו עם עגלון שני אשר לקח ערובתם וחפציהם, העגלה כבר מלאה והוא מחכה רק עליו. הוא בא אל העגלה אשר יושביה מתרוצצים ומתפרפרים כעצמות כבמן המלאה. נערים וזקנים, איש ואשה, מבני ערים ואמנות שונות, ערוב כבד טאר, יושבים צופים, ואבר איש, אם יד או רגל, כמו נתון בערבון תחת גופת רעהו. מהומה מבוכה ומבוסה, כל אחד קורא חכם על רעהו ומבקש יותר באוני העגלון או הסוס, הצופה ומביט על נפשות אמריו כעל אותם, והוא עודנו מקבץ על נקבציו נוסעים חדשים, ועל כל

הבא ונוסף על הראשונים מתמרמרים הרושבים מכבר, אך על כרחם המה מתרצים ומהפיסים לשאת ולסבול צרה ומצוקה אם רק לא יעקבם העגלון עוד ונסעו.

כקול מבשר נאולה ומשמיע ישועה ירגין לב הגרחקים והנאבקים קול הגשמע מחוץ העגלה, כקול עגלון המדבר מחציו, קירא למשרתו: „עשה דרכך!“ סוף סוף בא הקץ להוחלת ממשכה וישועה קרובה, בא גד! גדי בן סוסי ישרוק לסוסיו, והם מרימים פעמיהם, קול שוט וקול רעש אופן. „אבל אנה אנחנו נוסעים? ! יישאלו איש את רעהו, „הן נוסעים אנחנו לא לצאת את העיר כי אם סובבים בתוכה.“ כן הוא. העגלה עמדה על יד שער אשר נפתח, וצמר איש ואשה רכים וענוגים יוצאים ומתנעשים כי חרה להם על אשר סבבם העגלון בכחש כל היום לאמר: תכף תכף, והנה אתא לילה. הם נגשים אל העגלה, והנה בלהה! המון אספסוף סמלא את כל החלל בלי מקום פנוי. „מה עברתנו? !“ יקראו אל הסרסור הנרמה להם כעגלון, „הכרע הכרעתנו להכלא כל היום בבית ולחכות משעה לשעה עד הלילה, או לנו, אנה אנחנו באים? לבית האסורים הלך, אל שואל תורד, הוי נבל! בליעל! נובל!“ והסרסור בבעל נסיון הנסה בכל יום, ככל עת ובכל שעה, לשמוע פאזונים כמו אלה, ובאזניו קול פחדים וגרופים כאלה — כקול המקוננות באזני הקברנים, הוא ישכיל מיו לשכרם משנה שברון. בתשובות רבות מרעלות בלעגי שנינה, עד אשר יוכחו כי אבר נצחם ותוחלתם מהושיע ידם להם. ולנאפסים איסף החסיל כהוך העגלה, יתן צו בנערות מושל בכסילים, לאמר: „צאו ורדו ופנו מקום להארון והגבירה! הבינתכם הסתתרה אם עינים אין לכם לראות ולב לדעת, כי לא יכירכם מקומכם בעגלה הנתונה להם לברם? הלטענכם אוניע את סוסי? הוי נבלים, הלא הצאו כרנע, אם לא תאבו כי פה יהי קבורהכם.“

אך היושבים מנסים את כחם לבלתי הגיה מקיחותם למושיבותם. איש איש מחויק בחזקת הישוב שלו, ומערת הסרסור חמה יוצאת ועבו יד גדולה, מעגלונים, והנאפסים שבים יד אחת לבלתי הכנע, אך מי יעטור לפני הסרסור והעגלון? הם משליכים את צרורות חפצי הנוסעים, וכיסי מליותיהם, ותיקי מוטפותיהם החוצה, אל תוך החול והרפש. ובעליהם קופצים יורדים להרימם מעפר ולנקותם מאשפה, ובאהזם את חפציהם כיד, העכור רוח אחרת עליהם, רוח עצה לעזוב את העגלה, אך לא, הסרסור ישוב יהפוך ידו בהם ולקח בחזקה את מטלטליהם ויצפינם במקום לא ידעו עיט. הארון והגבירה רואים את הקולות ואת היר הקשה על האספסוף למענם, וחמתם שככה, והם שמים בחלקם אשר נמלו בראש; הם יעלו יבאו אל העגלה ואחריהם ישובו כל הנוסעים, כי באין ברירה יתרוצו ויתפסו להתענות תחת יד התקיף מהם אשר יהומם בנערתו, ואז, בהיותם נגשים אחר באחר, איש בבהף רעדו באין ביניהם רוח גם כמלא פי מחט, וכל כחשבה לא תעלה על לב איש

כי יוכל גם אם יאבה להוסיף עוד נוסע חדש עליהם, או יאמינו כי יעשו דרכם
 באין מרחק, ומה גם אחרי אשר „הארון והגבירה“ מסכנן שבתם ישניה ויצו
 במפניו להחיש דרכם, אף גם קיל זה נשמע ושריקה, והסוסים ירימו פעמיהם, אך
 גם הפעם לא יאחו הגוהר במוסים דרכו לצאת את העיר, כי אם יסבכו בשוקים
 ויעמוד על יד אחת החניות. ומשרתי החנות יחד עם הסרסור יתנפלו על היושבים
 בעגלה לבהלם ולהוציאם מתוכה, וכל המתקשה לרדת, ידים שלוחות בו למלטלהו
 ולזעזעהו, עד כי תפול אימתה ופחד גם על הארון והגבירה הרואים, כי גפלו בירי
 לא יוכלו קום, ואחרי אשר ימנעו את העגלה מתחת למקומות השבת בכשא, ישובו
 יעלו בלם, ואז יחלו לנסוע. אפס כי בקצה העיר יחכו אנשים נוסעים הנחשבים
 במכסת הנפשות, אשר מפני מראית העין צוו מהסרסור לחכות שם עוד מבעוד יום,
 ושם יעלו שנים על מכסה העגלה ממעל, ושנים שנים יכירם מקומם, אלה מפנים
 על יד העגלות, ואלה כאחור, על ויזי הקרשים היוצאים מהעגלה ולחוץ. הם יוצאים
 את העיר והסוסים נעצרים על יד בית מרח, ששם יברך הסרסור את העגלות
 ברכת הדרך על כוס יי"ש. באין הגדה וקמטה, גרופים ונאצות, מרישת לחיים
 והחוק איש בראש רעהו ובזקנו, לא יפרד עגלות סעל סרסור מפני השבונות, והה
 האחרון לא יבא על שכרו מאת הראשון. ואולם תמיד נשמר ביניהם הבלל „אחרי
 מלחמה שלום“ ואין שלום בא כי אם על ברכת לחיים על הכוס. והחיים והשלום
 נאמרים ונשנים על שבע כוסות, ובכל העת שהלמדי חכמים אלה כמלאים
 גרונם יי"ש וסועדים לבם ברקיקים ולביבות, יחד גרון היושבים בעגלה בצעקתם
 מכאב לב אל העגלות לנסוע. אך מי כבודו יודע מה גדולה לגימא ומה גדול
 השלום, ועל כן לא ישים לב עליהם ועל סוסיה, עד אשר יכלו כל הקצים בצלוחות.
 אז יחל הכסע, והשתיה כדה העגלות הפיל עליו שנה מהוקה, ולקח את המושכות
 והשום בידו הגדולה והחזקה, לבל יערב איש את לבבו לדפוק בסוסים המפגרים
 ללכת כזחלי ארץ. הנוסעים, אשר הקצר נפשם בעמל הדרך, והנם דחוקים
 ואחוזים איש איש באחיו כמעט בלי נשימה, ינומו שנה עיפיה, אך כמעט יעמדו
 הסוסים מלכתם אצל כל הר וגבעה, יתן העגלות עליהם בקול גערתו: „הוי,
 גבלים! האם נמקו עיניכם בהוריהן כראות ההר הגדול, והבהמות לא העצורנה כח
 שאת אתכם? מהרו רדו!“ וכלם יחד ירדו כאשון חשך, לעלות בהגליהם, ולהרוך
 ברפש ועבמים. ויש אשר יאלצו גם לעזור בכל כחם אחרי הסוסים ולהעלות את
 האופנים השקועים בין מצולת המדמנה. כחמש אי שש שעות תארך להם, לפעמים,
 נסיעת פרסה אחת, עד בואם לפני אשמורת הבוקר אל המלון אשר יבחרו בו
 העגלונים להתנהח, כי בו הם שאננים ספחד גנבה ובו אבלם ושקיהם כחצי המחיר.
 וברבות המובה להעגלונים במלון ההוא. כן הרבה דרעה להארחים שבוייהם. המלון כלו

מלא עגלונים ושבויהם השוקקים כמשק נבים. אנשים וגשים, ולפעמים ילדיהן אתן, מלאים בו, מבלי מקום לשכת ומטה לעלות עליה. ובסדה אשר בעלי המלון ישייתו בחלקות לעגלונים, ידברו קשות עם ארחיהם, וירבו עליהם מחיר כל אבל ומשקה.

כחמש או שש שעות יארכו נפשם במנוחה שאין בה חיים של חלוץ עצמות, ואין בה אכילה ושתייה כרצון איש ואיש, כי אם שלמלה ומתלאה רבת המהומה, עד אשר יספרו הארחים את הרגעים להעת אשר יעלה רצון על לב העגלון לנסוע. בתי חכרה לעגלונים כאלה היו שנים או שלשה בדרך עשר פרסאות אשר בין עיר לעיר, ואשר ארכה הנסיעה לילה ויום המים בימי הקיץ וכשני ימים ולילה אחד בערך בימות הגשמים.

מכל החזיון הזה, ודברים כאלה וכאלה, שהיו מעשים בכל יום בפנים שונים ומשונים, יבין כל מבין, מה רפה ומצערת היתה התחברות ערי המדינה והתקשרות יושביהן במסחר, ומה גם התחברות יושבי הארץ והתקשרותם בכרית המסחר עם יושבי חוץ לארץ. המרחק סגר על המסחר את הדרכים ביבשה ובים. מסלות הברזל מרס היו כארץ, ואניות קיטור לא רבו או כמו בימינו, וכמעט רק באניות תורן עשו בים דרכם, וליכול האדמה אשר בפלכי הארץ הרחוקים, ולכל המגולות הנמצאות בהם לא היו תוצאות. חלב, ניצות, עורות, דגים, צמר כבשים, צמר נפץ, קנבוס, יין, שמנים שונים, נפט וכל הדברים אשר בני האדם עשירים בהם במקום זה ועניים במקום אחר, וברכה הם להת שכר לעובדים ולהחיות עם רב, כאשר יעבדו בהם היום אלפי אלפים פועלים בידים חרוצות והמסחר בהם יגדל עד אפסי ארץ — כל אלה היו כדברים אין חפץ בהם, מבלי יכולת בבעליהם לעשותם לסחורה עוברת, ולהמציא מהם תמורה, כי לא נשא כסף שוים את מחיר הובלתם, ובמקומם כמעט לא היה להם כל מחיר. תוצאות אדמה שינויות נרקבו בכמה פלכים רחוקים ותהיינה כדומן על פני השדה, כי רוח האדם מרס עליהם למעלה להשכיל להיטיב לשוב העולם, ככל התמצאות אשר המציאה השכלת העת החדשה, אשר ממנה אור וחיים לארץ ומלואה. וכל עם הארץ לא ידעו להתרומם מעל לחיי ההרגל אשר חיו בו מעולם. אלה מזה, והם המעטים, חיו בעשר השמור להם לשררה שובבה, כמו האצילים הפולנים. ואלה מזה, הרבים, אשר חיו בעני ובשפלות, חיי בוז וקלון.

ח.

מפלגות העם במדינה .

בני העם בארצנו נפלגו לארבע מפלגות : (1) לאצילים חורי הארץ בעלי אחוזה, שדות ויערים, ואדוני עבדים המשעבדים לאדמתם ואדוניהם . (2) כיוחשים פחותים מהם במעלת האצילות . ונופלים מהם גם בעשר וכבוד , וגם עבדי עולם לא היו להם , ובכל זאת היו לבני חורים מהנפחים כיוחשם ובחירותם , והם השליאכטים . (3) העירוניים יושבי הערים , אנשים פשוטים אשר אין להם זכויות כיוחרות במדינה , וגם אינם כשעבדים לאצילים . אל המפלגה הזאת נחשבו גם היהודים . (4) עבדי עולם , האכרים המשעבדים לאדוניהם האצילים , אשר התנהלו אותם לבניהם כאחוזותיהם ובהסתם , ונקנו ונמכרו עם שדות אחוזותיהם לצמיתות . האצילים הגבוהים , והמיוחסים הנמוכים מהם משתי המפלגות הראשונות , היו חפשים ככל הם , במגלגלת ומסי הערים ותקוני הרכים , ופטורים היו גם מהחרות אנשים לצבא . כן נעלו על כל העם בדיני ענש , כי לא נענשו ענשי בשר על כל דבר פשע , אשר אם עשהו איש אשר לא מורע המיוחסים . כן הכות הוא בימים ההם , בשבטים או ברצועות . וגם על עון גדול וכבד נפטרו בשלילת אצילותם געליהם .

ובעלי המפלגות האחרונות , העירוניים והאכרים , נשאו את כל משא המדינה במסים ועבודת הצבא .

כמפלגה חמישית יכלו להחשב כהני הדתות הנוצריות . אשר עמדו כמעל לעם , ונברלו למוכ בזכויות וחפש כמעט כמפלגת האצילים .

בדברנו מהאצילים ומרוכסי לבנם ורהבם , נחשוב לא למותר להגיד , כי לא מהאצילים הרוסים נדבר , כי שונים הם שנוי גדול בדרכיהם והלך נפשם מהאצילים הפולאנים הגאיונים אשר רק מהם נדבר , בהיות השתרדותם ומשובתם נפשות ונוגעות בשפלות מצב אחינו בני ישראל וגורלם בחיק המשתדרים ההם , כי רוב הערים והכפרים אשר בתחום מושב בני ישראל , עמדו על אדמת האצילים , אשר בהשתררם על עבדיהם , התאמצו להשתרר גם על היושבים על אדמתם ככחירי וכפי שידבר עוד .

מ.

השררה והעבדות .

בני דרור הזה מצאו דרכי חיים מתוקנים , ערוכים ומוכנים לפניהם כמימי עולם , והכל וסלואה קצתהרה בנמוסים טובים ומשפטים צדיקים משחקת לפניהם . לא רק אשר לא ישלום האדם באדם לרעה , והאלש יוכל לרין עם מי שתקוף ממנו , כי גם כבוד האדם סמוך ובטוח בחקות החיים ומשמרי הממשלה , לבל יעשקוהו ודים , ולבל יחולל בפי אייל ובידי אדם בליעל . כל איש , כקמן כנדול , כנער כוקן , כמשרה כבעליו , יורע כבוד נפשו וערך החפש המגיע לו על פי תורת האדם בארץ . על כל איש לדעת רק כי יש אלהים בשמים וממשלת הארץ סתחה , אשר חובתו היא ליראה אותם , לעבדם ולשמור פקדיהם . אך חלילה לאיש ורוע להתעמר בו ולהשתרר עליו , בבחו ובכספו או ביחשו , יען כי יש חקים ומשפטים צדיקים בארץ , הסוככים על חיי האדם וכבודו ועל עניניו וקניניו .

ואולם לא כן היה במרם קרא הקיסר החסיד הנאור אלכסנדר השני ז"ל דרור לעבדי עולם מארזניהם האצילים בשנת הרכ"א (1861) והקים בתי משפט השלום ובתי משפט מושבעים במדינה . ולכל יושבי הארץ היה אור תורת מדינה אתת ומשפט אחד , כי או נראו על כל צעד רק שררה שובבה , נכובה וריקה כסוסר וצדק , ועבדות שפלה כשוללת כבוד אדם ורגש אנושי .

י.

האצילים הפולאנים .

האציל הפולאני משל על אחוזתו ועל היושבים בה באות נפשו . ולא על דרך הממשלה הגבוהה , ממשלת הארץ , המושלת לטובת הארץ והעם היושב עליה , למרבה המסחר ולהרבות עשר במדינה ואושר ליושביה , לנהל את העם בחקי חיים ובמשפטים צדיקים , לטוב להם ולהישוב כלו במדינה , — לא בדרך הממשלה העליונה הלך לב האציל , כי אם להשתרר שררה שובבה לסלאות האות נפשו הרחבה . כל אחד היה בעיניו כמלך או כנבר יצלח למלוכה , וכה ההגדל והתנשא במלך עליו , ונתן חתייתו על עבדיו ומשרתיו ועל כל המסתופפים בחצרו ובאחוזתו . וכמו היה פיו פה חנף , וימינו ימין שקר , כן קבל לרצון את החנופה והשקר הבולטת , גם בידעו היטב נכון כי חנופה ושקר הן , וירדוף אחר הכבוד אשר חלק

לו שפל אנשים ובוז אדם. וכה התכבד בקלון הנדמה לו ככבוד, ויערה נאן עד לשנעון. העביר עבודה רבה את עבדיו לכנות היכלות, ובנינים משונים בגדלים ובשיא חסנם, ללא צרך וללא הועלת בהם לא לו ולא לאחרים, בלהי אם להזכיר את רעיו ולהפליא עיני רואים ולבבם אשר יביטו יראו בהם בתמהון. הרבה לו סוסים יקרים אשר הביאם בערי עדיים, ואסף לו ערת כלבים שונים ומשונים מארץ ומארצות רחוקות, אשר יביאם ויוציאם חוצץ כלם, ויעכירם בסך ויתחולל וישהולל בהם. יכלה את ימיו בציד חיות ועופות, בתיאטרות, במשהאות, ובמסעות, שחוק שעשועים עם רעיו אשר על שלהן אחד יתחרו להעביר איש את רעו בכוביו ומפורי בדיו, סכל הגדולות אשר פעל ועשה בחצריו ובמירותיו.

אמנם כי חיו תחת חסות האצילים כסה משפחות, כמו חוכר בית משרפה הי"ש וכל העושים במלאכה הזאת. חוכר בתי הריחים של מים ושל רוח, ויאורים, וקוני יערים, חוכר חלב הפרות, המונ בכפרו, איזה בעלי מלאכה, 'בהופרי בגדים ונעלים, חרשי עץ וחרשי ברזל, וכאלה אביוני אדם אשר ימצאו חית ידם בכפר, ונקראו אצלנו בשם "ישובים", אשר במסכנות יאכלו לחםם הרל, ולא עלו הרבה במעלות החיים על חיי האכרים, ורק מעטים בהם היו עשירים בעיניהם, וכן היו בעיני יושבי העיר, בהיות לישובים האלה גני ידק, ומרכז ומדעה למקניהם ולכל בהמה. מעונות ואכל נפש וללו להם במקומותם וחפשיים היו מלכוד מקום בכפר בכגרי כבוד הדרושים בעיה. אך כמעט יעלה רוח המושל עליהם לנשל אותם מעל אדמתו, ובצל מושל אחר לא מצאו מחסה ומוצא חיים. כעף התעופף כבוד עשרם בימים מעטים וידלו מאד.

כן אמנם, האצילים בכובם כספם על הענוותיהם הביאו ברכה אל הך כהי המרכלת. רים היו אצילים אחדים אשר היו בעלי ברית לאחר התנונים, להשפיע עליו שפע רב עד להחשב בעיר כעשיר. אבל במה נחשב השכר אשר הביאו ליחידים, והחיים המצומצמים אשר נתנו להחוסים בחצריהם ובמירותם ובערי אחותם, לעומת ההפסד הכללי אשר הביאו בשדרם מעשרים מיליון נפש אדם במדינה את החיים והטוב הצפונים בכחם לארץ ולדרים עליה? האכרים או לא ידעו ולא הבינו במי עבודת האדמה, והאצילים אדוניהם גם הם לא אבו להשכיל איך להיטיב כמעט כשרון הסעשה והחריצות, והראויה להוציא להם מן הארץ בשפע. רב היה להם כח האדם והבהמה אשר ררו בהם בפרך, למלא שפקם בהענונות בשרים, ברהבים ושמי זוכים כל ימיהם, ולא להם עליזי הגאון והגדולה, להלאות מוחם, לחשוב מחשבות בעצה, איך ובמה תוסיף להם האדמה לתת כחה העצור בה. כן לא עשו דבר בכספם לתועלת המדינה. מלכוד בתי משרפות י"ש ובתי ריחים שהיו נחוצים להם למחינת הדגן אשר לצרך מעשה הי"ש ובתי מלון למחינה

באחוזותיהם, לא ידעו ולא הבינו או לא אבו הבין, לכונן בתי חרשת המעשה, ולכונן בתי באנקים, וגם לא ליסר בתי חסד וצדקה. הגבוהים כהם הוציאו את כספם במייליהם למסעותיהם לערי התבל אשר בחו"ל, ששם יכלו רוב ימיהם, מבלי עשות כל דבר גדול ונכבד, אשר מסנו תוצאות חיים לאדם רב.

יא.

עבדי עולם.

עבדות עבדי עולם, עובדי ארמת ארוניהם האצילים, וענותם תחת ידיהם, כבר מאד לאיש אשר לא ראה בעיניו לציר לו ברמיונו. האכרים ישבו איש איש על חבל ארמה אשר באחוות ארוניהם. אבל המה, נשותיהם ובניהם ובנותיהם היו נהנים לעבודת ארוניהם, אשר העבירו אותם כרוב העתים הטובות והמוכשרות בכל עבודה בשרה וביער, ואת כל עבודתם העבירו אותם כחמורים, ויענו אותם בלי חמלה, ומבלי צרך לתת דין וחשבון על מעשי אכזריותם, אשר לא יעשו כן בימינו גם לבהמות מפני צער בעלי חיים, רשו את בשרם בשומים, אותם ואת נשותיהם, שבע ביום על נקלה כהות נפשם. ובעד המכות והטלקות, היתה חובת הקצים לנשק כפות רגלי ארוניהם או סוכניהם מכיהם, כמו חסד גדול עשו עמם רודיהם סעניהם בפשטם את כף רגלם לפיהם לנשק אותה. את ילדי האברים אשר חנכו טילדוהם לרעות אוזים ומקנה ולעבוד בשדה, יסרו בשבטים עד שפך דם לעיני הוריהם. לא ישאירו לעבדיהם לעבודתם לביתם ולאדמתם בלתי אם עתים מעטות ומצומצמות מאד. העבדים המרודים האלה גם הם היו מחולקים לפי רוח מושליהם, לעבדים בעלי בתים ולעבדי עכרים הנהנים תחת יד העכרים בעלי הבתים, לעזור להם בבית ובשדה. בעלי הבתים היו החשובים בעיני ארוניהם, שגם בשפלותם ובעברותם היו כשוררים בביתם, כתור בעלי בית, וגן, וצמד כוסים ואיזה פרוה ועזים וגם אוזים ותרנגולים, וגם עבדים סרים למשמעתם. אבל גם בעל הבית לא היה בטוח בבית והוא אשר לו מפחד ארדניו, אשר בעבור עליו רוח הקריצות או רוח עושים, או כי מצא בו דבר אשר חטא, והעביר אותו סכיתו ונחלתו, ואותו ואת אשתו ובניו ובנותיו נתן לעבדים ולשפחות, לרעהו הטוב ממני בעיניו, אשר עד הנה היה עבדו סר למשמעתו ואותו הפקיד על ביתו והואו וקנינו ומקנהו.

מעוני ומרוב עבודת ארוניהם הקשים אשר עבדו המיד, לא מצאו ידים לעבודת שדותיהם. ומעט המקנה לא נתן להם וכל כדי לזבל אדמתם, ולא יכלו

להיות נעבדים לשדותיהם לעבדם ולשמרם עבודה כספקת ושמידה מעולה. ומעם התבואה אשר הוציאה אדמתם, היה רוח ודלה מאד, וכל עין הכירה במבט הראשון, כי תבואת אבר היא. ועל כן היו אז שני מיני תבואות. המזכה היתה תבואת האצילים אשר בכמה מחוזות יקראו להם בשם תבואת החצר ותבואת אברים, שהיתה זכורית, וסחירה היה פחות ממחיר תבואת האצילים. ואחרי אשר האברים נשאו במשא המדינה בכל הססים ועבודת הצבא, כהעירונים אשר לא שחחו תחת יד אדונים קשים (על האברים היתה מוטלת גם עבודת הקוני הרבים אשר בנבול אחוזות אדוניתם), על כן לא הספיקה להם תוצאת אדמתם המעטה והדלה לכל צרכי חיהם. לא נדבר בשנות בצורת, אשר שדותיהם שאינם מקבדים ומזבלים כל צרכם לא נתנו את יכולתם, והומלו על אדונייהם אשר פרנסו אותם כבלבים ומדדו להם צרכי חיהם באיפת ריון ועומה, ולא אכלו גם להם העצבים לשבע, כי גם בשנים המזכות היה לחםם סמפל הבר והעריבות מוץ וסוכין וחציר גנות וורעונים אשר דבס במרובה ופחנט ברחים של יד, ואפו לחם כובים לסלא במנם ולהנות את קיבתם, לחם שחור ומנואל אשר גם העני העירוני, המוכב על הפתחים, התנודד למראתו ויטאסו.

בתיהם היו כקברים שפלים, וננותיהם הבן אשר קרעו להם חלונים קמנים ושמשותיהם זרת על זרת. ויש אשר רק חלון אחד בהם, או רק חור קטן אשר בו הבקיע אור בנה.

להגור לא היתה איובת העשן, ובהסיקם את התנור יפתחו את הדלת, והבית יסלא עשן וקמור, אשר יתאכבו עד הספין, והקורות והקירות כמו בערפלי חשך, אשר התחת שחחו בני הבית והשתו ראשיהם ועיניהם, עד אשר כלה ענן העשן והניפו הדלת.

התנור היה עשוי במלאכה סרת מעם עתיקה, השתרע בחלק גדול מהבית לארכו ולרחבו. אך התחת אשר היה סמלא רוב החלל אשר בבית מתחת, היה כנגב רמתו סמעל כדירת קבע לתשמישי בני הבית. עליו ישבו וסרמו נוצות ועשו מלאכות שפלות. והיה גם כחדר מסבב להצאצאים והצפיעות אשר ישכבו יחד והם להם, עד אשר ישיקו את מתחת ועלה העשן ויירו. על פני קרקע הבית עמד חבור קרשי עצים המחברים יחדו כמו בתורה לכור ודופן עקומה. נשענים על ארבע רגלים גסות ומגושמית כרסות צורת סמה, ומוטות כנפיה היו גם כן סלא רחב הבית, ובה יעלו ערב רב אנשים ונשים לטח על משכבם בערביביא.

. בבנין האבר לא נמצא כל מעשה מהבת. צירי הדלתות והחלונות היו רק מעשה עץ עשויים במלאכה נסבבה. ולדוגמא: כפות המנעול היה חור נקיב בדלת, אשר בו הסתובבה יתר עין התקועה בה לפתחה ולסגרה. מפסלי עץ רחבים ועבים

אצל תהלים, על יום משמח קרש רחב הידים וארוך סאד. בלתי עשוי במקצועות, מונח על ארבע יהדות עץ מעוכות בקרקע הבית ברמות שלחן.

היכל הכבוד. אשר בו יקבל האכר את אורחיו ויקדיש את קרואיו. ואשר הוא אוצר כל טובו אשר יעביר על פניהם, הוא אוסם תבואתו — בנין מארבעה כתלים אשר נג בלי הקרה ועליה כמעל לו, ורצפת קרשים מתחת, מבלי כל חלון ואשנב ובלי כל תנור וכידים, אשר על כן היה נקי מאבק ומאשפת.

האכר ישהמש בנוזרי עצי אלון רקים עשויים להאיר כם את ביתו תחת נר אשר העלה רק בימי החג. כל בלי הבית היו בלי חרש או כלי עץ פשוטים, מלבושיהם היו מעשי ידיהם כהתוצאות האדמה והמקנה, אשר מו וארנו מקנבוס וממפל הצמר והפשהים. בכפר יתהלכו יחפים גם על פני השלג והכפור ולא יצמנו. אך בדרכם ובבואם העירה שמו כרגליהם אנפילאות גמי בכדת כף רגל קלועות כעין נעלים, מסולאים בכלווי סחכות וחולות כשרנות וסחלות מכף רגליהם עד ברכיהם, וקשורות הימב לכל הוחנה ביתרים רקים.

מה יפו פעמיהם בנעלים האלה — זאת ישוה לו הקורא בדמיונו.

אך הנשים והבתולות תקנינה להן נעלי עור המזומנות בעד אשות הכבוד כהנה בחנויות, והלבו יחפות בצננת שלג, נעליהן בודיהן, עד כואנה אל מבוא העיר, שם התסיפה ותשימנה הנעלים אשר בודיהן כרגליהן. עד צאהן את העיר והסירון ולקחון בודיהן.

יש אשר ישיכו בתוך בלויי סחבותיהם אשר כרגליהם גם בלויי עור נעלים, ולהשיגם יסוככו בתי עניי העיר, אשר בעלי הבתים העניים האלה יחשכו את נעליהם הכלות והמטולאות תחת מטותיהם בעד הסוחרים הכפריים האלה, אשר יביאו מעט מפרי אדמם בצקלונם, להחליפם בנעלים הבלות אשר לא יצליחו עוד גם לרגל העני בעניי העיר.

גלגלי עגלהם לא היו מסומרים ומצופים ברזל, ובהתגלגלם על פני חוצות העיר המרוצפות באבנים ישברו לפעמים.

מזון סאליו כי האכר לא יקנה מכל חפצי האדם וחמודותיו ומכל תשמישיו, כל מאכל אשר יאכל למעדרים, וכל משקה (מבלעדי י"ש) אשר ישתה לשמח לבב, מלבושי כבוד וכלי חסד, מהדברים ההכרחיים עד המותרות, אשר בכלם יגרל המסחר והרכה המרכלת בארץ.

הסחורה האחת הדרושה לאכר כלחם חקו — היה המלח, אשר היה בעיניו כמטבע קבועה. במרה מלח יתן כך וכך מפרי אדמתו. בשתי מרות ישכרוהו להוליך בעגלתו חול או אבנים, או לנסוע דרך ידוע. והמכרה האחת אשר אין על עפר משלה בהענוגות כשרים היתה לו השהיה יין שרף בלתי מווקק לשכרה. בעד כום

י"ש מהול במים יקנו אותו ואת חפצו לעבוד ולמשא. הסחורה הנכבדה והנצרכת לו יותר מכל, היו המצ' והחרטש בימי הקיץ לקציר השחת והתכואה. מוצא כספו אשר יאלץ להוציא על המסים במדינה ולצרכי חתו—המלח, וכלי מחרשהו וקצירו, היה יכול אדמתו המעט, כי את ביתו נהל בלחם המנואל אשר בארנו. ואת דגנו, פשהו וצמרו, ופרי אדמתו הפוחי אדמה וזרעוני גנו המעטים, יביא העירה למכור. כן יביא עצי השקה מאשר יקושש כאחוזת האציל מעצי יערו ויסבם במחיר מעט. האכר, מפני עברוהו ושפלותו, היה כעיר פרא מלדה ומכמן. בנסות ההרגשה ובשפלות הרוח נמשל כבהמה. לא רק לא ידע קרוא וכתוב, כי גם לא הכיר היטב בצורת מטבע, ודעתו קצרה מספור וחשב. ובהיותו נבזה וחרל אישים למראה מלבושיו ונעליו וניבו נבזה, כן היה כמשולל זכות אדם בעיני רבים מהמקולקלים אשר בין התגרנים הקטנים, ובמכרו להם או קנה מהם, יסובכוהו בכחש ובמטרה, ומה נקל לאלה אשר בידם מאוני מרמה ובפיהם לשון תרמית, לבלבל את מוח האכר איש האדמה. בספרם לידו מטבעות היו סופרים שתיים שלש ארבע ונותנים רק שלש, ומרם יתבונן אם קבל כמספר ישובו יספרו כבתתלה, ומדי יספרו מיד ליד לא ינקה ממכת יד נמרצה אשר הנחת על ראשי מאת הגושאים ונותנים עמו ומתקלטים בו, ומכים אותו כמו היתה מכת היד מדרך התגרנים. והוא ידע בנפשו את קצר דעתו בחשבון, ואף גם זאת ידע, כי התגרנים הרמאים מעטים הם, לעמת הישרים הרבים בעיר, ועל כן מדי יקבל כסף בעד סחורת, יסור אל אחד העוברים, או אל החנונים, והתחנן אליהם כי ייטיבו עמו לספור לו מעותיו לדעת אם לא הונו פלוני ופלוני אותו בחשבון. כמה שעות יחשוב ויחשב ויספור וימנה את המטבעות שבידו, וישאר מסופק בספק גדול אם לא נפגע מאונאה. וכל ספקותיו וחששותיו ישכח ויסיח מלבו בבית המזג, שם ישתה וישכח רישו ועמלו, עניו ומרדו.

כמעט כל כלי האכר וחפציו תשמישיו היו מעשי ידיו, וגם בתפירת בגדיו לא היתה דרושה אוטנות יתרה. בין האכרים היו חייטים כאלה אשר הפרו לעצמם ולרעיהם. והמלאכה החשובה האחת אשר לא היה ביד האכר לעשותה, היתה סלאכת חרש הברזל, וכמעט בכל כפר נמצא חרש ברזל אשר אותו האכרים ידרשון לכלי מחרשתם ולכל עבודתם בברזל. ועל כן היה חרש הברזל נכבד בעיניהם כחכם חרשים אשר בעצתו יררשו, והוא היה היודע והמבין במיב כל סחורה אשר יביאו מן העיר.

הנה כי כן, עשרים מיליאן נפש, אשר נראו כתור בני אדם עובדי אדמה, הנחשבים היום בכל הארצות כאבני הפנה והמוסרות לבנין ישוב העולם, לא הביאו כמעט כל תועלת לסחר הארץ. לא מכרו ולא קנו בעיר בלתי אם דברים

פחותים שאין להם ערך כחורה. אדמתם כמעט לא עברה ותשאה שכמה, וגם את אדמת אדוניהם האצילים לא עברו בכרה הדרושה מעובדים חרוצים.

יב.

העני והשפלות בעיר.

נכים ושפלים היו האכרים, עבדים כרודים, נגשים ונענים. לחם אנשים לא אכלו, וחיי אדם לא היו, כבהמות שרי היו באכלם ושקים, בארחם ורכעם ובבערותם. ובכל זאת, לפי דרכי חידה, מצאתם מרחם עד בואם אל קבר, לא ידעו מחסור ולא דאגו כל כך גם בשנת בצרת, כאלה אשר אין להם כל זרע ארץ; וחיהם לא היו תלואים להם מנגד כחיי הסון העירוניים, פועלים, בעלי מלאכה, רוכלים, מלמדי תינוקות בישראל, עגלונים, נושאים משא בכתף, וכל האנשים מן השוק, החיים מן הרוח. הסון אנשים כאלה, שהם רוב מנין בעיר, חי חיי לחץ ועני אשר פת חמה ובשר לא יבא אל פיהם בלתי אם בימי מועד ושבת. פת חמה היתה במחזורותינו אלה לחם חמודות לבעלי תענוג ומפונקים מנוער. הסון העם לא יכול לציר לו בדמיונו, איך אוכלים פת חמה לשבע. היו כאלה אשר בראותם קונים נלוסקא של חמה ושאלו: "מי חולה אצלכם?". ביום השבת יחלק בעל הבית הכוצע את החלה לפרוסת המוציא, רבים מהעירוניים קנאו בהאכרים השלמים ושוקמים על אדמתם ובמוזחים כמעט מחסר וכפן אף כי בלחטם המנואל קצה נפש הבקנאים בם.

גם בעלי הבתים אשר היו כעשירים, או חצאי עשירים בעיני המוני העם, חי חיי צמצום והסתפקות כאלה, אשר לא יוכלו בימינו גם אביוני אדם להאר להם, כפי אשר עוד אנסה כחי להתאר ביה,

עסקי העירוניים היו: 1) בתי מזנה, אשר אליהם יבאו האכרים בימי חניהם ושבתם ובימי השוק, ומכני הצבא, ובמותם מבני האספסוף אשר בעיר, לשתות ולשכוח רישם. בבתים האלה ימצאו השותים לשכרון גם מיני מזון פחותים, כמו דגים קמנים ישנים ממשלים כאשר יבשלו לכהמה ביתית את בלילה, וזני מרחשת ומתבת ותופינים אשר לא רקחו, לא בשלו ולא נאפו כל צרכם, ורק קיבת בני דלת העם, אשר אף להם ולא ירחון לפני הביאם אל פיהם — הוכל לעכלם, בתיים כאלה

אשר גם ריש גם עשר לא נתנו לבעליהם, נקראו בפי אחינו בני ישראל בשם „בתי מטיה“, כי למטיה היו לכל המסתפק בלחם לאכול ובגד ללבוש.

(2) במעלה יהיה על בתים כאלה היו בתי מלון, אשר לא היו בבתי מלון ארחים הגדולים והנכבדים הערוכים בימינו במעם אירופי. בתים כאלה לא נראו אז, כי אם בתים רחבים וארוכים כגרני שדות, ולחם תאים ולשכות, בתכנית הבניה והגזרה אשר לבתי המלון בדרכים ובכפרים בעת ההיא, אבל מהודרים בצורתם ובצביונם בבתי עיר. לבתים האלה היו חצרים רחבי ידים לענלות צב. לכרכרות ולסוסיהם, כי בתאי הבתים האלה יתלוננו האצילים בבואם העירה. וסוחרים עוברים אשר יסורו שמה. גם בבתים האלה לא יחסר המזג ממכירת יי"ש ושכר, וכן יבשלו שם ויכינו לחם אנשים ומבלת כראוי לארחים נכבדים. בעלי בתים אלה יתכבדו בעיניהם במעורבים בדעה עם בני עליה המתלוננים בצל קורתם. בבתים האלה ימצאו מהלכים סרסרים לדברים שבצנעא, אשר לחרפת העני העירוני, נהלו את בתיהם בלחם סתרים, לחם טמא כזה.

(3) וגבוהים במעלה היו בתי משקה יין. מי דבש, ושכר אנגלי, ומאכלי האוה. ואליהם יסורו מבני המעלה מבקשי ענג ושעשועים. שם ימצאו בילארד לשחק בו. בתים כאלה מעטים היו בימים ההם.

(4) סוחרים עושי סקנה וקנין. ססחר יערים ועצי בנין לא היה נפרץ כמו בימינו. יתר גדול היה במחוזותינו אלה ססחר הפשתה וזרע הפשתה וסחר התבואה, (5) חניות לקמח, מלח, דגים מלוחים, וכל מיני מבלת, ומלאכת עור, חניות ברזל, וחניות לכלי מלאכת וכלי בית, ובהמה. ואולם חניות גדולות לתוצאות חרשת המעשה היו מעמות, וגם בהן לא רבה הסחורה במדה המרובה אשר גם לחניות הקטנות בימינו, יען כי לא נדרשו אז, וכפי שיבואר.

(6) קבלנים מאת הממשלה לבנות בנינים וגשרים, לסול מסלות ולתקן דרכים. המה. כיד הממשלה הטובה עליהם, נעלו מעל העם כלו, בארחות חייהם, בסענותיהם. בערך שלחנם וערך בגריהם, ופזר כספם. ואולם לא רבים היו בכלל, כי נמצאו רק שנים שלשה בעיר; וגם הם לא סרוב עשרם רחב לבבם, כי אם יען אשר היתה הקבלנות בימים ההם בעיני בעליה פזרנית ותרגית, אשר לא תבא עמם במשפט לבקש דעת וחשבון מחייהם העליונים. וגם כי ירדו פלאים בעסק זה, האמינו כי עסק אחר יעלה גם עלה למעלה למעלה. ועל כן, גבירים באמת היו רק קבלנים מצוינים אנשי השם אשר הנחילו לבניהם עשר וכבוד ושם טוב, אך בכלל היתה הקבלנות בעיני כל — נחלה מבוהלת אשר לא לברכה היתה באחריתה לבעליה. ועל כן היה למשל בימים ההם לאמר: „סוף הקבלן להקבר בתכריכים שאינם משלו“.

והגה השקפתי על העני והשפלות בעיר, אמנם מקפת את כלל העירונים אשר אחינו היהודים הם רק חלק מהם, ובכל זאת נפגשה היא יותר בחיי היהודים. אמת היא כי גם העירונים מעמי הארץ חיו חיי עני ושפלות, כי מלבד בעלי הבתים אשר להם גנים או נס שדי תבואות בסביבות העיר, והמה לא ירעבו ללחם, היו המונים חוטבי עצים, נושאי סים, שוערים, עובדים בזעת אפם בכל מלאכה נמכזה בשכר נקלה אשר לא היה די למלא נפשם הרעבה. אך עקר מכמי הוא על העני והשפלות של אחינו בעת ההיא, אשר תנאי חייהם הידועים הכבירו אכפם עליהם עוד יותר. ואחרי אשר מקורי פרנסתם הם המסחר והמשא ומתן במרכלתם ובחנותיהם, אשר רבים מהסוחרים והחנונים נחשבו כעשירים, עלינו איפוא להתכונן: איך, ומדוע חיו, כפי שאמרתי, חיי צמצום והסתפקות כאלה, אשר לא יוכלו בימינו גם אביוני ארם לתאר להם.

יג.

יוקר המטבע.

התשובה על השאלה הזאת היא: כי בימינו לא יוכל איש לציר לו במחשבתו ציור ברור מיוקר המטבע בימים ההם. הקופה ארוכה של מאות שנים עמדה תכל ומלואה במעמד הקפאון במרם באה אחריה תקופת ההתפתחות. הרבוש היה כמעט בתכינות הדומם אשר לא יגדל בעצמו ולא יעשה פרי ברכה, ולפירו התהלך גם המסחר בחוג צר ומצומצם כזה, אשר יבצר מאת הסוחר לעשות עשר מסנו. ורק הסוחר הגדול שהיה אחד במחוז או בפלך, אשר סחר אל חוץ לארץ, לו היו עתים משחקות לפניו לעשות עשר. כי אליו יבא שליח מיוחד מבעלי ברית מסחרו בחוץ לארץ, להודיע לו משער הסחורה; ובמרם תבא ידיעה ברורה ונכונה אל שוק התגרים יעברו שבועים או שלשה שבועות, ובמשך העת ההיא ישתמש הסוחר הגדול ביריעה הבאה אליו, להרבות במקנה הסחורה מהתגרים הקטנים אם עלה השער שמה, או להוציאה מתוך אסמו כאשר יוכל אם ירד השער, ובזאת הצליח לפעמים לעלות למעלה למעלה. כן היתה נסבה לעשר, ספקולאציא שבאה לפעמים שלא במתכון ליר בעליה. ולמשל: אם נשארה סחורה כאסם או כחנות, כי הרבה להביא יתר על המידה הדרושה לחפץ הקונים, והנשארת הזאת היא לו למחוסה ולמנערת, והנה שחרת לו השעה כי הרכים התקלקלו, ואין כל יכולת

להביא סחורה זאת בסוסים מן המקום¹) ומחיר זאת הסחורה הנשארה אצלו למעצבה עלה ובה מאד, עד כי עשה עשר. ספעקולאציאנען כאלה לרגל הורמנות כזאת על ידי מקרים במקרה מלחמה וכדומה. הביאו ברכה לבעליהן לעמים, ויציצו מעיר ומעיר עשירים קמנים או גם גדולים לפי ערך הימים ההם, אשר עתה, בימי מסלות הברזל והפעללעגראפין כבר עבר זמן למקרים כאלה; עתה לפי גודל כמות המסחר ורובי חליפותיו (גראססער אומזאץ, אַבראט) יגרל הרוח וירב ההון.

אמנם כי לפנינו אולי הרויח המוכר מהוצאת סחורתו יתר הרבה מאד מכפי שירוויח המוכר היום, לפנינו אולי השתכר המשתכר בסחורתו לא פחות מן 10% עד יותר ויותר, תחת אשר היום מרוצה המוכר להוציא סחורה בעד 1% מצער מאד. אבל בגדל כמות המסחר ורובי הסחורה, הלא ירכה הרוח פי מאה ברוח רב האיכות שהרויח המוכר לפניו. במסחר הנוסד או בכח הקאפיטאל המצומצם, שהיה כפי שאמרתי, בתכונת הדומם, אם שנוסד בהקאפיטאל אשר להסחר בעצמו, או גם בעזר קאפיטאל של זולתו, אם במזומן או בהקפה, לא היה לאל יד הסחר להרחיבו ולהעלותו למעלה מכח ההון המצומצם אשר לפניו, יען כי עוד לא היה ביד הוֹסֵן להמציא לאדם מהוך הקאפיטאל העצמי שבידו קפיטאלים משניים הבאים מכחו ומסוהבכים ממנו על ידי המצאות העת בבתי משאית והלואות וכשפרות²). עתה הכל נתון בערבון בעד המטבע המוצאת בכחו. גם נכסים דלא ניידים היו למטבע עוברת לסוחרים מיד ליד ומתגלגלת מעיר לעיר ומסמדינה לסמדינה. כל אשר לאיש יתן בבאנק, הכניגים בבאנק, האחויות בבאנק, ומלכד הפירות שהבעלים מוציאים מהם גם כשהם נתונים בערבון, עוד הם מוציאים כסף קרוב למחיר שוים מהבאנק והיו להם קפיטאלים שניים וגם שלשיים, הבאים בכח הקאפיטאל העצמי שלהם. עתה אין דבר שיש לו ערך בעצמו אשר לא יהיה בידי בעליו למטבע עוברת לסוחר, ולא רק דבר שהוא שוה כסף בפועל. כי גם דבר שהוא שוה כסף רק בכח, הוא נתון בערבון, ומכשך כסף מזומן לידי בעליו.

¹) עיר המרכלת אשר אליה יצאו מפרי הסדה את פרי יגיסם, ומככפרים את פרי אדמתם למכירה, וממנה יצאו את כל מיני המרכלת להנייתיהם, נקראה אז בשם "המקום" וזה יחמרו לנוסע אליה ולשכ ממנה: פלוי נסע אל "המקום", פלוי שב מן "המקום".

²) מניח אני את הרחבת הדברים לאזורם בענין הזה לנקיאות בהכמת העקומות, ורק משמיות הענין בקצור אדבר כזה לרגל המלאכה אשר לפני במאמר הזה.

למשל: על התבואה המהבירה בקרקע לפני הקציר, ימשיכו כסף עובר מידי המלוה לירי הלוח. עתה גם שם האדם, עתו ובשרונותיו הם קפיטלים. הוועכסיל שלו מקובל, מוציא כסף ונקנה בכסף; על ביתו ועל נחלתו, על ערך רכושו ומשלח ידו אשר ישהמש בו וחי בהם, יוציא מידי שמרי חלוף. והיו לכסף עובר מיד ליד. הוועכסיל הוא כמוסמן, אשר יביא תמורתו סחורה דרושה לחפץ הקנה, סבלי שיאלץ בעל הוועכסיל לשלם לפלוני הסוחר סחיר מחורתו לפני בא זמנו לפרעון. מלבד זאת ימציאו הבאנקים כסף להלוואה בעד רוחים נוחים וקלים מאד להלוים. ובכן היה כל היקום אשר ברגלינו למטבע. הבמחן. הערבות והאתריות לקפיטלים שניים ושלשיים בידי הסוחרים, והארץ ומלואה סובבת תולכת בגלגל החזור בכת השטרות וחלופיהם וחלופי חלופיהם⁽¹⁾ המשוממים בעולם ומוציאים ומביאים כסף, והמטבע כצויה בירי הכל, וכמו שהיא קלה לבוא לירי אדם. כן היא קלה להוציאה על צרכים שונים המתחדשים לבקרים, צרכים יתרים שנארגו ונתרקמו בהחיים ואי אפשר להתקיים בלעדס, והם חוזרים חלילה להביא להגלם שפעת עשר ורוח בעולם, נוהגים חיים לאלפי רבבות עובדים, מרבים בתי חרשת המעשה, ומוציאים כחות האדם לפעלם. ביהיון הכשר חכמה ודעת, אשר לא היה כן לפנים בתקופת הקפאון.

הקאנטארין² לא היו בערי המדינה. עסקי קאנטאר החלו בשנת 1844 בערך. פאועאיטנע באנק³ — 1869 בערך. חברה אקציות בשנת 1867. ובערי השדה לא היו עדן בתי באנק כלל, וכל מי שתקפו הההרח להעזר בהלוואה, אלץ לשאת את נפשו אל מלוים עשירים. אך בכח ההק או היה בכח המלוה להביא את הלוח הפושט את הרגל בכאסר. והיושב אסור לא היה אז כפוח מענוי הגוף, ופשיטת הרגל לנזשים לא היתה בקריאות שמטה לכספים היום, הנחשבת רק כלקוי מאור המסחר עד ארגיעה ושב והלך ואור, כי מלבד אשר הלוח ואיננו משלם נענה בענוי הגוף. היה נענה גם ענוי נפש סחרפה נצחה. ונלחץ לברוח לכקום שאין מכירים אותו; ועל כן היה הסוחר נרתע לאחריו מרעיון הלואה, ורק לפרקים ובררך ארעי יעזר בהלוואה. והמסחר הקבוע היה מצומצם רק במכסת הכסף המזומן שבירו, אשר נתן פרוי באיפת רעון ועומה, על כן היתה המטבע יקרת המציאות בכלל, ויחיו על כן חיי

⁽¹⁾ מי יודע אם הכסף על גלילי להשכס כפיו ולא רוחו, כי הארץ עומדת ולא סובבת, אם ראו אז צעיהם את התנועה הגדולה אשר הארץ וכל אשר בה מתנועעות ומתגלגלות היום לעינינו בכסף ובמטבע. ואם איננה סובבת על קוטר ומקפת את השמש, ככ"ו הלא מתגלגלת היא ולא עומדת ...

צמצום והסתפקות כאלה אשר לא יוכלו בימינו גם אביוני אדם להתאר להם .
אמנם כי רק בהערכם לעמת החיים בימינו , נוכל להגיד כי חיו לפנינו חיי צמצום , אבל חייהם כפי שהיו בעצמם , לא נוכל לכנות חיי צמצום , כי הלא בחיים כאלה אשר לפנינו היה עולם נורא מאות בשנים . כן חיו וכך יפה היה להם ולעולמם .
גם היום ישנם עניים ועשירים , והראשונים רבים מאד מהאחרונים , וכן היו גם לפנינו עניים ועשירים שהראשונים רבו מאד על האחרונים , ומי יודע אם לא מוכים היו דחיים הפשוטים בתקופת הקפאון והמנוחה לבעליהם , מהחיים המוכים והמאירים לכני דורנו בתקופת התנועה וההתפתחות בתקופתנו רבת המהומה , אשר הלבבות גרעשים והאזנים התרשנה כל היום משאון כנות העלוקה „הב הב“ . אמנם כן הוא , ואולם בכל זאת , בהביטנו מראש נבעות עולמנו זה לאחור אל החיים בתקופת הקפאון , יתר לבנו ויתנדד למראה החיים השוממים אשר חיו אז .

זוכרים אנחנו שני רעב גדול בשתי התקופות , שהיו רוכות זו לזו ברזון , בכארה ובכנערת . הרעב הראשון בשנות תר"ה ותר"ו , אשר בקיץ השנה הראשונה צפתחו ארבות השמים ויהי נשם שומץ שלשה חדשים בלי חשך , וכל תכונות השדה נרקבו , עד כי לא היה גם זרע לזרוע , והשנה השנייה שאחריה היתה שנת חרב . השמים נעצרו ולא היה סמך כל ימי הקיץ , ומעט הזרע הזרוע מתכונת ישנה לא הצמיחה הארץ צמח העושה קמח . והרעב השני , בשנות תרכ"ז ותרכ"ח , אשר היה גם כן בשנות תר"ה ותר"ו . הראשונה היתה גשומה בשמץ כשלשה חדשים ירצופים , והשנייה שחונה בלי כל טל ומטר , והרעב היה חזק מאד . כרעב הראשון . אבל כה רב השנוי הטוב בין ימי הרעב הראשון אשר בתקופה הקודמת ובין ימי הרעב השני בתקופה החדשה ! ברעב הראשון היו רבים מאד חללי רעב . מוי רעב ונפתחי כפן עלפו שכבו בראש חיצות . המונים המונים מסותי החלואים מהו בסאכלים רעים , בקמפס מלוח , שרשי עשב וחציר גנות ואזוב אשר בקיר ודכו במדוכה וערבוים בכפל בר וסובין ואפו לחם . קמניות ופול ועדשים נרקבות היו לתבשילים . הקיסר ניקולאי הראשון אמנם הפליא חסדיו , ויצו להלות כסף לקהלות הערים לכלכל את הרעבים . נתן עבודה לאלפי עניים מרכאים במבצרים . אבל מסלות ברזל טרם היו להביא בהן מפנים הארץ לחם אל המחנות האלה . מארצות אחרות לא נמצאה עזרה בצרה . נדיבי עמים קפאו על שמריהם איש בארצו . כל ארץ סגרה בריחיה בעדה . אנקת אביונים ממדינה אחת לא באה לאוני יושבי מדינה שנית ולא נגעה אל לבכם .

ואולם ברעב השני , אם אמנם סבלו אביוני אדם חסר , וגם רבו מחזירי על הפתחים , אבל לא היו עוד אסופי רעב , יען כי היה לחם בארץ . מהמחנות הרחוקים בפנים הארץ הובאו בכסלות הברזל דוחן וחטי תירס בשפע לכלכל עם

רב. מהולאנד ואמעריקא הובא בר. לרגל התנועה וההתפתחות נחרבה הזקן העשיר בכל הארצות. הלבבות התרחבו ועמם התרחבו פקודות ישועה ורחמים. כי החל המשתכר להשתכר קל מהרה, והירים הפתוחות להבנסה, הסכימו להפתח גם להוצאה. דחוקים נעשו קרובים. צעקה דלים מצאה אזנים קשובות ולבבות פתוחים, והצעקה היתה לצדקה. מאת אחינו הנדיבים באשכנז התכוננו ועדים למעשה הצדקה והחסד, ויצאו בקולות קוראים לעזרת אחיהם הדחוקים, ואלפי רבואות רובל נשלחו מהם הלום.

כן ראינו ברעב הגורא אשר היה כפנים ארצנו בשנת תרנ"ב, עד כמה הפליאו עצות מרחוק להביא לחם לרעבים. לא רק יושבי ארצנו, אשר התעוררו לקול הממשלה אשר קראה לגרבות בעד הרעבים, לא רק הם שלחו עזרה, כי גם מארצות שונות ומעבר לים האמלנטי שלחו עזרה. אמעריקא שלחה אניה כלאה בר וכי' בידוע.

מה אמלל היה לפני האיש אשר יצא נקי מנכסיו באכול האש את ביתו את כל אשר לו. חברת אחריות מאש אשר התכוננה בשנת 1827 לא התפשטה עדן בכל ערי המדינה. ומה רב היה אסון עיר כלה אשר עלתה על המוקד ליושביה ולמסכיה, כי נוספו על העניים והאביונים המבקשים לחם בערים מסביב, מסכנים חדשים. ועל כן בדברנו על ימי התקופה הקודמת. עלינו לשות נוד עינינו כמעט עולם אחר כעולמנו הזה עתה: עולם הקפאון והתדרמה, אשר היה לעמט עולם התנועה וההשתלמות הזה בדומם נגר החי והמדרב. עולם באין דרכים מתוקנים, באין מסלות ברזל ומעללענדאפין, באין בתי חרשת המעשה ובאין קאנטארים ובאנקים להרחבת המסחר בכספם, בהיות בתי דואר כמעט רק בערי החוף והדרכים מקולקלים; בעוד העברות מזה פטרה את חיי עשרים אלפי אלפים בני אדם מצרכיהם האנושיים בחמר וברוח, ותספיקם בצרכי בהמות שדי, והעניות כזה אשר שררה בהמוני עם החפשים, העבירה גם אותם על דעתם ועל דעת הרוים המרחיבים את הלב, עד כי לא היה מותר לאלה החפשים על העבדים המכודנים בצרכי החיים ודרישותיהם, ובעוד היה המסחר מתנהג בכבודות רק על מעט הכסף המתפן, באין האמצעים אשר יוכלו להיות ידים לפעלי המחרים; ובאין שאיפות ודרישות מטעם החיים אשר לרוח החיה באפני המסחר להתרחב ולהתרוכם.

מחזה מול מחזה .

כי תבוא , חביבי הקורא , אל בית אחד הסוחרים הבינונים היום , וסרת אל חדר כתיבתו , ומצאת שלחן כתיבה נחמד מאד , ועליו כלים מכלים ישינים , שהם מנשורי הכתב והמכתב , מעטפות למכתבים , וחרושים למיני ניר דקים וחלקים , צחים ובהירים . לכל החפצים האלה ישנם פאבריקים רבים ונדולים הממלאים ידי אלפי פועלים עבודה , ועליהם חרשי אמנים , סופרים , וחושבי חשבונות , סוכנים ומשגיחים , נמוכים וגבוהים עליהם , תחיים ברוחה מפי כשרונותיהם . ולהוצאות בהי חרשת המעשה האלה , יש בכל הערים חנויות גדולות ומלאות המעשירות את בעליהן , ונותנות שכר לעובדים בהן . וכמה משפחות מתפרנסות ממקצוע זה ! אבל לפני לא ידעו סכל הכבוד הזה ולא היו צריכים בו .

לניר לבן דק וחלק יקראו ניר פאסט , לאמר : עליו יתב סכתב הנשלח בפאסט לכל יבבר משקלו" , כי מכתבים ברובם נשלחו על ידי עגלונים והדמנות של נוסעים .

כמעט בכל עיר היו אנשים עתים , צירים נאמנים לסוחרים , לשלוח על ידיהם כסף מעיר לעיר . כי בתי דואר היו מעטים , הבות פאסט בראשי חוצות להשליך בהם מכתבים , ומארקעס טרם היו , ושליחת סכתב בבי דואר היתה אז מרחק רבה ויתרה , וגם מחירה היה רב מסחירה היום והפרומה לא היתה מצויה , עד כי היה קשה משלוח מכתב ממשלוח כסף וכלים היום . בניר הדק והבהיר יכתבו דק אצילים ורחנים , או העליונים מהני אהבים במכתבים . אך הסופרים וכל אנשי המעלה יכתבו על ניר פשוט ועב אשר לא נגה ויפעה לו , הגמטר או בחנויות מלח דגנים מלוחים ⁽¹⁾ . המכתב לא הושב כמעטפה , כי אם יקפל ויכורך באופן אשר

⁽¹⁾ מונחים אצלי חמשה מכתבים , ארבעה מהם כחובים בשפת וכלתז אשכנז ואחד בלשון ירקע , מאת הד"ר ליליענטהאל הידוע , שכתבם בעטם ידו בשנת תר"ב (1842) והם כחובים על עיר כזה שמעשפים בו נימינו מיני סחורה פחותים , והם כלי מעטפות , מקושלים , וכלים החיון כחנות האלדריסות . כן היו לגד עניי מכתבי הגאון מייזליס ז"ל האבד"ק ווהרשוי משנת תרכ"ז (1867) שדפסו במסר "תולדות יצחק" , כחובים גם כן על ניר פשוט ועב וכלי מעטפות , ועל גביהם האלדריסות .

כן ראיתי מכתב הגאון ההכס כולל ר' יצחק ז"ל מוואלאזין , שלוח מאתו פס"ט פטרבורג

הכתב יהי מכוסה מן העין ולא יראה החוצה, ובעברו תחיצון יכתבו את האריסא, ויחתמוהו בנמפי דונג או בדבק מונמלאק שהתחדש בימי התקופה ההיא האחרונים. בכתי הספר הכוללים וגם בנימנאזיום ילמדו את התלמידים לקפל סתבים באופן נאה ומהודר, ותהי זאת לשלמות. אבל רק אנשי השם יחתמו את סתביהם, ורוב המכתבים הגשלים היו בלתי סגורים, כי לא כל יד כותבת מצאה רונג נוסף וחוחמת. והיו רק מקומטים ומקופלים בתמונת לביבה משולשת, ועל יד האדריסא מסעל יכתבו ר"ה „בחרר"ג". והמלה הזאת היתה מסונלת להבריה עין רעה ויצר הרע מלהסכל במה שכתוב בתוכם. עמי סתבת. מרס המציאה חכמת חרשים, ועמ סופר היתה נוצת און, ונשאר שם נוצת גם על עמ סתבת. ולא כל הכותב בה יכול לעשותה ולתקנה בהתקלקלה, ואשר לא ידע את האומנות הזאת, אלץ ללכת אל אומן לעשות או להקן נוצתו.

בכלל לא ידע רוב ההמון כתוב. כל הצריך לדיו יעשהו בביתו או קנה מאת סת"ס. אף לא כל התנרים היו צריכים לכתוב ולרשום חשבוניותיהם, והטעם שבהבן, רשמו בעט עופרת בספר זכרון. ורק בבית אחד אחו מעשרה או יותר נמצאו כלי כתיבה, ובבוא אחד השכנים לעתים רחוקות לבקש על שעה חדא דיו ועט, ישאלוהו בחרדה: „מי זה חלה בביתך?" כי מה חפץ בדיו ועט לאנשים כאלה אם לא לצרך הרופא לכתוב סמי העלה בעד אחד מבני ביתם שנפל למשכב?

נשימה סממנו במקצוע אחד. הננו רואים בכל עיר לא קטנה, חניות גדולות לפרי עץ. בהן מינים רבים ושונים. נחמרים למראה וטובים למאכל, שהם גם תוצאות אדמה מחוותינו, אשר הפליאה חכמת ה„באמאניקא" בימינו, להשבח ריחם וטעמם, גדלם ויפיהם, באופן אשר לא ראתה עין לפני. כי כלבר אשר קצו ארץ חברו יחדו עתה, ותוצאות מדינות רחוקות דאות טובאות על כנפי הקטור. והסותרים נדברים בסוד שיח החשמל מקצה תבל עד קצהו, הנה גם הפרומה כצויה עתה בידי אבינו אדם. המשתכר משהכר לשובע ולא לריון. והמותרות היו להברחיות, ולא רק כדי לברך שהחינו¹⁾ כי גם להביא ברכה אל הוך מעיו ולהתענג על החיים קונים פרי עץ. על כל שמחה ומשחה, על ארחים הבאים לבקורי כבוד.

בשנת תר"ב (1842) כתוב בניר פנ וכהה, אשר לא תאר ולא הדיר לו, וכמכתב הזה הוא מתקטע בדברים האלה: „לכתוב אלי על יד דק שקורין סאסם פאפיר".

¹⁾ עודנו זוכרים כי ללל כ' של ראה"ש לא היה במחוזותינו אלה כל פרי חדש לנוד מליו שהחינו מכלעדי שופים (פלוימסן) אדומים ממין הגרופ. ומי שהציגה ידו לקנותם לנרע במכסת נפשות ביתו והותר, היה מהנה ומזה בשופים אחרים למי שאין לו „שהחינו".

מעמרים השלחן במיני פרי עץ יקרים ושונים, והעסקים בפרות רחבו ונסכו למעלה. הנראי אם נמצאו גם לפנינו חניות ומסחרים כאלה? בימים ההם ראינו רק נשי השוק נושאות תפוחים בסלי נצרים. תפוחי חרף יבינו שוכרי עצי הגן במרתפים למשמרת לימי החרף, אשר יקנו או יחירים לצלותם בעד חולה. ובערים גדולות יסכבו איהו אנשים נושאים בסלי נצרים ציטרונים ותפוחי זהב אשר יקנום רק אצילים ופקידי צבא.

בימינו הגנו רואים חניות גם להגללה ולהיטיב את ראשי האנשים הסרים אליהן להתיפות וגם להתרחץ ולהמשח למשעי. העלה על לב איש כי יש חפץ במרתוח כאלה? ואם יש שלומים להספרת? כל אחד יתגלה או יסתפר סכן ביתו או מיד ספרו, ומי ישם לב בימים ההם אם נזו שער ראשו במעלות ומורדות? היהודי הן לא ישב גם תחת דהישי ביתו בראש פרוע!

מהדוגמאות האלה שהן כבר מדלי, ישכילו וידעו הקוראים את ההבדל אשר בין ימינו אלה ובין ימי התקופה ההיא, בכל העסקים וענפי המסחר — ישכילו ויבינו כי כל חפצי החיים וצרכיהם, הברחים והיתרים שהיו להברחים, אשר בתי הרשת המעשה לכל מלאכת מחשבת בארץ ובחו"ל מוציאים וממציאים חרשים לבקרים, לריו העת, במקנות שונות ונפלאות, ונותנים עבודה לאלפי רבואות עובדים למרבה המסחר ולהגדיל העשר — כי כל אלה הגדולות והחדשות לא היו ולא נראו אז. העיר המלאה השוואת החרשת לאדו, אשר תוצאותיה תוצאות חיים ותנועה לארץ ומלוואה, מרם עלתה כמחשבה על לב בניה בונה. העיר והאם למחוזות ליפא רייסין וזאכוט היתה ריגא, אשר אליה יביאו את תבואת הארץ ותוצאות אדמתה הפשטה וחרעה, וממנה יוציאו תמורתן לחניות כל ערי המחוזות האלה, גלוסי בר, ארג צמר גפן, אטון חרשת מעשה מאסקוי אשר יביאו אליה מפנים רוסיא דרך הים בהיותה עיר החוף, והמחוזות האלה נקראו סחורה ריגא. מבלעדי האצילים, שרי הצבא ופקידי החיל לא לבש איש בגד מכל מעשי ארג הצמר הטוב ורקמתו. וגם לארג צמר הגפן ובר פשוט כמה היו התוצאות בתוך העם התי חיי צמצום והסתפקות שפלה וחשוכה? ומה דמות אערץ. להתלבשת הפחותה?

מזן.

כי בהיות המטבע חזון יקר מאד בימים ההם, היה כל ישע וכל חפץ האדם בקניניו שיהיו חזקים ואמיצים למען יעבדו ימים רבים. לא אל כראיהם ויפים הביט

פחותים שאין להם ערך כחורה. אדמתם כמעט לא עבדה ותשאה שכמה, וגם את אדמת אדוניהם האצילים לא עבדו בכדה הדרושה מעובדים חרוצים.

יב.

העני והשפלות בעיר.

נבזים ושפלים היו האכרים, עבדים מרודים, נגשים ונענים. לחם אנשים לא אכלו, וחיי אדם לא חיו, כבהמות שרי היו באכלם ושקיום, באדחם ורכעם וכבערותם. ובכל זאת, לפי דרכי חייהם, סצאתם מרחם עד כואב אל קבר, לא ידעו מחסור ולא ראגו כל כך גם בשנה בצרה, כאלה אשר אין להם כל זרע ארץ; וחייהם לא היו תלואים להם מנגד כחיי המון העירוניים, פועלים, בעלי מלאכה, רוכלים, מלמדי תינוקות בישראל, עגלונים, נושאים משא בכתף, וכל האנשים מן השוק, החיים מן הרוח. המון אנשים כאלה, שהם רוב מנין בעיר, חיו חיי לחץ ועני אשר פת חטה ובשר לא יבא אל פיהם כלתי אם בימי מועד ושבת. פת חטה היתה במחזורותינו אלה לחם חמורות לבעלי תענוג ומפונקים מנוער. המון העם לא יכול לציר לו בדמיונו, איך אוכלים פת חטה לשבע. היו כאלה אשר בראותם קונים גלוסקא של חטה ושאלו: "מי חולה אצלכם?". ביום השבת יחלק בעל הבית הבוצע את החלה לפרוסת המוציא. רבים מהעירוניים קנאו בהאכרים השלמים ושוקמים על אדמתם ובטוחים כמעט מחסר וכפן אף כי בלחכם המגואל קצה נפש הסקנאים כם.

גם בעלי הבתים אשר היו כעשירים, או חצאי עשירים בעיני המוני העם, חיו חיי צמצום והסתפקות כאלה, אשר לא יוכלו בימינו גם אביוני אדם לתאר להם, כפי אשר עוד אנסה כחי לתאר בזה.

עסקי העירוניים היו: 1) בתי מזיגה, אשר אליהם יבאו האכרים בימי חגיהם ושבתם ובימי השוק, ומבני הצבא, ובמזהם מבני האספסוף אשר בעיר, לשתות ולשכוח רישם. בבתים האלה ימצאו השותים לשכרו גם סיני מזון פחותים, כמו דגים קטנים ישנים ממשלים כאשר יבשלו לבהמה ביתית את בלילה, וזני מרחשת ומחבת ותופינים אשר לא רקחו, לא בשלו ולא נאפו כל צרכם, ורק קיבת בני דלת העם, אשר אף להם ולא יריחון לפני הביאם אל פיהם — תוכל לעכלם. בתיים כאלה

זהו זה! זה עש לא סתם לכתובים, קראו בני ארץ בני ישראל עם
בן דוד, כי הנה זה לכל הסעודת ביום ראשון הזה.

ב. בעקלה דניה על בתים כאלה היו בתי מלון, אשר לא היו כבתי מלון
היום הנקראים העכברים הערובים בימינו במשק אירופי. בתים כאלה לא נראו אז,
כי אם בתים רבים וארוכים כגרי שרות, ולהם תאים ולשכות, בתכנית הכנית
הנה אשר לבתי המלון בדרבים ובכפרים בעת ההיא, אבל מהודרים בעורחם
ובצביותם כבתי עיר. לבתים האלה היו חצרים רחבי ידים לעגלות צב. לכרכרות
ולסוסים, כי בקאי הכתים האלה יתלוננו המצילים בבואם העירה. ומחרים עובדים
אשר ימרו שמה. גם בבתים האלה לא יחסר המונג ממכירת י"ש ושכר, וכן יבשרו
שם ויבנו לחם אנשים ומבלת כראוי לארחים נכבדים. בעלי בתים אלה יתבכרו
מעושים כמעורבים בדעת עם בני עליה המהלוננים בצל קורתם. בבתים האלה
יסנאו מהלכים ספרים לרברים שבצנעא, אשר לחרפת היגוי העירוי, נהיו את
נתיים כלום סתרים, לחם טמא כזה.

(3) ונבדלים במעלה היו כתי טעקה יין. כי דבש, ודבש אגרי, יבאני
התוא, ואליהם יסורו טבני המעלה טבני עב וטענייה. דב יבאני בייארי
לשחק בו. בתים כאלה טעמים היו בימים ההם.

(4) סותרים עושי בקנה וקטן. משה יצא ויצא בן יא יצא יצא

[illegible]

6

והנה השקפתי על העני והשפלות כעיר, אמנם מקפת את כלל העירונים אשר אחינו היהודים הם רק חלק מהם, ובכל זאת נפגשת היא יותר בחיי היהודים. אמת היא כי גם העירונים מעמי הארץ היו חיי עני ושפלות, כי מלבד בעלי הבתים אשר להם גנים או נם שדי תבואות בסביבות העיר, והמה לא ירעבו ללחם, היו המונייהם חומבי עצים, נושאי מים, שוערים, עובדים בזעת אפם בכל מלאכה גמבזה בשכר נקלה אשר לא היה די למלא נפשם הרעבה. אך עקר מכמי הוא על העני והשפלות של אחינו בעת ההיא, אשר תנאי חייהם הידועים הכבירו אכזבם עליהם עוד יותר. ואחרי אשר מקורי פרנסתם הם המסחר והמשא ומתן במרכלתם ובחנויותיהם, אשר רבים מהסוחרים והחנונים נחשבו כעשירים, עלינו איפוא להתבונן: איך, ומדוע חיו, כפי שאמרת, חיי צמצום והסתפקות כאלה, אשר לא יוכלו בימינו גם אכינוי אדם לתאר להם.

יג.

יוקר המטבע.

התשובה על השאלה הזאת היא: כי בימינו לא יוכל איש לציר לו במחשבתו ציור ברור מיוקר המטבע בימים ההם. תקופה ארוכה של מאות שנים עברה חבל ומלואה במעמד הקפאון בטרם באה אחריה תקופת ההתפתחות. הרכוש היה כמעט בהכונה הדומם אשר לא יגרל בעצמו ולא יעשה פרי ברכה, ולפיהו התחלך גם המסחר בחוג צר ומצומצם כזה, אשר יבצר מאת הסוחר לעשות עשר ממנו. ורק הסוחר הגדול שהיה אחד במתנו או בפלך, אשר סחר אל חוץ לארץ, לו היו עתים משחקות לפניו לעשות עשר. כי אליו יבא שלוח מיוחד מבעלי ברית מסחרו בחוץ לארץ, להודיע לו משער הסחורה; ובטרם הבא ידיעה ברורה ונכונה אל שוק התגרים יעברו שבועים או שלשה שבועות, ובמשך העת ההיא ישתמש הסוחר הגדול בידיעה הזאת אליו, להרבות במקנה הסחורה מהתגרים הקמנים אם עלה השער שמה, או להוציאה סתוך אסמו כאשר יוכל אם ירד השער, וכזאת הצליח לפעמים לעלות למעלה למעלה. כן היתה נסבה לעשר, ספקולאציא שבאה לפעמים שלא במתכון ליר בעליה. ולמשל: אם נשארה סחורה באסם או בחנות, כי הרבה להביא יתר על הצרכה הדרושה לחפץ הקונים, והנשארת הזאת היא לו למחומה ולמגירת. והנה שחרה לו השעה כי הרכבים התקלקלו, ואין כל יכולת

להביא סחורה זאת בסוסים מן המקום ⁽¹⁾ וסחיר זאת הסחורה הנשארה אצלו למעצבה עלה ונבה מאד, עד כי עשה עשר. ספקולאציאנען כאלה לרגל הורמנות כזאת על ידי מקרים במקרה מלחמה וכדומה, הביאו ברכה לבעליהן לפעמים, וייצאו מעיר ומעיר עשירים קמנים או גם גדולים לפי ערך הימים ההם, אשר עתה, בימי מסלות הברזל והטעללעגראפין כבר עבר זמן למקרים כאלה; עתה לפי גודל כמות המסחר ורובו חליפותיו (גראססער אומזאץ, אַבראט) יגדל הרוח וירב ההון.

אמנם כי לפנים אולי הרווח המוכר מהוצאת סחורתו יתר הרבה מאד מכפי שירווח המוכר היום, לפנים אולי השתכר המשתכר בסחורתו לא פחות מן 10% עד יותר ויותר, תחת אשר היום מרוצה המוכר להוציא סחורה בעד % מצער מאד. אבל בגדל כמות המסחר ורובו תמורתו, הלא ירבה הרוח פי מאה ברוח רב האיות שהרווח המוכר לפנים. במסחר הנוסד או בכח הקאפיטאל המצומצם, שהיה כפי שאמרתי, בהכונת הדומם, אם שנוסר בהקאפיטאל אשר להסחר בעצמו, או גם בעזר קאפיטאל של זולתו, אם כמוזמן או בהקפה, לא היה לאל יד הסוחר להרחיבו ולהעלותו למעלה מכח ההון המצומצם אשר לפניו, יען כי עוד לא היה ביד הזמן להמציא לאדם מחוץ הקאפיטאל העצמי שבידו קפיטאליס משנים הבאים מכחו ומסתובבים סמנו על ידי המצאות העת בבתי משאות והלאות ובשטרות ⁽²⁾. עתה הכל נהון בערבון בעד המטבע המוצאת בכחו. גם נכסים דלא ניידים היו למטבע עוברת לסוחרים מיד ליד ומתגלגלת מעיר לעיר ומסדינה לסדינה. כל אשר לאיש יתן בבאנק, הבנינים בבאנק, האחוזות בבאנק, ומלכר הפירות שהבעלים מוציאים מהם גם כשהם נהונים בערבון, עוד הם מוציאים כסף קרוב לסחיר שוים מהבאנק והיו להם קפיטאליס שניים וגם שלשיים, הבאים בכח הקאפיטאל העצמי שלהם. עתה אין דבר שיש לו ערך בעצמו אשר לא יהיה בידו בעליו למטבע עוברת לסוחר, ולא רק דבר שהוא שוה כסף בפועל, כי גם דבר שהוא שוה כסף רק בכח, הוא נתון בערבון. וממשיך כסף מוזמן לידי בעליו.

⁽¹⁾ עיר המרכלת אשר אליה יציאו מפרי הקדה את פרי יניעם, ומהכפרים את פרי הדמחם למכירה, וזממה יציאו את כל מיני המרכלת לחתייתיהם, נקראה אז בשם "המקום" ובה יאמרו לגוסס אליה ולשם ממנה: פלוגי נסס אל ה"מקום", פלוגי שס מן ה"מקום".

⁽²⁾ מניח אני את הרחבת הדברים לאשורם בענין הזה לנקיאים בחכמת העקנומיות, ורק משעמיות בענין בקצור אדבר כזה לרגל המלאכה אשר לפני במאמר הזה.

למשל: על התבואה המוקדמת בקרקע לפני הקציר, ימשיכו כסף עובר מידי המלוה לידי הלוה. עתה גם שם האדם, עתה ובשרונותיו הם קפיטלים. הוועכסיל שלו מקובל, מוציא כסף ונקנה בכסף; על ביתו ועל נחלתו, על ערך רכושו ומשלח ידו אשר ישתמש בו וחי בהם, יוציא מידו שמרי חלוף, והיו לכסף עובר מיד ליד. הוועכסיל הוא במזומן, אשר יביא תמורתו סחורה דרושה לחפץ הקונה, מבלי שיאלץ בעל הוועכסיל לשלם לפלוני הסוחר מחיר סחורתו לפני בא זמנו לפרעון. מלבד זאת ימציאו הבאנקים כסף להלוואה בעד רוחים נוחים וקלים מאד להלוים. ובכן היה כל היקום אשר ברגלינו למטבע. הבטחון, הערבות והאחריות לקפיטלים שניים ושלשניים בידי הסוחרים, והארץ ומלואה מוכבת הולכת בגלגל החזק בכת השמורות וחלופיהם וחלופי חלופיהם⁽¹⁾ המשותפים בעולם ומוציאים ומביאים כסף, והמטבע מצויה בידי הכל, וכמו שהיא קלה לבוא לידי אדם, כן היא קלה להוציאה על צרכים שונים המתחדשים לבקרים, צרכים יתרים שנארגו ונתרקמו בתחיים ואי אפשר להתקיים בלעדם. והם חוזרים חלילה להביא לרגלם שפעת עשר דוחו בעולם, נותנים חיים לאלפי רבבות עובדים, מרבים בתי חרשת המעשה, ומוציאים כחות האדם לפעלם, ביהרון הכשר חכמה ודעת, אשר לא היה כן לפנים בתקופת הקפאון.

הקאנטארין לא היו בערי המדינה. עסקי קאנטאר החלו בשנת 1844 בערך. פאנזאיימנע באנק— 1869 בערך. חברה אקציות בשנת 1867. ובערי השרה לא היו עין בתי באנק כלל, וכל מי שהקפו ההכרח להעזר בהלוואה, אלץ לשאת את נפשו אל מלוים עשירים. אך בכח החק או היה בכח הטלוח להביא את הלוה המושט את הרגל בכאסר. והיושב אסור לא היה אז בטוח מעוני הגוף, ופשיטת הרגל לנושים לא היתה בקריאת שמטה לכספים היום, הנחשבת רק כלקוי מאור המסחר עד ארבעה ושב והלך ואור, כי מלבד אשר הלוה ואיננו משלם נענה בעוני הגוף, היה נענה גם עני נפש, כחרפה נצחית. ונלחץ לברוח למקום שאין מכירים אותו; ועל כן היה הסוחר נרתע לאחריו מרעיון הלוואה, ורק לפרקים ובדרך ארעי יעזר בהלוואה. והמסחר הקבוע היה מצומצם רק במכסת הכסף המזומן שבידו, אשר נתן פרוי באיפה רזון ועוטה, על כן היתה המטבע יקרת המציאות בכלל, ויחיו על כן חיי

⁽¹⁾ מי יודע אם אהפנו על גלילי להשבע כסיו ולא רוחו, כי הארץ עומדת ולא מוכבת, אם ראו אז צעירים את התנועה הגדולה אשר הארץ וכל אשר בה מתנועעות ומתגלגלות היום לעינינו ככסף וכבשר. ואם איננה מוכבת על קוטר ומקפת את השמש, ככ"ו הלא מתגלגלת היא ולא עומדת ...

רב. מהולאנד ואמריקא הובא בר. לרגל התנועה וההתפתחות נתרבה ההון והעשר בכל הארצות. הלכבות התרחבו ועמם התרחבו פקודות ישועה ורחמים. בר החל המשתכר להשתכר קל מדרה, והידים הפתוחות להכנסה, הסכימו להפתח גב להוצאה. רחוקים נעשו קרובים. צעקת דלים מצאה אונים קשובות ולבבות פתוחים, והצעקה היתה לצדקה. מאת אחינו הנדיבים באשכנו התכוננו ועדים למעשה הצדקה והחסד, ויצאו בקולות קוראים לעזרת אחיהם הרחוקים, ואלפי רבואות רובל נשלחו מהם הלום.

כן ראינו ברעב הגורא אשר היה בפנים ארצנו בשנת תרנ"ב, עד כמה הפליאו עצות מרחוק להביא לחם לרעבים. לא רק יושבי ארצנו, אשר התעוררו לקול הממשלה אשר קראה לנדבות בעד הרעבים, לא רק הם שלחו עזרה, כי גם מארצות שונות ומעבר לים האמלטני שלחו עזרה. אמריקא שלחה אניה מלאה בר וכו' כידוע.

מה אמלל היה לפני האיש אשר יצא נקי מנכסיו באכול האש את ביתו את כל אשר לו. חברת אחריות מאש אשר התכוננה בשנת 1827 לא התפשטה ערן בכל ערי המדינה. ומה רב היה אסון עיר כלה אשר עלתה על המוקד ליושביה ולמסכיה, כי נוספו על העניים והאביונים המבקשים לחם בערים מסביב, מסככים חרשים. ועל כן כדברנו על ימי התקופה הקודמת, עלינו לשות נגד עיינו כסעם עולם אחר מעולבנו הזה עתה: עולם הקפאון והתרדמה, אשר היה לעמת עולם התנועה וההשתלמות הזה כדומם נגד החי והמרכר. עולם באין דרכים מתוקנים, באין מסלות ברזל ומעללעגראפין, באין בתי חרשת המעשה ובאין קאנטארים ובאנקים להרחבת המסחר בכספם, בהיות בתי רואר כמעט רק בערי הבחוז והדרכים מקולקלים; בעוד העבדות מזה פטרה את חיי עשרים אלפי אפלים בני אדם מצרכיהם האנושיים בחמר וברוח, והספיקם בצרכי בהמות שרי, והעניות מזה אשר שררה בהמוני עם החפשים, העבירה גם אותם על דעתם ועל דעת ההיים המרחיבים את הלב, עד כי לא היה מותר לאלה החפשים על העברים הכונדנים בצרכי החיים ודרישותיהם, ובעוד היה המסחר מתנהג בכבדות רק על מעט הכסף המתכן, באין האמצעים אשר יוכלו להיות ידים לפעלי המוחרים; ובאין שאיפות ודרישות מטעם החיים אשר לרוח החיה באפני המסחר להתרחב ולהתרומם.

מחוז מול מחזה.

כי תבוא, חביבי הקורא, אל בית אחד הסוחרים הבינונים היום, וסרת אל דדר כתיבתו, ומצאת שלחן כתיבה נחמד מאד, ועליו כלים מכלים יפנים, שהם מבשירי הכתב והמכתב, כעטפות למכתבים, וחרישים למיני ניר דקים וחלקים, צחים ובהירים. לכל החפצים האלה ישנם פאבריקים רבים וגדולים הממלאים ירי אלפי פועלים עבודה, ועליהם חרשי אמנים, סופרים, וחושבי חשבונות, סוכנים ומשניחים, נמוכים וגבוהים עליהם, החיים ברוחה מפי כשרונותיהם. ולתוצאות בתי החרשת המעשה האלה, יש בכל הערים חניות גדולות ומלאות המעשירות את בעליהן, ונותנות שכר לעובדים בהן. וכמה משפחות מתפרנסות מסקצוץ זה! אבל לפני לא ידעו מכל הכבוד הזה ולא היו צריכים בו.

לניר לבן דק וחלק יקראו ניר פאסט, לאמר: עליו יפהב מכתב הנשלח בפאסט לבל יכבד משקלו, כי מכתבים ברובם נשלחו על ירי עגלונים והודמנות של נוסעים.

כמעט בכל עיר היו אנשים ערים, צירים נאמנים לסוחרים, לשלוח על ידיהם כסף מעיר לעיר. כי בתי רואר היו מעטים, הבות פאסט בראשי חוצות להשליך בהם מכתבים, ומארקעס מרם היו, ושלחת מכתב בבי רואר היתה אז מרחת רבה ויתרה, וגם מחירה היה רב ממחירה היום והפרומה לא היתה מצויה, עד כי היה קשה משלוח מכתב ממשלוח כסף וכלים היום. בניר הרק והבהיר יכתבו דק אצילים ורוזנים, או העליונים מהני אהבים במכתבים. אך הסופרים וכל אנשי המעלה יכתבו על ניר פשוט ועב אשר לא נגה ויפעה לו, הנמכר אז בחניות מלח ודגים מלוחים¹⁾. המכתב לא הושב כמעטפה, כי אם יקפל ויכורך באופן אשר

¹⁾ מונחים אלה חמשה מכתבים, ארבעה מהם כחונים בשפת ובכתב אשכנזי ואחד בלשון הקדש, מאת הד"ר ליליפנטהאל הידוע, שכתבם בפנס ידו בשנת תר"ב (1842) והם כחונים על יר כזה שמעטים בו יצוינו מיני סחורה פחותים, והם בלי מעטפות, מקושלים, ובזרים החיטין כחונות האדרסות. כן היו לעד מיני מכתבי גלגון מיוזלים וז"ל האכד"ק ווארשאי משנת תרכ"ז (1867) שדפסו בספר "תולדות יחזק", כחונים גם כן על ניר פשוט ועב ובלי מעטפות, ועל גביהם האדרסות.

כן ראינו מכתב הגלגון בהכס כבולל ר' יחזק ו"ל מוואלנזין, שנות מאהו אפ"ע פערבורג.

הכתב יהי מכוסה סן העין ולא יראה החיצה, וכעברו החיצון יכתבו את האדריסא, ויחתמוהו בנספי דונג או ברבך מונטלאק שהתחדש בימי התקופה ההיא האחרונים. כבתי הספר הכוללים וגם כגימנאזיום ילמדו את החלמידיים לקפל מכתבים באופן נאה ומדורר, ותחי זאת לשלמות. אבל רק אנשי השם יחתמו את מכתביהם, ורוב המכתבים הנשלחים היו בלתי סגורים, כי לא כל יד כותבת מצאה דונג נוסף וחומת, והיו רק סקופים ומקופלים בתמונת לביבה משולשת, ועל יד האדריסא ממעל יכתבו ר"ת, "בחדר"ג". והמלה הזאת היתה כסוגלת להבריה עין רעה ויצר הרע מלהסתכל במה שכתוב בהונם. עמי מהכת. מרם המציאה חכמת חרשים, ועם סופר היתה נוצת אור, ונשאר שם נוצה גם על עט מהכת. ולא כל הכותב בה יכול לעשותה ולהקנה בהתקלקלה, ואשר לא ידע את האימנות הזאת, אֶלֶף ללכת אל אומן לעשות או לתקן נוצתו.

בכלל לא ידע רוב ההמון כתיב. כל הצריך לדיו יעשהו בביתו או קנה מאת סת"ם. אף לא כל התגרים היו צריכים לכתוב ולרשום חשבונותיהם, והעמם שכתבו, רשמו בעט עופרת בספר זכרון. ורק בבית אחד אָחוּז כעשרה או יותר נמצאו כלי כתיבה, ובכוא אחד השבנים לעתים רחוקות לבקש על שעה חרא דיו ועט, ישאלוהו בחרדה: "מי זה חלה בביתך?", כי מה חפץ בריו ועט לאנשים כאלה אם לא לצורך הרופא לכתוב סמי העלה בער אחד מבני ביתם שנפל למשכב?

נשימה מבסנו במקצוע אחד. הגנו רואים בכל עיר לא קטנה, חניות גדולות לפני עץ. בהן סינים רבים ושונים, נחמדים למראה וטובים למאכל, שהם גם תוצאות אדמת מחוזותינו, אשר הפליאה חכמת ה"באטאניקא" בימינו, להשביח ריחם ומעמם, גרלם ויפים, באופן אשר לא ראתה עין לפני. כי מלבד אשר קצו ארץ חברו יחדו עתה, ותוצאות כדניות רחוקות דאות מובאות על כנפי הקטור, והסוחרים נדברים בסוד שיח החשמל מקצה הבל עד קצו, הנה גם הפרוטה מצויה עתה בידי אביוני ארם. המשהכר משהכר לשובע ולא לרוון. והמתורה היו להברחיות, ולא רק כדי לברך שהחינו? כי גם להביא ברכה אל הוך מעיו ולהתענג על החיים קונים פרי עץ. על כל שכתה ומשתה, על ארחים הבאים לבקורי כבוד.

נשנת תר"כ (1842) כתוב ציר עב וכה, אשר לא תאר ולא הדיר לו, וכמכתב הזה הוא מנקש כדברים האלה: "לכתוב אלי על יד דק שקורין פאטע פאטיר".

(¹) עודנו זוכרים כי ללל ב' של רה"ש לא היה במחזותינו אלה כל פרי חדש לברך פליו שהחינו מלפני שוטים (פלוטמן) אדומים ממין הגרוע. ומי שהשיגה ידו לקוחם לנרבו במנסת נפשות ביתו והותר, היה מהה ומזה כשזשים אחדים למי שאין לו "שהחינו".

בעשרים השלחן במיני פרי עץ יקרים ושונים, והעסקים בפרית רחבו תסכו למעלה. הגראי אם נמצאו נם לפנים חנויות ומסחרים כאלה? בימים ההם ראיתו רק נשי השוק נושאות תפוחים בסלי נצרים. תפוחי חרף יכינו שוכרי עצי הגן במרתפים למשמרת לימי החרף, אשר יקנו או יחידים לצלותם בעד חולה. ובערים גדולות יסבבו איזה אנשים נושאים בסלי נצרים ציטרונים ותפוחי זהב אשר יקנום רק אצילים ופקירי צבא.

בימינו הננו רואים חנויות נם להגלתה ולהיטיב את ראשי האנשים הסרים אליהן להתיפות וגם להתרחק ולהמשה למשעי. העלה על לב איש כי יש חפץ במותרות כאלה? ואם יש שלומים להספרת? כל אחד יתגלה או יסתפר סבן ביתו או סיד קברו, ומי ישים לב בימים ההם אם נזו שער ראשו במעלות ומורדות? הידודי הן לא ישב גם תחת רהימי ביתו בראש פרוע!

מהדונמאות האלה שהן כמר סרלי, ישכילו רדעו הקוראים את ההבדל אשר בין ימינו אלה ובין ימי התקופה והיא, בכל העסקים וענפי המסחר — ישכילו ויבינו כי כל חפצי החיים וצרכיהם, ההכרחים והיתרים שהיו להכרחים, אשר בתי הרשת המעשה לכל מלאכת מחשבת בארץ ובח"ל מוציאים ומסציאים חדשים לבקרים, לרוח העת, במבנות שונות ותפלאות, ונותנים עבודה לאלפי רבואות עובדים למרבה המסחר ולהגדיל העשר — כי כל אלה הגדולות והחדשות לא היו ולא נראו אז. העיר המלאה השואות החדשות לאזו, אשר תוצאותיה תוצאות חיים והנועה לארץ ומלואה, מרם עלתה במחשבה על לב כניה בניה. העיר והאם למחוזות לימא רייסין ואסכט היתה ריגא, אשר אליה יביאו את תבואת הארץ ותוצאות ארבתה הפשתה וזרעה, וממנה יוציאו המורתן לחנויות כל ערי המחוזות האלה, גלוטי בר, ארג צמר גפן, אמון חדשת מעשה מאסקוי אשר יביאו אליה ספנים רוסיא דרך הים בהיותה עיר החוף, והמחורות האלה נקראו מחורת ריגא. מבלעדי האצילים, שרי הצבא ופקירי החיל לא לבש איש בגד ככל מעשי ארג הצמר הטוב ורקבתו. וגם לארג צמר הגפן וכד פשוט כזה היו התוצאות בתוך העם החי צמצום והסתפקות שפלה וחשוכה? ומה דמות אערות. להתלבשת הפחותה?

מן.

כי בהיות הממבע חוץ יקר מאוד בימים ההם, היה כל ישע וכל חפץ האדם בקניניו שיהיו חזקים ואמיצים למען יעמדו ימים רבים. לא אל מראיהם ויפיהם הבים

כי אם לאריכות ימיהם, ועל כן התחרו גם בעלי החרשת להוציא מעשיהם חוקים מאד. כן דרשו מכל בעל מלאכה יד לבל יעשה מלאכתו רמיה, בלתי קימת לימים רבים. ובכן היה הבגד קים לפעמים עשרות שנים. ואחרי אשר נפתחה צורתו, וצבעיו כהו וחמרו עורנו איהן, נתנהו לאומן אשר יחדש צורתו בהפוך את צד הפנים לחיצון, למען היות לו ברכ. ואחרי היותו מחדש בגד לבעליו זמן רב, יעלה על בשר הבן או הגבר. אחרי העשותו בידי החים כמרת הנער. בגד לנער מכן שש עד שלש עשרה ומעלה, יעשו רחב ואדוך הרבה מכרתו, ויקמטוהו קמטים מבגסים בהוכו לארך ולרחב לבל יהי סרוח ונפוח. וכאשר יגדל מעט ופתחו קמט אחד. ולפי רוב השנים, ירבו להתיר ולפתח את מלאת הבגד מקמטיו, שצבעיהם עוד עמדו בעיניהם, בעת אשר זהר חלקי הבגד החצונים כבר הועם, וימראו כהה משרב ושמש, אבק ועפר. ובחליפות גוני הבגד בטקטות הקמטים, מסגל היה לשיתוהו כין המקלות נכח צאן לכן.

בהנהגת בגד לחים לתפור, נדברו אפנים בינו ובין בעליו אם החומים לתפירת יהיו על חשבוננו או על חשבונם.
ככנת התפירה פרם היתה עלי תבל.

מז.

הנעלים.

נעלי אחינו בני ישראל העירונו, היו רק כדי להכנים בהם כפות הרגלים עד הקרמולים ממעל. מגדלים גדולים המכסים את הרגלים עד הברכים היו רק ברגלי עגלונים ויושבי כפרים מנושמים. נעלות הגשים היו כעין נעלי המטה, כדי דריכת כפות רגליהן ובניסת ראשי אצבעותיהן שבהן היו סאחזות. חקני תלמידיו חכמים נהגו סלסול ברגליהם להנעילן נעלות קלות כאלה. וגם לנעלים בקשו עצות שיאריכו ימים על האדמה אשר ידרכו עליה, ויחזקים במסמרות לבל יסוטו בהנגפם באבנים. אך כל החפץ בנעלים מסומרים היו המסמרות על חשבוננו ⁽¹⁾ ולא על

⁽¹⁾ על הגאון הגדול האמתי ר' אבלי פאסוועלער מוויילנא ז"ל, אשר הפליח לבכות במדות הגדולות והחמד, עד שהמליץ עליו הגאון המפורסם ר' יצחק מוואלאזין ז"ל לחמרו: ר'

חשבון הסתדר. דעך בעדעך תביני הקדא, כחד נעלי נבי היה או בעדך 25 או 30, תעלי אשה בעדך 15 קאפ, כחד הסססחה קאפיקא אחת או עם חצי קאפ — שים לבך לדקדוקי נחית באלה! עד שלם ארבע פקטים נתיג תעלים להקבם ולא לבשה וכלשה היה ללכת בנקלות בלח וספלאית בשק! סקודלים (קאלאסקי) על נעליהם ידע רק עשירים בני עליה שהם סקסים, וכל הקם חז מצעים הבן סרוסן בנקללים בימי החורף לכל הסכונה תגלים סקד. בעדים אשר אין סרצפת אבנים בודעוהוק, ובימי הגסם תודיעה בברכה כי סרמנה יצעה, או בסקם יצא הדעה, חז נעליהם סבצוצים סחבר סם נרפסים חלחים אשר יהבני בתוכם. או סמבני סבך ראבוו בהחלק תגלים סם בודנקם בסם חק סבלי העולה עם תגלים. תגלים תגלות חז בלחלוחית הסם וצנתה של רב ועב אשר סדי ידעו בו יעלה ויבא אל חך נעליהם תסם ולא יצמנו.

בסבני כשר תחיתנים. סהמרגם עד הברכים ישיקו רוב הקם גם לעליתים, כי סה חפץ ככפל הסבנסם? ובסבני בד ופחסקאית לבנים אשר בתגלים סקכות בנצלים קמנים, שנחטפו סרוח סצויה, סתך הסעיל העלין האריך והסרה, יצא אנשים ברחובות עד ולא יהבוששו.

י.י.

כלי הבית.

סה רבה העבודה חיום בבתי חרשת להתקד טובות ולסלאבת כלי קניא (פארצעלאן) הסוציאה כלים סכלים שונים לסעשיתם. בסה תתרחבה ותתרוססה חרשת הסעשה בכל מיני סתבת, הססציאה כלים חדשים לכקרים לבשל ולצלוח, ולכל הסמישי הבית, הסלאים חז והטובים לכל הפצי האדם! סה נפלאים

אכלי חים כנחית הסד סססד, יסופר כסור אשר ספר ספדן ידוע סססדו אשר סא סליו: פ"ס עם הסבה כסא חליו אשה פניה ותחזוק כי אין לה דב (15 קאפ) מחיר נעלים לסדות סססדלר. הגלון אים הססד הו, אשר כמסס כל סגכירות נפורס כרוס מדיכס אשר סו, וססר נפשו ונפס כיתו ססוכה, סחר ויחן לה סוכב, ויכא סכס סכס לרוץ כסמסח אל סססדלר, חך סא עוד לא סרתיקה לרוץ וסא רן אחרים ויקרל לס: „סמדי פמודי! ססרדות כסכס סכחתי כי יססרו לך ססמרות לסליך. סיליכי עוד קאס' וסלי!"

מעשי חרשים במנורות נפם השונות הכלולות בהדרן, ואין קצה לתכונה אשר לכל כלאכת מחשבת. חניות גדולות, ומלאות עושר, המושכות אליהן עיני העוברים, פחוחות, הוצאות כל החפץ — ומי איננו חפץ? — חיים של עשר וכבוד למראה עינים, רבה על כלי בית כאלה מהוצאותיו על מאכל שלהנו. כמעט לא יעבור יום או יומים, אשר לא תמצא עקרת הבית, חסר אי פחתת בצלוחיות המיי והקנה, שבר בקערות, מנרעת במכנת המנורה ובזכוכיותיה. ולהודות לעוסקים בישוב העולם, העמלים בעד הצבור, החנות פתוחה, והחנוני מקיף, או פשוט, ידו פשוטה לקבל המחיר בפנים של רצון.

אמנם כי כל אחד מתאונן על ההוצאה היתרה, אשר לפנים לא ידעוה. אך אפונה מאד, אם באמת יאותו המהאוננים לבחר כחיים אשר חיו אבותיהם, ולזרות הלאה את המתירות והדרה ושואנה והרחבת הדעת אשר בה, ולהתענג על טובת המנחה והשמחה אשר חלקו הימים הראשונים להחיים לפנים. אם כה ואם כה, מי זה לא יכיר וידע, כי כל החדשות האלה חדרשו פני תבל בחיים חרשים ומאירים, הרבו את הרכוש, והגדילו הרחיבו את כל ענפי הפרנסה והבבללה.

כאשר אמרנו למעלה, שם האדם את עיניו ולכו בימים ההם על כל כלי הבית, כי ירבו ימיהם כימי הבית בעצמו. מלבד כוס וזכוכית קמנה, וכוס במרת רביעית לקרש על היין כימי מקראי קרש, לא היה צורך רב בצלוחית. העשירים, או משופעי פרנסה, ישתו את הקנה בכלי קוגיא פחותים שנחשבו אז ליפים. מיחס לכימי היה אחד או שנים בעיר; כי גם אלה אשר לא ראו עני, לא חשו כל צורך לשתות חמים לכפקרים, וגם לא כל היום. ורק מפני שחמים במוצאי שבת מלונמא, יבשלו או ברוד או בקלחת, עלי אילנות דוברכניות או גודגרניות, ויש אשר ישתו מי קדה וקמון, או לאקרעץ לתרופה.

בימי הקיץ בבקר בבקר ישתו צלוחית מים קרים. כאשר הובא לעיר מולדהי המיחם הראשון, הבימו עליו זקנים עם נערים יחדו, כעל אחד פלאי ההבל, מבשל בלי תנור וכירים... הפלא ופלא! בבוא איש אל בית עשיר לבקש לצקת לו אל כלי אשר בידו מעט חמי מיי, ושאלהו: "מי זה חולה בביתך?" את המיי החל העם במחזורותיו אלה לשתות, למאז הושם מכס משנה על היי"ש בערי המחוז. בתחלה יבשלו את הכים בפארוור, ואח"כ נתפשמו טכנות המיי.

חזון הצוקער לא היה נפרץ, וכמעט רק עלה על שלחן שרים ואצילים. בתי חרשת למעשה הצוקער היו מעטים מאד, ונעשה רק מקנה הנפת (מוסקאבאר) המבוא מאמערקא הרוימית ומזהרו המזרחית. להוציא צוקער מהלפת החלו בשנת חק"פ בערך 'או קודם מעט באנגליא ובצרפת. ודינא עיר החוף כוננה בית חרשת למעשה הצוקער הטוב, ומכנה הובילו את הצוקער לערים קרובות ורחוקות עד למאה

פרסאות . להמתיק את הקוה ולכלל המתקנים ומעשה מרקחת יקחו רבש דבורים אשר לא היה יקר . אך לאלה אשר לא ישימו רבש במי משתיהם , היה מין צוקער אָדום ועינו כעין הברוסטין , וקשה כמורו . אשר לא ימחר להמוס בפי השותה , ומתקו היה מעט .

המנורות היו נחשת קלל , כלי הבשול והצלי היו נחשת . קערות קמנות עם גדולות היו בדיל , החשובות היו בריל אנגלי , וידי הנשים היו עסוקות המיד לכרסן ולצחצחן . בעל הבית המשופע בפרנסה התראה בכבוד עשרו בנחשת , נחשת קלל וכמורם . ובכלי בדיל מצוחצחים וננה להם , אשר עכרו על איצטבאות עץ תלויות בקורות ונשענות בקירות ממעל לראשי אנשי הבית לכבוד ולהפארת . וכלים כאלה נשארו ירושה מאבות לבני שלשים ורבעים , ויהיו קדושים לנינים ולנכדים כמורשת קדושים . וכה היתה שמירת כלים חזקה וחביבה על בעליהם . עד כי לא אחת שמענו וראינו קדרות חרש מקודשות לשלט וכעגול המכונים לשבת . אשר התפארו עליהן נשים זקנות כי ירושת פליטה הן להן מאמותיהן הזקנות , ובהשבר קדרה רבת השנים כזאת , ספרו עליה בעל סגולת חמדה עתיקה שאין לה תמורה .

מכלי עץ יקרים מעשה חרשים , ידעו רק שרים גדולים ואצילים אנשי שם לפאר בהם את היכלי כבודם , לפי המדה אשר הוציאה חכמת חרשים וכשרון המעשה או . ואולם העם כלו ידע רק מפשוטי כלי עץ . וגם לעשירים היה די שלחנות צבועים , וכן היו במאותיהם ומפסליהם משוחים בששר . הדור נבכר היה בבית עשיר שלחן צבוע ועליו בתוך שרשטים מרבעים לשחוק השאך . לעשירים והמה מעטים כמעט אחד או שנים בעיר , היו כלי כסף וערי זהב ופנינים , שהיו נגזרים רק לימי מועד ושבת , או ימי משתה ושמחת משפחה .

יח.

המעונות.

דירה נאה המרחבת דעתו של אדם , לזקחת כימינו חלק בראש ההוצאה לצרכי החיים .

איש אשר אין לו כל הון , ולחמו נמצא מיגיע כפו . או מעמל נפשו והכשר דעתו , אם בעל אשה הוא , יראה ראשית לו דירה , אשר גם כי מצעירה היא , תחלק לבית מבשלות , לחדר משכב , ולחדר אכל , ובהולד לו בנים , והיה לו גם חדר ילדים ; וכי יעשר מעט , לא יאמר די בכל אלה , ודעתו לא תתקדר , עד אם יבונן

ועד אשר ישים לו אולם נהדר לקבלת ארחים, אשר כמובן, לא תהי יבקש ממנו האולם הזה, כי אם לסלאתו כבוד מכל כלי חמדה, אשר תמצא ידו לפארתו בהם. ועל ידו חדר כתיבה. ואך לסותר הדבור ממעונות נבירים ובתי תענוגיהם ושכיות חמדהם. ואולם לפנים גם העשירים הגדולים לא הרבו כבוד כתיבה ומספר הדריהם כאחר העשירים הקטנים בימינו. חדרים רחבי ידים שקירותיהם צבועים, ספון נהדר בשלל צבעי ציורים והמונות ממעל, ורצפת קרשים מהוקצעים וצבועים ולא מצוחצחים (פלמירט) מתחת, היה עושר כבוד בתי העשירים. וכיוצאים מן הכלל ונבזהים מעל העם גבהי הרים רמים מעמקים היו בעלי בתי חמר ועליות מרוחים בכל שכיות החמדה אשר לאצילים, והמה היו מעמים מאד.

רוב בתי העם היו שפלי קוסה בלי ספון ממעל, בלי רצפה מתחת וכלי חלונות כפולים בחרף. המעון האחד היה בית מבשלות, חדר האכל, חדר הסמטות, וגם חדר הכתיבה והמלאכה. משכלול מעשה התנור והבירים והשהלמותם בעת הזאת טרם ידעו אז. ואין בין הנורי האכרים בכפרים לתנורי יושבי הערים אז אלא ארובות העשן בלבד אשר היו לתנורי העיר.

התנור יקח עמדתו בחלק גדול מהבית, ויהי לחפץ נכבד בכל חפצי הבית. על פני שטחו סמעל ישמחו את הריפות¹ אשר יכתשו בעלי ליבשן בקמו בימי החרף. במלא רחבו וקומתו יתלו את כגריהם ופומקאותיהם הלחות והמלוכלכות ממי הבצה ומים היון אשר ידרכו בהם בימי הגשם והשלג, כי היו הבגדים ארוכים וסרוחים; ובקוםם בבקר היתה ראשית מלאכתם למעך, לגרד ולשפשף את העבטיט היבש והנקשה, והבית ימלא ענן אבק פורה ומכאיב, אשר יפול כמל כחניק על החזה תחת שקוי חמים אשר ימנעו מגרונם. עליו יצינו את בלי החרש אשר מרקו ושטפו ליבשם. עליו ישליך איש איש את בלויי סחבותיו אשר אין להם מקום פנוי. ועליו ישכבו אלה אשר אין להם כסתות להתכסות כהן בקרה, וחם להם. הנור קטן רק להחם את הבית מכלי בשל בו לא היה. בתנור יאפה כל בעל בית חשוב את לחם ביתו. וכל אשה את החלות לשבת. הקונה פת כן האופה נחשב לבעל-בית עני.

מנהג קבוע היה לכל אופה לחם ביהו, לאפות משיורי המשארה גלסקא לנושא המים העני. מהשאר שכעסת קמח דגן יעשו לביבות ולחמניות ותהיינה בפיחם כרעש לסתוק.

¹ השעורים המוסרות מקליפתן כבתי הרחים הנקראים "גרש פנינים" היה מאכל נידים, אך לכל העם היתה כתיסת השעורים, וליבשן ולזרות ולכבד אותן, מהמלאכות שהאשה עושה לבעלה.

כמעט לא נראה ולא נשמע, כי הקנה אשת איש הגון חלות לשבת. מבלי אפות בעצמה וקים בידיה מצות הפרשת חלה מעיסתה. בתנור היו טומנין את החמץ, לא רק ליום השבת, כי כמעט בכל יום מימי החרף יטמינו תבשילי ריפות, קמניות, ערשים ופרי אדמה מהבקר עד הלילה. ואשה אשר השיג ידה, תשים גם שומן און, או קבד וריאה, בתבשיל אשר יצמק ויפה לו ובלילה יאכלו את סעודת הצהרים אשר יאכלו בימינו, וימיכו לבם בשלט (משאלענט) הזה אשר ימצא בו אחד בששים מענג שבת.

לעמת התנור עבר הקינוף, ונקרא שמי-הכטה (הימכל בעט) והוא אהל יריעות מסביב לספה גדולה ארוכה ורחבה — הנמוי על ארבע כלונסאות וקופות העולות מתוך ארבעה רגלי הכטה, ועליהן מלמעלה מתוח מכסה נפרים. מכסה או גג האהל היה משלש בשלש סגולות בתועלתו, בהיותו כלי חפץ, כמלתחה, בתבה וכמגדול. כמלתחה ישימו עליו בנדים, סדינים, וכתנות מקופלות, וכמו בתבה יצפינו בפותיו הקיצונות והרחוקות בירכתיים, חפצים אשר לא השורם עין לדעת מה למעלה בנגוי השמים שמים לנברת הכטה; והוא היה גם מגדול עוז לתרגנולים חדשים מקריב הובאו מן השוק, אשר מן הלול בירכתי התנור מתחת, ירדפו התרגנולים האורחים באף את הגרים האלה, ועלו בלילות, אלה מזה במרומי התנור בכרכובו אצל החתול הרובץ שם אשר לא ידריכם מנוחה, ואלה מזה בפנת גג הכטה, כשומרים לראש הגברת הלנה כשהר יריעות משכנותיה, שומרים לבקר לעורר ישנים, וגם חצות לילה יקום הגבר לתקן חצות לקול קריאת הגבר מראש סנדל הצופים, העומדים סמל הכטה והתנור כשני חשיפי עזים. אלה נכח אלה, והישנים בסביבות התנור והקינוף לא יקומו נקיים כדרי טעלה אלה אשר יורו פרש על פניהם, וירדו מעל משכבות וידיהם על ראשם.

בעלי בתים חשובים יבנו חיצן של גברים דקים לקובות צרות מהכיל שתי סטות ושלחן, בעד בניהם וחהניהם בעלי אשה, להדרי כמות, אשר היו ככוכין של קברי חיים. אך לא רבים יכלו להרחיב דעתם בדירות מיוחדות לזונות, וכבית אחד ישבו צפופים כמה זונות, זוג זוג תחת יריעות קינוף מיוחד, ועל יד הקינוף ערשי עוללים ויונקים. וספסלי שנה העשויים נבוב לוחות וקרש עץ כצמיד פתיל עליהם, אשר היו יוכם למושב ולילה למשכב, כאשר יוסר מעליהם כסוי העץ, והתפרקו והתרחבו והיו למטות. בהם ישנו הגברים אשר יאספו עליהם הצאצאים והצפיעות, שרירי האספסוף מהלדרים הקבנים אשר הקינוף צר מהתכנס בו עוד, או קבנים שאין הפארתם עוד לישון כמולי חלב אצל אמם. וגם כסוי העץ אשר יורם מעל ספסל השנה, יונח על שני מסעדים. והיה המצע למשכב שנים יחדו.

בית כזה לא היה (עפ"י רוב) מעין רק למשפחה בעליו, כי (לא יאמן, אבל

כן היה גם לשכנים אחרים. משפחות משפחות ישבו בבית אחד. בשכר דירה בחמשה, בעשרה, עד חמשה עשר רז"ב לשנה, נמצאה משפחה מעון לה בבית כזה. ואפו כמה נשים את לחמן ובשלו בתנור אחד. ומה רב השאון והמהומה, המבוסה והמכונה, בהצותן אשה על רעותה, ועלתה יד אחת על השנית, ומה קשתה קנאת אשה באחותה! חלות האחת קלות כנוצות, יפות בלבנה ומאירות כשמש, וחלות השנית כבדות כעופרת, ופניהן מכסופות. יש אשר תחשוד האחת את השנית, כי גנבה נתח בשך, או שאבה מרק שכן מקדרתה ותצוק בסיר שלה, למצא חן בעיני בעלה להיות מאכלו בריאה ושמן חלקי. והתחוללם בשך אחד הנצים האלה, יחדו היו על בעלת הבית לאמר: היא אך היא, המבשפה, אשמה בכל הקלה וכל קטטה אשר בבית, עליה אחריות הלחם והניזיר אשר יאפה ויבשל כהלכה, ומה גם אחריות ההכשילים הממונים ליום השבת, ובעלת הבית חשודת בבית, האומרת אני ואפסי עוד, אף היא תשיב אמריה בכל חלי וכלל מדוי מצרים הרעים.

בימים ההם, מרם היו בערי הפרוות סקרמין ומעונות לאנשי הצבא, לא להקבועים העומדים בכל עיר זמן ידוע, ולא לעוברים טעיר לעיר, המתעכבים יום או יומים עד מועד צאנם. והחובה היתה כוונת על בתי מועצות הערים לתת משכנות לאנשי החיל הקבועים והעוברים ולפקדיהם. העשירים ישלמו כס שנתי לצד המעונות, כפי אשר ישות עליהם החוק. אך רוב בעלי הבהים, אשר לא ישלמו הכס, יחיוקן איש איש שנים או שלשה אנשי צבא בביתו, והיה אנשי החיל שכנים נוספים, הסה וילקוטיהם ואניהם וכל אשר להם יקחו עמדתם בשמח גדול מן הבית. ועל כן נדברו הנאים בין בעל הבית ובין שכניו, בשכונה של מי ישכנו אנשי הצבא. כי גם בבית האחד אשר ישבו בעליו ושכניו, גבולות יושמו ביניהם למשפחותיהם, כל משפחה היתה מגבלת במצריה לכל כליה וממלסליה ובמסכת נפשותיה, והיה הגבול, למשל, פאת נגב הקינוף עד התנור לבעל הבית, וידר הגבול ומחה בכתף הארנו אשר לפלוגי ופלוגית השכנים, ונסב עד ספסל השנה אשר לשכנו הקרוב אליו. משפחה ומשפחה תקנה מקומה ולא פרוות השב כי אם כמזריה, ועל כן גם גורל אנשי הצבא הומל בחיק התנאים הנדברים בין בעל הבית ובין שכניו. יש אשר נדבר כי אנשי הצבא מומלים על השכן, ונשא הוא את מרחם ומשאם והכניסם במחיצתו, כאשר כן יש אשר ידבר כי השכן יכלכל את הבית בעצי השקה בשכר דירה כל השנה. ויש אשר נדבר כי יחלק איש הצבא לחצי כינו ובין בעל הבית, ובכן היה איש הצבא מחציו ומעלה מומל בגבול האחד ומחציו ולמטה היו תוצאותיו בגבול השני. מובן טאליו, כי לא חיי נשמות היה אור הבית, ובכל זאת, לא היה בימי החרף כל מפתח בחלונות הבית לאור חפשי מן החוץ, כי יסחמו כל בקיעיהם וברקיהם, לשמור על החום לבל ימצא דרך

לצאת החוצה, וחלוי ראש והתעלפות מרעל אדי הקמור היו שכחים ומצוים כאר.
להעביר את רוח הטומאה, רוח קטב, כן הבית, היו מיני קמורת שונים,
אשר יקמירו את הבית בבקר בבקר, בהבעיר בהם אש, ועשנם יעלה באף בני
הבית לריח נוחה. יש אשר ישלחו הזמורה אל אפם, בעשן זמורת עצי אלון, ויש,
והמה הרבים, אשר ופת מהתכה בקרן קליפת עץ גדול, היתה קמרת המיד
בבתיהם בבקר ובערב, וכן בכל עתותי היום אשר ימצא ערות דבר מהעוללים
זהיונקים ומהחתול ועלה צחנתו ובאשו, והציתו את הקרן מקמר קמרת הזפת,
והגיפו אותו, הלוך והבא, העל והורד, ועלה עשנו כסצרף וטמאת את הריח הרע
אשר ידפנו העשן.

חלוני משנה לא נראו בלתי אם בבתי העשירים הגדולים, ואנני פרחים
הנשקפים מתוך החלונות היו כאומרים לכל עובר, לאמר: „פה ינוה פריץ“. לוחות
החלונות גם בקרח וקפאון עב בגבור הקור, ובהחם התנור בבית, וחם השמש
בחוץ. וגם הקרח והיה לפלג מים נגרים ארצה. כן יכבשו את כתנותיהם וחולות
יונקים בבית. ויש אשר תאמץ גם הפרה והעז הביתה להשקותה או להאכילה את
שקויה ובלילה, ושתה נוספות על גלי הרומן והאשפה ואנני מים רלוחים וסרוחים
הנרפשים ברגלים בכל ימי הסעשה, עד יום הששי, אשר בו רבה המלאכה לעדור,
לגרף ולמאמא את רגבי העבטים ונלדי הרפש, אשר התלקטו ונערמו ויהיו
לנבנונים וגבשושיות, אשר המעוך והשסשוש בהם לא העלו ריח שושנים ופרחים,
וכה יחפרו את האדמה עד אשר ישוי פניה ויפורוה חול לבן או אדום לכבוד השבת.

י"ט.

נר למאור.

כדמות צורת החיים אשר בבתיים, היה גם האור המאיר בהם. בימינו ימעם
לעינינו גם מאור הנפט. ובערים הגדולות הסכינו העינים גם כמאורי הגאז והאיליקף
שהן, והצפינה להסצאות אורים גדולים גם מהמאורות האלה. אך אז שרם ידעו
גם מהנפט, ורק נר חלב בלתי מוקק היה להם למאור. היו בעלי בתים אשר יעשו
להם נרות בבתיים, אבל רובם יקנום מאת עושי נרות שהיו אחד או שנים בעיר.
מלאכת הנרות היתה שפלה. הפתילות היו של חומי קנבוס ומפל הפשתה. נר
שפתילתו כשל צמר-גפן אשר אורו בהיר היו חשוב מאד. בפתילות של פסולת
הפשתה או פתילי הקנבוס, יבהה אור הנר לרגעים, כיפני הדשן אשר יעלה בפתילה

המבוערת, והיו צריכים לדשן את הפתילה ולקטם ראשה, ועל כן היה מונח אצל כל בעל בית חשוב, האותב אור וחיים, מקטם, כעין מלקחים, של סתבת, על שלחנו לקטם בו לרגעים את ראש הפתילה, תחת אשר האנשים הפשוטים יקטמו בראשי האצבע והבן.

טובים ונעלים היו נרות חלב מוקק, אשר יקראו להם נרות של ריגא, אשר ימכרו בחניות. העשירים יעלו נרות ריגא על שלחנם ויהיו כנאורים. בימי התקופה הריא האחרונים החלו להמציא בחניות גם נרות סמעארין היפים והבהירים, אשר העלו רק על שלחן נבירים, וגם הם לא יפריזו להעלותם בכל חדרי בתיהם. אבל לרוב העם, יקרים ומאירים היו גם נרות חלב הקטנים והפשוטים מאד, אשר מחיר אחד היה חצי קאפייקא, ועינינו שהתרגלו כבר בסאורות הנפט המכריקים, לא תוכלנה עתה ראות לאורם גם סקרו. אך לפנים יקרו להם ולא ישתמשו בהם בלתי אם למאכל שלחנם, לקריאה, לכתיבה ולתפירה, ולא בכל עתותי הלילה, כי למלאכות שפלות הנעשות או יסחפקו בגורי עץ אלון כהאכרים, או במין נרות העשויים מפסלת החלב וזוהמתו, שהיה מראיהם שחרחר ארמדם, וניצוצות כהים נהיים מהם בועף והמולה כשריקת זבובים כהדלקם, והעינים כרו טראות לאורם הבהה. מין נרות כאלה לא יראה ולא ימצא ברור ואור הות.

אצלנו בני ישראל היו בימים ההם עוד שני מיני נרות. המין האחד הם נרות של הפלה, אשר העשינה נשי לפירות פתילות לנרות הללו שהיו מדליקים לעשות חסד עם החיים ועם המתים, בהקיפן את קברי המתים (בחדש אלול או בחלות איש מחלה מסכנה) וכדודו את חצר המות בפתילות נמשכות והולכות לרגלן מדיהן, ופיהן מלא תחנון קבועות במענה לשון להביען, והיו הפתילות להעלותם בבתי התפלה לפני העמוד בבקר בבקר כעת התפלה בצבור, למען יאירו נרות מצוה אלה לנשבות המתים את הדרך להתעלות אל על, והיה אור וחיים לתחיים בזכות המתים. הפתילות היו חומי קנבוס ובהיותן נמתחות ונמשכות במדת היקף הקברים הגדולה, תשאבנה חלב רב, על כן תפלה את החומים לארבעה וחמשה בפתילה, והיו הנרות כמעט גלמי פתילים מעשה עבות בגלד חלב דק שהוגלד עליהם. עד כי יעלו בלחב כהה וידעכו כאש קוצים.

והמין השני גם הוא סוצאי ממדידת בית הקברות, אשר תעשינה פתילות דקות מחוט אחד והיה לגר שעה רק ארוך וכמושך במדת היקף הקברים מגולל ומקופל כבדור חומים מגללים ומכורכים, והיה בידי וקני תלטידי חכמים ללמוד לאורם בביתם על שלחנם ועל כמתם כשספר בידם. והיה דולק ונגלל ונמתח באצבעותיהם לאש לאש. ברור נרות זה נקרא "שמאציק" בשפת יהודית המדוברת.

ביצור הבעירו אש ?

עצי גפרית טרם המציאו אותם, ולא היו במחזוריהנו עד שנת 1846 בערך, ועל כן היו מומנים גחלים לזמנות באפר בירה ולא עממו זמן רב, עד שנצרך להם אש, והסירו את האפר המכסה עליהן והפיתו בהן עד שהתלהטו. אבל לא תמיד יתכן להעזיר בהמצאה כזאת, ובחפצם להעלות נר, או להבעיר אש בתנור וכירים, וסכנו לפעמים כמה בתים בשרם ימצאו נר דולק או אש פחם. רבים יתיכו להם גפרית וסכלו בה קסמי עץ, ואז די רק זיק אש אחד כנעת בה קיסם עץ הגפרית להתלהט. להטונו עם היה בכיסם תמיד כלי ברזל עשה, ורגב מחלטיש צור, ומוך רך מדבק בו, והכו בברזל אשר בידם האתת על צור החלטיש אשר בידם השנית עד צאת ניצוץ, והצית את המוך. כמה יעשו גם להעלות אש בכלי מקטרתם.

בא.

ההקדש ובית המרחץ.

כימינו בנוים בתי מרחץ כמו רמים בערים הגדולות, וגם בערים הקטנות מהחיים לבנותם או לתקנם ככל אשר השיג ידם במעם העת לפי חקי הבריות. חבירת בית מרחץ היא עסק ככל העסקים, וחוכריהם או בעליהם יתכבדו ככל הסוחרים, החנונים והקבלנים. לא כן היה בית המרחץ לפנינו, ולא כן נחשב הבלין, שהמרחץ היה משלח ידו.

בין בתי החסד אשר היו לכל קהלות ישראל בכל עיר ועיר, היו שני בתים אשר יבנו בשם הקדש. האחד בית חולים, ונקרא "הקדש החולים" והשני — בית סלון לארחים עניים הסובכים חולכים סעיר לעיר ומכפר לכפר להחזיר על הפתחים בכל מקום בואם. אל הבית הזה יסורו המה עם נשותיהם וטפם במקליהם ותרמיליהם, להתאכמן בו, במספר הימים אשר יתעכבו בעיר, עד אשר יסכבו על כל פתחי בתיה, וחלכו להם, והגיוו מקומם לשיירה של קבצנים אחרים, ונקרא "הקדש הבריות". להקדש הזה הוקצה מקום במקצוע עיר אצל בית מרחץ של הקהל. בהקדש הבריות יניחו את המה, אשר יובא העירה ממקביה, או מה עירוני

אשר אין לו בית ומשפחה ולן בבית המדרש, ובחלוהו את חליו אשר ימות בו. הובא אל הקדש החולים, וכאשר ינאלהו המה מחליו, יובא אל "הקדש הבריאם", שם יטהרו אותו וילבישוהו בתכריכיו, עד אשר יוכל לקברות. והיו המתים בין העניים החשובים כמתים.

בערים הקטנות והבינוניות, היה בפרוודור אשר למרחץ שתי מחיצות. המחיצה האחת, הקטנה, היתה דירת הבלן וכשפחתו. והשנית היתה "ההקדש". וכיסים אשר לא יושק המרחץ, והיה גם המרחץ כלו הקדש לאכפסוף העניים אשר ילינו בו. ועלו על אצטבאותיו העליונות בבלויי סחבותיהם, בילקוטיהם ומטלמליהם, וככל נפש החיה הרוסשת בהם. אך המרחץ, למצער ידיחותיו ויטהרוהו ביום אשר ישיקו אותו, אבל ה"הקדש", אשר בו יתגוררו פליטי מין האדם, כל צרוע וכל אשר בראשו נגעו, כל אשר טוס טבעי או מלאכותי בגופו או בנפשו, כל ארחי פרחי אשר יבאו המונים המונים, שוקקים כמשק נבים, משמר יוצא ומשמר נכנס וכל משמר משאיר אחריו את הוהמא, הסחי והמאוס, משירי פתיתי הלחם והגורד המנואלים אשר אכלו והדקו ורפסו ברנגליהם, ואת הרפש והחלאה אשר דרכו בהם שהעלו ברנגליהם, מבלי אשר פנו את הבית וכברו אותו למכובדים במוהם שיבאו אחריהם, עד כי היה ההקדש כשער האשפה וערמת רומן, על כן יאמר לבית במרם יכברו אותו ויפגורו מרפשו ורבה העוצבה בו: "הלא הוא הקדש פשוט". והעני הנבזה נמאס ומצואתו לא רחץ יכנה "הקדשי" וברבים — "הקדשים" (1).

הבלן היה ברוב הערים הקטנות, אחד הקבצנים ההקדשיים; כי בהיותו מסבב שנים רבות, ומתאכסן בההקדש הנשען על גבול המרחץ, ידע את מצב הבלנים בכל עיר ועיר ותבונת בתי המרחץ, ועתותיהם. ואחרי שנתבגר בקבצנות,

(1) כן ישנם מאתרים רבים שהיו למשל או לדמיון כפי העם היידישים את הענין או המעשה שבו הם מוסדים, ונשארים לדור אחרון אשר אז כבר אחד זכר להענין או המעשה ההוא. וכני הדור האחרון ידברו בסיים את המאמרים האלה, מבלי דעת פתרונם. כאשר כן היתה החלוצה לשלט בית הרצים, על כי הרצים בסוסי כי הדואר לפנים, היו מחלוצים בחלוצה מדי יעברו ברחובות עיר, לבשר מרוחם המהירה לעוברים, לממן ישתמרו ויסורו מני דרך לכל ירמסו תחת פרסות סוסי הרצים ופעמי מרכבותיהם, ושאלה החלוצה גם לשלט כדור הזה, אשר הפאסט תנשא כאכזרת הקטור. וגם במקומות שהסוסים ישארו כבר חדלו להריע בחלוצה. וכני הדור הזה לא ידעו את יהם לורת החלוצה לשלט בית הרצים. וכאשר כן תכנה עש-מתכת נולה, יפן כי לפנים כתבו כנולת און, והניר יכנה פאפיר על שם עלי הפאפירוס שכתבו עליו לפנים.

וקבץ על יד סך מסוים, יעמד על מקח החכירה באיזה עיר לחכור את בית המרחץ, והגיד בידי טובי העיר כסף לערבון למען יהיו במ חים בו שימלא אחרי ההנאים והתקנות הנדרשים עמו, והיה לבלן. על כן היה הבלן לסמל דכות השפלות שאין לסמנה ממנה בקהלות עמנו, כאשר להפך, היה הרב הנבזה מעל גבוה בעם ומרסם מראשון למכובדים בעדת ישראל, הרב והבלן היו שני הקצות למעלה ולמטה, בשיחות בני האדם ככל מפוריהם וציוריהם.

גם בערים לא קמנות היה הבלן, או שליחו, עובר בעיר וקורא בראש חוצות, „בעלי בתים למרחץ!“ וכן ביום או בשעות שבית המרחץ סוכן ומוזמן לנשים היה קורא: „נשים לבית המרחץ!“.

כב.

בית המרחץ.

גם בערים לא קמנות, ערי מחוץ, היה בית המרחץ בנין מכוער מחוץ, מוזהם ומלוכלך בפנים. בערים שגנות כל הבתים היו הבן כנגי בתי הכפרים. היה גם גג בית המרחץ תכן. החת הר, אצל אנם סים או ברכה סרוחה עמד בית המרחץ ברוב הערים. בו לא היו לשכות מחולקות למפונקים ובעלי הענוג לפי רוב המחד, כי אם בית אחד לעשיר ורש, יחד נשתוו. העשיר לא ירבה מקאפ' וחצי (בערך) והדל לא יטעים. רק באספת עם וטובי העיר בראשם ירכו לפעמים חצי קאפ' על המחד הנקוב התמיד. ברוב הערים ישיקו את המרחץ רק פעמים בשבוע, יום החמישי בעד נשים ויום הששי לגברים. באולם החיצון ששם יפשמו וילבשו את הכנרים לא היו תבות להפקיד בהן איש את צדורו, ורק ספסלים רחבים חשוכים משחור, אשר לא נקו משכבת אבק ועפר, היו מסכיב לשלשת קירותיו. עליהם יניחו כל המתפשטים את כנדיהם אשר יגלמום ויצרורם ביתרים אשר יקח כל אחד מביתו עמו. והצרות נערסו והונחו אלה על אלה עד סיום התקרה. באולם רחב הידים הזה לא היה כל תנור, גם לא רצפת קרשים אף לא רצפת אבנים. בקיץ היה קרקעו לח ומלוכלך, והיוצאים מרחצים מהמרחץ, ימנפו רגליהם בין רפשו. ודע מנאת היה בימי החורף אשר היה הקרקע ככפור, וכפות הרגלים סמרו והרבץ בו; וכמרים ימצא היוצא את צדורו שההגלגל מידים אל ידים, ומלמל מלמלה מהיוצאים שקדמוהו, כדי חפשים את צדורותיהם — כמעט שיהיה לנציב קרח. וגם בהמצא לו הצדור, לא ימצא מקום לשבתו, ומרי יתירוהו מיתריו ואסוריו ינפצו

הפציו, ונמרדו כידיו ונעלמו מעיני, מרוב ההנגשות איש ברעהו, ויטעצמת
הכוזמה, הכבוסה והכנוכה אשר ידנו היוצאים והבאים. לזה נאבדה כהגה הנקיה
אשר השלכה כידו ארצה כפני הנזפת יד העובד עליו אשר נחתה בו להמו —
והעפר בעפר וההלכלך בחלאר, ולזה נעלו. זה מבקש כובעו, וזה — סכסכו, וכל
אחד חותר חתירות נחתה לחפצי השני.

בבית הכרחין שררה חשכת עבים סרססר עד הספחות, סאדי החום העולים
מגל האכנים הלוחמות אשר כהגור בהשפך עליהן המים להעלות חום. החלונות לא
מרוק ולא שטפו מעולם, ולוחות וכוכיותיהם כמו כמו בירוקה שעל שפת אנמי
הרפש שצפרדעים מקרקרים כהם.

מים חמים וקרים לא נמשכו לבית הכרחין בצנורות שהיו נוזלים אל הספל
ביר כל איש, כי אם היו מכונסים כניגיות עמוקות ורחכות, וההנגשות מהסון
שואבים אשר יעמו אל הרוותחים, היתה רבה ועצומה עד שהביאה כמעט לסכנה.
ולא לעתים רחוקות יקרה אסון כי יכזה איש ברוותחים. ומים קרים, יש אשר
ישאבו ממקוה המים אשר בירכתי המרחץ, וגם על המקוה יתנפלו כארבה, ותרוב
המהומה.

מסעל לראשי העולים על האימצמאות העליונות להזיע. היו תלואות שמלות
העיר והבשר, בכומות הקועים בהקורות לצרפן מהרמש הרומש בהן. יש אשר
יביא מקל כידו מכיתו להקעהו במרומי הרדחיים לתלות עליו שמלותיו. כאשר כן
לא לבשת ולכלמה יהיה לבעל בית עיר קסנה, לקחת בידו ולשאת בפומבי את
אגורת הזרדין שנחתה לו בבית המרחץ, להצטמק בהתנפפה ובהחבטו והתגרדו
בה, ולהביאה ברכה אל תוך ביתו למטאטא. מפות רותחות כנשפי זפת בוערת היו
מטפסות מהתקרה על ראשי האנשים ועל בשרם.

פנה אחת היתה מיוחדת בבית המרחץ, להעמיד קרני ראומא (שרעפין)
בנקור הבשר להוציא דם, כדרכי הרפואה בימים ההם, לסובלי כאב ראשי הצלעות
או השררה, שורות שורות אנשים ישבו ודםם שותה בתוך קהל האנשים הבריאים,
לשית נוספות על המתלאה וההודמא. ולמען ספות באשה על באשה, יבאו מצורעים
(שהיו רבים מאד בימים ההם) אל בית המרחץ, למרת על צרעתם משחה שהיתה
בה תערובות נפרית וכל אשר כמות. כי טובה המשיחה בשעה שהבשר סזיע.

דקרוקי העניות אשר קבעו חותמם בכל צרכי החיים, הראו פעלם גם בבית
המרחץ, כי החום והמים החמים היו מצומצמים, ובהפגש החולך לבית המרחץ
בהוצא, ושאל: "היש חום?" אם "יש ויש" יענהו, ואחז דרכו שם לכוא בה. ואם
יענהו "אין", ושב על עקבו סר וזעף. ספלי מים לרחצה היו מעמים מכדי צרך
הרכים בהם, וכל המקרים לכוא וזה כהם, ורבים יעמדו וחכו על האוחזים בהם

עד אשר יניחום מיד, וזכו הם בהם. אך כל עוד אשר יש לכחזיק חפץ בספל אשר בירו לשוא יתהגן אליו רעהו לתת לו למצער על שעה חרא, עד כי היה כלל גדול בבית המרחץ, אשר היה למשל כפי רבים, בכל דבר שחיי בעליו קודמים בו, לאמר: „ספל מבית הרחצה לא יתן סיד“. אבל היו גם אנשי זרוע, חספנים, אשר נטו כחם לארוב לפלוני ולחבון כידו את הספל בחזקה, והיה זה כאשר יקום איש על רעהו ונזל את חפציו כסנו. אך נמצאו נגדם גם נבורי כח העשויים לבלי הת סהחפפנים, ולא נתנום לנוזל סהם, ועל כן היה למשל, לכל אשר לבח אסין הוא לבלתי הת לאיש זרוע להפיק זכטו בו, לאמר: „הוא לא יתן לקחת סכנו ספל בבית המרחץ“.

בג.

עני בעלי המלאכה והפועלים.

בישוב עולם כמנהגו זה, היתה דעת הכל כתישבת עליהם. נקל להבין מה רב היה הקפאן במסחר, ומה שפלה המלאכה וחרשת המעשה, בעת אשר הטעם והיופי, והחיים בכלל רחב המוכן שבהם לא היו ררוקים לחפץ האדם, ושכר טוב לא היה לפעולות אדם לעתו ולכשרונותיו כמו בימינו. ומה גדלה עוד יותר ענות כל בעלי מלאכת יד, אם הכלים עשויים בידיהם להיות עומדים וקיימים לדורות. המלבושים עשויים להתקיים שנים רבות, וגם נעלים עשויים להתקיים ימים רבים. הן גם בימינו אלה, ימי חפץ לכשרון המעשה ולמלאכת מחשבת, אשר הטעם והיופי נוטלים חלק בראש ההוצאה, ויש שכר לפעולת יד חרוצים — גם בימינו אלה המלאכה לא תחיה את בעליה ברוחה, אם לא המצא ידם לתת לה סהלכים בדרך המסחר, ומה גם בימים ההם. גם בשנה כתיקונה לא נתנה המלאכה לבעליה בלתי חיי צמצום, או חיי ריש ועני, ובשנת בצרת התענו בחסר וכפן. כי על כן רק הילדים אשר לא סצאו מלמדיהם בהם כל סימן ברכה לתורה ולדעת. ואבותיהם עניים סרודים, אשר אין לאל ידם להמציא לבניהם כל מוצא חיים, נתנו ללמדם מלאכה, אך לא את המלאכה שנאו או כי אם את העניות אשר בנורל סחזיקה. העניות המרה, אשר מלכד שהיא סמררת את חיי העני בכפן וחסר, ותחסרהו סעם סמט, עוד היא לחרפה, חרפת העני היא גדולה כנשוא.

המאשרים בבעלי המלאכה היו אלה, אשר חריצותם או הצלחתם עמדה להם למצוא קרבת אצילים אשר נהנום להתחכך מסביב להם להנאדם. לבעלי מלאכה

כאלה היה די השם שהתכנו כו „בעלי מלאכה של פריצים" ונעלו מעל אחדים . ומאד נעלו יותר בעלי מלאכה אשר יעשו מלאכתם לפקדי הצבא . מפסולתם של האצילים ושרי הצבא יתעשרו לפעמים . אבל בעלי מלאכה עשירים או עשירים למחצה , היו בקרב אחיהם כבני עליה שהמה מעטים מאד , ורובם ככלם חיו חיי עני ומחסור נורא ככל המון הפועלים והעובדים עבודת משא בכתף .

כד.

לזול או ליוקר .

בימינו יבישו על תבואת הארץ רק ממכס המסחר והמשא ומתן , מבלי שום לב לזול או ליוקר . אם השנה שנת משא ומתן , הנהנת חיים של עושר לעשירים , וחיים של פרנסה לכינונים , וחי העני עמם . בהיות עבודה לעובר ושכר טוב לפעולתו , לא נכר יוקר הלחם גם בעיניו לפני המטבע המצויה גם בידו , אף כי עני הוא . ויען אשר תוצאת הארץ היא רכוש , וכל אשר תוסף האדמה לתת כחה כן ירבה העשר , וכן יפרוץ המסחר , על כן ישמחו גם בימינו ברכות התבואה אשר לפיה יתרחב המסחר המרחיב את הלב ואת הידים .

אבל יש אשר מריבית התבואה מטעמת את הרמות בסחר הארץ , אם אין דורשים לתבואת הארץ ממרחקים , וכמעט יחשבו את ברכת הארץ כקללה במשאם ומתנם ; ומשבחים את היוקר המרבה מחיר התבואה ומרבה חיים . בשנת בצרת לא ידאגו עתה לחסר לחם , כי אם לא תענה הארץ הזאת את יושביה כלחם , הכסף יענה את הכל להביא ממרחק לחם במסלות ברזל ובאניות קטור . אבל לא כן היה אז אשר רק על הלחם לברו הצטמצם מבט האדם . רוח המסחר בשנת רוח , לא היה שזה בנזק יוקר הלחם אשר נגע לא רק עד נפש העניים , כי גם עד לב בעלי הבתים האפרתיים . גם הם כעלות שער התבואה כן יורידו לארץ ראשם , וכרבות מחיר הלחם כן ימעיטו בכל הפצים אשר לא ימלאו מהם את מעיהם . המחשבה לעשות להם בגדים וכלים חדשים , תקן בתיהם וכל חפציהם ידחו לימים טובים מאלה אשר אין בהם חפץ . נורא היה לראות במראה האימה והחשכה הגדולה אשר נפלה על כל פנים , בהעצר השמים ממזר בימי הקיץ , ומחיר הלחם עלה מעט . ילדי בית הספר יתאספו להגל מלמדיהם אל בית הכנסת לקרא אל ה' בתפלות דוד , כי ירחם על עמו ויענם בגשם נדבות למען תינוקות של בית רבן .

גם ילדים וילדות קמנים הששחקים ברחובות ירגישו מה רע וסר חסרון הנשם, עד כי היחה על שפתם תסיר שירת ילדים ידועה:

השם, השם, תן גשם
בגלל קמנים גפוחי גשם.

ועוד יותר עלתה שועת העם והקרע שמים בשנה אשר נפתחו ארובותיהם, והגשמים המרובים נהפכו לקללה. הראשונים לחסרי לחם היו הפועלים ובעלי מלאכה, אשר כמעט יעלה שער התבואה, לא יכלו עוד להביא לחם ביהם לפי מכסת הנפשות אשר בבתיהם. ולהחזיק כן את חניכיהם במלאכתם, כאשר בהיות אכל גפש בול וידיהם מלאות מלאכת עבודה. העניים המרודים האלה, כאשר חוק עליהם הרעב, נלאו להתכבד לשבת תחתם, ולהתענות תחת יד המחסור, ויצאו את העיר, לסבב על פתחי נדיבים בערים אחרות. כמזהם היו גם בשני השבע רבים מבעלי עסקים מנעוריהם, אשר פנרו ללכת בדרכי משאם ומתנם, מפני סבות שונות. ימים רבים ולחמו מלחמת הקיום עד אשר ילחצו לעזוב את מקומם ללכת למקומות שאין מכירים אותם לסבב על הפתחים.

כה.

רבוי הקבצנים המחזירים על הפתחים.

בימינו כההפך הגלגל על איש. ויראה כי אולת ידו ותקותו אברה במקומו והרחיק נדוד לאמריקא ולאפריקא. למן העת אשר קצוי ארץ חברו יתרו בכח הקמור והחשמל, כבר יצאו והתלקמו לארצות רחוקות ההנה כמה רכבות אלפי משפחות אשר במקומם עולם חשך בעדם. אך בימים ההם, הנסיעה הרחוקה לא היתה מורעת אף לא ביכלת לאביונים מדוכאים. על כן אלוצים היו לעזוב מקומם להיות נודדים ללחם מעיר לעיר בקרב אחיהם יושבי ארצם. אליהם נוספו ונספחו מדי שנה בשנה נשרפים. בתי הערים הקטנות היו מכוסים תכך; חברת האחריות מאש אשר נתרשה בשנת 1827 בארצנו טרם מצאה טסלות בלבב רוב יושבי הארץ להפקיר בידה טובם. ומגורשי אחינו מהכפרים, בתחלה כפלכי וויטעבסק ומאהילוב ואחרי כן בשנת תר"ד במחוזותינו אלה, אשר התמלטו בעור שניהם מהכפרים אל הערים, וכלם יחד היו לקהל עניים מסככים גדול מאד, אשר היו למשא על בני הערים שגם מונוותיהם הם קשים עליהם כקריעת ים סוף. ובכל זאת, ככל הצר והמצוק אשר מצאו את הסין בעלי הבתים, לא אמצו את לבבם, ולא קפצו את

ידיהם מאחיהם האביונים. כי מלכד העניים עמם בעיר, השונים לפי מדרגותיהם, כמו סלמדים וקנים שהיו לכמלנים, חובשי כיהם"ד, בעלי בתים חשובים שירדו מנכסיהם, אשר לא יפשו יד גם אם יגועו תחתם ברעב, והתפרנסו מסתן בסתר; בחורים עניים הגולים למקום תורה ואכלו בית איש יומי, וכל כמו אלה שפרנסתם קודמת לפרנסת עניי עיר אחרת. עיר ישימו יד להעניים הארחים שאלה יוצאים ואלה באים, סכלי דרוש וחקור מי ומה המה, במצות חו"ל בודקין לכסות ואין בודקין למזונות. ואיש לא הוציא עצמו מן הכלל המסור בעמנו, עם עני ודל, „או קח או תן“. האיש אשר לא ירד פלאים עד לפשוט יד לקבל, היה אנוס על פי הכלל הזה לתת. העשיר ירבה והדל ימעט, אך כזה כן זה יפתח את ידו. העשיר יגדיל לפרוס מלחמו פרוסה גדולה, והדל יקטין פרוסתו. אבל מי יתנה יוקר הממכר! לפי הרגיל היתה הממכר היוצאת לצדקה הקטנה שבקטנות הנקראה או „חצי גדול“ והוא רבע הקאפייקע, ממכר זאת ישליך איש בעמרו בתפלה אל קופת הצדקה, כמו לקופת רמבעה"נ. וכה יחלקו גם להעניים המחורים על הפתחים חבורות חבורות, רבע קאפייקא אחד לשלשה עניים, ותהי איפוא קאפ' אחת מוצאת לשנים עשר עניים, וכמסר ירכוש לו העני קאפ' אחת. יכתת את רגליו לדרוך על מפתן שנים עשר בתים. זה היה חלק העני בעיר גדולה, אך בערים הקטנות אשר בעלי כתייהן בעצמם היו כפושע בין שני הקצות של „קח או תן“ והחכמו לקיים מצות פתוח הפתח את ירך, כעשותם חתיכות פחי כרול, או ניר עב קטנים מטומנים בתור ממכעות מיוחדות לחלוקה. שהממכר היתה שלישיית חצי גדול, ועלו שתיים עשרה לקאפ', ואת הממכר בת שלישיית רבע הקאפ' הזאת יתנו לשלשה עניים יחד, ועל קאפ' אחת יכסו שלשים וששה עניים, וככן נלחץ העני למכר על שלשים וששה בתים במסר עלתה בידו קאפ' אחת! ואת הממכעות המקבצות האלה יביאו העניים לבעיב להחליפן בממכעות של צורה. כן יחלקו בעלי בתים מלח לקמצים, קמץ לעני קמץ לעני, והקמץ היה פחות גם מהממכר בת שלישיית רבע הקאפ'.

וזאת תורת החלוקה בימי המעשה. אך כיום הששי, ימילו טובי העיר על בעלי הכתים, לקחת איש איש עמו על שלחנו. ליום השבת וכן לימים טובים יחלקו טובי העיר פהקאות (בילעמן) לידי העניים הרבים. בפתקא יכתבו את שם בעל הבית ופקודתם „לקבל את העני המוכ"ו" ובא העני והפתקא בידו ביתה האיש אשר אליו הוא שלוח, ואכל על שלחנו את שלשת הסעודות לשובע. רק ללץ בליל השבת יסור העני אל ההקדש, כי בהיות העני המסכב מהמון האספסוף בלתי נודע מי ומאין ומה הוא, השתמרה בו האזהרה „כבדהו וחשרהו“. בבוא עני אל בית איש, ופרס האיש מלחמו לו, ויצק לו גם מהגוד, או נתן לו גם פרוטה, אך לא

גרע עין מעליו, לבל יקח מה מכלי הבית ושם בסתר. כי על כן לא יכול בעל הבית לקים בו מצות הכנסת ארח גם בלינת לילה. אך האיש אשר לא קבל על פי הפתקא של מוכי העיר את העני על שלחנו למעודות השבת, נכתם שמו ככילי, צר עין, נבל, בזוי נפש, הבל רננו אחריו: „לא יקבל פתקא לשבת“, ויהי לחרפה ולדראון.

בכמה עתים נתנו מאת הקהלות ענלות להוביל את העניים מעיר לעיר הסמוכה מספא הקהל, וגם ה„ישובים“ היו משתתפים בנתינת ענלות ועי' ב„היום“ שנה שניה מהסופר זאביעשענסקי מפנקס הקהל דוויטעבסק. העניים הקבצנים האלה יסורו בדרך הלכנס מעיר לעיר, גם אל הכפרים לזכות את ישראל יושבי הכפרים במצות הכנסת ארחים. ובעוד ה„ישובים“ קפאו על שמריהם לבטח, בפנים מאירות קרמו נודדים בלחם, והענק יעניקו להם ממוב כתייהם, כי בלחם ובזרעונים, ובחמאה וזריצי חלב שמן חלקם בכפרים מחלק העירוניים. במעט יי"ש אשר יגמיו לשכנם האכזר יביא להם מתנות מפרי אדמתו. ולא לקבצנים מסבבים לכר יאכילו הישובים ממאכל שלחנם, כי גם בסוד ארח נכבד אל המלון אשר בכפר ושאל אכל לא יקח בעל המלון מחיר אכלו. רק בעד כוס היי"ש אשר אם ישתה הארח שלם ישלם, כי זה הוא משלח יד בעל המלון אשר ממנו ימצא לחמו, ושכר המלון אשר עליו להביא אל אדונו האציל, אך לא בעד הלחם והגויז, הבשר או החלב. והיה בהתברר האורח אחרי אכלו, על אשר ימאן בעל המלון לקחת ממנו מחירו, כי לחרפה יחשב לו אכלו חנם אין כסף כעני, ורנו ושחק בעל המלון להשיב לו, לאמר: „הכך אני בעיניך, אדוני העירוני, כי אשכיר אכל בכסף ליתורי הבא בצל קורת? ! רק בפונדק למאכל העלונים וארחים בדרך יקחו בעליו מחיר מאכל, משקה ולינה“.

כו.

פני עניים בצורת בעלי בתים.

כבר ראו הקוראים בצורת וצרת הבתים, והתלבשת לפנים המצוירות הימב נכון. וידעו ויבינו, כי כמעט לא נכרו בחוצות רבים מהנותנים בין המון המקבלים; כי כאלה כן אלה ילכשו קרעים ויתכסו בשמלות בלות וסמלאות. ביחוד התנכרו בני הערים הקטנות במלבושיהם ובשפלות חייהם. ברצות איש להעלות אש, ונגש אל רעהו, והוציא סתוך קרעי בגדיו המפולשים מוך צמר גפן רך, להאחוז בו

נצוצי הברול והחלמיש בהחצבם זה בזה (כמתאר למעלה) לעשן כקמרתו, או להעלות נר. ורעהו הממשך וממורם ממנו לא כרה בו ולא העציבו על מעשהו, כי ככה יעשה איש לרעהו תמיד בתורת החסד אשר בהאורה: „מהיות טוב אל תקרא רע“. ולבוש קרעים ומפלאים בזה, לא תעכוהו שסלותיו סלעמוד במקום גדולים בקיר המזרח בבית המדרש, ומהיות גם נבאי. יש אשר יבואו בית אלהים בלבושי כבשים לבנים כאכרים ועגלונים.

בז.

במלבושיהם כן מאכליהם.

במחזותינו אלה, מלבד בעלי הבתים הנבונים, לא ימצעו או המון בעלי הבתים פת חסה רק משבת לשבת. בסעודות השבת יחלק בעל הבית הכובע המברך על לחם המשנה שהם חלות חסה, פרוסות לברכת הסוציאליזם ואיש ואיש אשר בבית, אך לחם לשבע היתה פת דגן. ויש אשר יחלק אחרי כל המסעמים עוד פרוסות חלות חסה לקנות סעודה, שהיו כשעור וית ברמות אפיקומן בליל שמורים. בשר לא יבא אל פיהם כל ימי השבוע. למראה הכובעים הנוצצים בקצרת הנייד הרוחח בהמום שומן האוזן אשר שהה בו המבשלת, ישישו בני מעיהם כעל מרק תרנגולת וברבור. דובדבניה מרקחות אשר ירקח בימינו גם העני שנה בשנה, היו כדברים העולים רק על שלחן עשירים¹. אך מכל המערנים והממתקים אשר ידעו אז הבל כעשיר וכרש, ובו יכבדו אלהים ואנשים, היתה צנת רבש, „לעקעק“ בשפת היהודית המקרבת, ויהי המאכל הזה כקליות לפנים בישראל. על כל שמחה קמנה או גדולה, חתונה, תנאים, כרית מילה ופדיון הבן, סיום לכתיבת ס"ת וסיום מסכת, על כל טוב אשר יעשה לאיש בגופו,

¹ על משה ושמחה של מזה אשר עשה נביר עיר נסנה היו מסובים גדולי לומדי תורה, אשר נקראו מהעיר הגדולה הסמוכה, וגם כותב הספרים האלה נחכד להקרא אל השלחן בהמסכה, וכאשר העמידו לפנייהם מרקחת דובדבניות אל השלחן, הביטו בחמהון כעל משדני מלך אשר לא שזמסם עינם, ויהי כעשום הישום בהם את הדובדבניות אל פיו, אחרי חקרו ודרשו היטב נכון את הכרזה אשר יבדך על המרקחת הנפלאה, ויען ויאמר בהתפעלות: „הנה זה מזון רוחני“.

להציר דם היה כמושכל ראשון, וכידועה מוחשית לכל אדם כי טוב הוא לכל שכר ברוח הבא פתאם, ולאשה במרם הכרע ללדת.

זוכרים אנחנו כי בפרוך החלי רע בשנת תר"ח, עברה הרגה בעיר, כי טוב לבריאים להקין דם לכל יחלו, ועד מהרה עמו העם אל החובשים ובהיהם מלאו אנשים ונשים בריאים. עד אשר לא מצאו החובשים את ידיהם להקין דם לכל ההמון הרב המבקש תרופה ממות בנגרען דמו, גם קרני דאומנא היו במפתח דם הסיד, כי ינקרו את הבשר הנפוח תחתם ויצא דם.

וכמו היתה ראשית חכמה לאדם להויל דם מהחולה, כן היתה ראשית דעת מוסכמת מכל, לבלתי הביא אל פי החולה כל מון. במרם הבא הכרעת המחלה (קרייוס) חלילה לתת לו גם מרק תרנגלת וביצה, יין וחלב. פן ירבה החום לרגל המינים הזנים האלה בכואם אל קרבו.

רופאי שנים (ראנמיסמין) מרם היו בארץ, והחובש היה עוקר שן דועה אחרי אשר גלאה התולה גשוא את מכאוביו, ואחרי אשר נמפל במגולות ולחשים ללא הועיל.

הגשים היו טובלות במקוה מים קרים קפואים מקור וקרח נורא, ובכפרים הרחוקים מעט מהעיר, תברו גיוזא דברדא ביאורים ובנהרים בימי השלג והכפור. הראשונים בארצנו אשר חדרשו מקואות חמות היו החסידים, אשר תכרכם כל נפש מכירי טובה בגלל הדבר הגדול הזה.

כמ.

חסר הספרים.

אם תקצר דעת האדם בחסרון דירה נאה וכלים נאים המרחיבים את דעתו, עד כמה תקצר דעתו בחסרון ספרי תורה וחכמה המלכדים דת ודעה, המישרים את המדות והדעות! ולפנים, כמו חסרו מרחיבי הדעת החמרים, כאשר כבר הראית, חביבי הקורא, לדעת את בהיהם וכליהם, כן חסרו מרחיבי הדעת הרוחנים, הספרים. בימינו, כאשר רחבו וגסבו למעלה המסחר והמרכלת בכל חפצי החיים ההכרחיים והיתרים — אשר היו גם כן להכרחיים, התרחב והתרבה המסחר גם בספרים ההכרחיים והיתרים בערך הראשונים, שהיו גם כן להכרחיים. כי כאשר החל האדם להרבות בהוצאות על כל חפצי החיים החמרים המרחיבים והמרהיבים את הלב ואת העינים, כן הסכין להוציא על ספרים

המשיבים את הנפש ומענגים את רוח. דפוסיים נמצאים עתה בארץ ובחול רבים, וספרים חדשים עם ישנים מובאים קל כהרה ככל סחורה מרחוק ומקורב ונמכרים בזול חניות לספרים חדשים עם ישנים מדפוסים שונים, פתוחות לרוחה. כתבי יד עתיקים יקרים שהיו אצורים ונגזרים באוצרות חשך ונגזרי מסתרים, וחבורים חדשים לבקרים מוצאים לאור. אם רק בקרת הממשלה תתן חפשי להתהלך בארץ. והמוציאים לאור במזחים וסמכים באסור הסגת גבול ובחקי הממשלה, כי לא יורד איש לעשקם מזכותם במספריהם, והכל קונים, ורבים יושמו בהם ותרבה הדעת. אך אין מעצור להדפסת הספרים הרבים אשר אין ליחידים כל זכות עצמי בהם, והנם ככל סחורה אשר לכל האדם הצדקה לשאת ולתת בה.

אך לפני, בעלות הרוח על המדפים להדפיס, לא רק ספר אשר אין חיותו נפרץ, והצרך לא רוב בו, כי גם ש"ס התלמוד, מקור חיי נפש כל איש ישראל, ואותו יום יום ידרשון קמנים עם גדולים, אבות ובנים יחדו — אלץ לבקש במזחות מאת הרבנים בהסכמותיהם והמילים אסור השנת גבול על מדפוסים אחרים, לכל יירון להתחרות בו בהדפסת ש"ס שני.

כמה הרעשה אז מחלוקת מדפסי ווילנא וסלאוויטא את כל פנות עמנו, על דבר אשר היו מדפסי ווילנא בהדפסת הש"ס גם הם, במסיגי גבול הסלאוויטים, לפי מענותיהם. כי עוד לא עבר הזמן אשר גבלו גדולי הדור להם, לבל יתחרו אחרים בהדפסת ש"ס על הש"ס אשר הרפסו הם. ומדפסי ווילנא התנצחו גם הם עליהם בכח הרשאות גדול עולם והסכמותיהם אשר בידם. כי היה אז קנין הספרים בקנין עדיי זהב ופנינים. אשר קונייהם מעמים מאד.

גם בבית איש צורה נכבד לא נמצא ש"ס שלם. ש"ס ופוסקים ראשונים ואחרונים נמצאו בבית אחד מאלף. ספרים כס' מו"נ להרמב"ם הנמצאים עתה בכל בית שיש בו תורה ודעת, נמצא לפניו אחד בעיר ושנים במחוז.

בעיר מולדתי, עיר מחוזות המלאת חכמי תורה ושוחרי דעת, חזו עיני בילדותי ס' מורה נבוכים כתוב מידי אוהב חכמת חכמינו הקדמונים אות באות עם באוריו, בשגם הוא אחד מהסידי שמארעשאל, שהעתיקו מספר מו"נ מדפס שהיה אחד בעיר, ובעליו מאנו להשאילו מיד. אך את ספר העקרים לא זכיתי לראות עד בואי אל אחת הערים הסמוכות, שבה אחר חכם, ונודע באוצר ספריו, ובמצאי חן בעיניו להכירני בתור איש הראוי לראות האור הגנוז בספרי קדמוניו, וישאל לי את ס' העקרים וגם את ס' מ"א להארומי שהיה יקר מאד במציאות.

ואולם הספרים אשר לאיש יהודי אי אפשר להתקים אפילו יום אחד בלערם, היו נמצאים בכל בית, אך הספרים הדרושים רק לזמנים מיוחדים, כמו סחורה, מליחה, תקון שבועות וקניות, לא כל אחד מצא את לבבו פתוח וירד רחבה לקנותם. וביום

הדרשם יבקש החסר אוהם להסתפח אל המחזור, הסליחה והקינה אשר לרעדו יובליל שמורים יבקשו רבים מהמוני עם בבתי שבניהם אולי המצא אצלם איזה הגדה יתרה להשאל להם. חנויות ספרים היו מעטות מאד בכמותן ומצומצמות באיכותן, וכמעט הכלו בתוכן רק ספרי דומל ואותם יביאו מוכרי ספרים הסובבים, אשר נכרו בחוצות כבואם אל עיר, מתוך ענלת צב המיוחרת להם ולספריהם, שהיתה מצוינת כהכנייתה ובצבייתה. והם, כבואם אל עיר, ולקחו עמדתם על פתחי בתי המדרש, למען יקנו הבאים והיוצאים, ואולם בתי המדרש היו בתי אוצר לש"ס ופוסקים, שו"ת וספרי יראים. וכל אשר בחזרת ה' הפצו ימצא בהם את הספרים אשר בקשה נפשו.

ל

ההשתררות וההכנעה.

השתררות האצילים הפולנים ועברות עבדיהם האכרים, פעלו פעולה עזה על כל החיים בכל מלא רחב הארץ הזאת. ככל חלל העולם נפגשו נראו השתררות יתרה והכנעה שפלה. העשיר השתרר על העני אשר קבל כרותו גם אם לא קבל טיפיו כל טובה מאתו. הגדול ההגדל על הקטנים והזקן התנשא על הצעירים כאלו לא נבראו אלא למענם, והם קיבו וקבלו את מצות פיו כחובה. כי לא תניח הצעיר את מקומו מפני הזקן הכא אל הספסל בביהמ"ד, לא התחנן אליו הזקן, לאמר: „גשה לי ואשבה". כי אם הדפו בצד ובכתף ממקומו, כמו בא הצעיר לרחוק רגלי שכניו במקומו הוא. והצעיר הנהדף בשאט נפש, הצדיק על נפשו את דין הזקן, יען כי כביר הוא מטנו לימים, ולו הצדקה ליעבר דינא לנפשו. הזקנים באו שלא בדרכה של תורה וד"א על הצעירים, כמו באו בכח התורה לכופ אותם על מצות קימה והדרור. וללמדם דרך ארץ, לותר על חוקת מקומם וכבוד אדם הנראה גם עליהם.

הפרנס, המנהיג, הנבאי, אי פשוט — גביר העיר הקטנה, חוכר המדינה מאת האציל אדוני העיר, כל אלה נהנו שררה על העם. ולא רק בבתי מקדש מעט התנשאו על העם ויכבדו על פניהם. כי גם בחוץ, גם בבית המרחץ¹⁾ נהגו סלסול בעצמם ומפניהם נחת ההמון.

¹⁾ ימינו נעזרי סדתי אל עיר קטנה נערב שבת, ומה השתוממתי כבואי אל בית המרחץ

בכל מקום ששם היתה המצודה והם על צדדו, שם היו סבתי ד' ושלשת
 רצתה יושבים. בן העבדני בבני המצודה על כל דבר פשע. וכן היה משפט
 דצבא. גם בהצטרפות יבול בני הספר המאשים במקום המפסלה, יסוד את
 ההתכבדות בשמים. הם המשיכו העולות הבני חלק בבני אבותיהם כאת מוריהם
 בנעדרים, כאשר זה יאמר בנ"ל. "הקני ספ" שהורו מעתהם בהצטרפה שנת
 הקצרים שלש תת"ו (1396) תולדות הקדש ניקול הראשון, לאחר: "מבית השבט
 היו הקני נפרד קדש שבת לוי המשיכו העולות לא לבד כי לא נעלשו מאיש כי
 בנבתי בספר הקני". ולא יפלא איפוא אם גם המלכדים יסוד בשבטים את
 המלכדים בנדרים, כאשר בן העבדני האבות בעצמם בנדר בנדרם בנדרים,
 בנדר המלך העבד ומשלל ב"ד, יס"ו. אל המעצ מצד סיסר כי הבני בשבט לא
 יסוד.

ואנשים היו באו את המלכדים הכים יום אשר גם משרתים ומשרתות הבני
 כאת בעלדים, שם סאלה המלכדים בעבדות שכן עם העבדים מנצחים.

לא

ההבדל במלות חסד של אמת.

ההבדל קדשם בכל עיר לקחה לה שורה לעצמה על הזיוס בגלל חסד
 אמת אשר הוא קדש עם המרים. אמנם כי בצדק נקדשה בישראל, ולא שוא
 תבנה בשם הברה קדשה. אך בכל החסד והאמת אשר קשתה לא נקתה מה'
 ובישראל, בנצחיה תהיה בין הזיוס על חשבון המרים אשר לא יורא את מוראה
 עיר. נראה היתה על כל המקיל דעתי נגד העדותיה, ועל כל אשר הברה פניו
 קשתה בו כי סתירה הוא אדרי סתירה ומעדותיה חשתה שלא כרת אשר ישרו
 שפשיה מדמי הקבוצה, ועל הסלול על כבוד נבאי החדש, ביום צום החברה, אם
 ביום מ"ו, או ביום כ"ך כבליו, עיר עיר במנהגה, אשר יום הצום הווא היה לצבי

לפני כחשם את כל בני המיר יושבים מוריהם, כפופים ומקוממים והוקים את ידוהם וזין
 אחד שולח לביש ולחזקת, וחשלו: אחי! על מה אתם יושבים ומתבים בידים העוקות?
 ושם: "לא יפשו בן העקומי, לשפך חים על אבני האב להבליה ככל, ולהתקן במים חמים
 אשר נאצית הגדולה כחם יפא ר' אלא נכד שירש".

ולתפארת לחברה כלה, ורבה התכונה, לקשט, לכבד באורים, ולפאר מקום מקדש המעט אשר אליו יאספו כל בני החברה אל הרנה ואל התפלה, כן יחד הזהך עם משורריו את התפלה ואת הסליחות, ובליילה אחר יום הצום יכינו הגבאים כרה גדולה לשמשים ולקברנים, וחלקו יי"ש וכמתקים. ועוד יותר גדול כבוד הגבאי החודש (הגבאי אשר בחדש שהוא חלה נבאותו) ביום שמיני עצרת. כל בני החברה יבאו אל ביתו, והוא יחלק ממתקים ופירות והשתיה כדת היום להיות אך שטח ושמחו לפניו עד הלילה. ושמש הבנסת יבוא לקרוא לו ולחבריו להפלת ערבית והקפות, כי כל העדה כלם יחט לו. אז ינהגוהו בקול המון חוגג, באורים, בשמחה ובשירים אל בית הכנסת אל ההקפות, ואז, אוי לאיש אשר יקל ככבודו גם כבוד קל אף שלא בפניו. וכבר דברו מהחברה קרישא בשו"ת, בדבר דמי קבורה אשר הקח לה החברה קרנים לקחת בחזקה כמה שהחפץ, מאלה אשר אינם מכני החברה. וירועה מליצת הנאון הצדיק בעל החם סופר וצ"ל אשר המליץ על החברה הוואת את המאמר (נדה ל"א) אין פתחת הקבר בלא דם.

לב.

הרופאים.

הרופאים לא היו רבים כמו בימינו, ורבה ככלם היו מאצילי פאלען או מאפרתיהם השליאכטים, הסתנפחים ככרבורים ביחושם ובנאותם. וכאחבהם להשתרר היו כסרדיוטים אשר יתנו חתיהם על כל הבא לדרוש לשכנם ולדרך על סף ביתם, ועל כן כמה פעמים יאלצו קרובי החולה לבקש השתדלות מכריהם, להפיק רצון מהם, כי יאותו לבוא אל בית חולה.

בכוא רופא בא ודון וגאון שגעון. כי ימצא פחיתות כבוד, לדעתו, בקבלת פניו, וירק בפניהם או גם יכה על לחי הקרוב אל החולה. בהאמר: „הרופא הנה זה בא" ונפלה חרדה גדולה על בני הכית, ובכל הבית השלך הם. כל אחד יעמוד כיראה ורתת, והנגש אליו יגש נגש ומטפף על כהונות רגליו כיראה ורעד. והרופא הנורא על כל סביביו, שואל ודורש בנערת מושל, בחוקר דין מהנחשד בעון כבד, שאלותיו ודרישותיו לחקר המחלה; והוא מדבר מחציו דברים קצובים וקצרים, כמו פיו יפיק פנינים, אשר יקר מכל הון מכרם, ורק במיכו הנדול ייוול מחיר מלה בסלע ואמר בשקל. שאתו תבעת את שומעי אמרו, ומפחד לא ישמע הלב ולא האזין האזן טעות שפתיו ועצת פיו. והלילה לאיש לשוב לשאלהו, כי ידמסם

בנקמתו ויחיתם בנרפותו. אחת ידבר ושתים עליהם לשמוע, והחולה האמלל נהל ולא ידע אם זה הוא הבלאך הגואל סמות או מלאך המות. ועל כן, על יד כל רופא יעמוד גם חובש כאיש הבינים בינו ובין החולה וכשמשו, לבאר להם היסב נכון את דברי פי הרופא אחרי צאתו.

מחדד החום מרם השתמשו בו הרופאים לפניו, וברם ידעו העומדים על החולה להביר לדעת מדרגת חמו. רק אל לשון החילה ואל עינו הבישו. ובחוד יבחנו ויתבונן בו הרופא ברפיקת עורק ידו.

גם הבא אל בית המרקחת, יבא בתרדה כבא אל בית סרדיוס, כי היו הרוקחים גם כן מבני הפולאנים המתיחשים, ומגבוה יבישו כנאה ובו גם על הידורי גם על העירוני העני אשר לא מרע היהודים הבא לקנות ולשלם במיסב כספו.

לג.

הכנעת בני עמנו תחת יד האצילים.

רע ומר היה גורל אחינו בני ישראל בימים ההם בכל מושבותיהם בפלכים האלה, בשפלותם ובהכנעתם הכללית תחת יד האצילים הפולאנים. אחינו אלה גם בהיותם בארץ מסשלה רוסא עברים נאמנים למסשלה הגבוהה, כפי הטבע הקים אשר המביעה תעורה כנפש בני עמנו מעולם ליראת ה' ומלך, ועומדים היו ברשות עצמם תחת הסות המסשלה בכל עבודה העיונית, בכל זאת השתחררו עליהם האצילים הפולאנים, והם, היהודים, נאספו להבצע תחת ידם ולהיות כעבדי מושלים רבים.

האצילים, האלה היו אדוני הכפרים וערים רבות אשר בהתם כושב בני ישראל. בעריהם וכפריהם יחבירו את זכות מדינת המסקה, ישילו מכס על הכתות המוכאות מחוץ לתחום ארמם. ובעלי הבתים העומדים על אדמתם היו בידהם כחמר ביד היוצר, ברצותם הרחיבו להם מעם או העיקו תחתיהם, והיו להם למרמם. לא נתנום לרעות בהתם במגרשי הערים, וגם לא לשרב ולבנות תרבות בתיהם בנפלים, וגם לא להקנם, ובעלי הבתים האלה לא יכלו עסוד בפניהם, וידלו מאד אם נואלו להשפם ולרין עם התקפים האלה בערבאית. את יד הדבר

והמוכס מלאו כח מונופולין, וכל אשר ידו היתה תקיפה בכח החצר, היה לו אחד מששים כהתנפחות והשתררות על סביביו.

אמנם, כי לפי ערך החיים בימים ההם, לא מעטה היתה השפעת מוכתם על רבים מאחינו בני ישראל, אשר כמעט כל חיהם היתה מהם, כמו חנונים, ובעלי מלאכה ואכסניות, ומלבד אשר מהאצילים לחמם נמצא, עוד יצילו מפי האצילים הדשות סהליכות עולם ועיני המדינות, כי גם מכתבי עתים בשפת הארץ היו יקרי המציאות מאד. ונמצא אחד בעיר, ביד השומע השפה הזאת והידע לקרא, ורק לדי האצילים והשרים יבא איוה עתון. מכ"ע עבריים מרם ראו אור, ואחינו השואפים לחדשות, כמבע אסורי התקוה לישועה ולנחמה בדרך נסים מבעים הנעשים להם, כמה פעמים, במפלאות המים רעים ה', לרגלי השונים בדברי מדינה — אחינו השואפים לחדשות, ילכדו מפי השמועה שישמעו מפי מקורבי „הפריצים“, ובה תתהלכנה החדשות מפה אל פה, עד אשר תבאנה גם לבית המדרש.

אבל תחת זאת המובנה העומה אשר ימודו הגאונים להשליך בשמאל דוחה בחרפה וכו' ליהודים הנבזים ושפלים בעיניהם, ישכיעם חרפה וכו', עמל וכעש בסדרה יתרה, בהתערבם בכל חפצי היהודים והנהגותיהם הפנימיים בקרב עדהם, יהיו צריהם העיונים אורח, לא רק בערים העומדות על אדמתם. כי גם בערי מושב היהודים אשר לא על אדמתן הן עומדות, תהי בהם יד האצילים הפולאנים לדעה. החשמינים בחיריהם (מארשאלקעס) יצרו צערי היהודים בדרכי החיים. יד האצילים היתה רבה ותקיפה, מהם היו כלכלים האלה רוב השרים והפקידים בכל בתי הפקודות ובתי המשפט אשר להממשלה. לשונם התהלכה בארץ, וידיברו גם בבתי הרשות המקומיות עד שנת תרכ"ג (1863). וגם את פקודות הממשלה הבאות בכתב רוסיא ושפתה, כלכלו או אל העם בשפה הפולאנית, ועל כן היו היהודים אנוסים על פי הדבור הזה, לדבר בלשונם וללמד ידם לכתב בה. המה יתאמצו לשפוך את רוחם הפולנית על היהודים, למורת רוחם השואפת לסור למשמעת הממשלה הרוסמה ולהלוך על פי רוחה. בחוקה הרחיקו את היהודים משפת רוסיא, עד אשר לא יכינו לדבר כן. בעת אשר הם, האצילים, יתחבטו להם, לעולל עליהם עלילות, ולהבאיש ריחם בפני הממשלה. וכשרי ממשלה ועדי ראיה ביהודים היושבים בתוכם, עדיהם נאמנה בעיני הממשלה. וכן הביאו צרות רבות ורעות על אחינו אשר לחבו עפר רגליהם הכועמה גם בחרפה.

לד.

עז רוחם.

אכן בכל דקדוקי העניות המעבירים את האדם על דעתו ועל דעת קונו, אשר אפפו את אחינו אז, ובכל ההכנעה היתרה המשפלת את הנפש והמכה את ההרגשה, אשר היו נכנעים ומרוכאים מתנרת יד האצילים — לא חרלו מהיות עם ביטח, עם יודעי אלהיו ותורתו, מכירים עיוורים את כבוד מוצאותיהם מימי קדם, ודרכם הנכון לפנייהם לעתידותיהם. הם ידעו לשאת בדומיה את אשר נטל עליהם עד עת מצוא, ולבלתי הוּאש מישועה קרובה או רחוקה. על פי התורה הכתובה והמסורה, שהיתה מרקמת ונארגת עם עורקיהם ועצביהם, והיא היתה מקור מחשבותיהם ודעותיהם לכל ארחותיהם, ידעו כי כן צריך להיות עד בא עת לחננה, וזאתי סעפים ומחשבות אשר לא כתורה ודרך אמונה לא הלך לבם, על כן סכלו את מכאובם באמץ רוח ולא המכו כנפשם. נשקו את ידי רודיהם, את שבט מכיהם, ולחכו עפר רגלי רוממיהם, ובלבם בוז להם בגדל נפש מכרת בעצמה צדקתה, ישרה ורוממותה עליהם. ובכל אשר ישפילום וידכאום לפנייהם, כן יתרוטמו עליהם כנפשם, וכן ירגישו בלבבם סלסול של „אתה בחרתני“. ולא עלה על דעת איש ישראל בימים ההם להתפלות בטיפות החיצוניות של יפת, כדי למעט את דמות איקונין של ישראל בפניו, ולהנצל בשנוי השם, מהיות נבזה נמאס בעיניהם כיהודי. יען כי לא בקשו כבוד מן החוץ. וכל ישעם וכל חפצם היה להתכבד בקרב אחיהם בית ישראל, ולהחשב כשלמי אמוני העם אשר תעודתו לתת גו למכים ולחיו למורמים. בעד תורת ה' ונביאיו, בעד האמת אשר בתורתו המסורה והמקיבלת, בעד המוסר והמרות סגולות אברהם אבינו, אשר היה כטבע קים בנפשו ותכונת רוחו. ואם נמצאו בעמנו רשעים, יוצאים פרצים במלשינות ופורשים מדרכי צבור, מספר היו, והם ידעו בעצמם, כאשר ידעו כל העם, כי יוצאים מן הכלל הם. אך כל העם היו חבר אחים לצדה וליושועה, וכאיש אחד חברים לאסון ולששון.

גם הפרוד בין מפלגות החסידים ושלמי אמוני ישראל, המכונים או מתנגדים, חידושי דעת — הפרוד אשר היה אז בעצם חסו, לא עצר כח להפריד בין אחים במדה כזאת, שלא ירגישו אלה בצרות אלה, ומה גם שלא יחשו בצרת הכלל. בכל המדנים בין האחים החסידים והמתנגדים, ובכל הגדרים אשר התגדרו להיות כנגדרים אלה מעל אלה, לא יכלו להכחיר את הידיעה וההרגשה המסתורות עמוק בלבבם כי מְחֻלָּקִים המה בטושיהם ומוכניהם רק בחלק האגדה, אשר אין להשכל

נצוצי הכרזל והחלמיש בתחצבם זה בזה (כמתאר למעלה) לעשן מקמרתו, או להעלות נר. ורעהו הממשך ומסודם מכנו לא כהה בו ולא העציבו על מעשיו, כי ככה יעשה איש לרעהו תמיד בתורת החסד אשר בהאזהרה: „מהיות טוב אל תקרא רע". ולבוש קרעים ומגלאים כזה, לא תעבוהו שמלותיו מלעמוד במקום גדולים בקיר המזרח בבית המדרש, ומהיות גם גבאי. יש אשר יבואו בית אלהים בלבושי כבשים לבנים כאכרים ועגלונים.

כו.

במלבושיהם כן מאכליהם.

במחנותינו אלה, מלבד בעלי הבתים הגבוהים, לא ישעמו או הטון בעלי הבתים פת חטה רק משבת לשבת. בסעודות השבת יחלק בעל הבית הבוצע המבכך על לחם המשנה שהם חלות חטה, פרוסות לברכת המוציא לאיש ואיש אשר בבית, אך לחם לשבע היתה פת דגן. ויש אשר יחלק אחרי כל המעמלים עוד פרוסות חלות תחטה לקנות סעודה, שהיו כשעור זית ברמות אפיקומן בליל שמורים. בשר לא יבא אל פיהם כל ימי השבוע. למראה הכוכבים הנוצצים בקצרת הנויר הרוחה בהמום שומן האוו אשר שתה בו הכבשלה, ישישו בני מעיהם בעל כרחם תרנגלת וברבור. דונדבניות מרקחות אשר ירקח בימינו גם העני שנה בשנה, היו כרברים העולים רק על שלחן עשירים⁽¹⁾. אך מכל המעדנים והממתקים אשר ידעו אז הכל כעשיר וברש, ובו יכבדו אלהים ואנשים, היתה צגת דבש, „לעקעק" בשפת היהודית הקדומה, ויהי המאכל הזה בקליות לפנים בישראל. על כל שמחה קמנה או גדולה. חתונה, תנאים, ברית מילה ופריון הבן, סיום לכתובת ס"ה וסיום מסכת, על כל טוב אשר יעשה לאיש בגופו,

⁽¹⁾ על משתה ושמחה של מזנה אשר עשה גביר עיר נקטה היו מסונים גדולי לומדי תורה, אשר נקראו מהעיר הגדולה הסמוכה, וגם כותכי הטורים האלה נתכבד להקרא אל השלחן בהמסכה, וכאשר העמידו לפניהם מרקחת דונדבניות אל השלחן, הכיטו בתמזון ככל מעדני מלך אשר לא סופתם עינם, ויהי כעשם הישיב בהם את הדונדבניות אל פיו, אחרי חקרו ודרשו היטב וכוון את הנכרה אשר יכרך על המרקחת הנפלאה, ויען ויאמר בהתפעלות: „הגה זה מזון רוטני".

או כממונו, לו ולבניו, והקדיש קרואיו לשטוח עמו, היה ה"לעקעך" לכל המגרנות לראש, כאשר היה היין השרף במתנות האלת לחמר כרינה המצורף חסיד אל הלעקעך. וכה היה חלוק האכל והמשקה הזה לסמל דמות השמחה משוב לב, עד היותם כפי כל לשם תאר לה, ובכרצות איש להגיד כי פלוני עשה שמחה יאמר, כי פלוני עשה "לעקעך" ובראנדווין". או אם יאבה לשאול פי כחור או בתולה לכתי יבאו בכרית אישות, ושאל: "מתי תהן לעקעך?"

בימינו המוכן בשאלת יעקב אבינו לחם לאכל ובגד ללבוש, כל מיני מזון המכריאים אשר יאכלו רוב בני האדם, ומלבושיהם המכבדים אותם בעיני הבריות. אבל לפנים הכינו לפי מושגיהם טהחיים רברים כמשמעם, לחם לאכל לשבעה לבלתי היות רעב, יהי לחם יבש, ובגד ללבוש, יהי בגד עדים מלוא, רק לבלתי היות ערום. הלחם היבש, פת קיכר, היה העושר להמוני עם בכל העתים ומה גם בעת היוקר, אם ישבעו לחם מה טוב. היו רבים אשר לא האמינו כי יוכל האדם לשבוע בפת חמה, והתפלאו על רחב לב העשירים אשר יאכלו פת דגן נקיה, אשר יטחן הדגן הדק היטב ומונפה בגפת סלת חמה. לשבע נפשם. קמח סלת מזוקק ומבררת שבעתים כמו בימינו — מרם היה, ולא ידעו עדן טחנית קמח בגלילים (וואלצען).

בת.

החיים והשלום.

לרגל המלאכה אשר לפני בספר הזה, אין חובתי לבקש חשבונות סטטיסטיים לרעת אל נכון אם רב היה מספר החולים, והמתים ברור שהוא החי חיי עני ולחץ, או ברור המפגן בנוער הזה. ריה ידיעה שמחית כי בימים ההם כמעט לא נשמעה בקרב העם אנחה מתאינים דורשים ברופאים על חסרון תאות אוכל, כאשר כן לא נשמע ע"ד חסר דם בחולה. מחלות העצבים ומחלות נשים לא היו שכיחות ומצויות. לא ידעו מנביעות למעיני ישועה, ומשתית מימי המינעראל לרפאות תעלה אשר התחדשו בתחלת התקופה החדשה. והחל אשר בימינו אנחנו רואים כי דברי ההודיה "כי הדם הוא הנפש" סמוכים בחכמת הרפואה, המתאמצת להרבות את הדם במיני מזון הונים ומכריאים, ושומרת את האדם מהגרע נמף דם ממנו גם בדלקת הריאה והמוח, דאגו ופחדו או מרם יתר על המדה. לכל נגע ומחלה, לכאב שן או אן, ולפחד פתאם, יצוה הרופא עלוקות מוצצות דם או דקות דם. פתוח ערק

להגיד דם היה כמושכל ראשון, וכידועה מוחשית לכל אדם כי טוב הוא לכל שבר ברוח הבא פתאם, ולאשה במרם תכרע ללדת.

זוכרים אנחנו כי בפרוץ החלי רע בשנת תר"ח, עברה הרנה בעיר, כי טוב לבריאים להקז דם לכל יחלו, ועד מהרה עמו העם אל החובשים ובתייהם מלאו אנשים ונשים בריאים, עד אשר לא מצאו החובשים את ידיהם להקז דם לכל ההסון הרב המבקש תרופה ממנו בגרעון דמו, גם קרני דאומנא היו במפתח דם תמיד, כי ינקרו את הבשר הנפוח החתם ויצא דם.

ובמו היתה ראשית חכמה לאדם להייל דם מהחולה, כן היתה ראשית דעת מוסכמת מכל, לבלתי הביא אל פי החולה כל מזון. במרם הבא הכרעת המחלה (נקריוס) חלילה לתת לו גם מרק תרנגולת וביצה, יין וחלב, פן ירבה החום לרגל המינים הזנים האלה בכואם אל קרבו.

רופאי שנים (ראנמיסמין) מרם היו בארץ, ותחובש היה עוקר שן רועה אתרי אשר גלאה החולה נשוא את מכאוביו, ואחרי אשר נמפל בסגולות ולחשים ללא הועיל.

הנשים היו מובלות במקות מים קרים קפואים מקור וקרח נורא, ובכפרים הרחוקים מעט מהעיר, חברו גזיז דכרדא ביאורים ובנהרים בימי השלג והכפור. הראשונים בארצנו אשר חדשו מקואות חמות היו החסידים, אשר תברכם כל נפש מכירי טובה בגלל הדבר הגדול הזה.

כ.מ.

חסר הספרים.

אם תקצר דעת האדם בחסרון דירה נאה ובלים נאים המרחיבים את דעתו, עד כמה הקצר דעתו בחסרון ספרי תורה וחכמה המלמדים דת ודעה, והמישרים את המדות והדעות! ולפנים, כמו חסרו מרחיבי הדעת החמרים, כאשר כבר הראית, חביבי הקורא, לדעת את בתייהם וכליהם, כן חסרו מרחיבי הדעת הרוחניים, הספרים. בימינו, כאשר רחבו ונסבו למעלה המסחר והמרכלת בכל חפצי החיים ההכרחיים והיתרים — אשר היו גם כן להכרחיים, כן התרחב והתרבה המסחר גם בספרים ההכרחיים והיתרים בערך הראשונים, שהיו גם כן להכרחיים. כי כאשר החל האדם להרבות בחוצאות על כל חפצי החיים החמרים המרחיבים והמרהיבים את הלב ואת העינים, כן הסכין להוציא על ספרים

שנים את הנפש ומענגים את ור"ח. דפוסים נמצאים עתה בארץ וכו"ל רבים, צאים חדשים עם ישנים מובאים קל מהרה ככל סחורה מדחוק ומקרוב ונסכרים כולל תהי למפרים חדשים עם ישנים כדפוסים שונים, פתוחות לרוחה. כתבו יד עתיקים קים שהיו אצורים וגנונים באוצרות חשך וגנוני מסתרים, וחבורים חדשים לבקרים, נזאם לאור, אם רק בקרת הממשלה הנהן הפשם להתהלך בארץ. והמציאים יחד בשוחים ומסוכים באסור הסגת גבול ובחקי הממשלה, כי לא יורד איש לעשקם זכותם במפריהם, והכל קונים, ורבים ישוממו בהם ותרבה הדעת. אך אין מעצור להפסת הספרים הרבים אשר אין ליחידים כל זכות עצמי בהם, והנם ככל סחורה אור לכל האדם הצדקה לשאת ולתת בה.

אך לפני, בעלות הרוח על המדפים להדפיס, לא רק ספר אשר אין חיונו נזק, והצריך לא רוב בו, כי גם ש"ס התלמוד, מקור חיי נפש כל איש ישראל, ואותו יום יום ידרשון קטנים עם גדולים, אבות וכנים יחדו — אלץ לבקש בשוחות סא הרבנים בהסכמותיהם והמילים אסור השגת גבול על מדפיסים אחרים, לבל יזון להתחרות בו בהדפסת שים שני.

כמה הרעישו או מחלוקת מדפיסי ווילנא וסלאוויטא את כל פנות עמנו, על דבר אשר היו מדפיסי ווילנא בהדפסת הש"ס גם הם, כמסיני גבול הסלאוויטים, לפי מעגותיהם, כי עוד לא עבר הזמן אשר נכלו גדולי הדור להם, לבל יהחרו אחים בהדפסת ש"ס על הש"ס אשר הדפיסו הם, ומדפיסי ווילנא התנצחו גם הם עלהם כבח הרשאות גדולי עולם והסכמותיהם אשר בידם. כי היה אז קנין הספרים **בזמן** ערני זהב ופנינים, אשר קוניהם מעטים מאד.

גם בבית איש צורה נכבד לא נמצא ש"ס שלם. ש"ס ופוסקים ראשונים ואחרונים נמצאו בבית אחד מאלף. ספרים בס' מו"נ להדמכ"ם הנמצאים עתה בכל בית שיש בו תורה ודעת, נמצא לפניו אחד בעיר ושנים כמחוז.

בעיר מולדתי, עיר מדונית המלאה חכמי תורה ושוחרי דעת, חזו עיני בילדותי ס' מורה נבוכים כתוב מידי אוהב חכמת חכמינו הקדמונים אות באות עם באוריו, בשגם דוא אחד מחסידי שמארעשאל, שהעתיקו ספר מו"נ מדפס שהיה אחד בעיר, ובעליו מאנו להשאילו מיד. אך את ספר העקרים לא זכיתי לראות עד בואי אל אחת הערים הסמוכות, שבה אחד חכם, ונדע באוצר ספריו, ובמצאי חן בעיניו להביני בתור איש הראוי לראות האור הגנוז בספרי קדמוניו, וישאל לי את ס' העקרים וגם את ס' מ"א להאדומי שהיה יקר מאד במציאות.

ואולם הספרים אשר לאיש יהודי אי אפשר להתקיים אפילו יום אחד ברעד, היו נמצאים בכל בית, אך הספרים הדרושים רק לזמנים מיוחדים, כמו מחזור, מליחה, תקן שבעות וקנינות, לא כל אחד מצא את לבבו פתוח וידו רחבה לקנותם. וביום

הדרשם יבקש החסר אותם להסתמך אל החזון, הסליחה והקינה אשר לרעהו. ובליל ששורים יבקשו רבים מהסוגי עם בבתי שכניהם אולי המצא אצלם איזה הגדה יתרה להשאיל להם. חנויות ספרים היו מעטות מאד בכמותן ומצומצמות באיכותן, וכמעט הכול בתוכן רק ספרי דומל ואותם יביאו מוכרי ספרים הסובבים, אשר נכרו בחוצות כבואם אל עיר, מתוך עגלת צב המיוחדת להם ולספריהם, שהיתה מצוינת בתכניתה ובצבייתה. והם, כבואם אל עיר, ולקחו עמדתם על פתחי בתי המדרש, למען יקנו הכאים והיוצאים. ואולם בתי המדרש היו בתי אוצר לש"ס ופוסקים, שו"ת וספרי יראים, וכל אשר כחורת ה' חפצו ימצא בהם את הספרים אשר בקשה נפשו.

ל.

ההשתררות וההכנעה.

ההשתררות האצילים הפולנים ועברות עבריהם האכרים, פעלו פעולה עזה על כל החיים בכל מלא רחב הארץ הזאת. בכל חלל העולם נפגשו נראו ההשתררות יתרה והכנעה שפלה. העשיר השתרר על העני אשר קבל מרותו גם אם לא קבל ביסויו כל מובה מאתו. הגדול התגדל על הקטנים והזקן התנשא על הצעירים כאלו לא נבראו אלא למענם, והם קימו וקבלו את מצות פיו כחובה. כי לא הניח הצעיר את מקומו מפני הזקן הבא אל הפסל בביהמ"ד, לא התחנן אליו הזקן, לאמר: „גשה לי ואשבה“, כי אם הדפו בצד ובבהף ממקומו, כמו בא הצעיר לרחוק רגלי שכנתו במקומו הוא. והצעיר הנהדף בשאם נפש, הצדיק על נפשו את דין הזקן, יען כי כביר הוא ממנו לימים, ולו הצדקה ליעבד דינא לנפשו. הזקנים באו שלא כדרכה של תורה וד"א על הצעירים, כמו באו בכח התורה לכופ אותם על מצות קימה והדרו, וללמדם דרך ארץ, לומר על חזקת מקומם וכבוד אדם הנראה גם עליהם.

הפרנס, המנהיג, הנבאי, או פשוט — גביר העיר הקטנה, חוכר המדינה מאת האציל אדוני העיר, כל אלה נהגו שררה על העם. ולא רק בבתי מדרש מעט התנשאו על העם ויכבדו על פניהם, כי גם בחוץ, גם בבית המרחץ¹ נהגו סלסול בעצמם וספניהם נחת ההמון.

¹ (ימי יעורי סרתי אל עיר קטנה כפרט שבת, ומה כשתוממתי כנולדו אל בית המרחץ

בכל מקום ששם היתה השגחה רב על צעיר, שם היו סכנת יד ובלקיה וזעה ושכמים. כן התנהגו בבתי הפקידות על כל דבר פשע. וכן היה בשם הזנא. גם בהגיבנות ובכל בתי הספר המאשרים כמעט הממשלה, יסרו את התלמידים בשמים. הם המכינים הגדולים הבו ולקו בבתי אבותיהם סאת מוריהם בעוריהם, כאשר הם יאמר ככ"ע, "דסקי פס" שדבריו מתקנים בהצפיה שנה העשרים ושלוש תרנ"ו (1896) תולדות הקיסר ניקילי הראשון, לאמר: "סבת השבם היו חזק נפרק ותנשי שבם לנו המכינים הגדולים לא לבד כי לא נעלמו מאיש כי נתנו בספר לזכרן". ולא יפלא איפוא אם גם המלסרים יסרו בשכמים את הלסדרים בחדריהם, כאשר כן התנהגו האבות בעצמם בתוך בניהם בבתיהם, כמצות הסלך החכם (משלי כ"ד, י"ג): "אל תמנע ממנו מוסר כי תכנו בשבם לא ימות".

האומרים רדו באף את חניכיהם והכום. ויש אשר גם משרתים ומשרתות הבי סאת בעליהם, שהם מאלה המתהלכים בעברה וזון עם הגנעים כפניהם.

לא.

החברה גמלות חסד של אמת.

החברא קרישא בכל עיר לקחה לה שורה לעצמה על החיים בגלל חסד אמת אשר היא עושה עם המתים. אמנם כי בצדק נקדשה בישראל, ולא שוא הקנה בשם חברה קדישה. אך בכל החסד והאמת אשר עשתה לא נקחה מה' ומישראל, כנתנה חתימה בין החיים על חשבון המתים אשר לא יוראו את מוראה עוד. נראה היתה על כל המקיל דעהו נגד הנהגותיה, ועל כל אשר הכרת פניו ענתה בו כי סהרהר הוא אחרי מדותיה ומעודותיה והשתיה שלא כדת אשר ישתו שמישה מדמי הקבורה, ועל המלגלג על כבוד גבאי החורש, ביום צום החברה, אם ביום ט"ו, או ביום ב"ך כסליו, עיר עיר כמנהגה, אשר יום הצום ההוא היה לצבי

למלא כמעט את כל בני העיר יושבים ערומים, כפופים ומקומטים והוכים את ידיהם ואין אחד עולה להזיע ולהתרחק, ואשאל: אחי! על מה אחס יושבים ומחכים בידים חזקות? ויענו: "לא יעשה כן במקומנו, לשמוך מים על אבני האש להעלות הכל, ולהתרחק במים חמים אשר מבית הגדולה כפרס יבא ר' אחד נכבד עירנו!".

ולתפארת לחברה כלה, ורבה התכונה, לקשט, לכבד באורים, ולפאר מקום מקדש המעט אשר אליו יאספו כל בני החברה אל הרנה ואל התפלה, ברן יחד ההון עם משורריו את התפלה ואת הסליחות, ובלילה אחר יום הצום יכינו הנבאים כרה גדולה לשמשים ולקברנים, וחלקו יי"ש ומטהקים. ועוד יותר גדול כבוד הנבאי החודש (הנבאי אשר בחרש ההוא חלה גבאותו) ביום שמיני עצרת. כל בני החברה יבאו אל ביתו, והוא יחלק ממתקים ופירות והשתיה כדת היום להיות אך שמח ושמחו לפניו עד הלילה. ושמש הכנסת יבוא לקרוא לו ולחבריו להתפלת ערבית והקפות, כי כל העדה כלם יחכו לו. או ינהגוהו בקול המון חונג, באורים, בשמחה ובשרים אל בית הכנסת^א אל ההקפות. ואז, אוי לאיש אשר יקל בכבודו גם בדבור קל אף שלא בפניו. וכבר דברו מהחברה קדישא בשו"ת, בדבר דמי קבורה אשר הקח לה החברה קרנים לקחת בחזקה כמה שהתפץ, מאלה אשר אינם מכני החברה. וידועה מליצת הגאון הצדיק בעל חתם סופר זצ"ל אשר המליץ על החברה הזאת את המאמר (נדה ל"א) אין פתיחת הקבר בלא דם.

לב.

הרופאים.

הרופאים לא היו רבים כמו בימינו, ורבים ככלם היו מאצילי פאלען או מאפרתיהם השליאכמים, המתנפחים כברבורים ביחושם ובגאותם. וכאבהתם להשהרר היו כסרדיוטים אשר יתנו חתיהם על כל הכא לדרוש לשכנם ולדרוך על סף ביחם, ועל כן כמה פעמים יאלצו קרובי החולה לבקש השתדלות מכריהם, להפיק רצון מהם, כי יאותו לבוא אל בית חולה.

בבוא רופא בא וזון וגאון שנעון. כי ימצא פתיחות כבוד, לדעתו, בקבלת פניו, וירק בפניהם או גם יכה על לחי הקרוב אל החולה. בהאמר: „הרופא הנה זה בא“ ונפלה חדרה גדולה על בני הבית, ובכל הבית השלך הם. כל אחד יעמוד ביראה ורתת, והנגש אליו יגש נגש ומפוף על בהונות דגליו ביראה ורעד. והרופא הנורא על כל סביביו, שואל ודורש בנערת מושל, כחוקר דין מהנחשר בעון כבד, שאלותיו ודרישותיו לחקר המחלה; והוא מדבר מחציו דברים קצובים וקצרים, כמו פיו יפיק פנינים, אשר יקר מכל הון קוצרם, ורק במיבו הגדול יויל מחיר מלה בסלע ואמר בשקל. שארתו הבעת את שובעי אמריו, ומפחד לא ישמע הלב ולא תאזין האזן סצות שפתיו ועצת פיו. והלילה לאיש לשוב לשאלתו, כי יהססם

בגערותיו ויחיתם בגרופותיו . אחת ידבר ושתים עליהם לשמוע , והחולה האמלל נבהל ולא ידע אם זה הוא המלאך הגואל כמות או מלאך המות . ועל כן , על יד כל רופא יעמוד גם חובש כאיש הבינים בתו ובין החולה ומשמשו , לבאר להם היטב נכון את דברי פי הרופא אחרי צאתו .

מורד החום מרם חשהמשו בו הרופאים לפנים , וזרם ידעו העומדים על החולה להביר לדעת מדרגת חמו . רק אל לשון החולה ואל עיניו הביטו . וביתוד יבחנו ויתבתן בו הרופא בדפיקת עורק ידו .

גם הבא אל בית המרקחת , יבא בחדרה כבא אל בית סרדיומים , כי היו הרחקים גם כן סכני הפולאנים המתיחשים , ומגבזה יביטו בנאזה ובזו גם על היהודי גם על העירוני העני אשר לא מרע היהודים הבא לקנות ולשלם במיטב כספו .

לב.

הבנעת בני עמנו תחת יד האצילים .

רע ומר היה גורל אחינו בני ישראל בימים ההם בכל מושבותיהם בפלכים האלה , בשפלותם ובהכנעתם הבללית תחת יד האצילים הפולאנים .

אחינו אלה גם בהיותם בארץ ממשלה רוסיא עבדים נאמנים לממשלה הגבוהה , כפי הטבע הקים אשר המביעה התורה בנפש בני עמנו מעולם ליראת ה' וסלך , ועומדים היו ברשות עצמם תחת חסות הממשלה בכל עבדיה העירוניים , בכל זאת השתדרו עליהם האצילים הפולאנים , והם , היהודים , נאנסו להכנע תחת ידם ולהיות כעבדי מושלים רבים .

האצילים . האלה היו אדוני הכפרים וערים רבות אשר בהחום מושב בני ישראל . בעריהם וכפריהם יחבירו את זכות סויגת המשקה , יטילו מכס על הסחורות המובאות מחוץ לתחום אדמתם . ובעלי הבהים העומדים על אדמתם היו בידיהם כחמר ביד היוצר , ברצותם הרחיבו להם מעמ או העיקו תחתיהם , ויהיו להם למרסס . לא נתנום לרעות בהמהם במגרשי הערים , וגם לא לשוב ולבנות חרבות בתיהם כנפלם , וגם לא להקנם , ובעלי הבהים האלה לא יכלו עסוד בפניהם , וידלו מאר אם נואלו להשפט ולדין עם התקפים האלה בערכאות . את יד החוכר

והמוכס מלאו כח מנופולין, וכל אשר ידו היתה תקיפה בכח החצר, היה לו אחד מששים בהתנפחות והשתררות על סביביו.

אמנם, כי לפי ערך החיים בימים ההם, לא סעפה היתה השפעת מונחם על רבים מאחינו בני ישראל, אשר כמעט כל חיתם היתה מהם, כמו חנונים, ובעלי מלאכה ואכמניות, וסלכד אשר מהאצילים לחםם נמצא, עוד יצילו מפי האצילים חדשות סהליכות עולם ועניני הסריות, כי גם סכתבי עתים בשפת הארץ היו יקירי המציאות מאד, ונמצא אחד בעיר. ביד השומע השפה הזאת והידוע לקרא. ורק ל ידי האצילים והשרים יבא איזה עתון. מכ"ע עבריים מרם ראו אור, ואחינו השואפים לחדשות, במכע אמירי התקוה לישועה ולנחמה בדרך נסים מבעים הנעשים להם, כמה פעמים, במפלאות תמים דעים ה', לרגלי השנוים בדברי מדינה — אחינו השואפים לחדשות, ילמדו מפי השמועה שישמעו מפי מקורבי „הפריצים“, ובה תתהלכנה החדשות מפה אל פה, עד אשר תבאנה גם לבית המדרש.

אבל תחת מרת הטיבה הזעומה אשר ימורו הנאיונים להשליך בשמאל דוחה בחרפה ובזו ליהודים הנבזים ושפלים בעיניהם, ישביעום הרפה ובזו, עמל ובעש במדה יתרה, בהתערבם בכל חפצי היהודים והגהגותיהם הפנימים בקרב עדהם, ויהיו צריהם העוינים אותם, לא רק בערים העומדות על אדמתם, כי גם בערי מושב היהודים אשר לא על אדמתן הן עומדות, תתי בהם יד האצילים הפולאנים לרעה. החשמינים בחיריהם (מארשאלקס) יצרו צעדי היתורים ברכי החיים. יד האצילים היתה רבה ותקיפה, סהם היו בפלכים האלה רוב השרים והפקידים בכל בתי הפקודות ובתי המשפט אשר להממשלה. לשונם התהלכה בארץ, וידברו בה גם בבתי הרשות המקומיות עד שנת תרכ"ג (1863). וגם את פקודות הממשלה הבאות בכתב רוסיא ושפתה, כלכלו אז אל העם בשפה הפולאנית, ועל כן היו היהודים אנומים על פי הדבור הזה, לדבר בלשונם וללמד ידם לכתב בה. המה יתאמצו לשפוך את רוחם הפולנית על היהודים, למורת רוחם השואפת לסור למשמעת הממשלה הרוממה ולחלוק על פי רוחה. בחוקה הרחיקו את היהודים משפת רוסיא, עד אשר לא יכינו לדבר כן. בעת אשר הם, האצילים, יתחכמו להם, לעולל עליהם עלילות, ולהכאיף ריחם בפני הממשלה. וכשרי ממשלה וערי ראיה ביהודים היושבים בתוכם, עדותם נאמנה בעיני הממשלה. וכן הביאו צרות רבות ורעות על אחינו אשר לחכו עפר רגליהם הבעטות במ בחרפה.

לה.

עו רוחם.

אכן בכל דקדוקי העניות המעבירים את האדם על דעתו ועל דעת קונו, אשר אפפו את אחינו או, ובכל ההכנעה היתרה המשפלת את הנפש והמכה את ההרגשה, אשר היו נכנעים ומדוכאים מתגרת יד האצילים — לא חדלו מהיות עם בינות, עם יודעי אלהיו ותורתו, מכירים ויודעים את כבוד מוצאותיהם מימי קדם, ודרכם הנכון לפנייהם לעתידותיהם. הם ידעו לשאת בדומיה את אשר נטל עליהם עד עת מצוא, ולכלתי הואש מישועה קרובה או רחוקה. על פי התורה הכתובה והמסורה, שהיתה מקטמת ונארגת עם עורקיהם ועצביהם, והיא היתה מקור מחשבותיהם ודעותיהם לכל ארחותיהם, ידעו כי כן צריך להיות עד בא עת להננה, ואחרי סעפים ומחשבות אשר לא כתורה ודרך אמונה לא הלך לבם, על כן סבלו את מכאובם באמץ רוח ולא המכו בנפשם. נשקו את ידי רודיהם, את שבט מכיהם, ולחכו עפר רגלי רוססיהם, ובלבם בו להם כגדל נפש סכרת בעצמה צדקתה, ישרה ורוממותה עליהם. ובכל אשר ישפילום וידכאום לפנייהם. כן יתרוממו עליהם בנפשם, וכן ירגישו בלבבם סלסול של „אתה בתהגור. ולא עלה על דעת איש ישראל בימים ההם להחיות ביפיותה החיצונית של יפת, כדי למעט את דמות איקונין של ישראל בפניו, ולהנצל בשנוי השם, מהיות נבזה נמאס בעיניהם כיהודי. יען כי לא בקשו כבוד מן החוץ. וכל ישעם וכל חפצם היה להחכבד בקרב אחיהם בית ישראל, ולהחשב כשלמי אמוני העם אשר תעודתו לתת גוו למכים ולחיו למורמים. בעד תורת ה' ונביאיו, בעד האמת אשר בתורתו המסורה והמקובלת, בעד הכוסר והמדות סגולות אברהם אבינו, אשר היה כטבע קים בנפשו ותכונת רוחו. ואם נמצאו בעמנו רשעים, יוצאים פרצים במלשינות, ופורשים מדרכי צבור, מספר היו, והם ידעו בעצמם, כאשר ידעו כל העם, כי יוצאים מן הכלל הם. אך כל העם היו חבר אחים לצרה ולישועה, וכאיש אחד חברים לאסוף ולששון.

גם הפרוד בין מפלגות החסידים ושלמי אמוני ישראל, המכונים או מתנגדים, חיושני דעת — הפרוד אשר היה או בעצם חסו, לא עצר כח להפריד בין אחים במדה כזאת, שלא ירגישו אלה בצרות אלה. ומה גם שלא יחושו בצרת הכלל. בכל המדנים בין האחים החסידים והמתנגדים, ובכל הגדרים אשר התגדירו להיות כנפרדים אלה מעל אלה, לא יכלו להכחיד את הידיעה וההרגשה המסותרות עמוק בלבבם כי מלקים חסו במושגיהם ומוכניהם רק בחלק האגדה, אשר אין להשכל

וההניגון ידים מוכיחות להוציא לאור משפט כדת טה ואיך להבין בה, אך לא בחלק ההלכה והמעשה אשר בקום ועשה ולא תעשה, אפילו במילי דרבנן. והידיעה וההרגשה שכלב האלה, היו מחאות יוצאות מן הלב נגד הפרוד והמחלקת שבפה. על כן, כמעט נגע ענין כללי עד הלב היהודי אשר לשתי הפלגות, התאחו האחים הנקרעים, ויהיו לאחדים. וכן לא יכלו הדעות להפריד פרוד גמור בין שימרי תורה ונוצרי פקודיה, ובין שוחרי השכלה הראשונים במדינהנו, כל עוד התגדרו אלה האחרונים רק ברעות, ויהתמכו עם תמימים בחלק ההלכה והמעשה. כאשר ראינו בנסיון בועד הרבנים הראשון בפטיב בשנת תר"ב תר"ג, אשר הגאון החכם הכולל ר"י מוואלאוין, והגאון החסיד המפורסם ר"ם מליובאוויץ וצ"ל, הרב החכם הכולל שמערין מאדעססא וה' היילפערין מברדישוב חברו יחדו, בעצת שלום ואמת אשר היתה ביניהם, אף כי בדעותיהם וכנהגיהם התהלכו איש לפי רוחו ומחשבותיו. וכן התאחדו בשנת תר"ו, לקבלת פני השר הצדיק ר' משה מונטיפיורי וצ"ל בבואו לוויילנא, ונוסעים צמדים לקראתו, היו האפרתי הצדיק ר' חיים נחמן פרנס וצ"ל עם האורח ניסן ראזענטהאל; הרב המגיד דמתא, הצדיק ר' זאב וצ"ל עם המשורר אד"ם הכהן לעוויןזאהן.

כל עניני הצבור אשר לכל קהל ועדה, וגם דברים הנוגעים לכלל האומה, היו ערוכים ושכורים בסדרים ישרים, ובמשמר נפלא, כראוי לעם נאור ומשובלל, עד כי שונאינו [מסרנינו, מקנאה וצרת עין], ברו כי הגנו כמסלכה בהוך ממלכה. שקר ענו בנו. וכזאת לא היתה בתוכנו, למן העת אשר מזרה ישראל נתננו לפלטה גדולה תחת השות הממשלות. ורק רוח התורה אשר בה כל חיי רוח אבותינו. היא קבצה אותם, להיות לעם אחד, עם ירא אלהים ומלך. ולא עליהם יתכן להאמר אשר יאמר היום מפי המשורר יל"ג: „לא עם אנחנו כי אם עדר“.

בבוא צרה על החלק מהם הרנישו הכל, כמאמרם דל כמכילהא פ' בשלח „שה פזורה ישראל“ המשילן כשה מה שה כשהיא לוקה מאחת מחברותיה, כל חברה מרגישין, כך ישראל, אם נהרג אחד מהם כלן מרגישים ומצטערים. רעב כי יהיה, דבר, וכל צרה ופגע רע, יתאחדו כלם להושיע יד עזרה בצרה לסדוכאים מבלי שום פדות בין בני מפלגה זו לבני מפלגה אחרת. כל העם במחו ברבניהם ופרנסיהם, לא דהרו ולא רגנו אחריהם. כל העם היו מצוינים ביהדותם, מכתרים בנמוסים, ומסולסלים בתקנות חכמי עמנו הראשונים. דור לדור מסר מגולות המוסר והכבוד, שהן מורשה לאומתנו מדורות ראשונים. מוקנים התבוננו נערים, איך לכוון מעשיהם, לאחו ברכיהם ולבחר במחשבותיהם. הבנים והבנות היו תמימי דעים עם אבותיהם, ברעה טוב ורע נאה ומנוגה. ולא אמרו רע ומנוגה לאשר אמרו אבותיהם טוב ונאה, ומוב ויפה לאשר אמרו המה רע ומנוגה, וכהעצים

בן היו פריהם. על כן עמד מעם זקנים בכל העם, ולא רחק לב דור חדש מדור ישר כרחוק פאריז מירושלים כמנהג ומדה. לא היה פרץ נופל נבעה בחומת הדת והיהדות, לא היתה מהפכה כמהפכת זרים בין דור לדור, ולא כלו עיני אבות מעש בנים ובנות המגדלים אחריהם עצמות אבותיהם בעודם חיים כמטה של חבלים, אל דרכי חיים חדשים אשר ילכו בהם מבלי שוב. עניים מדכאים, שפלים ונבזים, תשושי כח היו בחצונותם, ובפנימיותם היו עשירים שמחים בחלקם, מתכבדים ככבוד הותרם, ונבזרי כח לכבוש את יצרם תחת רצון יוצרם. הם היו עם שומרי אמונים לזכרונותיהם ולעיתותיהם כאחד, וירעו עת לכל חפץ, עת לבבות ענות עמנו, ועת לשמוח שמחת גוינו. בעת אשר עיפה נפש רבים בצוק העת, ובני העם בוכים למשפחותיהם, מחסר וכפן בשנת רוון, מעלילות שוא, בכל עת צרה וגזרה רעה, נחבא קול חתל וכלה. ההתנוות והסיומים נדחו לעת רצון. מחג האסף נאסף שמחה וגיל, וגם בשמחת תורה לא שמחו כמשפם יום השמחה הזה בכל שנה. שנת משוש עליזי מועד ושבת ולא הריעו בזמירות.

אך מי יתנה תוקף שמחת העם בשנים כתיקונן, בימי שמחתם ומיעדיהם וסיומי הש"ס וכל שמחה של מצוה!

כל מתחקה על ישרי רגלי בני עמנו בימים ההם באמת, ידע ויכיר אמתת ההשקפה הזאת, כאשר כה יאמר גם החכם נ"ס'בהצפירה ג' 7 ט' שבט תרנ"ט במאמרו „בראות האומה" וזל: „כל עוד אשר אופיה של אומתנו היה לנו, לבניה, כדבר הסמוי מן העין, היתה כרכה מצויה בה. עניים היו אבותינו בממון ועשירים בעינים הטובה, כי שמחים היו בחלקם. הגרות (געשהא) שהקצו להם מציקהם מאז דלדלה באיירה הנבלא את כח גופם, אך נבזרים היו בדעתם, כי כבשו להם את יצרם ולבם היה ברשותם, וימלאו כח לצחוק ולגוד לבזיהם מכבד אשר השביעום קלון, ולהרגיש כי יש אשר גדול כבוד הנעלב הרבה יותר מכבוד העולב — ומי ימלא את נחת רוחם בקרב משפחתם, ובשבתותיהם, ומי ממנו לא יזכור עוד את הדרתם בחניהם ובימי שמחתם. ובכן התענונו אבותינו גם בימי ענים ולחצם, על מין עושר ונכורה, כבוד ונחת ושמחה אשר שמה את מרורת חייהם כדבש למתיק, כי היהדות המלאה היתה משושם ומעוים, אוצר כל מדה טובה ומקור כל הנאה כשרה", עכ"ל.

נשימה נא איפוא השקפתנו על דרכי חייהם הפנימים, ונראה כי ירבו האורות על הצללים אשר גחזה בהם.

חייהם הפנימים .

כמעט סמר המלאך על פי היוצא ממעי ישראל להשכיח מלכו את התורה כלה אשר לסד בבסן אמו , קדמוהו יולדיו להקדישהו ברחם לעכל תורה וטעותיה . במרם יקנה לב שומע , הרגילו את אוניו לשמוע קריאת שמע ישראל , ילדי החדר הסמוך הקמנים יבאו בין הערכים , סיום הראשון להולדו עד היום השמיני , אל חדר מסת היוולדת . לרגל הריש דוכנא , אשר הקריא בפיהם קריאת שמע , והיוולדת תחלק להם אנונים ומגדנות . ליל יום השמיני , הוא ליל שמורים , והקדישו קרואים אל בית היוולדת , ולמדו תורה מקרא משנה ואגדה וסעודת מצוה נעשתה להם .

להכניסו בביתו של איא , יביאורו בהדרת קדש אל בית מקדש מעט , הוא בית הכנסת . במסדרון אשר לשמאלו , הוקצה מתחת , לשכבה לנשים הצובאות פתח בית הכנסת , להכניס דרך הפתח שהוא הפתוח אל הנכרים , את הילד להמיל בשר ערלתו .

ממעל לפתח בביאה כתובה בכתב אשורי באותיות גדולות המלות „ברוך הבא“ , „ברוך הנמול לשמונה“ . הלשכה הזאת סגורה לא הפתח רק לברית מילה . האשה המתכבדת בתור מכנסת (נעפאמערין) בעמדה בין הנשים מעבר המפתח מזה המסור את הילד לבן גילה הנעפאמער העומד בין הנכרים מעבר המפתח מזה . והוא ישאורו וישיתורו בידי המכבד בכסא של אליהו , היא ספה יפה העומדת תמיד על יד השלחן אשר על הבימה מוכנת לשיבת הסנדק , אשר בחיקו ישבב הילד בהמולו . ועליה יתכבדו המתכבדים בהנבחות ונלילות ספר התורה .

סשיתחיל לדבר בכבודו , אכיו מלמדו לפמפט : „תורה צוה לנו משה“ , ובעודנו בחיק אמו -- מלות ושמות לשון קדש . כמו ראש , עינים , ידיים , רגלים , שנים , ותשנן בפיו כמה עשירות מלות ושמות ופתרונן כלשון המדברת , מדי ישתעשע על ברכיה . ומיום הנמול והלאה חשים כפה על ראשו , ושמרה עליו , לבל תזח מעל ראשו , ולבל יתהלך חלילה בראש פרוע גם במשחקיו .

כי יגדל מעט , ילבישוהו מלית קטן . ובבקר בבקר ילמדוהו לכרך על מצות ציצית , לקרא קריאת שמע , וירגילוהו לבלתי טעים מאומה מכלי בוך ברכת הנהנין . ולענות אמן , קדיש וקדושה .

לפני מלאת שלש שנים לילד , אף כי ילד חכם הוא , נמנעו מללמדוהו האלפא בית , וימליצו עליו את המקרא „שלש שנים יהיה לכם ערלים“ . בן ארכע או חמש ישאורו חוריו עומן במלית גדול מצויצת אל החדר . שמות המלאכים יעלה הילד

עמו אל החדר, מתוך ממת הוריו, אשר בקריאת שמע על כמתם נשואים על שמהם המלאכים: מיכאל, גבריאל, רפאל, אוריאל, ובשומרים לראשו היו בעיניו, ואחד המלאכים המזבים האלה, שהם אך טוב לבני ישראל ההולכים בתורת ה', משליך לו מן השמים אנורות על חפצו בתורת ה' לאמר: „אך ימים בימינה ובשכאלה עשר וכבוד“.

חומש יחל מתורת כהנים ממעם האגדה שהתינוקות מהירים והקרבות מהירים, יבא מהירים ויהעסקו במהירים“ (ויקרא רבה ז'). מלמדו ילמדוהו דרשה לפי מעם שנותיו, אשר ידרש באני הוריו וחבריו, ויום טוב תעשה אמו לחבריו עמו, בהחלו ללמוד חומש.

חפש הילדים בכל יום אשר איננו מימי דפגרי, לא נתן להם עד עת הקריאה לחפלת המנחה. אחד שמשו הקהלה, אשר קולו החזק הולך למרחוק, יקרא בקר וערב בנגינה מעוררת: „לבו לבית הכנסת!“ ולקול הקריאה אשר הוא הולך וקורא בכל רחובות העיר אשר בהם יהודים יושבים, נקרא דרור לעת מנחת ערב לכל הילדים מסלמדיהם וחדריהם, אפס כי עוד לא חפשים היו לבית אבותיהם. כי במרם למי לנפשם יצא תוצץ ערדי צאן עמנו. ומכל חדר וחדר יצא עדר עדר לברו, לרגל מנהלו, אל בית הכנסת הגדול, האחד והמיוחד בעיר, אשר עליו חופף הוד נורא, וחדרה קדש תפול עליהם. במורד ירדו אל תוכו במדרגות לקראו ממעמקים אל ה'. אשר על כן שפל עוד יותר, שמה אמה על אמה, לרגלי שלוח הצבור (אשר על כן נקרא). הירור לפני התבנה“, וכפת בית הכנסת גבוהה, כמו העלה שמים ותרקיע לשחקים; וכמו בית מקדש המעט הזה כלו אומר: „כי רם ה' ושפל יראה“. בעובי החומה אשר בפתח בָּאָה, כתובות באותיות גדולות מרבעות, אזהרות קהתקות מאגדות התלמוד, מדרש ווהר, המדרגות מאסור שיחות חולין בבית הכנסת. ומגודל המצוה והחובה לענות אמן בקול רם. ועל פני השטח הרחב אשר לפני המורד, יעמדו הילדים במרם ירדו במדרגות ולעיניהם הפסוקים „מה מיכו אהליך יעקב“ ו' כפי הנוסח במדרש התפלה, כתובים באותיות מרובעות גדולות, ומנהלם, הריש רוכנא, מקריא אותם את הפסוקים, והם קוראים בקול רם וצלול. אחרי כן ירדו עדר אחר עדר. ושורות שורות ספסלים רחבים וארוכים, מהקצעים ויפים, קבועים וכנויים לשני עברי בית הכנסת, לפאת דרום ופאת צפון, מזה ומזה,

⁽¹⁾ יש מקומות שדופקים על פתחי הכתים לקום ללכת וברוב הערים קוראים, ומקור המנהג הזה — בתלמוד, כמו שמוכח במדרכי.

ואשר רק מעבר רחב בתוך לנכנסים ויוצאים עד הכותל המזרחי ששם ארון ספרי התורה והעמוד ליורד לפני התבה .

הספסלים מסומנים למקומות קבועים לבעלי בתים המתפללים כל ימי השבוע בבתי מדרש ששם יקבעו עתים להורה , ורק בשבתות , בימי הקיץ , יבאו אל בית הכנסת וישבו למקומותם למושבותם , ופגיוס הם בימי החול , ועליהם יושבו המנהלים את עדרי החדרים . לכל חדר יש דין חוקה בספסל שהחזיקו בו ילדיו . וקול הצאן , צאן קרשים , בענית , ברוך הוא וברוך שמו "אמן" בחזרת הש"ץ יחריש אונים . ואחרי תתם קול ענות אמן יש"ר מברך בכל כחם בקדיש שלם שאחרי חזרת הש"ץ . ישובו לבתי הוריהם שמחים וטובי לב , ולא יעצרו עוד להפלת ערבות . זה משפט הדרדק , המוטלים על ראשי הרכבא לחנכם בענית אמן , ובמורא בית הבנסת . אך הגדולים מהם ילכו לרגלי המלמדים או האבות לבתי המדרש להתפלל עם הצעור .

לו.

החדרים .

לפי חיי בני ישראל במעונותיהם הצרים לעצמם , היו החדרים לכניהם . ולפי רוחם ומעמם במצות , ולמדהם אהם את בניכם , ושנתם לבניך" היו הלמודים בחדרים . לכל איש ישראל , סהעשיר אשר שלחנו מלא דשן ומאכלו בראה , עד העני הבא עד כבר לחם , מחכם חרשים עד חושב עצים ונושא סים , היה כמושכל ראשון וידיעה נסיונית . כי אין טוב אלא תורה , אין כבוד אלא תורה , אין ענו (לעצמו) אלא תורה . התורה היא הנשמה בעם , ותופשיה הם נשיאי אלהים שרי קדש . החכמות השמושיות , והידיעות בהיות עולם הכלולות בשם "דרך ארץ" היו נכבדות מאד בעיניהם גם אז , אך לא נחשבו כדברים שהחיים , חיי היהודי , תלואים בהם .

היו בכל עיר יחידים מעטיקים בחכמת התשכרת וההנדסה ובשאר ידיעות . ואם חכמתם עמדה להם , להבין על פיה דברי חכמי התלמוד וחידותם , ולהביט בה נפלאות בתורה , או נכבדו מאד בעיני תופשי התורה . היו בין הרבנים והלומדים בקיאים נפלאים בתנ"ך , מבינים בסקרא . ומרקדים ברקדוק לשון הקדש , כאשר כן נמצאו והיו גם כן סופרים , מליצים נפלאים בטעם העת ההיא , ויכנום בשם האר "מושלמים" . והמושלם השומר תורה , ומכבד יראי ה' , היה אהוב לכל ומשובח ומפאר בפי כל . על לב איש לא עלה הרעיון ללמד תנ"ך ורקדוק , למען דעת את

השפה שבה נהגה התורה יכה דברו הנביאים. הם למדו את ההנ"ך על כי קדוש הוא, קדושת תורה משמים; את הדקדוק—לשון יבנו במקרא, וישכילו וידעו כמה מאמרי חז"ל המיוחדים בחקי לשון הכתוב, ולסמן יציאות מפרדים ויבטאו בשפתם את המלות בתורה והפלה כמשפט ולא יתקשו בשטונם. אפס כי סנעו את בנידם מן הרגיון, ולא חשו ללמדם דקדוק הלשון בנעודיהם בחדר, ויניחו את הלמוד הזה ללסדו, אם ירצו, לכשיגדלו ויסלאו כרסם בגמרא. כי כל ישעם וחפצם היה להביא את בניהם לחדרי הדעת בתורה, ולהכניסם לשערי בנה בהיותם דאכ"י ורבא.

וכמו למדו את התורה בפרוש הפרשנותא רש"י ז"ל, כן למדו את הנביאים והכתובים בפרוש רש"י דוקא. המסלה אשר בה העלו את הנדע מחומש אל הגמרא היה פרוש רש"י ז"ל. התחלת פרוש רש"י על התורה, היתה צעד נכבד מהחומש והלאה. בהתחלת החומש מהקריאה הדרדקית. בשבוע אשר למדו בו סדר משפטים עם פרוש רש"י, לא למדו הנערים מהחילי הגמרא את שעורם, יען כי הרש"י בסדר משפטים נחשב לגמרא.

כאשר גדלו הנערים וכבר השקיעו מוחם ונחם בתלמוד, חדלו ללמוד מקרא בחדר. וקבעו להם עת ומקום בין מנחה למערב בבית המדרש, ללמוד לעצמם „פסיק“, כן יבנו למד נו"כ. דרדקי ילמדו כעשרים ילדים לפעמים בחדר אחד. אך ילדי חומש וגמרא לא הורשה למלמד לאסוף לחדרו יותר משמונה. ויש אשר לא נהגוהו לתוסף על ששה. ובהיות התורה והתנ"ך ברכיה אדירי כל חפצם בהצלחת בנידם, על כן, לעתים קרובות מאד, נדברו בעלי בתים איש אל רעהו לקחת כשהוף לבניהם מלמד טוב בחפצם. וכה יאמר החכם בערנפלד בהשלוח מאמר „כתי כנסיות וכתי מדרשות“ וזל: „בימים מקדם נהג הדבר כי אדם מישראל היה סמפל בעצמו עם בניו לנדלם לתורה ולחופה ולמעשים טובים, ומצוה בו יותר מכשלוחו כו' ואם היה האב עני בדעת או סמפל בפרנסתו כו' נתן בניו על יד מלמד שילמדם תורה, ובידעו ערך החוב הקדוש המוטל עליו ברבר הזה. תור אחרי מלמדים טובים ומוטחים בו וכשם שמהיעץ כעת כל אחד מאחינו בימות הקיץ היכן ימיילו בשנה הזאת, כך היו אבותינו מתייעצים ושוברים את מוחם מה לעשות עם עמלם אלו הבנים לתת אותם על יד מלמד טוב כו' כו' לכן בדורות הקודמים, אף כי היו לנו מלמדים שלא למדו כל עקר „הסדר“ ומחכמה הפרדנטיקה לא ידעו אף את שמה ותרבות לפי מושגי הדור החי, מאן דבר שטן, עם כל זה יצאו מאומתנו אנשים גדולים בתורה ובחכמה, במדות ומעשים טובים לתפארת אנשים, והעקר בעלי אידעאליסמוס שאין דוגמתן בישראל כדורנו המזויג כבית ספר „מתוקן“ ולמד הכל על המד.“

בכלל היו התורים בני אלהים שבם נמסו נמעי נעמנים אשר גדלו והצליחו ויהיו בנים נאמנים לה', לעמו ולהורתו. וגם חכמים וסופרים החולכים בדרכי הנך בנדים לרוח העת הזאת, יגידו לא יכחרו זאת. ח"ל הסופר המפאר מ"ל ליליענבלום בבקרת לכל שירי יל"נ במליץ אס"א: „זכרני שבשנת הרמ"ז נתנני אבי למלמד טוב בו' וישראל בעדי שכר למור שבעה ר"כ ומחצה בו' לששה חדשים, ובפרוש והנהגה שלא יחזיק המלמד והוא יותר מששה תלמידים בו' האם היה בכח המלמד הוא לשכור דירה הגונה לחרר? המלמדים טכים את התלמידים, אך ככה יעשו גם המורים המסבילים מחזיקי בתי ספר פרטים, שנים הם, כהמלמדים, אינם יכולים להסיל אימה על התלמידים בהפחדת גרוש טבית הספר, ועלינו לבלי שכוח, כי אך מקרוב חדלו להכות את התלמידים בבתי ספר הנמוכים והאמצעים¹). בכל אופן היה המלמד ראוי לתלמידיו, שהרי האבות לא דרשו ממנו יותר. אם בחרו התלמידים לא למדו שפת המדינה, הוא מפני שהאבות בעצמם לא ראו תועלת בלמוד שפת המדינה לבניהם, מפני שבאמת לא היה בימים שלפני זה צורך לדעת אותה. כמו שלא היה להם צורך גם להרבות בעלי אומניות. בעוד שלנגד עיניהם מתמוננים בעלי האומנות ברעב בתחים מושב היהודים בו'. כמדומה לי שגם המשורר (השם דופי במלמדים) יודה שכל סופרי ישראל ומשורריו בשפת עבר הם תלמידי המלמדים, אבל לא תלמידי בתי ספר הרבנים וכ"ש בתי ספר הנמוכים מהם. לדאבון לב אנו רואים, שהמורים החדשים, מחזיקי בתי ספר הפרטים (פאנסיאנען) שבחרנו תחת המלמדים, גורעים הרבה על פי רוב מן האחרונים גם בכוסרם, גם בהשפעת המלמדים שהם משפיעים על תלמידיהם".

וכה יאמר הסופר המהלל זלמן עפשטיין (המליץ תרמ"ה נ" 54): „יש רגעים אשר נקודת ראות הקיבה וצרכיה אורה הלאה סמני בו' אז אראה ואכין את החיים אשר בספרי הקרש מקומם, הם החיים אשר בו' יופיע ה' אש דת לעמו, כמו עיני ה' אל יראיו לעזר אותם בצר להם, כמו יעמוד בן עמרם למליץ בין ה' ובין האדם,

¹) ובתקופה שמונה הדבר יסרו כשוקים גם בהגימנאזיוס, ולא עוד אלא שהמורים יכו אז גם את הנסיכים הגדולים תלמידים, כמו שהובא למעלה ממכ"פ האסירה שנת העשרים ושלש תרל"י (1896) תולדות הקיסר ניקולאי הראשון, שהמאך והאומן להנסיך הגדול ניקולי היה הגוי' לאמסדארף ולפי דברי מכה"ע רוסקי סטאר' הכייד אכסו ויסס מועקה במהני הנסיכים הגדולים ניקולאי ופאולעל ומסיים סס: „מכות השבט היה חזון נמרץ ועונשי שבט לני הנסיכים הגדולים לא נזכר כי לא נעלמו מאלו, כי גם נכחנו בספר לזכרון".

כמו ישפך בן ישי את זכרונות ההתנחל בחיק יצחק הכל כו' ואז, בתנעים המאשרים
הם, כאשר נפשי הכבד לה מנח בקרבת החיים האלה, אז אוכזר גם את החרד—
והנשות חסידים, מלאים נעים ואהבה, ימלאו כל חרדי לבי... אוכזר, כי הפסק
הראשון אשר לסדתי שם היה: „בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ“;
אוכזר את ספור התורה בליות פרוש רש"י, וברוח, ואת הרושם העז אשר השאירו
בתנפש הצעירה, עד כי השרישו נועם בנפשי פנימה וכל הרוחות שנעלם לא
יעקרום עוד מאותן כושבים. אוכזר את חזיונות הבאים, התעופות כליותיהם. רוח
האלהים הדובר בם. הקסם והפארתם, תסיבתם, ורוממותם... האמנם לא
העתיקים לי בשפה צחה. אך לכה לי ההתקפה, אם בהיותי בן עשר שנים כבר
יכלתי לשתות מסעקן חיים זה בסקוד בעצמו, כי שפת הנביאים חדלה להיות לי
מה... אוכזר גם את ההלמד, את חרדיו ואת אברותיו. את כפוריו את נפלאותיו
כו' כאלה וכאלה כי אוכזר, אז אבינה כי החרד הוא שנהל לי את „התנעים המאשרים“
ההם, הוא הוא שנמע בקרבי דעת חיי ספרי הקדש ויהנם לי לאחות עולם הקשורה
ואחוזה בכל מורשי נפשי ולבי — הוא הוא, החרד הדל, התם והפשוט, ולקוחתו
בית הספר האירופי גם אם יאבה, לא יעצור עוד כה... לא זו הדרך... החרד הבא,
בנינו אשר יבוא אחריו, הסה לא ידעו עוד את החרד כו' הסה ילענו על „התנעים“
האלה, יען כי לא יבינום, דרכם היא אחרת וחידים הם אחרים, אבל הכי באמת
יהיו בזה יותר מאשרים בחיים?

באמת לא כצעתקה הבאה על החרדים וענוי הילדים בהם כן היא. בימינו
מסילים על ילדים רבים למודים רבים ושונים אשר לפנים לא מצאו בהם האבות
חפץ להביא בעלם את צוארי בניהם. בחסרון איר כלתי נקי וחקי ההינענא הודגלו
הבנים בבתי אבותיהם, וימי חפש רבים בשנה היו למלמדים ולילדים, תחת אשר
היום לא יאבו האבות להכיר את זכות החפש אשר בימים האלה למלמדים
ותלמידיהם. ראשי חרש והנוכה וכמעט כל הימים שאין אמרים בהם תחנון, וכן
כל ימי הצומות, ילמדו לפנים רק עד אחר חצות היום. וכן ערבי שבתות וימים
מזבחים. וכשני חרשים בשנה שהם בין הזמנים, חפשים היו הילדים לבית אבותיהם.
וגם בימים אשר אינם ימי חפש, היו להם עתים מוזמנות למנוחה ושעשועים. בימי
הקץ יכלו שתי שעות בבקר, על התפלה ומקרא התהלים אשר ערכו לאוני המלמד,
ולא הנגיעו אותם בזה. משעה 2 אחר הצהרים עד קרוב לשעה הרביעית, יתמהמו
על ארחת הצהרים בביתם וסמוך למנוחה חפשים נתן להם. בחרף אמנם ילמדו איוה
שעות, לפי ערך שנות הנערים, גם בלילות. אך כשעה וחצי בערך אשר בין מנחת
למעריב, העת אשר ישאירם המלמד בחרד והוא מתמהמה בבית המדרש, ינוחו
וישחקו כאות נפשם בבית ובחוץ. ועתים רבות היו להם לחלוץ עצמות במשחקיהם

ושעשועיהם בשדות וכיערים אשר מחוץ לעיר : וגם כי לא יעמוד איש להשגיח על מעשיהם . ישחקו ישתעשעו מבלי עשות מדה , ולא ירחבו בזקן העובר לפעמים עליהם ולא יעיוו פניהם נגדו גם אם ינער כם בתוכחת חמה , כי בישנים וסבלנים היו גם כשהם משלחים לנפשם . יען כי בתורה אשר יקרו מפי מלמדיהם , יתכנסו ודריהם ללכת בה במחשבותיהם ובמעשיהם , והגדוניה וספוריה והמוסר והמדות היוצאות מהן , יתקמו בסתר מחשבותיהם וציורי נפשותיהם , ויאירו עם עורקיהם ועצביהם . כי על כן הלא יראי אלהים ומלך היו בני ישראל מעולם כמבע . ולדוגמא : בלמוד הנער את המקרא (שמות י"א, ח') וירדו כל עבדיך אלה אלי , וכן את המקרא (מלאכים א' י"ח) ויד ה' היתה על אליו וישנם מהניו וידך לפני אחאב כפרוש רש"י „חלק בכור למלכות" תכה מחשבתו שרש בלבו כי חובת כל איש ישראל לחלוק כבוד אפילו למלכים כפרעה ואחאב , גם בשעה שאין כל יראת ענש עליהם ממלכים כאלה עוד .

על פי ילדים נשמעו המיד רק נגינות ישראל וזמרת יה . כי כאשר לא היה בכל חיי היתודי מנהג אשר אין יסודתו בקדש , התלמוד והמדרשים , כן לא רושר שיר אשר לא מן הקדש מוצאי . עד כי גם האומנים ותגיכיהם , כעת אשר ידריהם עושות במלאכה , ינגנו בפיהם נגינות : „כל נדרי" „יעלה" „ועינינו תראינה" „וביום שמחתכם" ⁽¹⁾ . וכן גם היו רבים משעשועי הילדים , מנהגים סמוכים באגדות חז"ל ובאמונת ישראל , כמו לצאת כל"ג בעומר אל השדה לירות בקשתות עץ , מיוסר במאמזם ז"ל בשני דרשב"י לא נראתה קשת , והיום ההוא הוא יום הלולא דרשב"י . ערב תשעה באב יעשו להם הילדים חרבות-עץ הגורות על ירכם , ובהלים זה ילכו לרגלי הגדולים ביום תשעה באב אחר חצות , אל בית מועד לכל חי , ושם ישברו את חרבותיהם , ויהגו שבריהן על הקברים . וכל און תבחן סוד שיח האמונה תדוברת במעשה ילדים זה . תשמע את הנחומות האנדה הסבשרת כי בתשעה באב נולד משיח צדקנו , ובימיו הלא תשבר חרב מלאך המות ובלע המות לנצח , והוא ישמחם בין הגוים וכתתו תרבותם .

⁽¹⁾ דרכ המסס והמוסר ר' שמחה רחובין טדילמאן ז"ל , ספליא לאכיח ולהראות לי את רוב הסירים בשעת היהודית האשכנזית המדברת שהיו שגורים על שפת כמות ישראל הקטנות , כי מולאם ורקמתם הם מאגדות חז"ל . וחלל שאין פה המקום להמלאותיו האפלות האלה .

פלגות הנערים.

תשוקת החרים לראות את בניהם סהללים בשערים המצוינים בתלמוד וספרשיו, העבודה אהם על כל דעה וחשבון בכשרונות בניהם, ובחוקה האינז במלסדים להחל ללמד את בניהם נסרא. אבל זמן שנתים ימים היה די בלמוד הנעלה הזה, להביא בנסיק את בשרן הנערים, ולפקח עני הוריהם לראות אם ברכה בם, ועל כן בתלמידי הגסרא בחדר נפלטו הנערים לשתי פלגות: (1) הסובים והמעולים אשר ילמדו בחדר עד אשר יהיו ראויים להכנס אל אחת הישיבות האחרות שהיו בכל עיר, אם בני עניים הם, או להנהן בידי לסדן גדול אשר יקחוהו להם אבותיהם ללמדם בביתם, ולסדו עד אשר יכנסו לחופה. ויש אשר יקחו תורה מפי מורה סהלל גם אחרי תתונתם. בשנים אשר הם סמוכים על שלחן אבותיהם או חותניהם. (2) דלי הכשרון ועניי השכל, אשר לשוא עמלו מלמדיהם להשכילם בינה בתלמוד, ואם בני עניים מרודים הם, פורשים וזוכים בהנתנם ללמוד מלאכה. ובני העשירים או בעלי בתים חשובים, הלאים ועומדים באיורא דבית המדרש המוכים, ומהחכים להנאתם מעט בבית, נגעים כלאחר יר בעמקי אבותיהם, ושבים לבית המדרש להחזיק בגמרא מפני מראית עין, וקורא להם שם האר: „בני בעלי בתים“ לשלול מהם ריקות המוח ובערות הלב מתורה. וכה מתגלגלים והולכים עד שיהיו בעלי אשה, ועסקנים, שומרי אמונים, קובעי עתים להתפלה ולתורה בבית המדרש.

כבר תארנו את דרכי החיים בימים ההם. את מסחריהם ועסקיהם. שבתם בחוג צר, שערי פנים ארצנו היו סגורים סבוא גם לבעלי מלאכה יהודים. מהמלאכות החדשות ומעשי חרישים חכמים כפי הקולטורה החדשה לא ידעו גם עמי הארץ. בשפת המדינה לא מצאו תועלת. כדברי הסופר המפואר מל"ל שהכאנו באמרו: „לא למדו שפת המדינה מפני שבאמת לא היה בימים שלפני זה צורך לדעת אותה“. גם בשפה הפולאנית שהיו סוכריים לדבר בה, לא היה להם צורך לדבר צחות, מפני הכלל אשר היה בידי האצילים הפולאנים כי רק היהודי אשר לא יכון לדבר כן, הוא איש תמים ולא איש תככים. והעם כלו היה כבור כרוי שאין לו מטה להמלאות כי אם מחוליהו, ולבקש מוצא חיים בארצות רחוקות היה כמו לבקש היום מעבר לגבול כדור ארצנו. אך התורה, מלכר אשר היתה הגשמה בעם לחיי רוחו עוד היתה גם הנהגת חיים של פרנסה לחלק גדול בעמנו¹ ועל כן, גם בדרך פשוט

¹ מו"ל השחר תרמ"א נד 279 יאמר: „ובתורה היתה אף היא במקור נאמן להמיות אלפים, כי אז עת אשר כל בני ישראל למדו את התורה וכל סוחר חשב זאת לו לחוכה ולמנוחה להחזיק בידי לומדים, רבו כמו רבו אלה אשר כלל התורה הקיו וימלאו להם. מלכד הרבנים כו' ממלאו עוד ככל הארץ כמאה אלפים ראשי ישיבה ומשניהם ומלמדים בבתי הישיבות ות"ת

הבין ההמון כי טוב סחרה מכל סחורה, ולא יפלא איפוא, אם גם הבחורים אשר לא יכלו להביא לבב חכמה בתלמוד, התאבקו בעפר רגלי הלומדים, ויהיו מחובשי בית המדרש, למען יחשבו כיודעי תורה במדה ידועה, ומלבד זאת, "אין חרפה גדולה בישראל או מהיות עם הארץ". כי ינצו אנשים יחזו, והיו דגדופים בפייהם איש את רעהו: "עם הארץ! בור! בור דאורייתא!" וכל עוד אשר ישבו תבחורים בבית המדרש ונמרא פתוחה לפניהם, ימעימו דאגת הוריהם ועמל השרכנים להשיאם אשה. ואחרי היותם בעלי אשה, ואכלו לחם חקם על שלחן ההורים, לא יבזו להם כי יחלו לאמם לפרוש לדרך ארץ. זה יפתח לו "מחיה", חה — חנות. פלוני ישא את רגליו אל הכפר, לקנות מפרי אדמת האכרים, ולמכרם בעיר — ופלוני מבקש לו קרבת אצילים.

והבחורים המרחיבים צעדיהם בתורה ללכת מטהדר אל אחת הישיבות יסעו משם אל הישיבות הגדולות אשר במיר וכו' ומעלין בקדש לוואלאוין, אשר אמנם לא נתקבלו אליה בלתי אם בחורים מפארים בתורה כיוצאים סן הכלל, בהיותה אכמניא של תורה כמעט רק לבעלי אשה, בשנות אכלם משלחן הוריהם. כמעשים בכל עת היו, אשר כל מבקש בחור נעלה לחתן לו, וסר אל אחת הישיבות הגדולות, ועל פי ראש הישיבה ומנהלה יבחר באיש לבתו, ואבל האיש על שלחני הוא וכתו ובניהם אשר ילדו. עד אשר ימלא כרשו בש"ס ובפוסקים, ויצא לו שם בגדולים והיה לרב באחת מקהלות ישראל. ובאשר ידבר עוד להלן. בנסוע חתן בן נביר אל עיר נוה הכלה בהקראו אליה לשמחת יום טוב, ונלה מלמדו מבית אביו עמו, והיו עיניו רואות את מורדו, גם בעת אשר תראינה את יעלת החן אשר יבחר בחיים עמה. וגם בבוא עתו עת דודים לחזור אחר אשה, סוקנים יתבונן איך להתבונן על כתולה אם ראויה היא לו, על כן ילוה עמו מלמדו, זקן שקנה חכמה, כי גם לדרך ארץ היום יקרא לפניו דרך הקדש. החיים והדת משולכים היו, התלכדו ולא התפרדו. זאת ראינו גם בבית הכנסת ובבית המדרש.

והדורים ובעני העשירים. וכחמשים אלף מרושים וכמי ישימה אשר הם המה היו אחרי כן לרצחם ורצחי ישיבה ומלומדים, ואם נמשכו אותם יחד את נשותיהם ובעיהם! אז יעלה מספר כל אלה אשר התורה היתה מקור מחיהם לחי מילגיון או להחלק הפשי ממספר כל היהודים בארץ ההיא". וגם בהערה יאמר: "לא הגזמתי במספר הזה ואם נמקש חשבון ככון נמצא, כי עוד יותר ממספר הזה נמצאו בכל הארץ אנשים אשר רק התורה לבדה היתה מעה לחמם".

לח.

בית הכנסת.

בית הכנסת הגדול, הוא מקדש מעט האחד בכל העיר המקודש לתפלה לבדה (1) ומשותף לכל עדת בני ישראל אשר בעיר. ברוב הערים הוא חומה גבוהה אשר שיאו יעלה על כל בתי ישראל אשר בעיר, ועבי בתליו רב מאד, כי הוא היה להם בשנות קדם כמו מבצר משגב לעהות בצרה, בהתנפל האמפסוף מעמי הארץ עליהם להשמידם, והתמלכו אל בית הכנסת להסגר ולהשגב בו מחמת עריצים. וגם כי מצאח יד העריצים לפרוץ בחומה ולהבקיענה, בחרו למות לפני ה' על קדושת שמו במקדשו.

במעלה בית הכנסת היה חדר הקהל, ששם ישבו ראשי הקהל וטובי העיר למכס עצה בצרכי הצבור, ושם ישבו כסאות למשפט על חמאת היחיד כנגד הצבור, ביד הרשיון הטובה עליהם מאת הממשלה בימים ההם.

בככת בתי כנסת עוד ירצא הכלא הצר במעבה החומה בפרוידור, אשר יכלאו שם ראשי הקהל את הפושע, להעמית עליו החרפה הזאת.

להגל ענין נכבד הנוגע לכל הקהלה, יהיה בית הכנסת מקום המועדה לאספת כל בני הקהלה אשר בכל קצות העיר, איש לא יעדר. בחרף, בימי קור גדול, לא יהפללו בו בלתי אם איוה עשרה מתגדבים לבל יבטל התמיד בשלש הפלות בצבור, כי בו אין תנוד להשיק. אך באחת מוויזות המבוא, הוקצה חדר חם הנקרא „בית צדדי“ (זייט שטיבל) ולו חלונות שקופים אמומים אל בית הכנסת, ובו יהפללו כל השנה בצבור. אלה המאחרים את התפלה בבתי מדרשיהם, או אלה הנחפזים לצאת לדרך, כי „השטיבל“ הזה, הוא בית תפלה לכל אשר לא יוכלו להתמחה בעיני תפלה, ולהאריך נפשם באריכות שיץ ארכן בבית המדרש. וכל אנשי השוק ובעלי מלאכה, הנתונים בכל עתותיהם לעבוד ולמשא, ואשר בכל זאת ישאם רוחם להתפלל בצבור שלש פעמים ביום, ירצו אל בית הכנסת וסרו אל בית פנתו, ובו ימצאו תמיד טנין עשרה, אלה יכלו ואלה יתלו להתפלל. כן

(1) רק לפרקים יתכודד בו אחד גדולי העדה להעמיק מיונו כתורה כהנא לכל יפריעו חץ.

ימצאו בו מקום להם אנשים חשובים אשר אין להם מקומות קבועים בבית המדרש לפי כבודם, וזהפלו בו גם בימי מועד ושבת.

למ.

החזן.

בית התפלה חקבוע לחזן העיר הוא בית הכנסת. בו ירד החזן לפני התבה לנצח בנגינותיו עם עדה משורריו, בשבתות השנה ובכל המועדים. חק לחזנים מאת העיר, לירד לפני התבה עם משורריו בשבת נחמו ובשבת חנוכה, וכל שבת שמכרכין בו החדש, מלבד בימים חגוראים ובשלוש רגלים. מאחרי חג השבועות עד שבת נחמו, יעזבו רוב החזנים את קהלותיהם, ברשיון הנכאים, וסבבו על הערים להשמיע רנתם בתפלתם לפני התבה בבתי הכנסת, אשר ימלאו מפה אל פה המונים המונים הבאים להתענג כמעט בכל שבת על זמירת חזן חדש, אשר, כמובן, יבא על שכרו. יש אשר יודמנו שנים שלשה חזנים עם משורריהם בעיר אחת לשבת אחת ונבאי בית הכנסת יאלץ לחלק ביניהם את הפלות השבת. והתחרו בזמירותיהם איש על אחיו. הקריאה בספר התורה בימי השבת תאריך בבית הכנסת, כחלק הנבאי את סדר השבוע לעליות רבות אשר יכבד בהן את באי בית ה'. ועל כן יכלו בכל בתי המדרש להתפלל, במרם יחל החזן בבית הכנסת את תפלת המוסף, ומכל בתי התפלה אשר בעיר יתאסף המון גדול לשמוע אל הדנה והנגינה אשר ישמיע המנצח בנגינותיו. ועמרו צופופים להקשיב רב קשב.

האמת נתנה להגיד, כי חלק גדול מהחזנים ומשורריהם היו בימים ההם בעללים לאור התורה, אשר האירה בכנסיות ישראל.

בימינו התיצבה החזנות על דרך טוב. דרך דעה, ויחרותה על החזנות שמלפנים בחרון החכמה מן הסכלות. החזנים היום, הם אנשי כבוד ובעלי נמוס, היודעים לכבד את כהונתם ואת כבוד הצבור בטוב מעט ודעת חכמת הזמרה. תחת אשר לפנינו היו החזנים ברוכס תוללים נבערים מדעת חין ערך כהונתם⁽¹⁾. לכוין

⁽¹⁾ חזן גם אז נמלאו חזנים נפלאים כשרונותיהם לנגינה, ונעזב עמם כחכמת הזמרה, ולוא למדו לדעת החכמה הזאת וחמלו בה כאשר ילמדו היום כי אז נחשנו כגדולי גאוני הזמרה אנשי השם באירופא. היו חזנים כאלה אשר הפגינו כשרונותיהם, וקורא להם שם כנוי המממן

נחשב לער ישר הולך בדרך טובים להספח אל עזרי החזק. ורק נער משלח ההולך שובב בדרך לבו, יבא אל חזק והיה למשורר עוזר לו, וההרגל עם רעיו אשר כנילו לדבר ולעשות נבלה. ימי יקיפו כחנים, בלכתי להגל החזק על כל ברית מילה, חתונה ו"סיום" אשר בעיר, ויהי אך שמח וטוב לב, נכוב ודיק, לא רק מתורה הדרך ארץ, כי גם מיריעה בטעמי נגינה, אשר לא ידע גם החזק, וכה יתגדל המשורר העוזר בהוללות, וילך הלוך וגדול בשרירות לבו, עד עזבו את אדונו ועמד ברשות עצמו. והיה לבעל אשת, ועבר בחבר נערים עוזרים מעיר לעיר, לעשות נפלאות גדולות בקול נאונו, וברעש האופנים בגרונו, עד אשר יקבל לחזק באחת הערים.

כמתהולל על במת משחקים יעמוד החזק לפני התבה בעזות מצח. בבהונות שתי ידיו ירחוק את גרירותיו ואצבעותיו פרושות ותומכות את סנטרו, להצהיל קולו בזאת (כפי שהאמינו אז החזנים) והתעזות והתפתל, והתנועע לאחור ולפנים. יקרוץ בעיניו, ימולל ברגליו, והבה לפעמים אה עוזריו אם יחמאו לדעתו, להרים או להשפיל קול שלא כהלכה, וינהום ויריע ויצריח. פניו פני להבים. וכמו הוא לבדו עומד ברשות עצמו, וכל האדם עצי השרה. וכמו אין עין רואה ואין שומעה תעתועי הנועותיו בנגינותיו, וכמו ירעם בקולו נפלאות ויהגה בגרונו נוראות, יביא כהמון שיריו ערוב כבד מאד, אנדרלמוסיה של שירת המחול הקאזאקי. נגינת הוואלאכים, רגת אכרים נושאי אלומותיהם כהם קציר יחד עם יבבות העורים והפסחים המעציבות בראש דרך. ובפרק שירתו יפרק. יסעך ויגרס מלות המסורפות בפיו, והמוצאות משפתיו שרועות וקלוטות באין סתום.

כסמל הקנאה היו רוב החזנים בבית אלהים. בעיני כל ירא וחרד על ה' ומקדש, ומירת רוח לבמה רבנים צדיקים. ובכל זאת לא מצאו קו בנפשם למחות כנגד החזנים בחזקה, בהיות אז במול החזנות כגורה שאין רוב הצבור יכול לעמוד בה. הן היהודי לא ידע מעדו דרך חיים אשר לא בדרך עמו. לא שמח אל גיל בבתי תענוגות אשר מחוץ לגררי ישראל. לא דרך מעולם על סף בית היתאטרון, ולבו לא הלך בדרך חל לשמוע בקל שרים ושרות, כי רק בדרך התורה והמצוה בקש חיים ושעשועים לגופו. במקום הקדש שם שם חק למבע לתת גם חלקה בחיים. בבית הכנסת אשר בו התענג נפשו על ה', שם יתענגו גם חושי והרגשותיו, כאשר תמלא אזנו משמוע רגת התורה בתפלות ישראל אשר ישמיע החזן כהור קול

יתרוס. לזה יכנו "הזמיר" ולזה "הכנור" וזאת זה "העוגב". וכן נמלאו ירחי ה' מופלגי תורה סופרים וסוקרים, כאשר ידענו את הרב המפורד ר' ישראל, ושוד חזנים אים כמעלת רוחו.

הסעודות קירות לב נשמר, לב היהודי. אין ענג ליהודי בכל תענוגי חושיו מההענג על רוח העצבת אשר המסוך בו שירת התונה העברית, אשר הושר מתוך נאקת כנסת ישראל המשתוחחת ומתרפקת אל אביה שבשמים. האנחה הנעימה אשר יתאנח או היהודי, מחלפת בחו ומשיבה נפשו. והדמעות אשר תרדנה עיניו מתוך התפעלויות נפשו הנרעשה, הן לו מל תחיה. ומה רב עוד יותר הענג בהפיק פתאם החן את קיל אנחתו בתפלתו, לקול ששון ושמחה, כאשר כן אחרית בבי תחנוני בני ישראל ותפלותיהם, רני פלמ ושירי תודה לה' הפודה את ישראל מכל צרותיו.

מ.

בית המדרש.

בית הכנסת היה גאון קהלת ישראל וצבי עדיה בעיר. אף אמנם גם הוא אצל מהורו והדרת קדשו על חיי החברה המשותפים לכל העדה, ואולם בית המדרש גדול היה סמנו בתועלת, כי הוא היה מוצא חיים שיש בהם אהבת תורה ואהבת רעים, ומקור חיים של ברכה ליחיד ולצבור. ועל כן, בלי בית הכנסת יכולה קהלת ישראל להתקיים, כאשר באמת כן נמצאות קהלות ישראל בלי בית כנסת, אך לא היתה ולא יהפך היות עדת ישראל בלי בית מדרש.

בית המדרש היה בית ועד לחכמי תורה, בית הפלה לכל קובע עתים לתורה. בית מנוחה לכל עיף בעמל החיים: בית מנוס מכל צרה ויגון. בית מחסה לוקני חלמידי חכמים עניים. בית מלון לאורחים בני תורה. בית חיים למיתים עצמם על התורה, ובית עקר ספרים יקרים ישנים וחדשים.

חבר ספרים בימים ההם, צרת הסעודות, חיי העני והלחץ אשר היו, עד לדקדק דקדוקי עניות גם בהדלקת נר; הקור בבית, ומדני אשה האומרת, "הב הב" ואין, כל אלה הניסו את היהודי מביתו לכית המדרש. שם אור לו וחם לו, וספרים מהודרים לפניו כאות נפשו. שם אין שמן ואין פגע, אין חשבון ודעת במצוקת חלרו בחיים. אין דאגת סתר ושאלת חיי שעה בחיי עולם המוכים והמאשרים אשר ימצא יראה בשעת שבתו בבית המדרש. היחיד העשיר המתהלל בעשרו בביתו, לא יכול התחרות בכבוד עושר הנכסים הקדושים אשר לרבים בבית המדרש, גם אם הם חבור עניים, כי בית המדרש, מלבד כבוד עשרו בספרי תורה ובתכשיטיהם, בזהב ובכסף כאשר יקדישו נדיבים, עוד יותר ירבה כבוד עשר בספרי ש"ס ופוסקים, ושו"ת, ספרי דרוש ומחקר, ספרי קבלה וספרי יראים, אשר

יביאו גרבי לב נרבה לת"ת דרבים בבית המדרש. נשים צדקניות הביאנה ספרים יקרי ערך, מלכר נרות לסאור ועצים להשיק בשפע, אשר יביא כל איש ואשה נרבות לביהמ"ד.

להגדיל תורה ולהעשיר את ביהמ"ד בספרים, יתחכרו כל ילדי ביהמ"ס לחברה אשר תכנה "פרחי שושנים" והם יחקו את הגדולים לעשות להם בוררים מתוכם, על פי קלפי, והבוררים ימנו להם נכאים טקרב אחיהם הילדים אשר כגולם. רק לראש ולדואה חשבון ישימו עליהם איש גדול אחד. כל ילד מתחייב לתת לא פחות מקאפייקע לשבוע, והגבאים מחזירים בכל יום הששי, שנים שנים, על כל החברים בית אבותיהם, ונוכים ורושמים בפנקס אשר בידם; כל הכן הילוד יכתב בספרו כפרח חדש בחברת פרחי שושנים, והאם היולדת השיש בשמחה להביא בכתוב החברה את שם בנה הנולד ולהרים תרומת נרבה בעדו על ספרים קרושים, ולשמור שבועות חקת לשלם בעדו. כה יקבצו הילדים על יד עד כדי לקנות ש"ס חדש, (שהיה מחירו רב מאד לפני), ספרי דכב"ס וזורים. ואז יעשו שמחה ומשתה, בהדרת חן וכבוד יקבלו את האנשים הגדולים המכבדים אותם בטאם על שמחהם. המסכתות המכוברות נמכרות כעליות אחת אחת בכרוז אשר יכריזו הגבאים לכל החפץ לקנות הזכות לשאת במועל ידיו מסכת לביה המדרש. כה ישאו הילדים את המסכתות, וידדו אל בית המדרש בקול צהלה ורנה כראש חוצות ולפידים ביריהם. בית המדרש מואר באורים. שם מקבלים הגדולים את הספרים מאת הקטנים וישימום בארון. והילדים יתרועעו אף ישירו, ויריעו בזמירות, מחיאת כפים וסחלול, ועושים התחלה לקבץ על ש"ס חדש או שהא ס' משנה ופוסקים. וכה יחנכו הילדים כנוער באהבת התורה. חברות כאלה אשר ראשיתן בימי הדור ההוא, אשר נוכל להמליץ עליו המקרא (ישעיה כ"ט): "לא עתה יבוש יעקב וגו' בראותו ילדיו מעשי ידי בקרכו יקדישו שמי" וגו', חברות כאלה נמצאות עוד היום בכמה ערים.

הנה כי כן היו רוב בתי המדרש לביבליותיקים לכל הבא ללמוד. גם האיש אשר חנן לו ה' בעשר, ובביתו יש לו כל, וספרים רבים לו, יבחר ללכת ללמוד בביהמ"ד, כי שם לא ימירדרו איש; וגם את היצר הרע המנול הפוגע בו בביתם לבטל אותו מתורה. ימשוך אחריו לביהמ"ד להקמו בקול המונה של ת"ת דרבים. שם ספרים פתוחים ופרושים על השלחנות הארוכים והמזארים, והמספלים מלאים חבורות, אשר למשנה למשנה ואשר לגמרא לגמרא, ואשר לאגדה לאגדה. וכן למקרא, ולספרי בוסר, וכלם משמיעים נגינהם במשנתם. בחורים עניים האוכלים לחם חקם בית איש יומם, גם הם עומרים את השלחנות, או נשענים אל עמודי שלחן (סמנענדאאות) והונים בשעוריהם. ויש אשר הבחורים יתחלקו למשטרות בלילות, משמר יוצא לנוח על משכבו, אחרי אשר יכנס משמר ויקח סמנו עמדתו על משמרתו.

בכלל היו החרדים נני אלהים שבם נמסו נמעי נעמנים אשר גדלו והצליחו ויהיו בנים נאמנים לה', לעמו ולתורתו. וגם חכמים וסופרים ההולכים ברכי חנוך בניהם לרוח העת הזאת, יגידו לא יכחזו זאת, ח"ל הסופר המפא"ר מ"ל ליליענבלום בבקרת לכל שירי יל"ג במליץ אמ"א: „זכורני שבשנת תרמ"ז נתנני אבי למלמד טוב כו' וישלם בעדי שכר למוד שבעה רז"כ ומחצה כו' לששה חדשים, ובפרוש הותנה שלא יחזיק המלמד ההוא יותר מששה תלמידים כו' האם היה בכח המלמד ההוא לשכור דירה הגונה לחדר? המלמדים מכים את התלמידים, אך ככה יעשו גם המורים המשכילים מחזיקי בתי ספר פרטים, שגם הם, כהמלמדים, אינם יכולים להסיל אימה על תלמידיהם בהפחדת גרוש סבית הספר, ועלינו לבלי שכות, כי אך מקרוב גדלו להכות את התלמידים בכתי ספר הנמוכים והאמצעים⁽¹⁾. ככל אופן היה המלמד ראוי לתלמידיו, שהרי האבות לא דרשו מסנו יותר. אם בחררי המלמדים לא למדו שפת המדינה, הוא מפני שהאבות בעצמם לא ראו תועלת בלמוד שפת המדינה לבניהם, מפני שבאמת לא היה בימים שלפני זה צורך לדעת אותה. כמו שלא היה להם צורך גם להרבות בעלי אומניות, בעוד שלנגד עיניהם מתמוננים בעלי האומנות ברעב בתחום מושב היהודים כו'. כמרומה לי שגם המשוור (השם דופי במלמדים) יורה שכל סופרי ישראל ומשווריו בשפת עבר הם תלמידי המלמדים, אבל לא תלמידי בתי ספר הרכנים וכ"ש בתי ספר הנמוכים מהם. לדאבון לב אנו רואים, שהמורים החדשים, מחזיקי בתי ספר הפרטים (פאנסיאנען) שבחרנו תחת המלמדים, גרועים הרבה על פי רוב מן האחרונים גם כמסורס, גם בהשפעת המלמדים שהם משפיעים על התלמידים⁽²⁾.

וכה יאמר הסופר המהלל ולמן עפשטיין (המליץ תרמ"ה נ"ו 54): „יש רגעים אשר נקודת ראות הקיבה וצרכיה אורה הלאה ממני כו' אז אראה ואבין את החיים אשר בספרי הקדש מקומם, הם החיים אשר כמו יופיע ה' אש דת לעמו, כמו עיני ה' אל-יראיו לעזר אותם בצר להם, כמו יעמוד בן עמרם למליץ בין ה' ובין האדם,

⁽¹⁾ וכתקופה שממנה חדר יסרו כשמיים גם בהנימנאזיוס, ולא עוד אלא שהמורים יכו אז גם את הנסיכים הגדולים תלמידיהם, כמו שהובא למעלה ממכ"ש המסירה שנת העשרים ושלש תרל"ו (1896) תולדות הקיסר ניקולאי הראשון, שהמחנך והאומן להנסיך הגדול ניקולי היה הניל' לאמסדלרף ולפי דברי מכה"ע רוסקי סטאר' הכניד אכפו ויסס מועקה במתני הנסיכים הגדולים ניקולאי וסלווה ומסיים שם: „מכות הסבט היה חזון נפרץ ועונשי שטח לני הנסיכים הגדולים לא נכד כי לא נעלמו מאיש, כי גם נכתבו כספר לזכרון“.

מי שפך בן ישי את זמירותיו ותחנוניו בחיך יוצר הכל כו' ואז, ברנעים המאשרים הם, כאשר נפשי תמצא לה מנוח בקרבת החיים האלה, אז אוכזר גם את החדר — תנשט חמים, מלאים נועם ואהבה, ימלאו כל חדרי לבי... אוכזר, כי הפסוק האשון אשר למדוני שם היה: „בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ“; אוכזר את ספורי התורה בליות פרוש רש"י, וברוחו, ואת הרושם העז אשר השאירו נתפש העצירה, עד כי השרישו גועם בנפשי פנימה וכל הרוחות שבועלם לא יעקפו עוד מאיתן מושבם. אוכזר את חזיונות הגביאים, תועפות מליצותיהם, רוח האלמים הדובר בם, תקפם והפארתם, תמימותם, ורוממותם... האמנם לא התעניק לי בשפה צחה, אך למה לי ההתעקק, אם בהיותי בן עשר שנים כבר ילתי לשהות ממעין חיים זה במקורו בעצמי, כי שפת הנביאים חרלה להיות לי טהה... אוכזר גם את התלמוד, את חרודיו ואת אנדותיו, את כפוריו את נפלאותיו כי כאלה וכאלה כי אוכזר, או אבינה כי החדר הוא שנתן לי את „הרנעים המאשרים“ הם, הוא הוא שנמע בקרבי דעת חיי ספרי הקרש ויתנם לי לאחיות עולם הקשורה יאחזה בכל מורשי נפשי ולכי — הוא הוא, החדר הדל, התם והפשוט, ולעומתו בית המפר האירופי גם אם יאבה, לא יעצור עוד כח... לא זו הדרך... והרור הבא, בנינו אשר יבואו אחרינו, המה לא ידעו עוד את החדר כו' המה ילענו על ה„רנעים“ האלה, יען כי לא יכניסו, דרכם היא אחרת וחיייהם הם אחרים, אבל הכי באמת יהיו כזה יותר מאשרים כחיים?

באמת לא כצעקתה הבאה על החדרים וענני הילדים בהם בן היא. בימינו מטילים על ילדים רכים למודים רבים ושונים אשר לפנים לא מצאו בהם האבות הפץ להביא בעלם את צוארי בניהם. בחסרון אויר בלתי נקי וחקי ההיגענא הרגלו הבנים כבתי אבותיהם, וימי חפש רכים בשנה היו למלמדים ולילדים, תחה אשר היום לא יאבו האבות להכיר את זכות החפש אשר בימים האלה למלמדים ותלמידיהם. ראשי חדש וחנוכה וכמעט כל הימים שאין אומרים בהם תחנון, וכן כל ימי הצומות, ולמדו לפנים רק עד אחר חצות היום. וכן ערבי שבתות וימים טובים. וכשני חרשים בשנה שהם בין הזמנים. חפשים היו הילדים לבית אבותיהם. גם בימים אשר אינם ימי חפש, היו להם עתים מוכנות למנוחה ושעשועים. בימי הקיץ יכלו שתי שעות בבקר, על התפלה ומקרא התהלים אשר ערכו לאוני המלמד, ולא הנניעו אותם בזה. משעה 2 אחר הצהרים עד קרוב לשעה הרביעית, יתמחמדו על ארחת הצהרים בביתם וסמוך למנחה חפשים נתן להם. בחורף אמנם ילמדו איהם שעות, לפי ערך שנות הנערים, גם בלילות. אך כשעה וחצי בערך אשר בין מן למעריב, העת אשר ישאירם המלמד בחדר והוא מתמחסה בבית המדרש, וישחקו כמות נפשם בבית ובחין. ועתים רבות היו להם לחלוץ עצמות במשח:

ושעשועיהם בשדות וביערות אשר מחוץ לעיר : וגם כי לא יעמד איש להשגיח על מעשיהם , ישחקו ישתעשעו מבלי עשות מדה , ולא ירהבו בוקן העובר לפעמים עליהם ולא יעיוו פניהם נגדו גם אם ינער בהם בתוכחה חסה , כי בישינים וסבלנים היו גם כשהם משלחים לנפשם . יען כי בתורה אשר יקחו מפי מלמדיהם , יחנכו הוריהם ללכת בה במחשבותיהם ובמעשיהם , והגדרותיה וספוריה והמוסר והמדות היוצאות מהן , יתקמו בסתר מחשבותיהם וציורי נפשותיהם , ויארגו עם עורקיהם ועצביהם . כי על כן הלא יראי אלהים וסלך היו בני ישראל מעולם במבוע . ולדונמא : בלמוד הנער את המקרא (שמות י"א, ח') וירדו כל עבדיך אלה אלי , וכן את המקרא (מלאכים א' י"ח) ויד ה' היתה על אליהו וישנם מתניו וירץ לפני אחאב כפרוש רש"י "חלק כבוד למלכות" תכה מחשבתו שרש בלבו כי חובת כל איש ישראל לחלוק כבוד אפילו למלכים כפרעה ואחאב , גם בשעה שאין כל יראת ענש עליהם ממלכים כאלה עוד .

על פי ילדים נשמעו תמיד רק נגינות ישראל וזמרת יה , כי כאשר לא היה בכל חיי היהודי מנהג אשר אין יסודתו בקדש , התלמוד והמדרשים , כן לא הושר שיר אשר לא מן הקדש מוצאו , עד כי גם האומנים וחניכיהם , כעת אשר ידוהם עושות במלאכה , ינגנו כפיהם נגינות : "כל נדרי" , "יעלה" , "ועינינו תראינה" , "וביום שמחתכם" (י) . וכן גם היו רבים משעשועי הילדים , מנהגים סמוכים באגדות חז"ל ובאמונת ישראל . כמו לצאת כל"ג בעומר אל השרה לירות בקשתות עץ , מיוסר במאמרם ז"ל בשני דרשב"י לא נראתה קשת , והיום ההוא הוא יום הלולא דרשב"י . ערב תשעה באב יעשו להם הילדים חרבות-עץ חגורות על ירכם , ובהלים זה ילכו לרגלי הגדולים ביום תשעה באב אחר חצות , אל בית מועד לכל חי , ושם ישברו את חרבותיהם , וזהו יחיו שבריהן על הקברים . וכל און תבחן סוד שיה האמונה הדוברת במעשה ילדים זה תשמע את הנחומות האגדה המבשרת כי בתשעה באב נולד משיח צדקנו . ובימינו הלא תשבר חרב מלאך המות ובלע המות לנצח , והוא ישפוט בין הגוים וכתרו חרבותם .

(י) הרב החכם והסופר ר' שמחה רמזין עדילמאן ז"ל , הפליא להאכיל ולהראות לי את רוב השירים בשפת היהודית האשכנזית המדברת שהיו שגורים על שפת צוות ישראל הקטנות , כי מוצאם ורקמתם הם מאגדות חז"ל . והכל שאין סה המקום להמאגותיו הנפלאות האלה .

לז.

פלגות הנערים.

תשוקת הדורים לראות את בניהם מהללים בשערים המצוינים בתלמוד וטפשו, העבירה אותם על כל דעת וחשבון מכשירות בניהם, ובחזקה האיצו נמלמדים להחל ללמד את בניהם נמרא. אבל זמן שנתים ימים היה די בלמוד הנעלה הזו, להביא בנסיין את כשרון הנערים, ולפקוח עיני הוריהם לראות אם ברכה בם. ועל כן בתלמודי הגמרא בחדר נפלגו הנערים לשתי פלגות: (1) המוכים והמעולים אשר ילמדו בחדר עד אשר יהיו ראויים להכנס אל אחת הישיבות האחרות שהיו בכל עיר, אם בני עניים הם, או להנתן בידי למדן גדול אשר יקחוהו להם אבותיהם ללמד בביתם, ולמדו עד אשר יכנסו לחופה. ויש אשר יקחו תורה מפי מורה מהלל גם אחרי חתונתם. בשנים אשר הם סמוכים על שלחן אבותיהם או חותניהם. (2) דלי הכשרן ועניי השכל, אשר לשוא עמלו מלמדיהם להשכילם בינה בתלמוד, ואם בני עניים מרודים הם, פורשים ובוכים בהנחתם ללמוד מלאכה. ובני העשירים או בעלי בתים חשובים, תלואים ועומדים באוירא רבית המדרש המחכים, ומהחככים להנאדם מעט בבית, נוגעים כלאחר יד בעסקי אבותיהם, ושבים לבית המדרש להחזיק בנמרא מפני מראית עין, וקורא להם שם האר: „בני בעלי בתים“ לשלול מהם דיוקת המוח ובערות הלב מתורה. וכה מתגלגלים והולכים עד שיהיו בעלי אשה, ועסקנים, שומרי אמונים. קובעי עתים להפלה ולתורה בבית המדרש.

כבר תארנו את דרכי החיים בימים ההם. את מסתריהם ועסקיהם, שבתם בחוג צר, שערי פנים ארצנו היו סגורים מבוא גם לבעלי מלאכה יהודים. מהמלאכות החרשות ומעשי חרשים חכמים כפי הקולמורה החדשה לא ידעו גם עמי הארץ. בשפת המדינה לא מצאו תועלת. כדברי הסופר המפורסם מל"ל שהבאנו באמרו: „לא למדו שפת המדינה מפני שבאמת לא היה בימים שלפני זה צורך לדעת אותה.“ גם בשפה הפולאנית שהיו מוכרחים לדבר בה, לא היה להם צורך לדבר צחות, מפני הכלל אשר היה בידי האצילים הפולאנים כי רק היהודי אשר לא יכון לדבר כן. הוא איש המים ולא איש הכבים. והעם כלו היה כבור כרוי שאין לו מטה להטלאות כי אם מחוליתו, ולבקש מוצא חיים בארצות רחוקות היה כמו לבקש חיים מעבר לנבול כדור ארצנו. אך התורה, מלבד אשר היתה הנשמה בעם לחיי רוחו עוד היתה גם הנהגת חיים של פרנסה לחלק גדול בעמנו (1) ועל כן, גם בדרך פשוט

(1) מ"ל השחר חרמ"ל דף 279 יאמר: „והתורה היתה אף היא במקור נאמן להפיק תועלת, כי אז עת אשר כל בני ישראל למדו את התורה וכל סוחר מסך זאת לו לחובה ולידיהם להפיק, כי אז עת אשר כל בני ישראל למדו את התורה חסיו וימלאו להם, מלבד - כו' נמלא עוד בכל הארץ כמלא אלפים ראשי ישיבה ומשגיחים ומלמדים בבתי הישיב“

הבין ההמון כי טוב סחרה ככל סחורה, ולא יפלא איפוא, אם גם תבחורים אשר לא יכלו להביא לכב חכמה בתלמוד, התאבקו בעפר רגלי הלוסדים, ויהיו מחובשי בית המדרש, למען יחשבו כיודעי תורה במדה ידועה, ומלבד זאת, "אין חרפה גדולה בישראל אז מהיות עם הארץ". כי ינצו אנשים יחרו, והיו הגדופים בפיהם איש את רעהו: "עם הארץ! בור! בור דאורייתא!" וכל עוד אשר ישבו תבחורים בבית המדרש ונמרא פתוחה לפניהם, ימעיטו דאגת הוריהם ועמל השדכנים להשיאם אשה. ואחרי היותם בעלי אשה, ואכלו לחם חקם על שלחן ההורים, לא יבזו להם כי יחלו לאסס לפרוש לדרך ארץ. וה יפתח לו "מחיה", וה — חנות. פלוני ישא את רגליו אל הכפר, לקנות מפרי ארמת האכרים, ולמכרם בעיר — ופלוני מבקש לו קרבת אצילים.

ותבחורים המרחיבים צעדיהם בתורה ללכת מהחדר אל אחת הישיבות יסעו משם אל הישיבות הגדולות אשר במיר וכ' ומעלין בקדש לוואלאוין, אשר אמנם לא נתקבלו אליה בלתי אם בחורים מפארים בתורה כיוצאים מן הכלל, כהיותה אכסניא של חורה כמעט רק לבעלי אשה, בשנות אכלם משלחן הוריהם. כמעשים בכל עת היו, אשר כל מבקש בחור נעלה לחתן לו. וסר אל אחת הישיבות הגדולות, ועל פי ראש הישיבה ומנהלה יבחר באיש לבתו, ואכל האיש על שלחנו הוא ובתו וזניהם אשר ילדו. עד אשר ימלא כרשו בש"ס ובפוסקים, ויצא לו שם בגדולים והיה לרב באחת מקהלות ישראל. וכאשר יקבר עוד להלן. כנסוע חתן בן גביר אל עיר נזה הכלה בהקראו אליה לשמחת יום טוב, ונלוה מלמדו מכית אביו עמו, והיו עיניו רואות את מורדו, גם בעת אשר הראינה את יעלת החן אשר יבחר בחיים עמה. וגם בבוא עתו עת רדדים לתנור אחר אשה, מזקנים יתבונן איך להתבונן על בתולה אם ראוייה היא לו, על כן ילות עמו מלמדו, וכן שקנה חכמה, כי גם לדרך ארץ היום יקרא לפנים דרך הקדש. החיים והדת משולבים היו, התלכדו ולא התפרדו. זאת ראינו גם בבית הכנסת ובבית המדרש.

וחדרים וזנתי הכפירים. וכחמשים אלף מרושים וזני ושיבה אשר וס המה היו אחרי כן לרדנים וראשי ישיבה ומלמדים, ואם נחשוב אותם יחד את נשותיהם וצניהם, או ימלא מספר כל אלה אשר התורה היתה מקור מחיהם לחצי מיליאון או להמלך השמי ממספר כל הכוונים בארץ ההיא. וס זהערה יאמר: "לא הגזמתי במספר הזה ואם נמקם השכן נכון נמלא, כי עוד יותר ממספר הזה נמלאו ככל הארץ אנשים אשר רק התורה לבדה היתה מטה לחמם".

לח.

בית הכנסת .

בית הכנסת הגדול, הוא מקדש מעט האחד בכל העיר המקדש לתפלה לבנה⁽¹⁾ ומשותף לכל עדת בני ישראל אשר בעיר. ברוב הערים הוא חומה גבוהה אשר שיאו יעלה על כל בתי ישראל אשר בעיר, ועבי כתליו רב מאד, כי הוא היה להם בשנות קדם כמו מבצר משגב לעהות בצרה, בהתגפל האספסוף מעמי הארץ עליהם להשמידם, והתמלמו אל בית הכנסת להסגר ולהשגב בו מחמת עריצים. וגם כי מצאה יד העריצים לפרוץ בחומה ולהכביענה, בחרו למות לפני ה' על קרושת שטו במקדשו.

במעלה בית הכנסת היה חדר הקהל, ששם ישבו ראשי הקהל וטובי העיר לשמם עצה בצרכי הצבור, ושם ישבו כסאות למשפטם על חמאת היחיד כנגד הצבור, ביד הרשון המובנה עליהם מאת הממשלה בימים ההם.

בבמה בתי כנסת עור יצא הכלא הצר במעבה החומה בפרוודור, אשר יכלאו שם ראשי הקהל את הפושע, להעמות עליו התרפה הזאת.

לרגל ענין נכבד הנוגע לכל הקהלה, יהיה בית הכנסת מקום המועדה לאספת כל בני הקהלה אשר בכל קצות העיר, איש לא יעדר. בחרף, בימי קור גדול, לא יתפלל בו בלתי אם איזה עשרה מתגדלים לכל יבטל ההסיד בשלש הפלות בצבור, כי בו אין הנור להשיק. אך באחת מעיות הטבוא, הוקצה חדר חם הנקרא "בית צדרי" (זימם שטיבל) ולו הלוני שקופים אטומים אל בית הכנסת, ובו יתפללו כל השנה בצבור. אלה המאחרים את התפלה בבתי מדרשיהם, או אלה תחפזים לצאת לדרך, כי "השטיבל" הזה, הוא בית תפלה לכל אשר לא יוכלו להתמכח בעיון התפלה, ולהאריך נפשם באריכות שיץ ארכן בבית המדרש. וכל אנשי השוק ובעלי מלאכה, הגתונים בכל עתותיהם לעבוד ולמשא, ואשר בכל זאת ישאם רוחם להתפלל בצבור שלש פעמים ביום, ירצו אל בית הכנסת וסרו אל בית פנתו, ובו ימצאו הסיד מנין עשרה. אלה יכלו ואלה יתלו להתפלל. כן

(1) רק למקרים יתבודד בו אחד גדולי העדה להעמיק עיונו בתורה בהלצע לכל ישרעלו איש.

ימצאו בו מקום להם אנשים חשובים אשר אין להם מקומות קבועים בבית המדרש לפי כבודם, ונוהגו בו גם בימי מועד ושבת.

לט.

החזן.

בית התפלה הקבוע לחזן העיר הוא בית הכנסת. בו ירד החזן לפני התבה לנצח בנגינתו עם עדת משורריו, בשבתות השנה ובכל המועדים. חק לחזנים מאת העיר, לירד לפני התבה עם משורריו בשבת נחמו ובשבת חנוכה, וכל שבת שמברכין בו החרש, מלבד בימים חגוראים ובשלש רגלים. מאחרי חג השבועות עד שבת נחמו, יעזבו רוב החזנים את קהלותיהם, כרשין הנבאים, וכבבו על הערים להשמיע רנתם בתפלתם לפני התבה בבתי הכנסת, אשר ימלאו מפה אל פה המונים המונים הבאים להתענג כמעט בכל שבת על זמירת חזן חדש, אשר, כמובן, יבא על שכרו. יש אשר יודמנו שנים שלשה חזנים עם משורריהם בעיר אחת לשבת אחת וגבאי בית הכנסת יאלץ לחלק ביניהם את תפלות השבת. והתחרו בזמירותיהם איש על אחיו. הקריאה בספר התורה בימי השבת תאריך בבית הכנסת, בחלק הנבאי את סדר השבוע לעליות רבות אשר יכבד בהן את באי בית ה', ועל כן יכלו בכל בתי המדרש להתפלל, במשך יחל החזן בבית הכנסת את תפלת המוסף, ומכל בתי התפלה אשר בעיר יתאסף המון גדול לשמוע אל הדנה והנגינה אשר ישמיע המנצח בנגינתו, ועמדו צופים להקשיב רב קשב.

האמת נתנה להגיד, כי חלק גדול מהחזנים ומשורריהם היו בימים ההם כצללים לאור התורה, אשר האירה בכנסיות ישראל.

בימינו התיצבה החזנות על דרך טוב. דרך דעה, ויתרונה על החזנות שמלפנים כיתרון החכמה מן הסכלות. החזנים היום, הם אנשי כבוד ובעלי נאום, היודעים לכבד את כהונתם ואת כבוד הצבור במובן מעט ודעת חכמה חומרה. תחת אשר לפנינו היו החזנים ברובם הוללים נבערים מדעת חין ערך כהונתם⁽¹⁾. לבוין

⁽¹⁾ אכן גם אז נמצאו חזנים נפלאים בכשרונותיהם לנגינה, ונעזבו קצתם בחכמת הזמרה, ולזה למדו לדעת החכמה הזאת וחמקו בה כאשר ילמדו היום כי אז נחשבו בנדולי נאומי הזמרה אנשי השם באירופא. היו חזנים כאלה אשר העדיפו בכשרונותיהם, וקורא להם שם כנני המסמן

[illegible][illegible]

בכל הקטא דה דם הדמם בבת ארור. בעני כל דא חזק על דה
 נקדש, ברת דה למה דמם דקדש. וכל דא לא ברא דה בנפם למה
 כד דמם ברת, ברת או כד דמם ברת דא דה דמם וכל לעד
 ברת דמם לא דה בעד דק דמם אד לא ברת דמם. לא דמם אל כל
 ברת דמם אד ברת דמם דמם. לא דק דמם על דה ברת דמם,
 וכל דה ברת וכל לעד ברת דמם, ברת דק דמם דמם
 דק דה דמם דמם. ברת דמם דה דק דמם ברת דמם דמם.
 ברת דמם אד ברת דמם ברת על דה דה דמם ברת דמם,
 אד ברת אד ברת דה דמם ברת דמם אד ברת דמם ברת דמם

[illegible]

ושמרו את משמרת בית המדרש סָפָה בתורה . אך גם בדעים אין ביהמ"ד פנוי מעומדים לפני ה' בלילות . כי סלבד זקנים היושבים על התורה ישיבת קבע כל ימי השבוע בביהמ"ד לא יסורו אל בתיהם בלתי אם לפקוד נזיהם בערבי שבת , והם נעזרים כל הלילות . סלבד הבטלנים האלה שתוריהם קבע . נמצאו גם בעלי בתים , ובהם עשירים אשר בתיהם מלאים כל טוב , ויעזבו את מפותיהם הרבדות , וכאו ולנו בביהמ"ד , אלה יאחרו שבת ואלה ישכיבו קום , ורק שנת ארעי יישנו על הספסל הקשח בשמאלם תחת לראשם , והיו מוסר תוכחה לבחורים עניים המתרפים מדברי תורה . כי רק בביהמ"ד יתענג הכהענג על התרת ספקותיו בכל הדבר הקשה לו בהלמודו , יען כי רק בדרך חברים ובפלפול תלמידים יתבררו ויתלכנו הדברים הצריכים עיון , כי על כן , כמה אנשים עשירים והם מופלגי תורה , יקחו להם בני עניים בעלי שכל טוב לתלמידים . לקים בהם "ללמוד וללמד" בביהמ"ד .

בכל לילי השבת הארוכים בימי החרף , כבוד התורה מלא את בית המדרש . חצות לילה יקומו אלה אשר החליפו כת בשנתם אחרי סעורת הלילה והלכו לביהמ"ד . מנחה סמטארין גדולים לא ידעו או כאשר לא ידעו כמנחה הגפס , ולמען יהי אור בביהמ"ד כל הלילה עד הבקר , יערוך השמש את הנרות במלאכת מחשבת שיהיה ראשו של זה שלסמטא אחוז על ירי פתיל בר בעקרו של זה שלסמטעלה , ובכלות אור הנר העליון לפני הדעכו , ונאחו שביב אשו האחרון בפתיל המאחז את האור שהחתינו . וכן היו נרות ערוכים על כל השלחנות המוקפים באנשים היושבים כפופים , ספני רבים העומדים צופים מאחריהם ונעזרים גם הם כאור הנרות . וכלם יחד קוראים וזוננים בהסולה נעימה וקדושה עד שיגיע זמן ק"ש של שחרית .

בשלחנות אשר לתורה לא נכר שוע לפני דל . שם עשיר ורש גפגשים . איש בצד ובכתף רעדו . כל המניח את ספרו הפתוח על השלחן , קונה את מקומו בספסל אשר אצלו . כי דברי תורה אינם טקבלים מומאת יהירות , ולפני כבודה ענוה . ובמדה אשר יהכבד העשיר לעמוד בתפלתו במקומו הקבוע אצל קיר המזרח , וקרבת העני בן תורה אשר יערב את לבבו לעלות ולעמוד על ידו , תחשב כפגיעה בכבודו — במדה הזאת יהכבד העשיר לשבת אצל השלחן להנות בין לומדי תורה עניים . ממעם התורה השח השפיל ביהמ"ד רום האנשים העשירים , הרהיב נפש העניים השפלים לשבת עמם יחדו . לעיני כל ישבו מסובלים בתורה וגדולה על שלחן אחד בלמוד שעורים כסשנה ובגמרא עם לומדים עניים אשר יש שהם בעלי מלאכה , וישבחו רישם ושפל מצבם ויגבה להם בדרכי התורה , אשר תשפות האבת האמת והשלום בלבב מכבשיה , מתוך מלחכת הפלפול והנצוח , והתנחחו והתוכחו יחד עשיר ואביון . כאשר כן גם יחד ישישו בשמחה של מצוה בסיומי מהכתות וסדרים כשבת , ועל שלחן אחד יתרועעו אח ישירו , ושחרו לפני ה' בבית מדרשו .

אך עוד יוהר נגלה כבוד התורה בבית המדרש על יחידיו סגולה המצוינים ביראתם את ה' ובתורתו יהנו יומם ולילה, אשר נמצאו בימים ההם כמעט בכל בתי המדרש אשר בעיר.

האנשים הצדיקים האלה, השפלים ונבונים בעיניהם, וסקומותיהם הקבועים לתפלתם ותורתם הם בספסלים הנמוכים הקרובים אל הפתח, ככל זאת יתנוססו כאמני נזר בראש הצבור. להם יחכה הש"ץ ולא יפתח פיו בחזרת התפלה עד אם יעקרו רגלם מתפלתם שבלחש. העשירים בני עליין בכותל המזרחי, לא יעזבו לעבור לפניהם בהקיפם את הבימה בהקפות הו"ר וש"ת, וחכו עד אשר יעברו הם בראשם. ובכל כבוד עשרם ותפארת גדולתם בבגדי כבוד תלבשת אשר עליהם, יקדמו פני העניים האלה ביראת המעלה. אותם ישיבו בראש שמחה של מצוה וכבודם יתימרו. באין אמר ובאין דברים נקרא מעל פניהם המקרא: „אל יתהלל חכם בחכמתו זאל יתהלל העשיר בעשרו". לא בחיל ולא בכח כי אם ברוח האמת והאמונה אשר בפיהם ובלבבם היו דבריהם נשמעים בבית המדרש. רוחם היא הנחה את בית המדרש, על פיהם נקבעו זמני התפלה, ואם הם יגדלו במשיח כחזרת הש"ץ ובקריאת התורה, אז הם מפניהם כל פה! כי לפני האמת אשר בפי עניים אלה, יכרע רהב, ושח נבחות אדם. הגנו רואים, כי בבית מועד לכל חי, על יד הקבר—המעקר אשר לאדם מעולם הזה לעולם האמת, שם לא יפנה האדם אל רהבים ושמי כזבים, אל העושר והכבוד המרומה, ויבקש למצוא קבר לסתו אצל קבר איש נקדש בתורת אמת, אף כי יש אשר בחייו רחק ממנו המתכבד בו אחרי מותו, על כי היה משחת באיש מראשו והעניות מנולתו. וכן ראינו גם בבית מועד לחיי נפש האכסניא של תורת אמת, בבית המדרש, על יד אלה העניים החיים הכסיתים עצמם על תורת אמת, כי נשבר נאון רהב, וגאות עושר כרעה נפלה לפני האמת וענוה צדק אשר בפיהם ובלבבם.

ואולם באמת, לא רק כל מבקש ה' ותורתו למצוא חיי עולם לבד יסוד אל בית המדרש, כי היה בית המדרש גם בית מועד לשעשועים מהירים. וכל אשר כרתה רוחו ורפו ידיו מעמלו, יסוד שמה והחליף כח ומצא בנפשו עוז וחדוה. שם ישבע חרשות מדברי הימים וקורות העתים הגוגעים לעם ישראל. שם רבים ישיחו בצדקת צדיקים ותולדות מעשיהם ופרשת גדולת חכמי ההורה, מה רמו מחשבותיהם ומה גבהו דרכיהם, והשומע יחוש בנפשו שמחה מסתרת, כי הוא בן לעם אשר אלה לו, אף אחרית שמחה כזאת תוגה חרישית, מופר כליות. על כי הוא כמו אין אלוה בקרבו, ישמח על תהו ויתעצב אל בזה, ועל כן יפנה לו לפתוח ספר ולהגות בו, ויצא שמח ומוכ לך.

רוב ימי החגים, זמני ששון ושמחה. יבלי בבית המדרש. בשמחת בית

אל הרעיון הצפון כהם, הוא יבין כי יתר שהיה בית המדרש והקהל סדרים
היו סדרים נוגעים אל כלכלת החברה וקיומה. איש ישראל לא יכול לעמוד
בלי הסדרים ההם, אבל מה שיהיה לא ישוב להיות בתבניתו הקדומה.
הנושנות והקמנות עור הסדרים האלה עומדים על תלם, אך בערים הגדולות
ל עוד את האהבה ואת התמימות שמצאו קן להם בבתי המדרש, ובחברות
אורחים העתיקות. וכה יאמר הסופר נח"ג במאמרו „דרך ארץ וכבוד
הצפירה תרנ"ט 271 וז"ל: „בתי הכנסיות ובתי המדרשות. היו דורות רבים
ונך לנו, בתי האוד היחידים במחשכי גלותנו, מקום לעונג רוחני ולנוחם
מרכז התורה והחכמה, האהבה והאחרות, הלא המה לנו לכבוד ולתפארת,

אצל בית הכנסת עמד גם בית המדרש, ועל ידו עוד בתי מדרש המכונים
ן. וברוב הערים, יעמוד גם בית המרחץ, ששם גם בית המבילה, וגם
ש. והמגשר והח אשר לנכסי היהודים הרוחניים, יכנה בשם „חצר בית הכנסת“.

מא.

דמות צורת היהדות ברחוב היהודי.

הסופר עפשטיין במאמרו „ברחוב היהודים“ בודת תר"ן יאמר: ברחוב היהודים
זכר אלהים בוער ולו גם בתחתיות ועמקים ... וגם חדל אישים זה עם פאותיו
הפרועות, עורנו בן לעם חכם ונכון, נפשו אוער מלא אסונת אומן. כמדות
יטיות שלו, במהרה חיי משפחתו ובסבלנותו הוא סמל המהר וכמה רוחניות ספונה
זיב ההוא. כמה צרקה וכמה גמלות חטרים, כמה רגעים קדושים ויפים יש שם,
לפעמים לא יפים הם מבחין, אבל הם הנאים ויפים מבפנים. וכמאמר „להיות
לחדול“ סאת בן יוסי ע"י מ' ברדישנסקי בירחון „מסורה ומערכה“ יאמר: „מי
הנו לא יכיר את תורת המוסר ואת השירה והמורה אשר בחיי בני ישראל, בלילי
נחותיו וימיו המוכים. מי מאתנו לא יכיר את ההתרוססות ואת גדלות המחון
זר בתפלות ישראל, בתהלותיו ותשבחותיו, בקינותיו ובסליחותיו — וגם בכפוני
עשיותיו על צדיקיו וגאוניו. ואם במבט הזה נשקיף על עמנו, נראה כי הוא עומד
ל סדומי ההשכלה, כי מעשיו המוסריים והרוחניים רצוים, כי שלם הוא ברוחו
פשו ונעלה באהבתו במדה מרובה את התורה והעיון. הוא מלא רחמים ותנינה,

הוא ימצא אשרו בחיי משפחתו, וחיי חיים של שלווה וקדושה, חיים של בטוחה ומדרה".

אם מאחזי היהודים בני הדור הזה, אשר כבר היתה כם יד העת התרשה לשנות דרכם וקח רוחם, ידברו כה הסופרים, מה נאמנו עוד יותר דבריהם על היהודים והיהדות מימי התקופה החולפת, שמהם, רק מהם יסופר בזה לדור אחרון. אשר לא ידע עוד לצד ברמיונו דמות איונין של ישראל סבא שהיו מצוינים בה בימים ההם.

בדברים כדורים יותר ידבר הפרופיסור חוואלזאן בהצפירה, וז"ל: "רעו נא כי שני מיני השכלה הם אשר יאתרו לאושר חאדם. הלא ההשכלה אשר בטוח בישיבה ההשכלה אשר בלכב האדם ההלכותיה, והאחרונה הלא היא הנכבדה והנעלה בהדאסיה, כי לא המדרש עיקר אלא המעשה. ולרעתי ההשכלה האמיתית היא זאת בדרך המדע, עשות חסד ואמת, לרחם עניים ואביונים ולהרחיק את נפשו מן המכשיר והדומה לו, וההשכלה הזאת היא היתה ירושה אבותינו מימי קדם היא היתה חכמתנו ובינתנו לעיני העמים הגאורים, וגם בימי הבינים בעת אשר הדרג לבנה בשלה בארץ וכל ראלים גבר, לא משה ההשכלה הזאת מקרב בית ישראל, היא היא היתה חלק אנשי השם, הרבנים הצדיקים והנריכים בדור הזה".

הפני י"ה דאיהאיימס בהשלוח צד 237 יאמר: "לו אך לפי הצלחתו וטוב מצדו היה אשר האדם על ארסות, אוי לא היה לך אדם יותר אמלל בשלם ויחיה בזה. לו היה איה עם היסמורי אחר במצבו בתוך העמים למדרגת היהודים כי קרה כבר קרה נפשו בעמלו והיה בוחר לו מות מחיים כאלה, והיהודי? לא ידע כי יד קדם, כי אם גם חפץ בחיים ודואג לקיומו, ועוד יותר מזה — הוא שיהיה בדרך חזקת המצב, ישפתי לא תחדלנה מקראו תמיד: "אשריך ישראל כי נהיה לך". אשרנו מה טוב חלקנו" ולא רק מן השפה ולחץ ידו בזה, כי אם ירגיש זאת בלבו באמת, כמו שאנו רואים בהליכות היהודים ויחיה בזה עד המדרגה היותר נעלה. וחיי נזירות מושפלים בזה משה על הידיעה וההתנהגות. חגיו וסועריו מלאים גילה ושמחה והדרת קדש, וזה היתה דרך היהודים על שפתו ועל ספרותו באופן נכר לכל המחבונן איהם. אמנם יש אשר גם לישראל? והינע הרי פסק הלכה למעשה כי היהדות היא דת של קדש כי אם אכן? אכן ככה יבישו על היהדות יחד עם הינע מן היהודים זה קדש מן הכלל, אבל אחרת ירגיש ויראה כל יהודי נאמן ויחיה עליו חפץ ביהדותו של זה אשר ובכדור".

והינע אמנם יחד יחד לאמר עוד יותר על אבותינו בדור העבר אשר

וזה אמת המביעה את הותמה על כל ארחות חיותם וכל עתותיהם, שבהותיהם ומעיותיהם, עד שהיו הנה הנפשות החיות בכל מעשיהם ומחשבותיהם. בחמימותם ושרה ואמנותם המהורה, לא מצאו כל נסבה לצרותיהם בלתי אם בחמאם אל החרות, וכל אשרם וכמורם ותקוה עתידותיהם מצאו רק ביהדותם, ועל כן היתה היותם סוגה בשושנים של מנהגים אשר הנוגע בהם כנוגע בבבית עינם. הזקנים הסוכרים בנמוסים, השניחו לכל יעדר דבר מכל מנהג שבידם מאבותיהם, ולרונמא: חודר לפני התבה, הפשוט שאינו יודע גן, כי לא יגן, "הדוד ואנא" באמירת הלל, או כי ישנה ויתליף גנון ופיוז זה לגנון פיוז אחר, וקראו אחריו מלא רועים — רועי אמונה, "הנעורים בו: "אל תסג גבול אשר גבלו ראשונים" (ספר חסידים).

כל יומא דפגרא היה נכר, גם בבית המדרש גם ברחוב היהודים, כי קצת יום טוב לישראל הוא. המלמדים יקראו דרור לתלמידיהם, וכל איש ידע והרגיש כי יום מיוחד הוא על פי דברי חז"ל או על פי דברי הימים.

בראש חדש, חנכה ופורים, רבים מהותיקים יחבשו פאר לראשיהם אשר יקראו לו "מגבעת ראש חדש", והיא מגבעת סאטום כעין גולה על ראשם אשר מסביב לה כתרית שער חלק. ובחלקת שיערה תכרל מהמגבעת של שבת ויום טוב (שמרייאל) אשר לה יך ונבוח סאבעל בקרני דוד מסביב.

בפארם זה, מגבעת ראש חדש, ישפיק לפאר בו את הימים המוכים אשר לא מקראי קדש הם, סבלי פשוט מעליהם את בגדי החול אשר ילבשו בכל יום שהיו ישראל מצוינים גם בהם לפנים, כי המגבעת גם כי נובה ויופי לה, איננה דה למעם התלבשות של חול. אך לשבתות ומעדי ה' היתה לכל איש ישראל חליפות בגדים מיוחדים אשר יחאיו בתכניהם עם מגבעת השבת. ואת הבגדים המקודשים למקראי קדש, ילבשו גם בימי החוגה וסיום הש"ס. את המשי הגראה כסמל הרוך והטהור, הקדישו לבגדי שבת ויום טוב. העני שבישראל, בחליפות בגדי המשי אשר ילבש ביום חתונתו, ידרה כל שנותיו עד יוטו האחרון, אשר חליפות לו בתכריכיו.

אודת שער אשר סכסכה משי, אף כי עדי הרף הוא, ילבש החתן ובכמה פלכים מפויב בני ישראל) גם ביום בעד כחגור בתקופת תמו.

את נר החנוכה הראשון יברך החזן במקהלת שרים עם נוגנים בבית הכנסת הגדול בעיר, ויש אשר ישמיע נגינותיו ביתר לילות החנוכה בבתי מדרש נכבדים, ויטי החנוכה נכרים בחוצות, ונעשים בבית כימי מועד, בסעודת מרעים, אשר ישבילו לסמכן ולסערן במוסר דבר טוב, או בהלל ותודה לה' וכדברי תורה למען היותן סעודת מצוה.

הבין ההמון כי טוב סחרה מכל סחורה, ולא יפלא איפוא, אם גם הכחורים אי יכלו להביא לבב חכמה בתלמוד, התאבקו בעפר רגלי הלומדים, והיו כבית המדרש, למען יחשבו כיורעי תורה במדה ידועה, ומלבד זאת, "אין גדולה בישראל או מהיות עם הארץ". כי ינצו אנשים יחדו, והיו הגדופים ב איש את רעהו: "עם הארץ! בור! בור דאורייתא!" וכל עוד אשר ישבו הבו בבית המדרש וגמרא פתוחה לפניכם, ימעיטו דאגת הוריהם ועמל השדכנים להי אשה. ואחרי היותם בעלי אשה, ואכלו לחם חקם על שלחן התורים, לא יבחו כי יחלו לאטם לפרוש לדרך ארץ. זה יפתח לו "סחיה", וזה — חנות. פלוני את רגליו אל הכפר, לקנות מפרי אדמת האכרים, ולמכרם בעיר — ופלוני מבי לו קרבת אצילים.

והבחורים המרחיבים צעדיהם בתורה ללכת סתהדר אל אחת הישיבות יבי משם אל הישיבות הגדולות אשר במיר וכו' ומעלין בקדש לוואלאוין, אשר אי לא נתקבלו אליה בלתי אם בחורים מפארים בתורה כיוצאים מן הכלל, בהיות אכסניא של תורה כמעט רק לבעלי אשה, בשנות אכלם משלחן הוריהם. במעשים בכל עת היו, אשר כל מבקש בחור נעלה לחתן לו, וסר אל אח הישיבות הגדולות, ועל פי ראש הישיבה ומנהלה יבחר באיש לבתו, ואבל האי על שלחנו הוא ובתו וכניהם אשר ילדו, עד אשר ימלא כרשו בש"ס ובפוסקים. ויצא לו שם בגדולים והיה לרב באחת מקהלות ישראל. ובאשר ידבר עוד להלן. בנסוע חתן בן גביר אל עיר נוה הכלה בהקראו אליה לשמחת יום טוב, וגלוח מלמדו מבית אביו עמו, והיו עיניו רואות את סוררו, גם בעת אשר תראינה את יעלת החן אשר יבחר בחיים עמה. וגם בכוא עתו עת דודים לתור אחר אשה, מוקנים יתבונן איך להתבונן על בתולה אם ראוייה היא לו, על כן ילוה עמו מלמדו, זקן שקנה חכמה, כי גם לדרך ארץ היום יקרא לפנים ררך הקדש. החיים והדת משולבים היו, התלכדו ולא התפרדו. זאת ראינו גם בבית הכנסת ובבית המדרש.

והדרים וזכתי העשירים. ובחמשים אלף פרזשים וכני ישימה אשר נס המה היו אחרי כן לרכנים וראשי ישיבה ומלמדים, ואם נחשוב אותם יחד את נשותיהם ובעיהם, אז יעלה ממספר כל אלה אשר התורה היתה מקור מחיתם לחי מיליארין או להחלק השני ממספר כל היהודים בארץ ההיא". וסם בהפדה יאמר: "לא הגזמתי במספר הזה ואם נשקש השבון ככון נחלף, כי עוד יותר ממספר הזה נמלאו בכל הארץ אנשים אשר רק התורה לבדה היתה מפה למתם".

ז' הדולך
 כנילו
 סילת
 מתורה
 משורר
 ברשות
 בלאות
 כ.

חנות
 קולו
 דרין
 או
 בדר
 יעל
 סון
 מ
 ת
 ת

ל

רס

עמוד 24
 עמוד 25
 עמוד 26
 עמוד 27
 עמוד 28
 עמוד 29
 עמוד 30
 עמוד 31
 עמוד 32
 עמוד 33
 עמוד 34
 עמוד 35
 עמוד 36
 עמוד 37
 עמוד 38
 עמוד 39
 עמוד 40
 עמוד 41
 עמוד 42
 עמוד 43
 עמוד 44
 עמוד 45
 עמוד 46
 עמוד 47
 עמוד 48
 עמוד 49
 עמוד 50
 עמוד 51
 עמוד 52
 עמוד 53
 עמוד 54
 עמוד 55
 עמוד 56
 עמוד 57
 עמוד 58
 עמוד 59
 עמוד 60
 עמוד 61
 עמוד 62
 עמוד 63
 עמוד 64
 עמוד 65
 עמוד 66
 עמוד 67
 עמוד 68
 עמוד 69
 עמוד 70
 עמוד 71
 עמוד 72
 עמוד 73
 עמוד 74
 עמוד 75
 עמוד 76
 עמוד 77
 עמוד 78
 עמוד 79
 עמוד 80
 עמוד 81
 עמוד 82
 עמוד 83
 עמוד 84
 עמוד 85
 עמוד 86
 עמוד 87
 עמוד 88
 עמוד 89
 עמוד 90
 עמוד 91
 עמוד 92
 עמוד 93
 עמוד 94
 עמוד 95
 עמוד 96
 עמוד 97
 עמוד 98
 עמוד 99
 עמוד 100

ימצאו בו מקום להם אנשים חשובים אשר אין להם מקומות קבועים בבית המדרש לפי כבודם, ונתפללו בו גם בימי מועד ושבת.

למ.

החזן.

בית התפלה הקבוע לחזן העיר הוא בית הכנסת. בו ירד החזן לפני התבה לנצח בנגינתו עם עדה משורריו, בשבתות השנה ובכל המועדים. חק לחזנים מאת העיר, לירד לפני התבה עם משורריו בשבת נחמו ובשבת תנוכה, וכל שבת שמברכין בו החדש, מלכה בימים הנוראים ובשלש רגלים. מאחרי חג השבועות עד שבת נחמו. יעזבו רוב החזנים את קהלותיהם, ברשין הנבאים, וסבבו על הערים להשמיע רנתם בתפלה לפני התבה בבתי הכנסת, אשר ימלאו מפה אל פה הטונים המונים הבאים להתענג כמעט בכל שבת על זמירת חזן חדש, אשר, כמובן, יבא על שברו. יש אשר יודמנו שנים שלשה חזנים עם משורריהם בעיר אחת לשבת אחת ונבאי בית הכנסת יאלץ לחלק ביניהם את הפלות השבת. והתחרו בזמירותיהם איש על אחיו. הקריאה בספר התורה בימי השבת הארך בבית הכנסת, בחלק הנבאי את סדר השבוע לעליות רבות אשר יכבד בהן את באי בית ה', ועל כן יכלו בכל בתי המדרש להתפלל, במסגרת החזן בבית הכנסת את תפלת המוסף, ומכל בתי התפלה אשר בעיר יתאסף המון גדול לשמוע אל הרנה והנגינה אשר ישמיע המנצח בנגינתו. ועמדו צופים להקשיב רב קשב.

האמת נתנה להגיד, כי חלק גדול מהחזנים ומשורריהם היו בימים ההם כצללים לאור התורה, אשר האירה בכנסיות ישראל.

בימינו התיצבה החזנות על דרך טוב, דרך דעה, ויתרונה על החזנות שמלפנים כיתרון ההכמה מן הסכלות. החזנים היום, הם אנשי כבוד ובעלי נמוס, היוצעים לכבד את כהונתם ואה כבוד הצבור בשוב מעם ודעת חכמת המורה. תחת אשר לפנינו היו החזנים ברובם דלילים נבערים מדעת חין ערך כהונתם⁽¹⁾. לבוין

⁽¹⁾ אכן גם אז נמלאו חזנים נפלאים ככשרונותיהם לנגינה, ובעוד טעמם בחכמת המורה, ולוא למדו לדעת ההכמה הזאת ומכאן זה כאשר ילמדו היום כי אז נחשבו כגדולי גאוני המורה אנשי הסם באירופא. היו חזנים כאלה אשר העטינו ככשרונותיהם, וקורא להם שם כגוי המסמן

חגג לעד ישר הולך בדרך טובים להספח אל עמורי החון. ורק נער משלה החליף
 שג בדרך לבו, יבא אל חון והיה למשורר עוזר לו, וההרגל עם רעיו אשר בנילו
 ובו ולעשות נבלה. יסיו יקפו כחנים. בלכתי לרגל החון על כל ברית סילה,
 חונה ו"מים" אשר בעיר, ויהי אך שטח ומוב לב, נכוב וריק, לא רק סתורה
 חן אץ, כי גם מדיעה במעמי נגינה, אשר לא ידע גם החון, וכה יתגדל המשורר
 הקד בחולות, וילך הלוך וגדול בשרירות לבו, עד עזבו את אדונו ועמד ברשות
 עצמו, והיה לבעל אשה. ועבר בחבר נערים עוזרים מעיר לעיר, לעשות נפלאות
 נחלת בקל גאונו, וברעש האופנים בגרונו, עד אשר יקובל לחון באחת הערים.
 כשהחלל על כמת משחקים יעמוד החון לפני החבה בעזות מצח. כבהונות
 שיו דיו ידחק את גרגרותיו ואצבעותיו פרושות ותוסכות את פנטרו, להצחיל קולו
 באז (כפי שהאמינו או החוננים) והתענות והתפתל, והתנועע לאחור ולפנים. יקרין
 בעינו, יסולל כרגליו, והכה לפעמים את עוזריו אם יחמאו לדעתו, להרים או
 להשפיל קול שלא כהלכה, וינהום ויריע ויצרח. פניו פני להבים. וכמו הוא לבדו
 עמד ברשות עצמו, וכל האדם עצי השרה. וכמו אין עין רואה ואזן שומעת תעתוע
 הנעותיו בנגינותיו, וכמו ידעם בקולו נפלאות ויהגה בגרונו נוראות, יביא כהמון
 שריו ערוב ככר מאד, אנדרלמוסאי של שירת המחול הקאואקי. נגינת חואלאכים,
 רגז אברים נושאי אלומותיהם כתם קציר יחד עם יבבות העורים והפסחים המעציבות
 בראש דרך. ובפרק שירתו יפרק. ימנע ויגרם סלות המפורפות בפיו, והמוצאות
 משפתיו שרועות וקלוטות באין סתום.

כסמל הקנאה היו רוב החוננים בבית אלהים. בעיני כל ירא חרד על הד
 ומקדשי, וסוגרת רוח לכמה רבנים צדיקים. ובכל זאת לא מצאו קו בנפשם למחות
 כנגד החוננים כחוקה, בהיות או במול החאות כגורה שאין רוב הצבור יכול לעמוד
 בה. הן היהודי לא ידע מעדו דרך חיים אשר לא בדרך עמו. לא שטח אל גיל
 בבתי תענוגות אשר מחוץ לגדרי ישראל. לא דרך מעולם על סף בית היאטרון,
 ולבו לא הלך בדרך חלל לשמוע בקול שרים ושרות, כי רק בדרך התורה והמצוה
 בקש חיים ושעשועים לגופו. במקום הקדש שם שם חק למבע לתת גם חלקה בחיים.
 בבית הכנסת אשר בו התענג נפשו על ה', שם יתענגו גם חישיו והרגשותיו,
 כאשר תמלא אנו משמוע רגת התורה בחפלות ישראל אשר ישמיע החיו בחד קול

יתרום. לזה יכנו "הזמיר" ולזה "הכמור" וזה "הסוגב". וכן נמלאו יראי ה' מופלגי תורה
 ספרים וסוקרים, כאשר ידענו את הרב המפורסר ר' ישראל, וסוד חוננים איש פתחת רומו.

ושמרו את משמרת בית המדרש ססח בתורה. אך גם כדעם אין ביהמ"ד פנוי מעומדים לפני ה' בלילות. כי מלבד זקנים היושבים על התורה ישיבת קבע כל ימי השבוע בביהמ"ד לא יסורו אל בתיהם בלתי אם לפקוד נויהם בערבי שבת, והם נעורים כל הלילות. מלבד הנמלנים האלה שהותרם קבע, נמצאו גם בעלי בתים, ובהם עשירים אשר בתיהם מלאים כל טוב, ויעזבו את מטהיהם הרבדות, ובאו ולנו בביהמ"ד, אלה יאחרו שבת ואלה ישכיכו קום, ורק שנת ארעי יישנו על הספסל הקשה בשטאלם החת לראשם, והיו מוכר תוכחה לכחורים עניים המתרפים מדברי תורה. כי רק בביהמ"ד יתענג הכהענג על התרת ספקותיו בכל הדבר הקשה לו בתלמודו, יען כי רק בדרך חכרים ובפלפול הלמידים יתבררו ויתלבנו הדברים הצריכים עיון, כי על כן, כמה אנשים עשירים והם מופלגי תורה, יקחו להם בני עניים בעלי שכל טוב לתלמידים. לקים בהם „ללמוד וללמד" בביהמ"ד.

בכל לילי השבת הארוכים בימי החורף, כבוד התורה מלא את בית המדרש. חצות לילה יקומו אלה אשר החליפו כח בשנתם אחרי סעודת הלילה והלכו לביהמ"ד. מנרות סמקארין גדולים לא ידעו או כאשר לא ידעו ממנורות הנפט, ולמען יהי אור בביהמ"ד כל הלילה עד הבקר, יערוך השמש את הנרות במלאכת מחשבת שיהיה ראשו של זה שלמטה אחז על ידי פתיל בד בעקרו של זה שלמעלה, ובכלות אור הנר העליון לפני הדעכו, ונאחו שביב אשו האחרון בפחיל המאחז את האור שהתחזו. וכן היו נרות ערוכים על כל השלחנות המוקפים באנשים היושבים כפופים, מפני רבים העומדים צפופים מאחריהם ונעורים גם הם באור הנרות. וכלם יחד קוראים ושונים בהמולה נעימה וקדושה עד שיגיע זמן ק"ש של שחרית.

בשלחנות אשר לתורה לא נכר שוע לפני דל. שם עשיר ורש נפגשים. איש בצד ובכתף רעהו. כל המניח את ספרו הפתוח על השלחן, קונה את מקומו בספסל אשר אצלו. כי דברי תורה אינם מקבלים טומאת ידירות. ולפני כבודה עונה. ובמדה אשר יתכבד העשיר לעמוד בתפלתו במקומו הקבוע אצל קיר המזרח, וקרבת העני בן תורה אשר יערב את לבבו לעלות ולעמוד על ידו, תחשב כפגיעה בכבודו — במרה הזאת יתכבד העשיר לשבת אצל השלחן להנות בין לומרי תורה עניים. ממעם התורה השח השפיל ביהמ"ד רום האנשים העשירים, והרהיב נפש העניים השפלים לשבת עמם יחדו. לעיני כל ישבו מסובלים בתורה וגדולה על שלחן אחד בלמוד שעורים במשנה ובגמרא עם לומדים עניים אשר יש שהם בעלי מלאכה, וישכחו רישם ושפל מצבם ויגבה לבם בררכי התורה, אשר תשפות אהבת האמת והשלים בלבב מבקשיה, מתוך מלחמת הפלפול והנצוח, והתנגחו והתוכחו יחד עשיר ואביון. כאשר כן גם יחד ישישו בשמחה של מצוה בסיומי מחבתות וסדרים בשבת, ועל שלחן אחד יתרועעו אחי ישידו, ושחרו לפני ה' בבית מדרשו.

אך עוד יותר נגלה כבוד התורה בבית המדרש על יחידיו כנולה המצוינים
הנצח את ה' ובתורתו יהנו יומם ולילה, אשר נמצאו בימים ההם כמעט בכל
בית המדרש אשר בעיר.

האנשים הצדיקים האלה, השפלים ונבזים בעיניהם, ומקומותיהם הקבועים
למנוחת הרוח הם בספסלים הנמוכים הקרובים אל הפתח. בכל זאת יתנוססו
סמני נזר בראש הצבור. להם יחכה הו"מ ולא יפתח פיו בחזרת התפלה עד אם
יקרא ויגמל סתפלתם שבלחש. העשירים בני עליון בכותל המזרחי, לא יעזו לעבוד
לפניהם בהקדם את הבימה בהקפות ה"ר וש"ת, וחכו עד אשר יעברו הם מראשם.
וגמל כבוד עשרם ותפארת גדולתם בכגדי כבוד תלבשת אשר עליהם, יקדמו פני
השמים האלה כיראת המעלה. אותם יושיבו בראש שמחה של מצוה ובכבודם
היוטה. באין אמר ובאין דברים נקרא מעל פניהם המקרא: „אל יתהלל חכם בחכמתו
ואל יתהלל העשיר בעשרו". לא בחיל ולא בכח כי אם ברוח האמת והאמונה אשר
בפיהם ובלבבם היו דבריהם נשמעים בבית המדרש. רוחם הוא תנחה את בית
המדרש, על פיהם נקבעו זמני התפלה, ואם הם ינערו במשיח בחזרת הש"מ
ובקריאת התורה, או הם מפניהם כל פה! כי לפני האמת אשר בפי עניים אלה,
יזעק רהב, ושח נבחות אדם. הגנו רואים, כי בבית מועד לכל חן, על יד הקבר -
המעבר אשר לאדם מעולם הזה לעולם האמת, שם לא יפנה האדם אל רהבים ושטי
מכים, אל העושר והכבוד המדומה, ויבקש למצוא קבר לסמו אצל קבר איש
נקדש בחזרת אמת, אף כי יש אשר בחייו רחק ממנו המתכבד בו אחרי מותו. על
כי היה משחת מאיש מראשו והעניות מנולתו. וכן ראינו גם בבית מועד לחיי נפש
האכזרי של תורת אמת, בבית המדרש, על יד אלה העניים החיים הממיתים עצמם
על תורת אמת, כי נשבר גאון רהב, וגאות עושר כרעה נפלה לפני האמת וענות
צדק אשר בפיהם ובלבבם.

ואולם באמת, לא רק כל מבקש ה' ותורתו למצוא חיי עולם לבר יסור אל
בית המדרש, כי היה בית המדרש גם בית מועד לשעשועים מהורים, וכל אשר
כותה רוחו ורפו ידיו מעמלו, יסור שמה והחליף כח ומצא בנפשו עוז וחדות, שם
ישמע חרשות מדברי הימים וקורות העתים הנוגעים לעם ישראל. שם רבים ישיחו
בצדקת צדיקים ותולדות מעשיהם ופרשת גדולה חכמי התורה, מה רמו מתשובותיהם
ומה גבדו דרכיהם, והשומע יחוש בנפשו שמחה מסתרת, כי הוא בן לעם אשר
אלה לו, אף אחרית שמחה כזאת תונה חרישית, מוסר כליות, על כי הוא ירא
ולתגות בו, ויצא שמח ושוב לב.
רוב ימי החגים, זמני ששון ושמחה. יבלו בבית המדרש. בש:

השואבה. בשמחת תורה, בסיימי סדר, ומה גם סיום גדול לכל הש"ס, ולכל שמחה של כזוהי, יערכו נשפי וזשק שכולו סודר קדש. ושהקי לפני ה' בתרדת קדש ויגילו ברעדה.

כל איש מצוק וסר נפש, כל אשר צרה לבבו הרחיבו ולכו צר מהכיל אותן, ובא לבית המדרש, ותשכח עמל ותלאה מלבו. בו ימצא תמיד אח טוב אשר צרתו לפניו יגיד ויסיר דאגתו מלב, ויש אשר הטוב שבאחים לצרה היא לו הגמרא. אם יפתחה והעסיק ורחיב עיונו בה, ונשכחו כל צרותיו ממנו. בה ימצא הרוחה, תנחומות אל, וחדות ה' בפקודיו משמחי הלב העז לו בצרתו. כל עני ונכה רוח, כל פועל עובד בעזת אמו, ובשרו ססר סקור, יסור אל בית המדרש והתחכם אצל התנור, ושפך את נפשו בתפלות דוד, ורוח לו. וכמו ישמור העני מנות פתחי בית המדרש אשר יסור אליו לרוחתו לישועתו, כן ישמור העשיר לשקוד על דלתותיו שלש פעמים ביום, ולכלות שמה שעה או שתיים אחרי התפלה. כי כל המרכה ישיבתו בביהמ"ד מרכה כבוד לשמו, כי מבית המדרש יצא משפט האדם בימים הדם אם ראוי הוא לכבוד. ועל כן, לא נרקש העני ולא נרתע לאחריו מיראת רוסמות העשיר, וגם זה האחרון יסכין עצי ולא יסוג אחור ממנו, וידע את נפש העני בתבונה נפשו, ובמדרגת ידיעתו אם מעט ואם הרבה בתורה וידע איך וכמה לעזר לו.

וכאשר היה בית המדרש מקור חיים של ברכה לבני העיר, כן הקיר חיים של מוכה גם לארחים הגונים מערים אחרות.

כפי האמור למעלה, היה ה"הקדש" בית מלון לעניים המוכבים על הפתחים. אך לארחים הגונים היה ככל קהלות ישראל, כמו שנמצאים עוד היום באיזה קהלות, בית הקרא בשם "הכנסת אורחים", אבל רבים מאלה אשר יבאו אל הכנסת אורחים, יבאו ולנו בבית המדרש. כל הבא ולמד כל היום משנה וסמרא, לא יפריעו אותו מללון בו. ואם יום או יומים יושב ושונה, ונגשו אליו אנשים ותיקים, ושאלוהו אם לא יחסר לחבו, ואם ישמעו כי יחסר לו, ונתנו לו לסחיתו, וליום השבת יקרא אל אחד בעלי הבתים לאכל על שלחנו.

החכם ג"ס בהצפירה ה"נ"ט 221 יאמר: "יש גם אנשים אשר יבאו הלום בידים ריקות וביום הראשון לבואם כבר אין להם אף מזון מעורה אחת, אף לינת לילה אחת ב'. האם כן היה גם לפנינו בישראל? כו' האיש הבא אל אחת הקהלות וידע אל מי יש לפנות, הוא כונן אל בית המדרש פעמיו, שם כבר מצא בית פתוח לרוחה. בית לכל העם. הוא פונה אל אחד היהודים, ואחת היא אל מי, מכירו או לא מכירו, הלא חברים כל ישראל, וכן עמד איש לימין רעהו, וכן לא נעזב הכושל, והאביון לא חעה כשה אובד. האיש היודע לחרור אל פנימות

הסדרים ואל הרעיון הצפון בהם, הוא יבין כי יתר שהיה בית המדרש והקהל סדרים דתיים, היו סדרים נוגעים אל כלכלת החברה וקיומה. איש ישראל לא יכול לעמוד ולהתקים בלי הסדרים ההם. אבל מה שיהיה לא ישוב להיות בתבניתו הקדומה. בקהלות הנושנות והקפנות עוד הסדרים האלה עומדים על תלם, אך בערים הגדולות אין להציל עוד את האחוה ואת המיסות שמצאו קן להם בבתי המדרש, ובחברות הכנסות אורחים העתיקות". וכה יאמר הסופר נה"ג במאמרו „דרך ארץ וכבוד הצבור" הצפירה תרנ"ט 271 וז"ל: „בתי הכנסיות ובתי המדרשות.. היו דורות רבים בתי החנוך לנו, בתי האור היחידים במחשבי גלותנו, מקום לעונג רוחני ולנוחם בצרתה, מרכז התורה והחכמה, האהבה והאחדות, הלא המה לנו לכבוד ולתפארה, מחסה ועוז".

אצל בית הכנסת עמד גם בית המדרש, ועל ידו עוד בתי מדרש המכונים קלויזען. וברוב הערים, יעמוד גם בית המרחץ, ששם גם בית המכילה, וגם ההקדש. והמגשר דהא אשר לנכסי היהודים הרוחנים, יבנה בשם „חצר בית הכנסת".

מא.

דמות צורת היהדות ברחוב היהודים.

הסופר עפשטיין במאמרו „ברחוב היהודים כורת תר"ן יאמר: ברחוב היהודים עוד נר אלהים בוער ולו גם בהתחיות ועמקים ... וגם חדל אישים זה עם פאותיו וזקני הפרועות, עורנו בן לעם חכם ונבון, נפשו אוצר מלא אמונת אומן. במדות תרומיות שלן, במהרה חיי משפחתו ובסבלנותו הוא סמל המתר וכמה רוחניות ספונה ברחוב והוא. כמה צדקה וכמה נמלות חטרים. כמה רגעים קדושים ויפים יש שם, אם לפעמים לא יפים הם מבחוץ, אבל הם הנאים ויפים מכפנים". ובמאמר „להיות או לחרול" מאת בן יוסי ע"י מ' ברדיטשסקי בירחון „ממזרח וממערב" יאמר: „מי מאתנו לא יכיר את תורת המוסר ואת השירה והזמרה אשר בחיי בני ישראל, בלילי שבתותיו וימיו המוכים. מי מאתנו לא יכיר את ההתרוססות ואת גדלות המחזן אשר בתפלות ישראל, בתהלותיו ותשבחותיו, בקיטתיו ובסליחותיו — וגם בכפוזי מעשייתיו על צדיקיו ותאנניו. ואם במבט הזה נשקיף על עמנו, נראה כי הוא עומד על סרטי ההשכלה, כי מעשיו המוסריים והרוחניים רצינים, כי שלם הוא ברוחו ונפשו ונעלה באהבתו במדה מרובה את התורה והעיון. הוא מלא רחמים וחנינה,

הוא ימצא אשרו בחיי משפחתו, וחי חיים של שלווה וקדושה, חיים של מנוחה ופזרה".

אם מאחינו היהודים בני הדור הזה, אשר כבר היה במידה העת החדשה לשנות דרכם וענין רוחם, ידברו כה הסופרים, מה נאמנו עוד יותר דבריהם על היהודים והיהדות מימי התקופה החולפת, שמהם, רק מהם יסופר בזה לדור אחרון. אשר לא ידע עוד לציר בדמיונו דמות איקונין של ישראל מבא שהיו מצוינים בה בימים ההם.

ברברים ברורים יותר ידבר הפרופיסור חוואלזאן בהצפירה, ח"ל: "דעו נא כי שני מיני השכלה הם אשר יאותו לאושר האדם, הלא ההשכלה אשר במוח מושבה וההשכלה אשר בלבב האדם תהלוכותיה, והאחרונה הלא היא הנכבדה והנעלה מהראשונה, כי לא המדרש עיקר אלא המעשה. ולדעתי ההשכלה האמתית היא ללכת בדרכי המוסר והצדק, עשות חסד ואמת. לרחם עניים ואביונים ולהרחיק את נפשו מן המכוער והדומה לו, וההשכלה הזאת היא היתה ירושת אבותינו מימי קדם והיא היתה חכמתנו ובינתנו לעיני העמים הנאורים, וגם בימי הביניים בעת אשר החרב לכדה משלה בארץ וכל ראלים גבר, לא משה ההשכלה הזאת מקרב בית ישראל, והיא היא היתה חלק אנשי השם, הרבנים הצדיקים והגריבים בדור העבר".

הסופר י"ל האוידאויטש בהשלוח צד 237 יאמר: "לו אך לפי הצלחתו וטוב מצבו לבד יאשר האדם עלי אדמות, אזי לא היה לך אדם יותר אמלל בעולם מהיהודי הנודר. לו ירד איזה עם היסמורי אחר במצבו בתוך העמים למדרגת היהודים. כי עתה כבר קצה נפשו בעמלו והיה בותר לו מות טחיים כאלה, והיהודי? הוא לא רק חי וקיים, כי אם גם חפץ בחיים ורואה לקיומו, ועוד יותר מזה — הוא שמח במדה ידועה בחלקו המר, ושפתיו לא תחדלנה מקרוא תמיד: "אשריך ישראל מי כמוך!" "אשרי העם שככה לו" "אשרנו מה טוב חלקנו" ולא רק מן השפה ולתין ידבר כדברים האלה, כי אם ירגיש זאת בלבבו באמת, כמו שאנו רואים בהליכות חייו. אהבת המשפחה הגיעה בקרבו עד המדרגה היותר נעלה וחיי נזירות מושפלים בתורת מוסרו עד הדיכאום והתחוננה. חגיו ומועדיו מלאים גילה ושמחה והדרת קדש, ורוח התהול והדק והחד מרחף על שפתו ועל ספרותו באופן נכר לכל המתבונן אליהם. האמנם יש איש נם לישראל? והיינע הרי פסק הלכה למעשה כי היהדות היא לא תורה ולא מעשה כי אם אמונה? אכן ככה יבישו על היהדות יחד עם היינע כל אלה המוציאים את עצמם מן הכלל, אבל אחרת ירגיש ויראה כל יהודי נאמן לדתו ולעמו המוצא ביהדותו את כל אשרו וכבודו".

הדברים האמתיים האלה יוכלו להאמר עוד יותר על אבותינו בדור העבר אשר

הורת אמה המביעה את חזקתה על כל ארחות חיים, וכל עתותיהם, שבתותיהם ומעדיהם, עד שהיו הגה הנפשות החיות בכל מעשיהם ומחשבותיהם. בתמימות הישרה ואמונתם המהירה, לא מצאו כל נמכה לצרותיהם בלתי אם כחמאם אל היהדות, וכל אשרם וכסרם ותקות עתירותיהם מצאו רק ביהדותם, ועל כן היתה הדוהם טוגה בשושנים של מנהגים אשר הגוע בהם כנוגע בבכת עינם. הזקנים המוכתרים בנמוסים, השניחו לכל יערר דבר מכל מנהג שבידם מאבותיהם, ולדוגמא: היודר לפני ההבה, הפשום שאינו יודע נגן, כי לא ינגן, "הודו ואנא" באמירה הלל, או כי ישנה ויחליף נגון ופיוט זה לנגון פיוט אחר, וקראו אחריו מלא רועים — רועי אמונה, "דגועים בו", אל תסג גבול אשר גבלו ראשונים" (ספר חסידים).

כל יומא דפגרא היה נבר, גם בבית המדרש גם ברחוב היהודים, כי קצת יום טוב לישראל הוא. המלמדים יקראו דרור לתלמידיהם, וכל איש ידע והרגיש כי יום מיוחס הוא על פי דברי חז"ל או על פי דברי הימים.

בראש חדש, תנכה ופורים, רבים מהותיקים יחבשו פאר לראשיהם אשר יקראו לו "מנבעת ראש חדש", והיא מנבעת סאמוס כעין גולה על ראשם אשר מסביב לה כתר שער חלק, ובחלקת שיערה תבדל מהמנבעה של שבת ויום טוב (שמרייאל) אשר לה דר נכות סאבעל בקרני הוד מסביב.

בפארם זה, מנבעת ראש חדש, ישפיקו לפאר כי את הימים הטובים אשר לא מקראי קדש הם, מבלי פשוט מעליהם את בנדי החול אשר ילבשו בכל יום שהיו ישראל מצוינים גם בהם לפנים, כי המנבעה גם כי נוכה ויופי לה, איננה ירה למעם התלבשת של חול. אך לשבתות ומעדי ה' היתה לכל איש ישראל חליפות בגדים מיוחדים אשר יתאימו בתכניהם עם מנבעת השבת. ואת הבגדים המקודשים למקראי קדש, ילבשו גם בימי חתונה ופיוס הש"ס. את המשי הגרוא כסמל הרוך והטוהר, הקדישו לבגדי שבת ויום טוב. העני שבישראל, בחליפות בנדי המשי אשר ילבש ביום חתונתו, ידרה כל שנותיו עד יוטו האחרון, אשר חליפות לו בתכריכו.

אדרת שער אשר סכסכה משי, אף כי ערי חרף הוא, ילבש החתן (בכמה פלכים סמושב בני ישראל) גם ביום בוער כתנור בתקופת תמוז.

את גר התנוכה הראשון יכרך החון במקתלת שרים עם נוגנים בבית הכנסת הגדול בעיר. ויש אשר ישמע נגינותיו ביתר לילות התנומה בבתי מדרש נכבדים, וימי התנכה נכרים בחוצות, ונעשים בבית כימי מועד, בסעודת מרעים, אשר ישכילו לסמכן ולסעדן בטיסר דבר טוב, או בהלל ותודה לה' ובדברי תורה לסמן היותן סעודה מצוה.

כל בעל נפש חשב לו כחובה לשלוח למלמד ילדיו „מעות ראש חרש ומעות חנכה“.

משנכנס אדר יחלו האופים לאפות, לרוח העם, ענות שומשמן בעלות קרנים משלשות משוחות דבש, לעמר את שוקי היהודים בזכר ימי הפורים.

בבית הכנסת או בביהמ"ד, ביום אשר יובא בו ילד להמול בשר ערלתו, ישא השיץ קולו בנגון מיוחד בפסוקא דזמרא את הכתובים „וכרות“, ויש אשר חזן העיר יסור אל בית התפלה שהוא נושא קול רנה במקרא: „רוממות אל בגרונם“ וגו', הש"ץ יחשה והחזן יהן קולו, ובית התפלה מואר בנרות רבים.

החתן יקרא לעלות לתורה בשבת שלפני חתונתו, מאת חזן במקהלת משורריו והגשים מהעזרה שלהן כמעל המסרנה ממר אנונים על ראש החתן העומד על הבימה, והמולה עליה ככרכת מז"מ תמלא בבית התפלה.

כה היו בני ישראל מצוינים במנהגים רבים שיסודתם בקרש, בהלכות התורה או בחולין שנעשו על מהרה הקרש בידי אבותינו, אם על פי איזה אנדה עתיקה, או על פי איזה סמך וסעד כמשמעות דברי חז"ל — מנהגים אשר בימינו הם נעזבים או גם נשכחים. דרשו מעל ספרי המנהגים וקראו וידעתם כי אחר מהם לא נעדר אז מתוך העם שהיו מצוינים בהם גם בעבודתם את ה' בבתי כנסיותיהם, גם במעשיהם לכל חפציהם בבית ובחוץ.

מב.

ה ש ב ת .

הנה כי כן התהלכו בני ישראל סבא בימי המעשה, ומה נפלאו בהליכות דרכם בקרש ביום שבת קדש! נפלאות יכלה לראות עין בוחן ובזרק גנוי עם עולם וסגולות אוצרותיו הרוחנים במתנה המובה הנתינה לו מאת ה' ושבת שמה. עם כלו, עם עני ודל, אשר חייו תלואים לו מנגד, נהפך ערב שבת עם חשבה לעם כרשני ענג נוף ונפש, לעם שכלו אומר שירה וזמרה, שכל עצמותיו תגלנה במזמור שיר ליום השבת. לעם אשר מחומב עציו עד נושא מימיו, מקמניו ועד גדוליו, כל איש ואשה, כלם נהפכים בערוב יום הששי לאצילים, לאנשי קרש, לשאננים ובטוחים, לאוכלי מן, אשר לא תבהה רוחם מעמל יום עובר, ולא ידאנו דאגת מחר. למען מנוחת יום השביעי, יעברו כל ששת ימי המעשה. כל מלאכת עבודה ייפס. למען השבת העתיד לבוא, לא יחשכו ידיהם וכל כחותיהם מכל

הכל בשר ויגיעת נפש כל ימי השבוע. ובה הגדל החרדת יסה רב החסון המיוחס
לרוב שבת! הכל חשים רצים, על שפת כל לשון עולה השבת! או, הנה חיים
יפה. הנה השמש יבא. בעל מלאכה יאיץ בחניכיו עושי מעשהו! "מחרו, כל
מעשיכם", הנבחרת במשרתת, החנוני בקונה! "קנה או פנה לך, כי הנה רד חיים
סא". העגלון דופק בסוסי. מנופף ידו, מנפנף שוטו, וקורא! "אוי, אוי! הרימו
פעמיכם, כי הנה שבת!". שמה ירוץ איש יהודי העירה, מקלו כירו, ועוררו
על שכמו, ירוץ ולא בכחו, ואבק רגליו עולה על פניו המכוסים ביוע, וכמעט בנשימתו
האחרונה יבא אל ביתו עם קריאת השמש לביהכנ"ס, והוא משליך מעליו את צורו,
מתחץ לסעו, מחליף שמלותיו, בה בעת אשר האשה חעלה נרות השבת, וכחלים
נו חיש כל עמל דרכו, ובטו לא ייעף ולא חש ראגה ומחסור מיטו, ידרח את
לדיו אל בית אלהים, ובמנוחה שלמה יקרא עם הקהל בנגינת שאננה! "לכו
נגנה לה".

כן גם העגלון יפתח למסורות סוסי העיפים, והפישט משמיכתו העבה
המליכת בטי מרמנה ועבמים, ירחץ את סנדליו הגדולים המגללים בבין, יחליף
אז בגדיו הזואים בבגדיו שבת גם הוא, והתהלך כאיש מנוחה אל קליו העגלונים.
כל העיפים והינעים על פת להם רעבון ביהם, מהכוננו אשר רכס ככלם הם אוררי
הם הלהם, הגם שבים או יחד עם עשירי עמנו ונכבדירם. מתהלכים לאצ, ידוהם
השולות לאצוריהם זו בזו, בלב סקמ כשרים והב להם, במרגישים ברב טוב
להם בבתיהם, כמו חיים הם כיום שכלו שבת. כל איש יבא אל ביתו בפנים
ששית יאצוריה, האשה נות בית ובתיה ששית לקראו כדי יברך אותן ככוסה
בת טוב, ובטו כלאבי שלום יחד עם האשה יקראו פניו בשר: "ונה מנחה בו
היה עם טחו יגיעי פה" הוא יתה ויאמר: "שלום עליכם מלאכי השלום"...
אשר יחד בו יפצא".

כל שבת מנחה קדשה יתנו איש וביתו ושהיליהם המהורים מסבים
לדנו, שירים יאמרו באגדה אשר לא ראו עני ולא שבתו רבו מידים ואי
האבת העדה בלבבם. שחרם בלא טת, ופחם בלא זכרית לשבת. סקן
העדה יחד בקל הבית יחד ארחת ויחצי בוסדות מסוב לה שם המהלך על
העדה קדשו. אכן לא ביהות מהלכתי העדה יתנו נפשו את השבת, כי גם
העדה יקן הלך ביהות הן האבת השלום על פי העדה, וקרא לשבת דג במאכל
השבת יתנה סתק. ויבד את יתנים קם ביהות או יתנים אוד השבת לית
בית העדה לית או העדה יתנה השבת, או לאחד העדה ביהות השבת.
העדה מלאכה אשר יא ארחת ה"רבי" לבהות, והשבת על עמל בני ימי
השבת אשר יתה ביהות קם יתנה יתנה עם נשוחים קקד יחד העדה.

קשה, חשיש האשה להעיר את אישה משנתו, שנת עובר מחוקה, וממנוחתו המובה לעיף, לקום לקחת תורה מפי ה"רבי", ומאשרה היא בעיניה, לשמוע מכער יריעות משכנותיה, את ה"רבי" ואישה בנגון מנגנים את הפרק משניות, שו"ע או עין יעקב.

כה יהגו כמעט כל העם בהורה עד תפלת השחר, ויתפללו בנעימה בשירה ובזמרה, וישבו לבתיהם שמחים וטובי לב. יקראו על היין, אך לא יחללו קדושת היום כשכרו. יתענגו על רב טוב אשר הבינו ביום הששי, המה ונשותיהם יבניהם וה"בחור העני" או ההלך העובר ארח, וינחו על משכבותם במעט שנת הצהרים הנחשבת בתענוגי השבת גם היא, וישבו אל בית המדרש לעסוק בתורה, או לשמוע דרשת הדרשן ואל תפלת המנחה, וישלחו את השבת במזמורי תהלים לפני הערבית של חול, ובזמירות למוצאי השבת, יתחזקו בהפלתם ותקוהם לה' כי ישלח להם את אליהו הנביא וסלך המשיח.

ברוך ה' אשר נתן לנו את השבת, כי עור בימינו גדול כבודו בתוכנו, ורבה פעולתו עלינו. לפתח בנו נשמה יתרה, ורוח שירה, אשר תעודדנו ותרוממנו מעל לעמל חיי הארץ והלאותידם. ואולם לדאבון לב בימינו הננו רואים רק את צל הקדושה והמנוחה השלמה אשר מצאו אבותינו ביום השבת, כי אז גם המוני עמנו נשמרו ממצוא הפצם ודבר דברי חול, ממשא ומתן וכל ענין המביא לחשוב לדעת מה יולד יום מחר. כי יעיק אז ענין רע ועסק ביש גם על לב איש אשר לא כצדיקים גמנה, ויאלצו לפתוח שפתיו לדבר בענין דרע או בעסק ביש והוא, עד מתה יזכירוהו האנשים מסביב, ואמרו: "הם, כי לא להזכיר ביום השבת". והוא יקפץ פיו ויסיר דאגתו מלב. ולא אדבר מליטדי תורה ויראי ה' המצוינים, אשר יקראו את השבת ככל מושגי גופם ורגשות רוחם.

רבים מהותיקים ידברו ביום השבת גם עם נשותיהם ובני ביתם כלשון הקדש וההרגל ילמד גם אותן לשמוע ולהבין מה הוא סח.

בג.

ימי האבל לעם הרחמים והסליחות.

מי שלא ראה אבל אבותינו ביום צום הרביעי עד אחרי צום החמישי, לא גדול מימיו. ואשר לא ראה את האימתה והפחד אשר תפול עליהם וְעַד אחר יום כפור מפני דין שמים, לא ראה מורא שמים על בני

אם. לא אפריו על המדה באמרי. כי בשלשה השבועות „בין המצרים“ שכנה עננה והתקנים הגה והי על פני כל העם, על שפת איש לא עלה התול חרדיו, ולא נראה שחוק על כל פנים. חרלו טיילים בכנופיה, וגם החולה יתהלך לשוח בין שיחי השדה לבד באין חברת רעים.

בשבת חזון יירד היורד לפני התבה בשיתו בנגון מעציב מיוחד להשיד „לכה דחי“, ולא יצא איש ביום השבת הזה למייל, ולא יבא כסוד עליוס. בתשעה באב יילול בקינות בקול נרי בכי המרוזים, כמו ישבו זה מקרוב בעצמם על ארסותם איש תחת נפנו ותחת תאנתו, ומקדשי ה' ומלכם בנוים לתלפיות, מהעננים על רוב שלום מכות ומחוק. ופתאם ההפך עליהם בלהות, נשבר גאון עזם, נחלתם נהפכה לזרים, ובעיניהם ראו את השוד והשבר. הרעב והחרב אשר באו על ארצם ועמם ומשלת ידם. וכן ישובו יתנחמו, יחליפו כח, כמו עיניהם תראינה את גואלם הי לפניהם וקורא: „נחמו, נחמו עמי!“ והתנחמו בשבע רנחמתא.

ומי יוכל לתאר את חרדת אלהים אשר תפל עליהם, בשמעם את קול השופר שנהגין להקוע בריח אלול! כל פנים קבצו פארור ממחשבות שבלב חרד ודואג מחמתו. כל אחד ירגיש בנפשו כי קרוא הוא לעמוד לשפם הידע מחשבות ביום דין. כבתי מדרש ירבו משבימי קום ומאחרי שבת לתורה להפלה ולספרי יראים. רחוקים מתקרבים לאביהם שבשמים לדרשו בהמצאו בימי הרחמים, להתרצות לפניו בתפלה ובתחנונים, בדברי מוסר ותוכחת חיים.

לתפלה ערבית במוצאי השבת שלפני ההשכמה הראשונה לסליחות, ימלא בית הכנסת הגדול מפה אל פה אנשים, וגשים — בעזרה שלהן, עד אפס מקום. מה נורא המקום הקדוש הזה בחשך ליל מוצאי יום מנוחה, אשר כל אנשי העיר מקצה עומדים צפופים, לשמוע ולהקשיב בדרן יחד החון ומקהלת משורריו את הסמור למנצח בנגינות, רנה של תחנה, ובהשמיעו בשירת הונתו קול מעורר וטרעיד בקריאתו: „הוא רחום יכפר עון“ וקול בכי הנשים סממל יפוצץ גם לב אבן ויזיל מים גם מעיני הנכרים מהתחת.

שעות אחדות לפני אור הבקר ישכיבו לסליחות, וגשים עמופות במדיניהן הלבנים השוממנה כחשכת הלילה במרוצתן אל כתי התפלה לסליחות ותתראינה כבתים עולים מן הארץ.

חלק גדול מבני עמנו היו אז יושבי כפרים ונקראו בשם „ישובים“ אשר כל ימי השנה יבצר מהם להפלה בצבור, וגם אלה אשר בכבודות על ידי ערובי תחומין יתאספו והיו לעדת אל בשבתות ומועדי ה', לא יכלו להקל ראשם כנגד ה„מים הנוראים“ להסתפק בסנין ארעי, בשגם כבד עליהם להזמין אצלם בעלי תפלה, קורא ותוקע, ומלבר זאת, בכמה עתים לא היו הישובים חפשים לנפשם

לעשות להם מנינים בכתיבהם לכפריהם, בעוד היתה יד הקהל והרבנים תקיפה, כפי שיראה הקורא בפנקס התקנות מקהל עדת וויטעבסק ב"היום" שנה שנית להסופר זאביעשענסקי. ועל כן, מכל עבר יקומו יושבי הכפרים, לבוא אל הערים. על ראש השנה יום הכפורים, וסגרו את בתיהם, ועזבו את מקניהם וגנותיהם למשמרת בידי סכריהם מהאכרים. כל יום ערב ראש השנה יביטו יושבי העיר בהמהון על העגלות העמוסות של הישובים מכל צד, המה ונשותיהם ומפם. בחלותיהם האפויות ובשר ובחיהם וירק גנותיהם עם כל צרכיהם, והתאכסנו איש בבית סכרו אשר בעיר.

בוא הישובים העירה, נראה בדמות צורת עולי רגל לפנים בועיר אנפין, ולא אמר אדם מעולם צד לי המקום בעיר, כאשר כן לא היה צד לבעל הבית סעונו הצר מהתכנס בו משפחות משפחות מהישובים בימים הנוראים.

והוד נורא והדרת קדש התחנה עיני הישובים בבתי כנסיות ומדרשות, ובכל מקום אשר תדריך כף רגלם במקהלות רבבות קדש, כמו מנגינות החון ודרשת המגיד המעיד למסור אוני שומעיו ועיניהם לבבי.

במוצאי ראש השנה יסעו לבתיהם ובערב יום הכפורים ישובו יבאו שנית המה וממלמליהם ובפרותיהם השחוטות ושבי שמחים לבתיהם במוצאי יוהכ"פ.

הישובים האלה אשר לא תשבע עינם מראות כבל תפארת ישראל אשר בקהלות עיר ואונם לא תמלא לשמוע דרשות המגיד ונגינות החון, ותהלוכות כל המכהנים פאר בבית מקדש המעט, יקבלו אחרי כן בימי החרף, בהיות הדרך טובה, באהבה ובחן, את המגיד. החון, השמש, וכל אנשי קדש כאלה, אשר יסובבו על הישובים המתחשים אל העיר, והענק יעניקו ה"ישובים" להם מברכת ה' אשר בכתיהם, בתבואה, בצמר, ובפשתים, ובקבוקי יי"ש (מרם הוטל מכס על המשקה הזה) ובמי דבש, ככל אשר תמצא ידם. הסובב על הישובים נקרא בטחוות אלה בשם "קאלענדע".

בכלל, התכבדו הישובים לשאת כמשא צרכי הצבור בעיר, וביתוד התכבדו מאד להיות מנהיגים להרב מורה הצדק, לקנות ממנו אתרוג, מצות שמורה לסדר ליל שמורים, למכור לו חמץ. עיר קמנה אשר רבים הישובים מסביב לה, מצאה ידה להחזיק רב גדול. על חשבון ההכנסה מאת הישובים.

בכמה ערים היו סתנדרים להיות קעשים למעות חטים, בהתחפשם בימי הפורים, ומשחקי הפורים האלה יסכבו אחרי הפורים על פני כל הישובים אשר מסביב לעיר, והביאו את אשר יאספו אל גבאי הצדקה.

רוב הישובים, מפני שבתם בתוך האכרים, עבדי העולם, רחוקים מקהל ישראל, מרחקים מבתי כנסיות ומדרשות, ומשיחות תלמידי חכמים, מהם היו אשר

לא לסדו כילדותם בחדר, עד שהיו כעס שבשרות. בודים והדיוסים נמורים
 ונפמדים שפמפמו לפעמים בהבנת איזה מקרא, או פיוט אשר לא בפשוטו
 ושמעו האמתי, היו למשל בעיר בין המספרים שיחות הישובים, לברך דעת
 השומעים ולהביאם לשחוק. עוד בימינו יעלו לפעמים על שפת לשון רבני ישובים
 סוד העבר, המיוסרים באיזה כהוב מן התורה, מהגדה של פסח, או פיוט, לפי
 הנחה כהתרון המלות שהם ממללים כאין כינה, והשומעים יכלאו שחוק פיהם.
 אבל גם בתוך הישובים נמצאו לפעמים מופלגי תורה וצדיקים נקיי הדעת מפורסמים,
 יש אשר ישב בכפר גם אחד קרוש גדול מפואר בתורה ולשכנו דרשו גדולי הדור,
 אבל חזן כזה לא היה נפרץ.

מד.

כבוד ישראל בירת האיתנים.

והנה כאשר כמעט לא יאמן כי יספר מכל החרדה הגדולה אשר יחדרו לפנים
 מאמת הימים הנוראים, כי בכל בתי התפלה ינעו אמות הספים מקול תחנוני בני
 ישראל וצעקתם אל ה', בהאמינם אמונה אמן בכל הכתוב בספרי הדת והמוסר, כן
 לא יוכלו בני הדור הזה לשער ולהאר נגד עיניהם כל ערך ודמות מימי שמחתם
 ומעדיהם, את אשרם והתרוסמות נפשם על כל מצוקותיהם ומחסוריהם. בליל יום
 הכפורים, ולפעמים גם כיום ההוא, יסורו כמה מאצילי ארץ, שרי צבא ושרותיהם,
 אל בית הכנסת, והבישו בתסהון לבב על ההוד הנורא השפוך על בני ישראל
 העושים לבנים ושופכים עיניהם ולבם, וקוראים בחזקה אל השם בתפלתם, ובימי
 שמחתנו ומועדינו ישובו והפלאו על היהודים האמללים-המאושרים, לראות מה
 טוב חלקם ומה נעים גורלם בעיניהם, כי כעס שוקם ובוטח, היושב על ארמחו
 לבטח, מלא ברכת ה' ושלום לו מסביב, כן ישמחו ויעלצו לפני ה' מנגם. רוממות
 אל בגרונם, ותהלת תורתו בפיהם, ומה הגדל השמחה בחג האסיף, כמו באמת
 אספו תבואת ארמחם הגרנה ורגנם ותירושם רבו.

בלילות מועד חג המוכות ישישו בשמחת בית השואבה, בשירי דוד ובפיוטים
 המגידים תהלות ה', וזה יעלוו חסידים בכבוד החג ועמם ההמון חוגג עד קרוב
 לאור הבקר. ובבקר בבקר ימי חול המועד יחלקו הנבאים ענות דבש וי"ש לכל באי
 בית התפלה, ועדת ישראל צהלה ושמחה. ועוד יותר תגדל השמחה בימי החג
 האחרונים אשר באה המצוה: „והיית אך שמח“.

אצל גבאי החברות לש"ס, למשניות, לחומש, לתהלים, לעין יעקב או סגורת המאור, והחברא קדישא אצל גבאי החדש, יהאספו החבורות ושחו ושכרו ביום שמיני עצרת, וישמחו ויעלצו יחד. וחזקו איש את אחיו להחזיק במעמך תלמוד התורה ברבים בכל ימי השנה, והתברכו לזכות לראות לשנה הבאה בהבנות ירושלים על תלה ומציון הצא תורה ואורה. וכה הלך ילכו בקול צהלה ורנה אל בני התפלה, לשמחה לפני ה' על תורתו אשר יסלסלוה ורוממוה בהקפסם בה את הבימה במחולות וברקידים ישחקו לפניו, והיה כזה יום סחר, יום שמחת תורה יתר גדול מאד לששון ולשמחה, ולהלולים וברכורים שחורים. חנה התורה ובראשית יקראו על פי כרוז השמש מעל הבימה, את כל הקהל אשר בבית המדרש אל בתייהם לשמחה ולמשתה, וכה יתהלכו ויברכו בכל עוז בחוצות העיר. זה מתחפש בלבושן, צועה ברוב כחו כקאזק, וזה — מתנבר כישמעאלי, או ישים לו סתר פנים אחרים למרבה השמחה. באין מבליים אותם משכניהם בני העמים, אשר יראו וכן יתמהו, כי בכל שמחת היהודים והמון עליציהם, גם כי ישחו לשכרין, נשמרים הם מכל דבר רע, שומרים פיהם ולשונם מדברי נבלה ושירי עגבים. ופיהם מלא שירי תורה לה', או למצער התולי חרור דקים וטהורים מכל שטף דבר רע¹. כמעט לא נראתה פריקת עול מלכות שמים וקלות ראש בהמון העליונים. לא במל המיד במנחת ערב בצבור, ולא ישבו אל השלחן במעורת קבע כמרם יעמרו בהפלה. המון שיריהם היו התפלות והפיוטים אשר ישירו ויומרו החזן ומשורריו. נפלא הוא כי הענג הגדול בשמחת גילם, הוא לשמוע ממשורר לוקח נפשות, שירי תונה אשר בהם ישפוך נפשו המשתחחת בהתורות על עונות, כמו הפיוט: מה נאמר לפניך וישב טרום, או התפלה: ומפני חמאינו גלינו מארצנו.

¹ אמנם כי בשמות האירה והשמחה, נראו לעמים גם לללי בלהה, אשר האצילו והפילו אור פני הקהל הקדוש, כי מתנבס יין ילא סיד איהו הדיוטס המתנבס למסך כראש, זה הוא חקף אל הערין אדוני העיר, וזה — מהלכים לו בבית הסבן הקאחולי, ובשעת מדיה, בימים מהם שנים מתלכס, ולא יבאו להם כי יתנו בפת לבסח, ילאו בהתגלות לבס לריב ולמה, בשמחה וחגיגות על הנבאי, על המס, וכל בעלי הכתים אשר יתנבס ממנו. לפעמים מתלקח בלש עברתם וקאמם כל עליה וזה, כמליה זו — ירדה סיד לבס, או על "הקס" מלא נחה להם לפי מדיה, וירכו המסובים בבית ה', אך סד אהיה לטן מדברת גדולת, ייבאו ויפיוט יום. וכל קריי כדעת יודעי תורה ובימי מדיה, כדעת לבס ויפיוט.

מה.

היהדות החיה.

הנה כאשר נוסף סכמנו על ארחות חיי אבותינו, כן נוסף להתבונן ולראות עד כמה היתה היהדות המהורה הרוח החיה בכל סחשבותיהם, גם בדברים שבין אדם לבקום, גם בדברים שבין איש לרעהו. בכל דרכיהם נראה כי אך הומת ימים הנחה אותם בדרך ההורה והמצוה, תמימים היו עם ה' ועם אנשים.

יש שני מיני תמימות. יש תמימות של בערות ופתיזות, המתקיימת בחסרון ידיעה בהיות עולם, וחסרון בקיאות בדרכי השקר, אשר יוליופ אנשי כרסה לסבבם נחש ולננוב את לבנם. בתמימות נבערה כזאת, יבערו ויבסלו כל עם תועי לבב, החלטים לתוסם אחרי מתעיהם בדרך שקר, באין בהם דעת אמת מסוכה בבח השופט בין אמת לשקר, בין טוב לרע.

אבל יש גם תמימות של דעה, תמימות של אצילות, שיסודתה בלב טהור, גופש וכה ובהרנשה רכה ועדינה, תמימות המסוכה באמת ואמונה, בצדק ובמישרים, תמימות מדעת יתרה ובינה ישרה בתכל ומלואה, תמימות שהיתה ביעקב איש תם, וכן שיאמר נעים זמירות ישראל בשירתו לה': עם גבר תמים תתם ועם עקש התפל. בכל תמימות אבינו יעקב תם, גם כי היו פיו ולבו שוים, ידע והבין להתהלך עם לבן הארמי, ולעמוד בפני ערמתו בחריצות גפלאה. ותמימות כזאת אשר היא מורשה לזרע יעקב מאת ישראל אביהם, היתה כתומה לפנים בישראל. פקחים וחרוצים היו המיד, וידעו עת ומשפט לכלכל דרכיהם לכל חפציהם, להתהלך במישרים עם ישרים ולהתפל עם עקשים. וכשהם לעצמם תמימים היו בתכלית התמימות. לא דברו בלב ולב, העכו כל שפת שקר ולשון תרמית, והאיש אשר המצא בשפתיו עולה, לא יבא בקהל ישרים ועדה כבודה.

כי ימצא הנושא דעו בצרכי הצבור, ונתפש במובן אשר בדבריו כי רק למנות עצמו יחזה דעה כזאת, יבוש לפנים יותר מבשת ננב כי ימצא היום. בימינו כי ידבר איש בענין משותף לרבים, ויחזה דעתו כה, וקם רעהו ושאלו: הלא אתמול חזית דעתך בהיפך? לא יבוש ופניו לא יחורו להשיב: למה זה תשאלני מדידי אדידי? אתמול דברתי כאשר יאתה לי אתמול, והיום ארבר, כפי אשר יוטב בעיני היום... כל הוכן רוח בני האדם בימינו אלה, וידע הלך נשים אשר בפרים, יענה ויאמר אמת למשפטי זה, אך לפנים היה מביא, ומינהו מדידה אדידיה אשר כזה, את המופרך במצודה, ויהי בעיני עויו, וכן היה בעיניו בעצמו, כנתפש כנגבה וכמצא במחתרת.

אצל גבאי

מנורת המאור, והו
ביום שמיני עצרת
החורה ברבים בכל
על תלה ומציון הצ
ההפלה, לשמחו לכ
במחולות וברקודים
מאר לששון ולשמה
על פי כרוז השמש
לשכחה ולמשתה, ונ
צועה ברוב כחו כק
למרבח השמחה, כי
כי בכל שמחת היה
דבר רע, שומרים נ
תורה לה, או למצנ
נראתה פריקת עול
במנחת ערב בצבור
המון שיריהם היו
כי הענג הנדול בש
בהם ישפוך נפשו
וישב סרום, או ה

(1) אמנם :

אור פני הקהל ה
הוא תקיף חלל ה
זימים שהם פנוים
ולמזה, בטענות
לפעמים מתלקה
"הקפה" שלא >
גדולות, ייסנו

קָדָה, כִּי נְהִיּוֹת סִכְסוֹךְ מִמֶּנּוּ לְאִישׁ מֵעַמִּי הָאָרֶץ עִם אִישׁ יְהוּדִי . וְהִתְחַנֵּן דְּרָאשׁוֹן
אֶל הַשָּׁנִי, כִּי יֵאוֹת לוֹ לָלֶכֶת אֶל הָרֵב וּלְהִשָּׁעַן עַל מִשְׁפָּטֵי פִּז, בְּהִאֲמִינוֹ גַּם הוּא, כִּי
הֵן דִּקְדוּקָה צָרָה, וְתוֹרַת אֲמֶת בְּפִז, וְאִין לִפְנֵי מִשׁוֹא פָּנִים וּמִקַּח שוֹחֵד, וְלֹא
יִשְׁמְרוּת בְּמִשְׁפָּט. כִּין כֵּן עָטוּ וּבִין בֵּן עִם אַחֵר, וְכִפִּי שִׁדּוּכֵר עוֹד מִהֲרַכְנִים .

הַסּוֹפֵר בִּי זִמְנֵי עֶשְׂנֶמְסָקִי בְּמֵאֲמָרוֹ „קוֹרֹת הַיְּהוּדִים בְּיוֹמֵי עֶשְׂנֶמְסָק” מֵאֲמַר שְׁנֵי כְּהוֹנִים
חֲזָיוֹ: „אִם נִרְאָה כִּימִינוֹ עֵתָה אֲנָשִׁים מִהַעוֹרָרִים לְבָנוֹת בֵּית כְּנֶסֶת רַם וְנִשְׂא וְכָל
בְּנֵי הָדוֹר מִכָּל הַמַּפְלָגוֹת בְּעָלֵי בְתֵי תַפְלוֹת שׁוֹנִים, כְּנַבְרִים, נְגִידִים, וּבִינְיוֹנִים
מֵאֲחֵדִים לֵאגֻדָּה אַחַת, לְקַרָּא כָּלֵם בְּשֵׁם בֵּית הַכְּנֶסֶת הַגָּדוֹל, וְיִשְׁכְּרוּ חוֹן נִעְלָה
וְשִׁמְרוּ נִפְלָאִים וְדִרְשֵׁן הַמִּידִי כו' הֵאֵם לֹא נֵאֲמַר כִּי יֵד הוֹמֵן עֲשֶׂהָ זֹאת כו' כִּי יֵד
הַשְּׁכֵלָה הַפִּתְחָה רוּחַ חַיִּים כו' בְּלֹכַי יִשְׁנֵי שָׁנָה הַתְּרַשְׁלוֹת כו' אֲבָל אִם נִרְאָה כִּזֹּאת
לִפְנֵי הַמַּשִּׁים שָׁנָה, בַּעַת אֲשֶׁר קִרְנֵי הַהִשְׁכֵּלָה לֹא הִפִּיצוּ עוֹד בִּרְקֵן נִגְדָם כו' הֵאֵם לֹא
נִאֲמַר, כִּי מִה שִׁקְרִין עֵתָה רוּחַ הַהִשְׁכֵּלָה קִרְאוּ אֹז בְּשֵׁם רוּחַ הָאֵדָם הַעוֹלָה לְמַעְלָה.”

עַל־כֵּן .
אֲךָ הַשֵּׁם הָאֲמִתִּי הַיּוֹאֵת לְרוּחַ הָאֵדָם מִיִּשְׂרָאֵל בְּיָמֵי הָרֶם, הִיא „הַיְּהוּדִית”

הַזֵּה” אֲשֶׁר נִפְלְאוֹת עֲשֶׂתָהּ בִּקְרִב עִמָּנוּ .
וְאִם נָשִׁים לְבָנוּ לְמַצֵּב אֲבוֹתֵינוּ אֲשֶׁר בְּמִסְכְּנוֹת אֲכָלוּ לַחֲסֵם הָצֵר, וְרוֹבֵם בְּלוּ
יִסְדוּם בְּדִקְדוּקֵי עֵנִיּוֹת, וְחַיִּי רַבִּים סָהֵם הָיוּ תְּלֹאִים מִנְּגִד בְּרִצּוֹן אֲצִילִי פוֹלִין. וּבְמִטְחֵם
לֹא הָיוּ גַם מִשְׁךְ הַקִּיפָה אַחַת בְּזֹכֶת שְׁבָתָם בְּמִקְוֹת מוֹשְׁבוֹתֵיהֶם; עַד כִּמָּה נִתְפַּלֵּא
פְּלָאִים לְהַתְּבוֹנֵן עַל בְּתֵי הַכְּנֶסֶת וְהַמִּדְרָשׁ, הַבְּנוּיִם כְּמוֹ רִמִּים אֲשֶׁר הִשְׁאִירוּ לָנוּ בְּנֵי
הָדוֹר הַזֶּה, עַל בְּתֵי הַחֲסֵד וְהַצְדָּקָה אֲשֶׁר הָקִימוּ בְּעֵנִים, בְּתֵי חוֹלִים, בְּתֵי תַלְמוּד
הוֹרָה, בְּתֵים לְגִמְלֵיּוֹת חֲסִדִּים, לְצִדְקָה גְּדוֹלָה, לְתַמְחוּי, לְהַכְּנֶסֶת אֲרָחִים. וְכִמָּה
חֲכָמוֹת טוֹבוֹת וּמוֹעִילֹת כַּחֲבֵרַת הַתּוֹרָה, הַבְּרָה שׁ”ס, מִשְׁנֵיּוֹת, מְנוֹרַת הַטָּאֹר, תְּהִלִּים,
בְּלִבִּישֵׁי עֲרוֹמִים, הַכְּנֶסֶת כְּלָה, תוֹמְכֵי דָלִים, בְּקוֹר חוֹלִים, יוֹלְדוֹת עֵנִיּוֹת כו' כו',
עֲרוֹכֹת וּשְׁמֹרוֹת וּמְקוֹיִמוֹת בְּתִקְנוֹת טוֹבוֹת. וְכִמָּה חֲקִים קְבוּעִים מִמַּעַם פְּרָנִים
חֲדוּרוֹת הַקְּדוּסִים וּמֵאוֹשְׁרִים טַאֵת רַבְּנֵיהֶם לְטוֹבוֹת הַדָּת וְצוּרֵי הַקְּהֵלָה !

הַסּוֹפֵר ז' בְּמֵאֲמָרוֹ קוֹרֹת הַיְּהוּדִים בְּיוֹמֵי עֶשְׂנֶמְסָק כִּמְ”ע הַיּוֹם יֵאֲמַר ז'ל : אֲהַבְתָּ
הַצְדָּקָה וְהַחֲסֵד שֶׁל בְּנֵי עִמָּנוּ הַנִּקְרָאִים טַאֵז רַחֲמָנִים בְּנֵי רַחֲמָנִים, גְּדוֹלָה הִיתָה מֵאֵד
בִּצְיָתָם בְּכָל טָקוֹם שֶׁדְּרָכָה כֶּף רַגְלָם. וְעַד כִּמָּה גְּדוֹלָה הִיתָה בַּעֲרֵכָה אֲהַבְתָּם זֹאת
בְּבְנֵי יְהוּדִי לִיטָא וּפּוֹלִין יִסְפֵּר ה' נִתֵּן מֵהַאֲנָאוּעֵר כְּדִבְרֵים הָאֵלֶּה : לְאֲרָחִים עֵנִים
נָתַן תְּמִיד פִּתְקָאוֹת עַל סְעוּדוֹת חֵם, וְאֲרָחִים הַגּוֹנִים קִרְאוּ לְבֵיתָם עַל לֶחֶם הַצֹּהֲרִים,
וְלִבְרָז זֹאת נָתַנוּ לָמוּ גַם כִּסֵּף מִטְּמֵן מִקּוֹפֵת הַקְּהֵל. אִם כֹּאֵז אֲרָחִים מֵאֲרִצוֹת רַחוּקוֹת,
צְעִידִים וְקָנִים אוֹ עֲלֻמֹּת. הַלְּבִישׁוּ אוֹתָם גַּם בְּגָדִים, אִם הָיָה הָדָר כַּחֲזוֹן. וְאִם

כל בעל נפש חשב לו כחובה לשלוח למלמד ילדיו „מעות ראש חרש ומעות חנכה“.

משנכנס אדר יחלו האופים לאפות, לרוח העם, ענות שומשמן בעלות קרנים משלשות משוחות רכש, לעמר את שוקי היהודים בזכר ימי הפורים.

בבית הכנסת או בביהמ"ד, ביום אשר יובא בו ילד להמול בשר ערלתו, ישא השיץ קולו כנגון מיוחד בפסוקא דומרא את הכתובים „וכרות“, ויש אשר חזן העיר יסור אל בית התפלה והוא ונשא קול רנה במקרא: „רוסמות אל כגרונם וגו' הש"ץ יחשה והחזן יתן קולו, ובית התפלה מואר בנרות רבים.

החתן יקרא לעלות לתורה בשבת שלפני חתנתו, מאת חזן במקהלת משורריו והנשים מהעזרה שלהן כמעל תמטנה כמר אנונים על ראש החתן העומד על הבימה, והמולה עליזה בברכת מז"ם המלא בבית התפלה.

כה היו בני ישראל מצוינים במנהגים רבים שיסודתם בקרש. בהלכות התורה או בחולין שנעשו על מדרת הקרש בידי אבותינו, אם על פי איזה אנדה עתיקה, או על פי איזה סמך וסעד כמשמעות דברי חז"ל — מנהגים אשר בימינו הם נעזבים או גם נשכחים. דרשו מעל ספרי המנהגים וקראו וידעתם כי אחד מהם לא נערר או מרוק העם שהיו מצוינים בהם גם בעבודתם את ה' בבתי כנסיותיהם, גם כמעשיהם לכל חפציהם בבית ובחוץ.

מב.

ה ש ב ת .

הנה כי כן התהלכו בני ישראל סבא בימי המעשה, ומה נפלאו בהליכות דרכם בקרש ביום שבת קדש! נפלאות יכלה לראות עין בוחן ובודק ננוי עם עולם וסגולות אוצרותיו הרחנים במתנה הטובה הנתונה לו מאת ה' ושבת שמה. עם כלו, עם עני דל, אשר חייו תלואים לו מנגד, נהפך ערב שבת עם חשבה לעם מרדני ענג גוף ונפש, לעם שכלו אוטר שירה וזמרה, שכל עצמותיו תגלנה כמסור שיר ליום השבת. לעם אשר מחומב עציו עד נושא מימיו, מקמניו ועד גדוליו, כל איש ואשה. כלם נהפכים בערוב יום הששי לאצילים, לאנשי קרש, לשאננים ובוסתים, לאוכלי מן, אשר לא תכחה רוחם מעמל יום עובר, ולא ידאגו דאגת מחר. למען מנוחת יום השביעי, יעברו כל ששת ימי המעשה. כל מלאכת עבודה המפרכת גופם. למען השבת העתיד לבוא, לא יחשבו ידיהם וכל כותהירם מכל

עמל בשר ויגיעת נפש כל ימי השבוע. ומה הגדל החרדה, ומה רב החפזון והמרוצה בערב שבת! הכל חשים רצים, על שפת כל לשון עולה השבת: אוי, הנה היום יפנה, הנה השמש יבא, בעל מלאכה יאיץ בחציכיו עושי מעשהו: „מהרו, כלו מעשיכם“, הנכרת במשרתת, החנוני בקונה: „קנה או פנה לך“, כי הנה רד היום מאד“. העגלון דופק בפוסויו, מנופף ידו, מנפנף שוטו, וקרא: „אוי, אוי! הרימו פעמיכם, כי הנה שבת!“ שכה ירוץ איש יהודי העירה, מקלו בידו, וצוררו על שכמו, ירוץ ולא ככח, ואבק רגליו עולה על פניו המכוסים ביוע, וכמעט בנשימתו האחרונה יבא אל ביתו עם קריאת השמש לביהכנ"ס, והוא משליך מעליו את צוררו, מתרחץ למשעי, מחליף שמלותיו, בה בעת אשר האשה תעלה נרות השבת, וכחלום גז חיש כל עמל דרכו, וכמו לא ייעף ולא הש דאגה ומחסור מימיו, ידרה את ילדיו אל בית אלהים, ובמנוחה שלמה יקרא עם הקהל בנגינה שאננה: „לכו נרננה לה!“,

כן גם העגלון יפתח למוסרות סוסיו חציפים, יהפשט משמיכתו העבה והמלוכלכת במי מרמנה ועכמיט, ירחץ את מגדליו הגדולים המגללים בנץ, יחליף את בגדיו הצואים בכגרי שבת גם הוא, והתהלך כאיש מנוחה אל קלוי העגלונים. כל העיפים והיגיעים על פת להם רעבון ביתם, מהמונינו אשר רבם ככלם הם אוררי יום הולד, הנם שבים או יחד עם עשירי עמנו ונכבדיהם. מהתלכים לאט, ידיהם מופשלות לאחוריהם וזו, בלב שקט כשרים וחב להם, כמרגישים ברכ טוב הצפון להם בבתיהם, כמו חיים הם ביום שכלו שבת. כל איש יבא אל ביתו בפנים שוחקות ומאירות, האשה נות בית ובנותיה ששות לקראתו מרי יברך אותן בבוסת שבת טוב, וכמו מלאכי שלום יחד עם האשה יקרמו פניו בשיר: „יונה מצאה בו מנוח ושם ינוחו יגיעי פח“ והוא יענה ויאמר: „שלום עליכם מלאכי השלום“... „אשת חיל מי ימצא“.

על מהרת מנוחה וקדושה ישבו איש וביתו ושתיליהם המהירים מסביב לשלחנו, שלום ושאננים כאנשים אשר לא ראו עני ולא שכעו רגז מיסירה ואי כל דאגת העתיד בלבבם. שלחנם מלא נחת, ופיהם מלא זמירות לשבת. כחון ומקלה ישיר בעל הבית ובניו ואורחו ויריעו בזמירות מסוב לב שמת המתענג על ה' ושבת קדשו. אכן לא בנזירות מהענוגי הגוף יענג נפשו ואת השבת, כי גם להטבע יתן חלקו כמדת הרין האמת והשלום על פי התורה, וקרא לשבת ענג במאכל ומשתה ושנה מתיקה. וככל ואת ישיבים קום בשעה או שתיים אחר הצות לילה מלילות החורף ללמוד או לשמוע תורה ומוסר, או לאמר תהלים בבית המדרש. רבו מבעלי מלאכה אשר יבא אליהם ה"רבי" לכתיהם, ולמרות כל עמלם מכל ימי השבוע אשר יבלו במעוט שנה ובמעוט שיהיה עם נשותיהם מקצר רוח ומעבודה

קשה, השיש האשה להעיר את אישה משנתו, שנת עובר מתוקה, וממנותו הטובה לעיף, לקום לקחת תורה מפי ה"רבי", ומאשרה היא בעיניה, לשמוע סבעד יריעות משכנותיה. את ה"רבי" ואישה בנגן מנגנים את הפרק משניות, ש"ע או עין יעקב.

בה יתנו כמעט כל העם בתורה עד תפלת השחר, ויתפללו בנעימה כשירה ובומרה, וישבו לבתיהם שמחים ומובי לב. יקדשו על היין, אך לא יחללו קדושת היום בשכרון. יתענגו על רב טוב אשר הכינו ביום הששי, המה ונשותיהם יבניהם וה"בחור העני" או ההלך העובר ארץ, וינוחו על משכבותם במעט שנת הצהרים הנחשבת בתענוגי השבת גם היא, וישבו אל כיה המדרש לעסוק בתורה, או לשמוע דרשת הדרשן ואל תפלת המנחה, וישלחו את השבת במזמורי תהלים לפני הערבית של חול, ובזמירות למוצאי השבת, יתחזקו בתפלתם ותקוהם לה' כי ישלח להם את אליהו הנביא ומלך המשיח.

ברוך ה' אשר נתן לנו את השבת, כי עוד בימינו גדול כבודו כתובנו, ורבה פעולתו עלינו. לפחת בנו נשמה יתרה, ורוח שירה, אשר תעודדנו ותרוססנו מעל לעמל חיי הארץ והלאותיהם. וואלם לדאבון לב כימינו הננו רואים רק את צל הקדושה והמנוחה השלמה אשר מצאי אבותינו ביום השבת, כי אז גם המוני עמנו נשמרו ממצוא הפצם ודבר דברי חול, סמשא ומתן וכל ענין המביא לחשוב לדעת מה יולד יום סחר. כי יעיק אז ענין רע ועסק ביש גם על לב איש אשר לא בצדיקים נמנה, ויאלצו לפתוח שפתיו לדבר בענין הרע או בעסק ביש הרע, עד סהרה יזכירוהו האנשים מסביב, ואמרו: "הם, כי לא להזכיר ביום השבת". והוא יקפץ מיו ויסח דאגתו מלב. ולא אדבר מלומדי תורה ויראי ה' המצוינים, אשר יקדשו את השבת בכל מושגי נופם ורגשות רוחם.

רבים מהותיקים ידברו ביום השבת גם עם נשותיהם ובני ביתם בלשון הקדש וההרגל ילמד גם אותן לשמוע ולהבין מה הוא סח.

בג.

ימי האבל לעם וימי הרחמים והסליחות.

מי שלא ראה אבל אבותינו מיום צום הרביעי עד אחרי צום החמישי, לא ראה אבל עם גדול מימיו, ואשר לא ראה את האימתה והפחד אשר הפול עליהם מראש חדש אלול עד אחר יום כפור מפני דין שמים, לא ראה מורא שמים על בני

אדם. לא אפריו על המדה באמרו, כי בשלשה השבועות „בין המצרים” שכנה עננה הרת קינים הגה והי על פני כל העם, על שפת איש לא עלה התול חרודי, ולא נראה שחוק על כל פנים. חרלו מטיילים ככנופא, וגם החולה יתהלך לשוח בין שיחי השרה לברד באין חברת רעים.

בשבת חזון ירד היורד לפני התבה בשיחו בנגון מעצב מיוחד להשיר „לכה דודי”, ולא יצא איש ביום השבת הזה למייל, ולא יבא בסוד עליונים, בתשעה באב יילילו בקינות בקול נהי בכי המרורים, כמו ישבו זה מקרוב בעצמם על אדמתם איש תחת תחת גפנו ותחת תאנתו, ומקדשי ה' ומלכם בנוים לתלפיות, מתענגים על רוב שלום מבית ומחוץ, ופתאם ההפך עליהם בלחות, נשבר גאון עזב, נחלתם נהפכה לזרים, ובעיניהם ראו את השיר והשבר, הרעב והחרב אשר באו על ארצם ועמם וממשלת ידם. וכן ישובו יתנחמו, יחליפו כח, כמו עיניהם הראינה את גואלם הי לפניהם וקורא: „נחמו, נחמו עמי!” והתנחמו בשבע דנחמתא.

ומי יוכל לתאר את חדרת אלהים אשר תפל עליהם, כשמעם את קול השופר שנוהגין לתקוע ברח אלול! כל פנים קבצו פארור ממחשבות שבלב חרד ורואנ מחטאיהו. כל אחד ירגיש בנפשו כי קרוא הוא לעמוד לשפם היודע מחשבות ביום דין. בבתי מדרש ירכו משכמי קום ומאחרי שבת לתורה לתפלה ולספרי יראים. רחוקים מהתקרבים לאביהם שבשמים לדרשו בהמצאו בימי הרחמים, להתרצות לפניו בתפלה ובהתנונים, בדברי מוסר ותוכחת חיים.

לתפלת ערבית במוצאי השבת שלפני ההשכמה הראשונה לסליחות, ימלא בית הכנסת הגדול מפה אל פה אנשים, ונשים — בעזרה שלהן, עד אפס מקום. מה נורא המקום הקדוש הזה בחשך ליל מוצאי יום מנוחה, אשר כל אנשי העיר מקצה עומדים צפופים, לשמוע ולהקשיב ברוך יחד החזן ומקהלת משורריו את המזמור למנצח בנגינתו, רנה של תחנה, ובהשמיעו בשירת תונתו קול סעורר ומרעיד בקריאתו: „והוא רחום וכפר עון” וקול בכי הנשים ממעל יפוצץ גם לב אבן ויזיל מים גם מעיני הגברים מתחת.

שעות אחדות לפני אור הבקר ישכיבו לסליחות, וגשים עמופות בסריניהן הלבנים השוממנה בחשבת הלילה במרוצתן אל בתי התפלה לסליחות ותתראינה כבתים עולים מן הארץ.

חלק גדול מבני עמנו היו אז יושבי כפרים ונקרא בשם „יושבים” אשר כל ימי השנה יבצר מהם להתפלל בצבור, וגם אלה אשר בכבודות על ידי ערובי תחומין יתאספו והיו לעדת אל בשבתות ומועדי ה', לא יכלו להקל ראשם בנגד ה„ימים הנוראים” להסתפק במנין ארעי, בשגם כבר עליהם להזמין אצלם בעלי תפלה, קורא ותוקע, ומלכוד זאת, בכבה עתים לא היו היושבים חפשים לנפשם

לעשות להם מנינים בבתיהם לכפריהם, בעור היתה יד הקהל והרכנים הקיפה, כפי שיראה הקורא בפנקס התקנות מקהל עדת ווימנעמק ב"היום" שנה שניה להסופר זאביעשענסקי. ועל כן, מכל עבר יקומו יושבי הכפרים, לכוא אל הערים. על ראש השנה ויום הכפורים, וסגרו את בתיהם, ועזבו את מקניהם ונגותיהם למשמרה בידי סכריהם מהאכרים. כל יום ערב ראש השנה יבישו יושבי העיר בתהון על הענלות העמוסות של הישובים מכל צד, המה ונשותיהם ומפם. בחלותיהם האפיות ובשר זבחים וירק נגותיהם עם כל צרכיהם, והתאכסנו איש בבית סכרו אשר בעיר.

בוא הישובים העירה, נראה בדמות צורת עולי רגל לפנים בועיר אנפין, ולא אמר אדם מעולם צד לי המקום בעיר, כאשר כן לא היה צד לבעל הבית מעוני הצר מהתכנס בו משפחות משפחות מהישובים בימים הנוראים.

והוד נורא והדרת קדש תחוינה עיני הישובים בבתי כנסיות ומדרשות, ובכל מקום אשר תדרוך כף רגלם במקהלות רבבות קדש. כמו מנגינות החון ודרשת המניד המעיר למיזר אוני שומעיו ועיניהם לבכי.

במוצאי ראש השנה יסעו לבתיהם ובערב יום הכפורים ישובו יבאי שנית המה ומלמליהם וכפרותיהם השחוטות ושביו שמחים לבתיהם במוצאי יוהכ"פ.

הישובים האלה אשר לא תשבץ עינם מראות בכל תפארת ישראל אשר בקהלות עיר ואגם לא חמלא לשמוע דרשות המניד ונגינות החון, ותהלוכות כל המכהנים פאר בבית מקדש המעט. יקכלו אחרי כן בימי החרף, בהיות הדרך טובה, באהבה ובחן, את המניד. החון, השמש, וכל אנשי קדש כאלה, אשר יסובבו על הישובים המתיחשים אל העיר, והענק יעניקו ה"ישובים" להם מנרכת ה' אשר בבתיהם, בתבואה, בצמר, ובפשתים, ובקבוקי יי"ש (מרים המל סכם על המשקה הזה) ובמי רבש, ככל אשר תמצא ידם. הסביב על הישובים נקרא במחוזות אלה בשם "קאלענדע".

בכלל. התבכרו הישובים לשאת כמשא צרכי הצבור בעיר, וביחוד התכבדו מאד להיות מהנים להרב מורה הצדק, לקנות סמנו אתרוג, סצות שמורה לסדר ליל שמורים, לסכור לו חמצם. עיר קמנה אשר רבים הישובים מסביב לה, מצאה ידה להחזיק רב גדול. על חשבון ההכנסה מאת הישובים.

בכמה ערים היו מתגדבים להיות קצשים למעות חמים, בתחפשים בימי הפורים, ומשחקי הפורים האלה יסבבו אחרי הפורים על פני כל הישובים אשר מסביב לעיר. והביאו את אשר יאספו אל נבאי הצדקה.

רוב הישובים, מפני שבתם בתוך האכרים, עבדי העולם, רחוקים מקהל ישראל, מרוחקים מבתי כנסיות ומדרשות, ומשיחות תלמידי חכמים, מהם היו אשר

לא למדו בילדותם בחדר, עד שהיו כעס שבשדות, בורים והדיונים נמורים
ופטפוטיהם שפטפוטו לפעמים כהבנת איזה מקרא, או פיוט אשר לא בפשוטו
ומשמעו האמתי, היו למשל בעיר בין המספרים שיחות היושבים, לברך דעת
השומעים ולהביאם לשחוק. עוד בימינו יעלו לפעמים על שפת לשון דברי יושבים
סדור העבר, המיוסרים באיזה כהוב סן התורה, מהגדה של פסח, או פיוט, לפי
הבנתם בפתרון המלות שהם ממללים באין בינה, והשומעים ימלאו שחוק פיהם.
אכל גם בתוך הישובים נמצאו לפעמים מיפלגי תורה וצדיקים נקיי הדעת מפורסמים,
ויש אשר ישב בכפר גם אחד קדוש גדול מפואר בתורה ולשכנו דרשו גדולי הדור,
אבל חזון כזה לא היה נפרץ.

מד.

כבוד ישראל בירח האיתנים.

והנה כאשר כמעט לא יאמן כי יספר מכל החרדה הגדולה אשר יחרדו לפני
מאימת הימים הנוראים, כי בכל בתי התפלה ינועו אמות הספים מקול תחנוני בני
ישראל וצעקתם אל ה', בהאמינם אמונה אמן בכל הכתוב בספרי הדת והמוסר, כן
לא יוכלו בני הדור הזה לשער ולתאר נגד עיניהם כל ערך ודמות מימי שמחתם
ומועדיהם, את אשרם והתרוממות נפשם על כל מצוקותיהם ומחסוריהם. כליל יום
הכפורים. ולפעמים גם ביום ההוא, יסורו כסה מאצילי ארץ, שרי צבא ושרותיהם,
אל בית הכנסת, והביטו בתמהון לכב על החור הנורא השפוך על בני ישראל
העומים לבנים ושופכים עיניהם ולכם, וקוראים בחזקה אל השם בתפלתם, וכימי
שמחתנו ומועדינו ישובו ותפלאו על היהודים האמללים-המאזשים, לראות מה
טוב חלקם ומה נעים גורלם בעיניהם, כי כעס שוקט ובוסח, הוישב על אדמתו
לבטח, מלא ברכת ה' ושלוש לו מסביב, כן ישמחו ויעלצו לפני ה' מנגם. רוממות
אל בגרונם, ותהלת תורתו בפיהם. ומה תגדל השמחה בחג האסיף, כמו באמת
אספו תבואת אדמתם הגרנה ודגנם והירושם רבו.

כלילות מועד חג הפסח ישישו בשמחת בית השואבה, בשירי דוד ובפיוטים
המגידים ההללות ה', וכה יעלו חסידים בכבוד החג ועם המזמור חוגג עד קרוב
לאור הבקר, ובבקר בבקר ימי חול המועד יחלקו הנבאים ענות רבש וי"ש לכל באי
בית התפלה, ועדת ישראל צהלה ושמחה. ועוד יותר תגדל השמחה בימי החג
האחרונים אשר באה המצוה: „והיית אך שמח“.

אצל גבאי החברות לש"ס, למשניות, לחומש, לתהלים, לעין יעקב או מנורת המאור, והחברא קרישא אצל גבאי החדש, ויתאספו החבורות ושתו ושכרו ביום שמיני עצרת, וישמחו ויעלצו יחד, וחזקו איש את אחיו להחזיק במעוז תלמוד ההורה ברכים בכל ימי השנה, והתכבדו לזכות לראות לשנה הבאה בהבנות ירושלים על תלה ומציון תצא תורה ואורה. וכה הלך ילכו בקול צהלה ונהג אל בתי ההפלה, לשמוח לפני ה' על תורתו אשר יסלסלה ורוממוה בהקפם בה את הבימה במחולות וברקודים ישחקו לפניו, והיה כזה יום מחר, יום שמחת תורה יתר גדול מאד לששון ולשמחה, ולהללים ובכורים פהורים. חגגי התורה ובראשית יקראו על פי כרוז השמש מעל הבימה, את כל הקהל אשר בבית המדרש אל בתיהם לשכחה ולשמחה, וכה יתהלכו ויכרכרו בכל עוז בחוצות העיר. זה מתחפש בלבוש, צועה ברוב כחו כקאזאק. וזה — מהנכר כישמעאלי, או ישים לו סתר פנים אחרים לטובה השמחה, באין מכלים אותם משכניהם בני העמים, אשר יראו וכן יתמהו, כי בכל שמחת היהודים והטון עליצותם, גם כי ישתו לשכרון, נשמרים הם מכל דבר רע, שומרים פיהם ולשונם מדברי נבלה ושירי ענבים, ופיהם מלא שירי תורה לה', או למצער התולי חרוד רקים וטוהורים מכל שמץ דבר רע¹. במעם לא נראתה פריקת עול מלכות שמים וקלות ראש בהטון העליונים. לא בטל התמיד במנחת ערב בצבור, ולא ישבו אל השלחן בסעודת קבע במרם יעמדו בהפלה. הטון שיריהם היו התפלות והפיוטים אשר ישירו ויומרו החזן ומשורריו. נפלא הוא כי הענג הגדול בשמחת גילס, הוא לשמוע ממשורר לוקח נפשות, שירי תוגה אשר בהם ישפוך נפשו המשתוחחת בהתודות על עונות, כמו הפיוט: מה נאמר לפניך וישב טרם. או התפלה: ומפני חטאינו גלינו מארצנו.

¹ אמנם כי כפתותי האורה והשמחה, נראו לעמים גם ללזי בלהה, אשר האפילו והפילו אור פני הקהל הקדוש, כי משכננס וין ילא סוד איזה הדיוטים המתנשאים לקפוץ בראש, זה הוא תקיף אלל הפרץ אדוני העיר, וזה — מהלכים לו בכית הכהן הקאהולי, וכשעת חדוה, בימים שהם טעים ממלאכה, ולא יכזו להם כי ישתו בעת לשמות, ילאו בהתנלות לבם לריב ולמזה, בעטנות ותכיעות על הגבאי, על השמש, ועל בעלי הכתים אשר ימנעו מכבוד. לפעמים תחלקה כחש עזרתם וקנאתם על עליה רזה, שעליה זו — ירידה היא להם, או על "הקפה" שלא נתנה להם לפי כבודם, וירבו המהומה בכית ה', אך עד ארגיעה לשון מדברת גדולות, יישגו ויפיוגו יינם. וכל נקיי הדעת יודעי תורה ובומרי מזה, הניחו להם ויעזבו.

מה.

היהדות התינה.

והנה כאשר נוסף סמנו על ארחות חיי אבותינו, כן נוסף לתבוננו ולראות עד כמה היתה היהדות המהורה הרוח החיה בכל מחשבותיהם, גם בדברים שבין האדם למקום, גם בדברים שבין איש לרעהו. בכל דרכיהם נראה כי אך תומת ישירים תנחה אותם בדרך התורה והמצוה, תמימים היו עם ה' ועם אנשים.

יש שני מיני תמימות. יש תמימות של בערות ופתיות, המתקיימת בחסרון ידיעה בהוויות עולם, וחסרון בקיאות בדרכי השקר, אשר יולכים אנשי מרמה לסבבם בכחש ולגנוב את לבבם. בתמימות נבערה כזאת, יבערו ויכסלו כל עם תועי לבב, ההולכים לתומם אחרי מהעיהם בדרך שקר, באין בהם דעת אמת סמוכה ככח השופט בין אמת לשקר, בין טוב לרע.

אבל יש גם תמימות של דעה, תמימות של אצילות, שיסודתה בלב מזהר, בנפש זכה ובהרנשה רכה ועדינה, תמימות הסמוכה באמת ואמונה, בצדק ובמישרים, תמימות מדעת יתרה ובינה ישרה בתכל ומלואה, תמימות שהיתה ביעקב איש השם, וכמו שיאמר נעים ומורה ישראל בשירתו לה': עם גבר תמים תתמם ועם עקש התפל. בכל תמימות אבינו יעקב התם, גם כי היו פיו ולבו שוים, ידע והבין להתהלך עם לבן הארמי, ולעמוד בפני ערבתו בחריצות נפלאה. ותמימות כזאת אשר היא מורשה לזרע יעקב מאת ישראל אביהם, היתה כתומה לפנים בישראל. פקחים וחורצים היו המיד, וידעו עת ומשפט לכלל דרכיהם לכל חפציהם, להתהלך במישרים עם ישרים ולהתפל עם עקשים. וכשהם לעצמם תמימים היו בתכלית התמימות. לא דברו בלב ולב. תעבו כל שפת שקר ולשון תרסית, והאיש אשר המצא בשפתיו עולה, לא יבא בקהל ישרים ועדה כבודה.

כי ימצא הנושא דעו בצרכי הצבור, ונתפש במוכן אשר בדבריו כי רק למוכת עצמו יחזה דעה כזאת, יבוש לפניו יותר מבשנת נגב כי ימצא היום. בימינו כי ידבר איש בענין משותף לרבים, ויחזה דעתו כה, וקם רעהו ושאלו: "הלא אתמול חיות דעתך בהיפך?" לא יבוש ופניו לא יחורו להשיב: למה זה השאלני סדידי ארירי? אתמול דברתי כאשר יאתה לי אתמול, והיום ארבר. כפי אשר יימב בעיני היום... כל תוכן רוח בני האדם בימינו אלה, וידוע הלך נפשם אשר בפיהם, יענה ויאמר אמת למשפטי זה, אך לפניו היה מכיא, ורמיניהו מדריה אדיריה" אשר כזה, את המופרך במצודה, ויהי בעיני עוינו, וכן היה בעיניו בעצמו, כנתפש כנגבה וכנסצא כמחרת.

אמנם כי נמצאו והיו בכל עת נובלים וצבועים. היו אנשי זרוע, תקיפים בחצר, וגם מלשינים ודלמורים. אבל הם היו ידועים כננעים רעים בעם, מתועבים ומאוסים היו לכל. במסכה אשר באו — בא ורון וקלון. החשוד במלשינות היה חרפת הקהלה, אשר כל ששון ישעה היה בהנער רשעים כאלה ממנה. מלשין היה חרפת עולם למשפחתו. וכי ימצא במשפחה רק איש אשר יויד על רעהו לרדת עד לחייו, בהוסיפו על מחיר המלון, בית הרחיים, או בית משרפות הייזש, אשר הוא יושב בו בחכירה מאת האציל, לא התחתנו בה עוד נקיי הדעת, בהחשבה למשפחה שנמצא בה פסול. כי העם ברובם ככולם היו תמימים וישרים. כנים וגאמנים במשאם ומתנם. צדק צדק היו ההן והלאו אשר בפיהם.

טוועכסיל כמעט לא ידעו. די היה היתר עבקא תקקון מור"ם ז"ל, לתת ביד המלוה רק להנצל מאסור רבית. שמע נא קורא יקר את דברי החכם יהל"ל במכ"ע "הקול" שנה רביעית נ"ו 12 במאמרו: "שאלת היהודים" בהערה, וז"ל: "מעשים בכל יום איך גבירים נכבדים בני המעלה יושבים וגומרים איזה עסק ביניהם, כותבים שמרי אמנה מאושרים ומקוימים בערכאות שלהם בנימים. זה לוקח מעות מזה ונותן לו וועכסל כתוב וחתום בכל פרטיו ודקדוקיו. המאמץ של נתינות הוועכסל הוא, כי האחד מחזיק את חברו לנגב, לרמאי ומכחש, אשר אם לא יהן לערבון את כבודו ונפשו כו' אי אפשר להאמין בו; והרי הגביר האחד באוסר לחברו: אחי! גנב אתה, רמאי אתה, ואם לא אכתיח את עצמי באופן כזה, שאם תחפוץ לכחש ולעשוק את כספי אושיבך בסוהר כו' אם לא כזאת אעשה הלא הלזה ולא השלם, תחטוף את רכושי, תחליף את דבורך, והפשוט לי את רגלך". התבונן נא. קורא יקר! אם לא זאת בנות הוועכסל, ובכל זאת הגבירים כו' מכבדים זה את זה ונותנים במוחות וערבונויות כו' מכילי יעלה על לב כי כל אחד סוטר את לועו של חברו, כי אין אמונה ואין בטחון ואין קיום. זכור נא, קורא! שנים רבות לפנינו אם היית מבקש מגביר נכבד פתקא לראיה על המעות שלקח ממך, אם לא היית מבייש אותו, והוא גם הוא מתמיה על זה: האם כנגב הוא? לא כן עתה! אין כזה כוישה וכלמה. לא חשד ולא מכת לחי, כי אם דרכו של עולם כו' מינה כמכע המסחר ותנאיו בזמן הזה, עד שכני ארם אינם מכירים עוד את צורתו האמתית, ודי לחכימא". כל כתבי אמנה ושמרי מכירה היו כתובים אצל הרב דמתא, או אצל שמש הקהלה, מאושרים ומקוימים בעדות עדים נוכרין יהודאין, ולא ראו כל צרך לאשרם ולקיימם אצל הנטריוס כמו כימינו היום. כי מי מבני ישראל אשר יבוא להרהר וטה גם לערער אחרי כתבי ברזל כאלה אשר יד הרב או שמש הקהלה כתבתם, ושני עדים כשרים וגאמנים אשרו וכתבו כפי הנוסח: כפינו עדים ח"מ וכי? ?

הרב היה סמל תהום והיושר, האמת והאמונה בעיני כל, ופעמים רבות

יקרה, כי בהיות סכסוך ממון לאיש מעמי הארץ עם איש יהודי. והתחנן הראשון אל השני, כי יאות לו ללכת אל הרב ולהשען על משפטי פיו, בהאמינו גם הוא, כי הרב צדקתי צדק, ותורת אמת בפיו, ואין לפניו משוא פנים ומקח שוחד, ולא ישים פדות במשפטי. בין בן עמו ובין בן עם אחר, וכפי שידובר עוד מהרבנים.

הסופר ב' זאביעשענסקי במאמרו „קורות היהודים בוויסעבסק" מאמר שני בהיום יאמר: „אם נראה בימינו עתה אנשים מתעוררים לבנות בית כנסת רם ונשא וכל בני הדור מכל המפלגות בעלי בתי תפלות שונים, כנכירים, גנדים, וכינונים כהתאחדים לאגודה אחת, לקרא כלם בשם בית הכנסת הגדול, וישכרו חזן נעלה ומשוררים נפלאים ודרשן תמידי כו' האם לא נאמר כי יד הזמן עשתה זאת כו' כי יד ההשכלה הפיחה רוח חיים כו' בלב ישני שנת התרשלות כו' אבל אם נראה כזאת לפני חסשים שנה, בעת אשר קרני ההשכלה לא הפיצו עוד ברק נגדם כו' האם לא נאמר, כי מה שקורין עתה רוח ההשכלה קראו אז בשם רוח האדם העולה למעלה". עכ"ל.

אך השם האמתי היאות לרוח האדם מישראל בימים ההם, היא „היהדות החדשה" אשר נפלאות עשתה בקרב עמנו.

ואם נשים לבנו למצב אבותינו אשר במסכנות אכלו לחם הצר, ורובם בלו ימיהם בדקדוקי עניות, וחיי רבים מהם היו תלואים מנגד ברצון אצילי פולין. ובמחמים לא היו גם משך תקיפה אחת בזכות שבהם במקומות מושבותיהם; עד כמה נתפלא פלאים להתבונן על בתי הכנסת והמדרש, הבנוים כמו רמים אשר השאירו לנו בני הדור הזה, על בתי החסד והצדקה אשר הקימו בענים, בתי חולים, בתי תלמוד תורה, בתים לגמילות חסדים, לאדקה גדולה. לתסחוי, להכנסת ארחים. וכמה חברות טובות ומועילות כחברה תורה, חברה ש"ס, משניות, סגורת המאור, תהלים, מלבישי ערומים, הכנסת בלה, תומכי דלים, בקור חולים, יולדות עניות כו' כו', ערוכות ושמורות ומקוימות בתקנות טובות. וכמה חקים קבועים ממעם פרנסי הדורות הקדומים ומאשרים מאת רבניהם לטובת הדת וצרכי הקהלה!

הסופר ז' במאמרו קורות היהודים בוויסעבסק במ"ע היום יאמר ח"ל: אהבת הצדקה והחסד של בני עמנו הנקראים מאז רחמנים בני רחמנים. גדולה היתה מאד ביניהם בכל מקום שדרכה כף רגלם. ועד כמה גדולה היתה בערכה אהבתם זאת בבני יהודי ליטא ופולין יספר ה' נתן מהאנאווער כדברים האלה: לארחים עניים נתנו חסד פתקאות על סעודות חנם, וארחים הגונים קראו לביהם על לחם הצהרים, ולבר זאת נתנו למו גם כסף מיומן מקופת הקהל. אם באו אורחים מארצות רחוקות, צעירים וקנים או עלמות, הלבישו אותם גם בגדים, אם היה הדבר נחוץ. ואם

הפץ אחד מהם ללמוד מלאכה, נתנו אותו לבעל מלאכה. ואם בקש איש איהו עבודה המציאו למענו גם עבודה ומשרה. ואשר חשקה נפשו בתורה לקחו בערו גם מלמד. בכל מקום היו חברות צדקה וחסד וחברת שומרי מצוה גדולה. ובעלת כח יותר מכל החברות היתה חברת חסד של אמת, אשר יכלה להתחרות בגדלה ועוזתה גם עם הקהל ותשם משמרה לא רק על המתים כי גם על החיים, ולפעמים לקחה החברה הזאת תחת צל כנפיה גם את מצות „בקור חולים“. והסופר ו' מסיים שם מהפנקס, וזיל הפנקס: כהיום עלה במוסכם באספת הקהל באשר שנתרכו עוברים ושבים המסכנים מעיר לעיר מתארחים אצל הפרנסי חרשים ומבקשים ליתן להם פורין וממש כל הסכומים הולכין לאבוד לצורך פורין, וביותר שנתכרך שכמעט רובם ככולם הם כו' עכ"ל. את כל אלה עשתה רק היהדות תחיה בקרב אבותינו!

השקפה על מצות הצדקה.

רבים היום אשר יפסירו בשפה יניעו ראש על ררך הצדקה בעמנו, שהיא בעיניהם כדרך שכבשוה מלכמסים את הבריות. העניים באים בנושים, מנקשים את אשר בבית. הדלת תסוב על צירה יומם ולילה מידי מעשים בשושים, טובים כגוב גובי, שוקקים בוקקים את בעל הבית באמתלאות ותביעות, ודרישות שונות ומשיגות, על ארץ ישראל, על ישיבה פלונית ופלונית. על נשרפי עיר פלונית, על מנורשים, על הכנסת כלה יתומה, על הלבשת בני עניים בתלמוד תורה, על מלמד או בעל מלאכה חולה סמופל באשה ובנים אשר בשכונה, על בעל ענלה שנפל סוסו ומת, על אשה שנתארמלה וששה ילדים עווכים עמה. על מצות „והחזקת — וחי אחיך היורד פלאים“, על התלמוד תורה. על לחם עניים, על עצים להשקת בתי אביונים, על טעות חמים, על יולדות עניות, על מאכלי כשר לעוברים, על האשה וילדיה אשר ישאיר היוצא בצבא. הנה משולח משיבה פלונית. הנה ירושלמי המאסף בחו"ל לדברים שבקרושה אשר בארץ ישראל. הנה מחבר וספרו, או בעד ספרו המונח ערן במחשבת מחברו להוציאו לאור. הנה סגיד נוסע עובר הנה והנה, זה יוצא וזה בא, ובעל בית ישראל לבוזים לגוזים אלה וכאלה. הוא בורח מביתו לבית המדרש. ואונזו תצילנה מקול מצלת האגורות בקפות-יד מתכיות המתנועעות וקיש קיש קריא בידי המעשים המצלצלים בקול לשמיע נדבות, מלבד יחידים שונים באמתלאותיהם לדרישותיהם העוברים בין שורות האנשים הצוברים פתח בית המדרש, זה בקערות, וזה — בידו הפשוטה לקחת, לנצל את כיסי הבאים בית זה!

ביום צום הרבה ההומה, המכונה והמכונה, בעזרת בית ההפלה ובשער הארזות מהעניים והאבינים, כל עור ופסח. כל זקן חולה ומחויק בפלך וכל מום רע, אשר יחסמו הדרך ליוצא ולבא, ומה דמות נערך להתנגשות אבינים והמולת קבצנים, ביום הפורים ובערב יום הכפורים! ומי יתאר את הערוב הכבד מכל מיני האבינים והעניים הנחשבים כמתים. הסכתירים את החיים בבית סוער לכל חי, והדריכום מנוחה בנאם לכבד את קרוביהם המתים בכל ימי חרש אלול!

אבל המתאוננים לא ידעו ולא יבינו, או לא יאבו להבין, כי מלבד אשר כעולם לא רוששנו מצדקה לעניים, הנה עשתנו היהדות למשפחה אחת, אשר כל בניה הקטנים עם הגדולים, העניים עם העשירים, אחים הם על פי התורה והמצוה דמבים ה' מתנות עניים פ"ו הלכה ב'). ומי יפקוד עון על האחים העניים הנאים על אחיהם העשירים במענה: „הלא אב אחד לכלנו, ותורה אחת אס לכינה לנו, האם אח לא פדה יפרה איש מצרותיו"? או כי ימך המקרה ורבו הבקיעים, בבית המשוהף לכלם, האם לא בצדק ידרשו אלה אשר סטה ידם, מאחיהם אשר יש לאל ידם, לקרדו ולחזק בדקיו, ואם לא זאת תורת בית ישראל לכל בניו אשר ישבו בו כעולם שבת אחים יחרו בחיי משפחה אחת, וכל איש מקרב המשפחה יחוש ירגיש בצרת נפש אחיו כצרתו!

וכאשר לא ירום לבב העוור על אחיו העוור, כן לא יכנע לבב זה הרורש עזרה, מפני אחיו באמצע את לבבו וקפץ ידיו סתת, והיה לו אחיו דורש עזרתו כנושה, וקרא עליו אל ה' ולמשפט בני אדם סבקשי יושר, כי יעזרתו לגבות את חלקו המגיע לו על פי התורה והמצוה.

ומשפט אחד לחזק ברקי בית ישראל החסרים, ולשכלול צורתו ותבניתו דבוכרות, שהן הישיבות, בתי תלמוד תורה, וכל חמדת ישראל הרוחנית.

אמנם כן, אחת היא מצות הצדקה בתובט, העומדת בתקפה וכחחה או כן כחה עתה, והיא שעסדה לנו לחיותנו עד היום הזה, ואשר תקיטנו ונחיה עד אשר הפדה ציון במשפט ושניה בצדקה. אחת היא סבל סטולותינו הכופרות אשר דא בעזרה ותקפה בימי עולם. ואלי לזאת כונו חזל באמרו: „אין ירושלים נפרה אלא בצדקה". והתרון אשר היה לבני הדור הקדים במצוה הזאת, הוא כי היתה רוח היהדות תחיה באשפיה, אשר קשרה את הנותן והמקבל באהיה אשר ממעם התורה.

בית העשד ידע תורה היה בית ועד לחבבי התורה. וגם אשר אינו ידע תורה. יכבד את דאי ה' היושבים על התורה, ובבבדם יתיסר כי יבאו ביתו וחיו

חפץ אחד מהם ללמוד מלאכה, נתנו אותו לבעל מלאכה.
עבודה המציאו למענו גם עבודה ומשרה. ואשר חשקה
מלמד. בכל מקום היו חברות צדקה וחסד וחברת שות
יותר מכל החברות היתה חברת חסד של אמת, אשר
גם עם הקהל ותשם משמרה לא רק על המתים כי גם
החברה הזאת תחת צל כנפיה גם את מצות „בקר
מהפנקס, וזיל הפנקס: כדיום עלה במוסכם באספ
ושבים המסכבים מעיר לעיר מתארחים אצל הפר
פורין וממש כל הסכומים הולכין לאכוד לצורך
רובם ככולם הם כו' עכ"ל. את כל אלה עשתה

השקפה על מצו

רבים היום אשר יפמירו בשפה יוני

בעיניהם בדרך שכבשוה מלכממים את הב
אשר בבית. הרלה תסוב על צירה יומם
גובי, שוקקים בוקקים את בעל הבית ב
על ארץ ישראל, על ישיבה פלונית ו
על הבנסת כלה יתומה, על הלבשה
מלאכה חולה מטופל באשה ובנים;
על אשה שנתארמלה וששה ילדי
היורד פלאים, על תלמוד תורה,
על מעות חמים, על יולדות ענ
אשר ישאיר היוצא בצבא. הנ
בחו"ל לדברים שבקדושה אשו
המונה ערן במחשבה מחברו לו
יוצא וזה בא ית ישר
לבית המד צילנה מ
וקיש מ מעשים המי
באמר ותיהם
המד , וזה

יה לעינים ותאזה למראה — שקוראין שפיענעל —
 זיך וזמרקד, הוישבת עם חברותיה ועוסקת בכל
 אַלעמען, הקוראת ספרי ... המלאים חרפה ובוז,
 הלא הענו לי משכילי כו' ברו לכם נשים משכילות
 לו חפצתי לקחת לי אשה — אה, הצנועה".

בנה הנשים את התורה, אשר סחרה טוב מכל סחורה,
 וא לחם בית אנשיהן. כל ישען וכל חפצן כי תהיינה
 במים היושבים על התורה ובה יהנו יוסם ולילה; על
 לכל את אנשיהן ותתניחן ומשפחתם. מעטל כפיהן

הזה לחקות החיים ולסנהג דרך ארץ! אבל מה טוב
 הזה, לא רק להגדיל תורה ולהרבות השוקדים עליה, כי
 לצאן עמנו, לבל יהי עדר נפוצ איש לעברו, לבצעו.

וארץ בעול דרך ארץ. כטוב לב ובנפש חפצה, למען אשר
 בתורתם ובעבודתם את ה', יקבלו האנשים עליהם עול
 מים, ויהיו נתונים נתונים כל ימיהם לנבזה, אשר לתורה
 מצות, והאנשים המקודשים לשמים ולבריות האלה, יכבדו
 העם ישאלו חות דעתם כצרכי הצבור והיחיד, ואחרי
 ו למו עצתם, כי כאנשי אמת ויראי ה' מרכיבם אשר דעתם
 יה, ועולה לא חמצא בשפתם, נקדשו בתוך עדתם. והטה
 נהם צלולה, וידיהם ורגשותיהם אמונות ומהורות, לשמוע
 צי עדתם.

זופתו, לא יצא להביא את צוארו בעול הרחם, עול האשה
 מן מדגן שמים, על שלחן אביה, והוא לוסד תורה במהרה,
 ג דאנה העתיד לכשיפסק חמן, אחרי אשר תקדים האשה
 לא חיים, לבל יאולץ אישה לפרוש עצמו מתורתו לדרך ארץ.

מת.

הרבנים.

הלוך ילך בתורת ה' הלוך והשתלם, לא רק בחכמה, בינת

באוכלי שלחנו לפעמים. כיוצא תורה כאשר איננו יודע, כזה כן זה, היו עניים בני ביתו בשני המובנים, האחד: כי היו עניים רגילים לבוא אל בתי העשירים אשר הסבינו כה עמם. עד כי נחשבו העניים בעיניהם כבני ביתם, והשני: בני בית העשירים היו עניים למראה עינים, כי לא גבה לבם ולא רמו עיניהם, והשפילו לראות ענות עני כענים, על כן לא נרתע העני לאחור מרוממותם עליו, ולא נרעד ממראה כבוד עשרם. כל דורש לשכנם, יבא אל ביתם כמו אל בית אחיו, בלי ראת כבוד, בלי קידה ופיק ברכים. המשרתים לא יענו עזות לדורך על הספקן, אם איננו הדור כלבושו: „הארון איננו בבית“, או אין עתו אתו, או בלשון אחרת: „אין שעתו משחקת לו לקבל נרים“.

לעתים קרובות מאד היו חובשי בית המדרש מסובים לשלחן העשיר, ומה גם בימי מועד ושבט. אז נדברו בדברי תורה, מוסר וטדות טובות, מטהלות חכמי התורה ויראי ה'. הבנים והבנות יחונכו מנוער לשמוע אך טוב מ ישראל ואמונתו, מדרכי אבותינו ומצדקת פזרונו, מספורים מהנים צדקת צדיקים והמת ישרים. האבות יתנוכם להכנים אורחים, לחונן דלים, לרפא לשבורי לב ולהכש לעצבותם בדברי חן ובשפתי דעת. ובעלים מקשיבים על דבר אמת וצדק, כל משרתיהם צדיקים. לא ינערו ברופקים על פתחי בעליהם ולא ישיבו דך נכלם.

מוז.

נשים צדקניות.

הנה כי כן תחונכנה גם בנות ישראל מנעוריהן בבתי אבותיהן, להיות כנות נאמנות לעמנו ותורתנו, ורוח יהדות חיה תעוררן לחנך גם בניהן וכנותיהן בתורה ומצותיה, להדריכם בדרך צדקה, ולהמוך כבוד בניהן בדברים הנותנים כבוד ועוז לישראל, ולחזק ירי אנשיהן תופשי התורה ונוצרי מצותיה להחזיק במעון.

כמה צדקות מיוחדות תעשינה יום יום בסתר ובגלוי, וכל ישען וחפצן ככל מעשיהן, לגדל בנים עוסקים בתורה ובמצות, עד כי גם בהעלותן את הגרות של שבת ויום טוב, תערכנה תחינה כי תבורכנה בברכת ה' בנים מאירים אור תורה ונר מצוה בכות הגרות הללו שהן מרליקין לכבוד שבת ויום טוב.

ומה נמלצו דברי הפרופיסור ד' חואלואן בהנפירה שנה 15 (תרמ"ח) נ' 48 וז"ל: מה בין האשה אשת חיל הנחמדה להשכיל המפארה בשם היקר מפי „הצנועה“ הנאמנה בכל לבה ונפשה לבעלה ולבניה, העוסקת במצות וגמילות חסדים ובמעשים טובים, הקוראת בנפש שלמה את ספר תהלים ואת הצאנה וראינה ומנורת המאור

ויוצאה להם, ובין האשה תאווה לעינים ותאווה למראה — שקוראין שפיענעל — והתפנת לילה ליום בבתי המשחק והמרקד, היושבת עם חברותיה ועוסקת בכל לבנה בתלי תלים של הלכות המאָאלעמע, הקוראת ספרי ... המלאים חרפה ובוז, קלון וקלס. נבלות ונבול פה? הלא תענו לי משכילי כו' כרו לכם נשים משכילות כזאת לנשים, ואני אבחר לי — לו חפצתי לקחת לי אשה — את „הצנועה“.

בחבה יתרה אשר החבבנה הנשים את התורה, אשר סחרה טוב מכל סחורה, התיינת הנה כאניות סוחר להביא לחם בית אנשיות. כל ישען וכל חפצן כי התיינת הנה ובנותיהן נשי הלסדי חכמים היושבים על התורה ובה יהגו יומם ולילה; על כן האזנה כנבדים חלציהן לכלכל את אנשיותן וחתניהן ומשפחתם, סעמל כפיהן ומשלת ידיהן.

מה זר הסדר המדופך הזה לחקות החיים ולמנהג דרך ארץ! אבל מה טוב ומה מועיל היה המנהג הזר הזה, לא רק להגדיל תורה ולהרבות השוקרים עליה, כי גם להקים רועים נאמנים לצאן עמנו, לכל יהי ערר נפוץ איש לעברו, לבצעו, להנאתו ולטובתו כמו בימינו.

בהבא הנשים את צוארן בעול דרך ארץ. במוב לב ובנפש חפצה, למען אשר תקנה חלק כחלק אנשיות בתורהם ובעבודתם את ה', יקבלו האנשים עליהם עול תורה ומצות באמת ובתמים. ויהיו נתונים נתונים כל ימיהם לגבוה, אשר לתורה לתורה, ואשר למצות למצות, והאנשים המקודשים לשמים ולבריות האלה, יכבדו על פני כל העם, ובני העם ישאלו חות דעתם בצרכי הצבור והיחיד. ואחרי דבריהם לא ישנו, וידמו למו עצתם, כי כאנשי אמת ויראי ה' מרכים אשר דעתם דעת תורה וחכמה ישרה, ועולה לא תמצא בשפתם, נקדשו בתוך עדתם. והסת עתהיהם בידיהם, דעתם צלולה, וידיהם ורגשותיהם אמונות וטהורות, לשמוע ולעשות דבר עמם וחפצי עדתם.

החתן היוצא מתופתו, לא יצא להביא את צוארו בעול הרחים, עול האשה כי מלאכים מוחנים לו מן מדגן שמים, על שלחן אביה, והוא לומר תורה במהרה, שלו ושאנן, ולא ידאג דאגת העתיד לכשיפסק הכן, אחרי אשר הקדים האשה לבקש ולמצא לה כוצא חיים, לכל יאולץ אישה לפרוש עצמו מתורתו לדרך ארץ.

מת.

הרבנים.

הנה כי כן הלוך ילך בתורת ה' הלוך והשתלם, לא רק בחכמה, בינה

ודעת אשר בה, כי גם בסוסר ובבדוה, צדק ומישרים היוצאים ממנה ונקנים ללומריה לשמה, מבלי העלות על לבבו בכל שנות שקידתו על התורה, ללסוד „על מנה שיהא רב“. וכה יהגדל ויהקדש בתורה שילסוד בטהרה, ויעשה שם כגדול בישראל, עד אשר יבאו רחוקים לקחתו אחר כבוד רבנות, וקרובים יתחרו במ להתווק בו, עד כי יש אשר התנגשנה שהים שלש קהלות בדברי ריבות על ארות רב גדול אחר, שכל אחת תאמר: „עשר ירות לי בו“ ולא תשתוניה, עד אם בית דין מרוצה לכלן יחרוץ משפט.

על הרבנים והקהלות בימים ההם, רי לנו דברי החכם דיר ברנפלד במאמרו „בתי כנסיות ובתי מדרשות“ בהשלות חיל... וכשם שהשתדל כל יחיד לקחת לבניו מלסוד הגון ולבתו חתן הגון, כך חזרה כל קהלה אחרי רב גדול בתורה, וכשיהיה מקום פנוי באוזה קהלה היה החסרון מורגש, וגדולי העדה היו מעיינים בדבר בו אבל הרב לא היה שומר עדתו או רק בעין הכשיט, או כי לקחה אותו העדה לסען ידי הוא ירא שמים ויצאו בני הקהלה חובתם כמו שנהגו כעת, כי אם תופש התורה, מורה הוראה, מרביץ תורה בין הלומדים, ומורה לבני עדתו את המעשה אשר יעשון בו. הרב לא הפיף למוסר, ולא דרש הוכחה, ועם כל זה בא הרבר מאליו, שהרב הרבה מוסר ויראת שרי בקהלתו ובכל ישראל ע"י שמו הטוב שהלך למרחקים. חיי הרב תופש התורה אשר הסתפק במעט והתרחק גם מאכך חנופה. חיי רב כזה היו בפני עצמם בלי אמר ודברים מחאה נמרצה נגד החיים הסגושמים ובני הקהלה חשבו להם לחוב קדוש להרב כו ובמדותיו ברב או במעט, ואם היה הרב דומה למלאך ה' צבאות, התקדשו בני עדתו לכל הפחות במקצה, עכ"ל.

ובמאמר „מחשבות ומעשים“ השלוח 194 יאמר הסופר הגדוע לנו בשם „רבי קרוב“ ו"ל: „רגיל הוא עמנו שיהיה הרב דומה למלאך ה' צבאות, גדול בתורה ועוד יותר גדול ביראת שמים. לא חכמות וחקירות יבקשו מכנו, רק תורה ויראת שמים. עוד נזכור אנחנו כלנו את הרבנים המפורסמים אשר כבודם ומוראם היה על כל העם, ולא זכו לגדולה אלא על ידי תורתם ויראתם. הרבנים האלה לא השתדלו להתערב בעניני הקהל. רק ישבו והגו יומם ולילה בתורה ופחדם ומוראם וכבודם היה על כל העם ולא נעשה בעיר דבר גדול או קטן פרס ישאלו את פיהם. ועוד עתה הרבנים היותר מקובלים באומה הם אלה שעשו את תורתם ויראתם עיקר ורבנותם מפלה. וכל זמן שלא שכח העם את הרבנים הישנים המוכים אין מקום לחדשים, ויום נצחון הרבנות החדשה יהיה יום מפלה היתרה הישנה“.

אשרי עין שראתה בכבוד התורה הנגלה גם על הרבנים גם על דקהלות שבחרו בהם ובמשנתם, בהוטהם ובצדקתם, ואוי לעיני ישראל הרואות היום בעלבונה של תורה הנעלבת כהרודפים אחר כבוד רבנות הכורח מהם, ומהצלמות

לא נדרים, והתנשית וארץ ודבר, ופסוקים נערכים בזה הקדמה
נחיות רב.

מס.

הפני שנים ביום הזה.

אלם כל המתבונן בקץ בינה וכלם מבין ימנים בעל היום אשר בימינו,
לא וכל הכס אין ברבים היום והואה על בקלות ישראל; ארץ אשר יד הוכן
נענה בכל העונה הישנה והמורה אשר בתינו כשנה דורות רבים והתפנה
על פניה.

ולא רק בהנהגה והחיצונית היתה יד השנים לרעה, כי גם בהרגשה הפנימית
אשר הרנישה לפנינו נפש כל איש ישראל, היתה יד הוכן להקדמת אהבה ולהעלות
בה חלודה. כי הצרכים הרבים והשונים, המתחדשים ונוספים בכל יום על האדם,
הפכו את היום לזחלים המהירים כל גיר צדקה וקציר חסד וכל תרומה אשר ידיו
לה; לעשות בהם כחורה קוברה וכסף עיבור לצרכי האדם והפניו. אין דבר טוב,
ומפעל של חסד, הקובע לו מקום בצביר, אשר לא יתפך בימינו לכסתר, ולעסק
דבחה את בעליו, עד כי יש מקומות אשר דחלו גם סחלים לבא על שכרם, כמו
החנים והסוד"ב הקבועים. נקח לנו איזה דוגמאות. להתבונן עד כמה היו בימינו
העסק והמסחר בכל דבר טוב, כמסיני נבול הצדקה והחסד.

לפנים בעשות איש שטחה ומשתה חתונה לבתו, נמצא לו מבלי בקש הרבה
איש אשר לו בית גדול ורחב ידים, אשר כלב וכתנה הואיל לפנות את ביתו לבעל
השטחה חנם אין כסף, רק לשם חסד, ויצמצם את עצמו ובני ביתו במשך ימי
השטחה והשטחה — באחד או שנים מחריו. כן ישאילו כלים, מכלי הבשול עד כל
כלי האכל והמשקה¹. אך בימינו יש כמעט בכל עיר בתי סועד, אולמים גדולים
ורחבים כוכנים ומזוהנים לתהנוה במחיר. וכן יש חנויות של כלים מכלים שונים,
להשכירם במחיר ידוע וקבוע לימים שישתמשו בהם, ובהים וכלים כאלה היו בירי
בעליהם לעסק קבוע אשר מסנו פרים נמצא להם. ועל כן, בימינו אם יבקש בעל

¹ נערים הקטנות, בהפסח לפנים כעודת מלוא דכנפיה, יביא לו איש איש עמו מנחתו
קף וקעה, אל הסעודה המזוהנת המרוכה בלחם הכתים, למשן לגול מעל המתעסקים סרח
מחילת כלים.

שמחה מרעדה לפנות לו את ביתו, או כי יבא אל שכניו לשאול מהם כלים, והיה בעניניהם במבקש מהם נדבה בשקל, מחיר ההשתמשות בבית ובכלים, אשר יש לאל ידו להשיגם, ולא חסד יבקש מהם כי אם צדקה יאבה כי יתנו לו וכדי בזון.

בחיי הצמצום וההסתפקות אשר חיו לפנים, נעזרו איש באחיו, בכל דבר וענין הכלול במצות ה' ועשיית הישר והטוב. איש את רעהו יעזור בכל אשר אך יש לאל ידו: בעצה, ובמרחא, ובעשות חסד. הישובים בבואם העירה, יתאכסנו בבתי מכריהם חנם.

ארח כי יבא אל עיר, אם יש לו בה קרוב או מודע, ודרש לשכנו, ויקבל באהבה ובכבוד. ואם אין לאיש מודע, והוא איננו עשיר, ונמצאו לו בעלי בתים מכניסי אורחים לשם מצוה. בתי מלון אורחים לא היו רבים ושונים בערים כמו בימינו. המסחר והמרכלת התחלכו בשפל, והמותרים הבינונים ומה גם הקטנים ישמחו כי ימצאו בית להתאכמן בו חנם. ובכל עיר נמצאו מכניסי אורחים כאלה, אשר בבתיהם לא צר המקום מהתכנס בו אנשים נוספים על בני ביתם, ובחזן לא ילון ארח בקרב אחיו בני ישראל.

קרבת משפחה היתה מלאה אהבה אחוה ועזימות. בבוא ארח קרוב בא ששון ושמחה בבית. עתה לא הזכר ולא תפקד קרבת משפחה בלתי אם בהיות חתונה לאחר מבני המשפחה. סר כחה וגם לחה, והיא חנומה צרורה רק בצדור החיים וכל רוח חיים אין בה. עתה לא יתאכמן גם את אצל אחיו, מחותן בבית מחותנו, ויש אשר גם אב, אב עשיר הוא, יסור אל בית מלון אורחים, ולא יאבת היות למשא על בנו להתאכמן בביתו, אף כי הוא מלא חדרים מרווחים.

אהבת רעים היום תלויה ברברים שבעליהם צריכים לנופם, אשר בהבטלם במלה האהבה; וחבלי אדם עבותות אהבה, אשר בהם ימשוך איש את רעהו אחרי; הם רקמת הום המשולש, מהכסף, המטון, והבצע.

השתרלות, היתה עתה גם היא למלאכת מחשבת אשר יתגדרו בה רבים להוציא ממנה לחם.

ישנם מיני עורכי דין, שהם דברנים בפהם וחמפנים בידיהם. ישנם שתדלנים ידענים למחצה לשליש ולרביע, או רק מיני סרסורים שעסקם עם אנשים אשר בידם עתותי רבים. כי יהיה לאיש דבר אל אחד הגדולים אשר בידו להושיע, וסר אל אחד הידענים השתדלנים, או הסרסורים לדברים אשר בעל הדבר לא יוכל נסות הרכר בעצמו אל הגדול ההוא, והוא — הידען, או הסרסור, יורוה בדרך יבחר, ינחור בעצתו או בתרמיתו בשלומים.

הכסף יענה את הכל בימינו. עצה בכסף יקנו. אח להשתתף בצרה — בכסף. בתיבת מורים אחרים — בכסף. לבל יתן לפני עור מכשול — בכסף. לבל יכה רעהו

נסתר או בגלוי — בכסף. לכל יחרץ לשון — בכסף. אך היתה כזאת גם בימי אבותינו? אבותינו הסכימו לחיות בצמצום ולהסתפק במועט. ימיהם לא היו נחמדים מפחות וקצובים לשעורים במחיר; והעת יקרה להם רק לתורה, למצות, ולמעשים טובים. כל אדם של צורה ישיש כנבור לרוץ ארח צדקה וחסד חנם, להשכיל להיטיב עם רעהו.

היו אנשים, אשר כל איש מר ומצוק, כל אשר לו דין בערכאות, יבא לשאל נעצתו, והם יקדישו עת לתת לאיש ואיש את העצה הישרה לפניו. היו נכבדי עם אשר מהלכים להם בבתי אצילים, רוזנים ופקדי הרשות. זה בעל בתים גדולים בנויים בונה השכורים לשרים ורוזנים, ודברי בעלי הבתים העשירים נשמעים לשכניהם הנכבדים האלה. אשר בידם עתותי העם, וזה — קבלן למלאכת הממשלה ודבריו מתקבלים על לב גדולי השרים אשר הוא מקורב אליהם. והנכבדים הנכבדים האלה, היו תמיד מליצי יושר לאחיהם, לגול מעליהם חרפה ועלילות שוא אשר יפלו עליהם אויביהם.

בימים ההם. בעוד היתה יד פקדי הפולנים ואציליהם תקיפה, ושופטי השלום פרם היו בארץ, עוד היתה מצות פדיון שבויים מבקשת עוסקים בה באמונה. ועוסקים כאלה נמצאו תמיד לדורשיהם. גבירים נכבדים, או גם בעלי בתים פשוטים, אשר חשבו גם הם לחרפה, לו ערב איש את לבבו לרמוז להם שלמונים בעד מרחתם והשתרלותם — נגבירים, כבעלי בתים פשוטים ישישו לרוץ בדרך מצוה זאת. יוםם ולילה יבאו אמללים ויודרכים מנוחה. יש אשר יפריעו מאכלם בעתו, ויגולו לפעמים בימי שבת ויום טוב ממסכת נשותיהם ובניהם על שלחנם — כי לפנים היו פתחי נדיבים פתוחים לכל יבא גם בעת האכל — ויניחו סיד את כפותיהם וקערותיהם, אם השעה עוברת, וחשו לחלץ מצרה ולהוציא סמאסר נפש נענה. וכי יכול יכלי והצל יצילו, יסאנו לקחת תורה ספי הנושעים, כי הלא רק חובתם יעשו על פר התורה והמצוה. ורב להם הענג כי השתרלותם עשתה פרי, וחפץ ה' הצליח בירם. אמנם כי היו או גם שתדלנים מקבלים פרם. אף נמצאו גם כאלה אשר לא היו נקיי כפים, ולא יכלו השבע כי בכפם לא דבק מאומה מכסף הצבור והיחיד — אבל אלה היו גלויים וידועים למיני בריות יפות, ודעת הבריות לא היתה נוחה מהם, ולא נחשבו כסוחרים ובעלי עסק, כי אם כאנשי חסמים או אנשי זרוע בעיני העם כלו. ואולם יותר מאלה נמצאו והיו תמיד בימים ההם שתדלנים ישרים, בעלי נפש יקרה, אשר היו מכובדים על פני כל העם. וכאשר יאמר הסופר נ' צ' כמ"ע "היום" שנה שניה 185 וז"ל: היה עוד מין שתדלנים בישראל אשר היו באמת לברכה בקרב עם, אשר זכרם לא יסוף מכית ישראל, אשר טובת עם היתה כל מעינם, אשר השתדלו כל ימיהם וגם הרבו ליטות טובה בעמם; כי רוח האהבה אשר דבר גם

שפך חן וחסד על שפתותיהם ויתנם לרחמים ולרחון בעיני כו' אך גם השהדלנים האלה, השהדלנים שלא על סנת לקבל פרס, יצירי הדור העבר המה! הדור אשר בו היה עוד ישראל לב אחד ודברים אחדים, אשר החכם לא התחכם, העשיר לא התעשר, גדולי היהודים לא נמו עוד קו להבדיל ביניהם ובין יהר העם, כי אם היו „כל ישראל חברים“. בימים ההם לא היו עשירינו כו' עוברים בארץ במרכבות מרקדות רתומות לטוסים יקרים ממכחר ארות אנגליה, לא שמו על רכביהם לבוש שני עם עדנים, לא בנו להם היכלי ענג עם גנות ופרדסים, גם לא דברו גבורה, לא לבשו גאון כמדם לפסוע על ראשי עם קדש. כי אם כרעים וכאחים תהלכו עם אחיהם האביון, ובצרתו להם צר באמת. בימים ההם עמדו לנו מליצים אשר הניגו על ישראל ודברו. עליו סובות באנני מלכים ויועציהם, וה' היה עם פיהם, ויהמוך את ימינם להביא תשיעה לאחיהם, עב"ל.

ואולם בהפוך הזמן את כל סגולות הנפש, את החסד והחנינה, את הצדק והיושר, את כל כשרון ושכל טוב לעסק ולמסחר, נמל הלב המרגיש מאת טובי העם, ורפו ירי העומקים בצרבי צבור, וחסידים ואנשי מעשה נחבאים. התגרטה שפלת ההרגשה, ממעטה את הדמות — רמות איקונין של יעקב אבינו ספני הדור. זקן ונשוא פנים לא ימצא שומע לו, כי חרלה המשמעת, ונגסים הדיוממים קופצים בראש כל עדה, לשאת רעם ככל ההנהגה, וההי גם הרבנות לתגרנות בידיהם. אם גם לפנים נמצאו איזה רבנים, אשר למשו עיניהם על רבנות קהלה גדולה מקהלם אשר בתוכה הם יושבים, ובמלאכת מחשבת סוחרים מסותרה, שלחו ידם להניע את האיופנים וחיות הקדש בקהלה הגדולה ההיא, להסב דעת הכוזרים לסובתם, למצער היו כסחרי ומוכרי ספרים קדושים. ידעו כי הרבנות היא עבודת הקדש עליהם, וינהגו בה כבוד וקדושה לכל הפחות, ולא סחרו בה ככסחורת חולין אשר לא על מהרת הקדש כמו בימינו.

ואולם, באמת נח היה לרבנים גדולי התורה והיראה להתהלך בתמת ישרים ובצדקת צדיקים בדור צדיק, בדור אשר היהדות היתה הרוח החיה באפני ההנהגה, והדת היתה הנשמה בעם. בדור אשר הרבנים עני העדה ראו על ימינם ועל שמאלם ראשי עדה, יראי אלהים, אנשי אמת, תומכי תורה, שומרי מצוה, הרצים בדרך מצותיה ככל אשר יורום המורים לצדקה וירעום רועי אכונה. כי מלבר חסידים ואנשי מעשה מצוינים, אשר גדול כבודם בעם, וידם תכון עם הרבנים אדירי התורה והיראה, היו גם בעלי בתים וראים ושלמים, אשר כחם ומחם, עתותיהם ופרי מחשבותיהם, מקודשים לתלמוד תורה כרבים, להצדיק רבים במצות ובמעשים טובים, להשיב רבים מעין, למעט מוסר ומדות טובות בלבב העם, ויהיו נתונים

בכל מאדם לעשות הטוב והישר, לחת לחם לרעבים, להלכיס עניים ויתומים ולא לפנות.

היו עשירים סתרוששים, הנחשבים בעיני נשותיהם וילדיהם בערי ציון. נתעקבם על כל תוצאה יתרה על המכרחת, במזון. בסליכוס. ובכלי בית. ויהיו רבים — כאבירי לב הרחוקים מצדקה, בחיותם כסעלימי צין ויחזיקו באיכוס האכזריות, והם באמת הרבו כסף בסתר, ויבזכו ויפגרו כסף על רבים שיזיקו כלכלו אלמנות ויתומים, ועניים בני טובים, הקימו כושלים ויטלאו ילדיהם. חסרונן די ספוקן, ומפני האמר אשר אסרו העוורים הצנועים דאלה על העוורים להודיע צדקתם בשער, לא נודעו מעשיהם הטובים עד יוגים דאריהם או יסופר אצל קברם חסדיהם הנאמנים, ובטמם יכוסו בעפר נגלו מעשיהם הטובים. היו גם גדיבים ידועים תומכי דלים ופועלי טוב, אך מעשיהם הטובים הנלוים היו כמר מדלי לעמת מעשיהם הנפלאים המכוסים. והבכור הריק צדקתם ולא ישיגם בברחם ממנו בחייהם, ירדפם ישיגם בעמדם מלכת עיר. בתגלות צדקתם אשר הסתירו בחייהם מתוך הבטי והמספר אשר ישיגו קבריהם המוכיחים הרבים, וספרה העיר משפחות משפחות אשר תתפרנסו בידיהם בסתר.

מה רבו מעשי צדקה נפלאים בין בעלי בתים בעלי נפש כאלה, הרחוקים להשכיל אל דל בסתר, להכנים עזרתם לאכזרין ואין עוזר לו בחשאי, ומקשיבים סכריות עליהם בקולי קולות למרות חפצם. הנה זה עני קורא אל ה' שופץ ימים בתפלתו בבית המדרש, בן טובים הוא, ושומע אל אכזריות ה' יעיר און יגיד מסתתר, והוא עובר כמתהלך להוטו ומשליך לכיס העני שקלים אחדים ונו רגע ואינו. פה מוטל עני על משכבו בחליו, ובביתו אין כל להחיות נפשו, והנה אינו לא נודע לו מהמול שלשום בא בתוך מבקריו הידועים, והוא יושב אצלו ושם במחבר מתחת לבר אשר למראשותיו שמר בן חמשה ועשרים שקל, מבלי אשר ידע התורה במצאו את השמר מי הוא בין מבקריו החונן ונותן, אך השמים יגלו צדקת העויר אל השנות צדקתו פעמים, ועיני העומדים על מסת החולה בחנותו גם ראו פעלו בתחתככו כמו להנאתו כממה וכמששו את הכר כמו לתמו.

שם במעון צר יושב איש תם ישר וצדיק אשר תורתו אומנתו, ומכלכל נפשו ונפשות ביתו בלחם צר ומים ומלח. הקרן נורא בחוץ, ובבית יקפא המים באין גזר עץ להשיק ואין נחלת לחם. בקים האיש באחד הימים לפני אור הבקר, וירא והנה צרור עצים טובים יבשים מונה לפניו במסדרון! מי הוא זה אשר הביא לו? פליאה דעת ממנו. כה עברו ימים. ובבקר בבקר ימצא גזרי עצים מונחים. תעה לכבו ומותו חשב להשבר, מרוב מחשבות לדעת מי הוא זה המביא לו עצים כאישון

לילה, ויתחבא באחד הלילות במרומי עליה הגג לראות מבזה ולתתחקות על שרשי רגלי החונן, והנה כשלוש שעות לפני אור הבקר, שמע כקול שרימת מפתח במנעול, וכנבזה השקיף על דמות איש הממלט נפשו ממשא העצים אשר הוא פורק מעל שכמו וינשום בכבדות, כי ענוג ורך האיש, וימלט, ויסגור הדלת ונעל מחוץ, אך האיש הצדיק העוזר קפץ מעל העליה, וירדוף אחרי עוזרה וישיגהו, וכמו נתפש בגנבתו בכה ויהחנן לו העוזר לבל יודע מעשהו זה לא בעיר ולא בכיתו, והעוזר הבטיח אותו ולא גלה צדקת האיש עד מותו¹.

יש אשר ימצא נבאי צדקה תכשיטים, נזמי און, צרור פנינים, אשר ישליך איש או אשה בחור אשר בדלת ארון הצדקה הסגור, בעבור עליהם רוח נריבה להקדיש איזה שקלים לצדקה. ומוסמן אין בידיהם, והיה כעבור חדש ימים, ובא האיש או האשה חרש אל הנבאי לפדות את עדיו, והשבוע ישביע אותו שבועי שבועות לבל יודע מעשהו לאיש.

בהוך בעלי בתים יראי ה' היו אנשים מצוינים, אשר הקדישו את ימיהם ויבחותיהם, מעשיהם וכל מחשבותיהם באיזה מצות מיוחדת, גם כי לא הניחו יריהם מעשות כל מצות ה' אשר יעשה אותן איש ישראל וחי בהן, כי במצות המיוחדת הפקידו כל חיי רוחם. זה היה נתון בכל לבבו ונפשו ומאדו למצות בקור הולים, ויהי ביתו ארעי ובית החולים קבע בעיניו. זה התמסר בכל כחות נפשו לגמילות חסדים, ולתמיכת דלים, וזה — לבית הלמוד תורה לבני העניים. נפלאות עשו איש במקצוע שלו, ואם אמרתי אספרה כמו ידעתי וראיתי בעיני מעשיהם של צדיקים, והיה הספר הזה כספר ספורי מעשים נפלאות.

הספרות החדשה משנות החמישים והלאה, עד השנים הרעות האחרונות, אשר בהן באה האנטישמיות ותפקח את עיני הסופרים לראות נכחה ולדבר ברוח אחרת — הספרות היא יצרה חזיונות, בחבורות, בעתונים, בשפת עברית ובשפה המדוברת בינינו, לסמרה ידועה, אשר בכל החזיונות והספורים המלבבים מהוארים כל עשק ומרוצה, כל כחש ורמיה, שוד עניים, גול רשים, ומעילה בכסף קרשים, רק כדמות פעולת תופשי התורה החולכים בדרך אכזבה. כמעט אשר לא יתואר מוכסן. מבריה נכסים, נותן כספו בנשך, ואיש זרוע, מבלי היותו קנאי בעוברי עברה שבין אדם למקום. ואשר לא יעמף שית המס בתעמטפו במלית קטן סרוחן עד רגליו ולא יתחדד בתפילין כהודרים. ובדמות איש נאור נחזה כספורי החזיו

¹ העוזר והעוזר נודעים לנו היטב, כאשר קן נודעים לנו כל הספורים מלדקת נדיקים הנאים כזה, וכייוו נעדי רמים כידוע כדורם.

וקחם ויושר, חסד ואמת, אהבת אדם והצנע לכת עם אלהים ואנשים. מנעך
המשקפים אשר על עיניו, ומחכמתו המאירה בפניו, נשקף לב טהור ונפש זכה,
עד כי היה לרבים מבני הדור הזה, אשר לא ראו בעיניהם דמות פני אדם מישראל
כזו, וכל ידיעתם כמקור ישראל שאבו כמעני הספרות החדשה—להם היה כמעט
למושכל ראשון, וכאמת מאושרת ומקיימת מאת הנסיון. כי אלה החדרים המדקקים
במצות שבין האדם לקונו, אינם מדקקים כלל במצות שבין אדם לחברו.

אבל החוש והנסיון משפחים על פני הספרות החדשה, וקוראים בחוקה על
יוצרי החזיון אשר לפני הזמן האחרון. כי חזו שוא, ולא כן בדיהם. יען כי כל
מעשי הצדקה והחסד הנגלים והנסתרים, הכתובים בזה, נעשו או רק בידי אנשים
צדיקים המובנים לשמים, ויען כי היו טובים לשמים באמת ובתמים, רק על כן היו
גם טובים לבריות, ובמדה אשר דקדקו במצות שבין אדם למקום, במדה ההיא
דקדקו במצות שבין אדם לחברו.

ולמען יאמינו בני הדור האחרון הזה בכל הדברים והאמת האלה, אציגה
נא הטובות אנשים צדיקים אחדים אשר היו וחיו בעיר מולדתי, או בערים הקרובות
האחרות, הנודעים לכל כימים ההם. ואעידה לי עדים נאמנים את הוקנים שרידי ימי
הדור ההוא אשר ידעום כמוני, ויענו ויאמרו אמת!

אבל הבו גודל לרבנים, כי להם משפט הכבדה, לדבר מהם ראשונה.
כמעט כל גדולי הרבנים במסכנות אכלו להם צד וחיו חיי צער, כי הסתפקו
בסועט וישנאו בצע תכלית שנאה.

נסורה נא לראות את הרב הגאון האב"ד בעיר מולדתי ווילקאמיר, ר' אהרן
הלוי זצ"ל, או כאשר יקראו לו בעירו ובערים הקרובות והרחוקות: ר' "ארעלע"
אשר שקידתו הנפלאה על התורה שלמד במדה בטה עשיריות שנים, רומסתהו
והושיכוו על כסא הרבנות בעירו. הבישו אל מעונו. בית שפל וצר, סמוך לבית
המדרש הגדול, אשר שני חדריו הקטנים צרים מהכיל אותו ואת הרבנית יחד עם
בית דינו הצדק¹. הנה פניו מאירים ושמים, וכפיו יוצאות לפעמים שיחות חולין
לופת בחדורים שטנים משמחי לב. והאיש הגדול סאחיו בני עירו, הוקן והנכבד

¹ אל הכית הסגל הזה נא האיש הנבון מכל העם, השר הצדיק ר' משה מונטיפיורי
ז"ל. נספרו דרך עיר מולדתו בשנת תר"ו וישר לשאר את הרב הגאון האב"ד בנימו. השר אשר
לא נסא לבוא אל בית שפל כזה, לא השא ראשו, ובהכנסו כפתח בניה, הוכה ראשו במסקוף
העליון מה נדולה, והרב חרד לקראתו ויבהל מאד, אך השר הצדיק אחו בידו בלהב, ויאמר:
אין רע, אין רע, הרגע, רבי!

באובלי שלחנו לפעמים. כיווד תורה כאשר איננו יודע, כזה כן זה, היו „עניים בני ביתו“ בשני המובנים, האחד: כי היו עניים רגילים לבוא אל בתי העשירים אשר הסכימו בה עמם, עד כי נחשבו העניים בעיניהם כבני ביתם, והשני: בני בית העשירים היו עניים למראה עינים, כי לא גבה לבם ולא רמו עיניהם, והשפילו לראות ענות עני כענים, על כן לא נרתע העני לאחור מרוממותם עליו, ולא נרעד ממראה כבוד עשרם. כל דורש לשכנם, יבא אל ביתם כמו אל בית אחיו, בלי 'ראה כבוד, בלי קידה ופיק ברכים. המשרתים לא יענו ענות לדורך על המפתח, אם איננו הדור בלבושו: „הארון איננו בבית“, או אין קחו אתו, או בלשון אחרת: „אין שעתו משחקת לו לקבל זרים“.

לעתים קרובות מאד היו חובשי בית המדרש מסוכים לשלחן העשיר, ומה גם בימי מועד ושבט. אז נדברו בדברי תורה, מוסר ומרות טובות, סתהלות חכמי התורה ויראי ה'. הבנים והבנות יחונכו מנוער לשמוע אך מוכ מִישראל ואמונתו, מדרכי אבותינו ומצדקת פירושם, מספורים מהנים צדקת צדיקים והמת ישרים. האבות יחנכו להבנים אורחים, לחונן דלים, לרפא לשבורי לב ולחפש לעצותם בדברי חן ובשפתי דעת. ובעלים מקשיבים על דבר אמת וצדק, כל משרתיהם צדיקים. לא יגזרו ברופקים על פתחי בעליהם ולא ישיבו דך נכלם.

מז.

נשים צדקניות.

הנה כי כן התחנכה גם בנות ישראל מנעוריהן בבתי אבותיהן, להיות כנות נאמנות לעמנו ותורתנו, ורוח יהדות חיה תעוררן לחנך גם בניהן וכנותיהן בתורה ומצותיה, להדריכם בדרך צדקה, ולהכוך כבוד בתיקן בדברים הנהגים כבוד ועז לישראל, ולחזק ידי אנשיהן תופשי התורה ונוצרי מצותיה להחזיק במעון.

כמה צדקות מיוחדות העשינה יום יום בסתר ובגלוי, וכל ישען וחפצן בכל מעשיהן, לגרל בנים עוסקים בתורה ובמצות, עד כי גם בהעלותן את הנרות של שבת ויום טוב, תערכנה חחינה כי תבורכנה בברכת ה' בנים מאירים אור תורה ונר מצות בזכות הנרות הללו שהן מדליקין לכבוד שבת ויום טוב.

ומה נמלצו דברי הפרופסור ד' חוואלואן בהצפירה שנה 15 (תרמ"ח) ג' 48 וז': "מה בין האשה אשת חיל הנחמדה להשכיל המפארה בשם היקר מפז „הצנועה“ הנאמנה בכל לבה ונפשה לבעלה ולבניה, העוסקת במצות ונמילות חסדים ובמעשים טובים, הקוראת בנפש שלמה את ספר תהלים ואת הצאנה וראינה ומנורת המאור

וכרומה להם, ובין האשה תאווה לעינים ותאווה לסראה — שקוראין שפיענעל — ההופכת לילה ליום בבתי המשחק והמרקד, היושבת עם חברותיה ועוסקת בכל לבה בתלי תלים של הלכות המאָאלעמע, הקוראת ספרי... המלאים חרפה ובוז, קלון וקלס, נבלות ונבול פה? הלא תענו לי משכילי כ' ברו לכם נשים משכילות כזאת לנשים, ואני אבחר לי — לו חפצתי לקחת לי אשה — את „הצנועה“.

בחבה יתרה אשר התחבנה הנשים את התורה, אשר סחרה טוב מכל סחורת, תהיינה הנה כאניות סוחר להביא לחם בית אנשיהן. כל ישען וכל חפצן כי תהיינה הנה ובנותיהן נשי תלמידי הכסים היושבים על התורה ובה יהגו יומם ולילה; על כן תאזנה כגברים חלציהן לכלכל את אנשיהן ותתניהן ומשפחתם. מעטל בפיהן וממשלח ידיהן.

מה זר הסדר המהופך הזה לחקות החיים ולמנהג דרך ארץ! אבל מה טוב ומה מועיל היה המנהג הור הזה, לא רק להגדיל תורה ולהרבות השוקרים עליה. כי גם להקים רועים נאמנים לצאן עמנו, לבל יהי עדר נפוץ איש לעברו, לבצעו, להנאתו ולמוכתו כמו בימינו.

בהבא הנשים את צוארן בעול דרך ארץ. בטוב לב ובנפש חפצה, למען אשר תקצה חלק כחלק אנשיהן בתורתם ובעבודתם את ה', יקבלו האנשים עליהם עול תורה ומצות באמת ובתמים, ויהיו נתונים נתונים כל ימיהם לנבזה, אשר לתורה להורה, ואשר למצות למצות, והאנשים המקודשים לשמים ולבריות האלה, יכברו על פני כל העם, ובני העם ישאלו הוה דעתם בצרכי הצבור והיחיד, ואחרי דבריהם לא ישנו, וידסו למו עצתם, כי כאנשי אמה ויראי ה' מרכים אשר דעתם דעת תורה וחכמה ישרה, ועולה לא תמצא בשפתם, נקדשו בתוך עדה. והמה עתהיהם בידיהם, דעתם צלולה, וידיהם ורגשותיהם אסונות ומדורות, לשמוע ולעשות דבר עמם וחפצי עדהם.

החתן היוצא מתופתו, לא יצא להביא את צוארו בעול הרחים, עול האשה כי מלאכים מוחנים לו מן מרגן שמים, על שלחן אביה, והוא לומר תורה במהרה, שלו ושאנן, ולא ידאג דאגת העתיד לכשיפסק הכן, אחרי אשר תקדים האשה לבקש ולמצא לה מוצא חיים, לבל יאולץ אישה לפרוש עצמו מתורתו לדרך ארץ.

מת.

הר בנים.

הנה כי כן הלך ילך בהורה ה' הלך והשתלם, לא רק בחכמה, בינת

ודעת אשר בה, כי גם במסור ובכדות, צדק ומישרים היוצאים מטנה ונקנים ללומדיה לשמח, מבלי העלות על לבבו בכל שנות שקידתו על התורה. ללמוד „על מנת שיהא רב“. ובה יהגדל ויתקדש בתורה שילמוד במהרה, ויעשה שם כגדול בישראל, עד אשר יבאו רחוקים לקהלו אחר כבוד רבנות, וקרובים יתחרו בם להחזיק בו, עד כי יש אשר תתנגשנה שתיים שלש קהלות בדברי ריבות על אדות רב גדול אחד, שכל אחת תאמר: „עשר ירות לי בו“ ולא תשתוניה, עד אם בית דין מרצה לכלן יחרוץ משפט.

על הרבנים והקהלות בימים ההם, די לנו דברי החכם דיר ברנפלד במאמרו „בתי כנסיות ובתי מדרשות“ בהשלוח וזל... וכשם שהשתרל כל יחיד לקחת לבניו מלמד הנק ולבתו חתן הגון, כך חזרה כל קהלה אחרי רב גדול בתורה. וכשיתיה מקום פנוי באיזה קהלה היה החסרן מורגש, וגדולי העדה היו מעיינים בדבר בו' אבל הרב לא היה שומר עדרתו או רק כעין הכשים, או כי לקחה אותו העדה למען יהי הוא ירא שמים ויצאו בני הקהלה חובתם כמו שנהגו כעת, כי אם תופש התורה, מורה הוראה, מרכיץ תורה בין הלומדים, ומורה לבני עדרתו את המעשה אשר יעשו בו'. הרב לא המיץ למוכר, ולא דרש תוכחה, ועם כל זה בא הדבר מאליו, שהרב הרבה מוסר ויראת שדי בקהלתו ובכל ישראל ע"י שמו הטוב שהלך למרחקים. חיי הרב תופש התורה אשר הסתפק במועץ והתרחק גם מאבק חנופה. חיי רב כזה היו בפני עצמם בלי אמר ודברים כחאה נמרצה נגד החיים המגושמים ובני הקהלה חשבו להם לחוב קדוש להדבק בו ובכדותיו ברב או במעט. ואם היה הרב דומה למלאך ה' צבאות, ההקדשו בני עדרתו לכל הפחות במקצה, עכ"ל.

ובמאמר „מחשבות ומעשים“ השלוח 194 יאמר הסופר הגדוע לנו בשם „דבי קרוב“ וז"ל: „רגיל הוא עמנו שיהיה הרב דומה למלאך ה' צבאות, גדול בתורה ועוד יותר גדול ביראת שמים. לא חכמות וחקירות יבקשו ממנו, רק תורה ויראת שמים. עוד נזכיר אנחנו כלנו את הרבנים המפורסמים אשר כבודם ומוראם היה על כל העם, ולא זכו לגדולה אלא על ידי תורתם ויראתם. הרבנים האלה לא השתדלו להתערב בעניני הקהל, רק ישבו והגו יומם ולילה בתורה ופחדם ומוראם ובכבודם היה על כל העם ולא נעשה בעיר דבר גדול או קטן מרם ישאלו את פיהם. ועוד עתה הרבנים היותר מקובלים באומה הם אלה שעשו את תורתם ויראתם עיקר ורבנותם מפלה. וכל מן שלא שכח העם את הרבנים הישנים המובים אין מקום לחדשים, ויום נצחון תרבנות החדשה יהיה יום מפלת היהדות הישנה“.

אשרי עין שראתה בכבוד התורה הנגלה גם על הרבנים גם על וקהלות שבחרו בהם ובמשנתם, בתומהם ובצדקתם, ואוי לעיני ישראל הנראות היום בעלבונה של תורה הנעלבת מהרודפים אחר כבוד רבנות הבורח מהם, ומהצלמות

ולא סדרים, והתנגשות האור והחשך המשתמשים בערטוביא כרוב הקהלות
בבחירת רב.

ממ.

חפצי שמים בשוק החיים.

אולם כל המתכוון בעין מוכה ובלב מבין ומרגיש בעמל החיים אשר בימינו,
לא יוכל הבט און ברבנים היום ולראות עמל בקהלות ישראל; אחרי אשר יד הזמן
נגעה בכל ההנהגה הישרה והמרוצה אשר בתוכנו משנות דורות רבים ותהפכה
על פניה.

ולא רק בהנהגה החיצונית היתה יד השנוים לרעה, כי גם בההרגשה הפנימית
אשר הרגישה לפנים נפש כל איש ישראל, היתה יד הזמן להקרות אותה ולהעלות
בה חלודה. כי הצרכים הרבים והשונים, המהחדשים ונוספים בכל יום על האדם,
הפכו את החיים לריחים המוחנים כל ניר צדקה וקציר חסד וכל תרומה אשר יריכו
לה! לעשות בהם מחורה עוברת וכסף עובר לצרכי האדם וחפציו. אין דבר טוב,
ומפעל של חסד, הקבוע לו מקום בצבור, אשר לא יהפך בימינו למסחר, ולעסק
הבחיה את בעליו, עד כי יש מקומות אשר החלו גם מוהלים לבא על שכרם, כמו
החוננים והשו"ב הקבועים. נקח לנו איזה דוגמאות. להתבונן עד כמה היו בימינו
העסק והמסחר בכל דבר טוב, כמסיני גבול הצדקה ותחמר.

לפנים בעשות איש שמחה ומשהה חתונה לבתו, נמצא לו סבלי בקש הרבה
איש אשר לו בית גרול ורחב ידים, אשר בלב כהנה הואיל לפנות את ביתו לבעל
השמחה חנם אין כסף, רק לשם חסד, ויצמצם את עצמו ובני ביתו במשך ימי
המשתה והשמחה — באחד או שנים מחריו, כן ישאילו כלים, סבלי הבשול עד כל
כלי האכל והמשקה⁽¹⁾. אך בימינו יש כמעט בכל עיר בהי מועד, אולמים גדולים
ורחבים מוכנים ומזומנים לחתונות במחיר. וכן יש חנויות של כלים מכלים שונים,
להשכירם בטחור ידוע וקבוע לימים שישתמשו בהם, ובהים וכלים כאלה היו בידי
בעליהם לעסק קבוע אשר ממנו פרים נמצא להם. ועל כן, בימינו אם יבקש בעל

⁽¹⁾ נפרים הקטנות, בהעשות לפנים סעודת מלוה כנופיה, יביא לו איש איש עמו חביתו
כף וקערה, אל הסעודה המכובדת המרוכה כאלה הבתים, לחמן לגול מעל כמתעסקים סרם
שאלת כלים.

שמחה מרעה לפנות לו את ביתו, או כי יבא אל שכניו לשאול מהם כלים, והיה בעיניהם כמבקש מהם נדבה בשקל, מחיר ההשתמשות בבית ובכלים, אשר יש לאל ידו להשיגם, ולא חסד יבקש מהם כי אם צדקה יאבה כי יתנו לו וכדי כיוון.

בחיי הצמצום וההסתפקות אשר חיו לפניו, נעזרו איש באחיו, בכל דבר וענין הכלול במצות ”ויעשית הישר והטוב”. איש את רעהו יעזור בכל אשר אך יש לאל ידו: בעצה, ובמרחא, ובעשות חסד. הישובים כבואם העירה, יתאכסנו בבתי מכריהם חנם.

ארח כי יבא אל עיר, אם יש לו בה קרוב או מודע, ודרש לשכנו, ויקובל באהבה ובכבוד. ואם אין לאיש מודע, והוא איננו עשיר, ונמצאו לו בעלי בתים מכניסי אורחים לשם מצוה. בתי מלון אורחים לא היו רבים ושונים בערים: כמו בימינו. המסחר והמרכלת דתהלכו בשפל, והמרחרים הביגונים ומה גם הקטנים ישמחו כי ימצאו בית להתאכסן בו חנם. ובכל עיר נמצאו מכניסי אורחים כאלה, אשר בבתיהם לא צר המקום מהתכנס בו אנשים נוספים על בני ביתם, וכחץ לא ילך ארח בקרב אחיו בני ישראל.

קרבת משפחה היתה מלאה אהבה ואחות ונעימות. כבוא ארח קרוב בא ששון ושמחה בבית. עתה לא הוזכר ולא תפקד קרבה כשפחה בלתי אם בהיות חתונה לאחד מכני המשפחה. סר כחה וגם לחה, והיא חנומה צורה רק בצדור החיים וכל רוח חיים אין בה. עתה לא יתאכסן גם את אצל אחיו, מחוץ בבית מחותנו, ויש אשר גם אב, אם עשיר הוא, יסוד אל בית מלון אורחים, ולא יאבת היות למשא על בנו להתאכסן בביתו, אף כי הוא מלא חדרים מרווחים.

אהבת רעים היום תלויה בדברים שבעליהם צריכים לגופם, אשר בהבטלם במלה האהבה; וחבלי ארם עבותות אהבה, אשר בהם ימשוך איש את רעהו אחרי, הם רקמת הום המשולש, מהכסף, הממון, והבצע.

השתדלנות, היתה עתה גם היא למלאכת מחשבת אשר יתגדלו בה רבים להוציא ממנה לחם.

ישנם מיני עורכי דין, שהם רברנים בפיהם וחמפנים בידיהם. ישנם שתדלנים ידענים למחצה לשליש ולרביע, או רק מיני פרסורים שעסקם עם אנשים אשר בידם עתותי רבים. כי יהיה לאיש דבר אל אחד הגדולים אשר בידו להושיע, וסר אל אחד הידענים השתדלנים, או הפרסורים לדברים אשר בעל הדבר לא יוכל נסות הדבר בעצמו אל הגדול ההוא, והוא — הידען, או הפרסור, יורוהו בדרך יבחר, ינחזו בעצתו או בתרפיתו בשלומים.

הכסף יענה את הכל בימינו. עצה בכסף יקנו. אח להשהתף בצרה — בכסף. כתיבת מורים אחדים — בכסף. לבל יתן לפני עור מכשול — בכסף. לבל יבא רעהו

בסתר או בגלוי — בכסף. לכל יחרץ לשון — בכסף. אך היתה כזאת גם בימי אבותינו? אבותינו הסכימו לחיות בצמצום ולהסתפק במועט. ימיהם לא היו נתונים טפחות וקצובים לשעורים במחיר; והעת יקרה להם רק לטרה, למצות, ולמעשים טובים. כל אדם של צורה ישיש כנבור לרוץ ארץ צדקה וחסד חנם, להשכיל להטיב עם רעהו.

היו אנשים. אשר כל איש מר ומצוק, כל אשר לו דין בערבאות, יבא לשאל בעצתם, והם יקדישו עה לתת לאיש ואיש את העצה הישרה לפניו. היו נכבדי עם אשר מהלכים להם בבתי אצילים, רוזנים ופקידי הרשות. זה בעל בתים גדולים כנוים בונה השכורים לשרים ורוזנים, ודברי בעלי הבתים העשירים נשמעים לשכניהם הנכבדים האלה. אשר בידם עתותי העם, וזה — קבלן למלאכת הממשלה ודבריו מתקבלים על לב נדולי השרים אשר הוא מקורב אליהם. והגבירים הנכבדים האלה, היו תמיד מליצי יושר לאחיהם, לגול מעליהם חרפה ועלילות שוא אשר יספלו עליהם אויביהם.

בימים ההם. בעוד היתה יד פקידי הפולנים ואציליהם הקיפה, ושופטי השלום מרם היו בארץ, עוד היתה מצות פדיון שבויים מבקשת עוסקים בה באמנה. ועוסקים כאלה נמצאו תמיד לדורשיהם. גבירים נכבדים, או גם בעלי בתים פשוטים, אשר חשבו גם הם לחרפה, לו ערב איש את לבבו לרמוז להם שלמונים בעד מרחתם והשתדלותם — כגבירים, כבעלי בתים פשוטים ישישו לרוץ בדרך מצוה זאת. יומם ולילה יבאו אמללים ודריכום מנוחה. יש אשר יפריעום סאכלם בעתו, ויגלום לפעמים בימי שבת ויום טוב ממסכת נשותיהם ובניהם על שלחנם — כי לפניו היו פתחי גדיבים פתוחים לכל יבא גם בעת האכל — ויניחו מיד את כפותיהם וקערותיהם, אם השעה עוברת. וחשו לחלץ מצרה ולהוציא סמאסר נפש נענה. וכי יכול יכלי והצל יצילו, ימאנו לקחת תודה מפני הנושעים, כי הלא רק חובתם יעשו על פו התורה והמצוה. ורב להם הענג כי השתדלותם עשתה פרי, וחפץ ה' הצליח בידם. אמנם כי היו אז גם שתדלנים מקבלים פרס. אף נמצאו גם כאלה אשר לא היו נקיי כפים, ולא יכלו השבע כי בכפם לא דבק מאום מכסף. הצבור והיחיד — אבל אלה היו גלויים וידועים למיני בריות יפות, ודעת הבריות לא היתה נוחה מהם, ולא נחשבו כמותרים ובעלי עסק, כי אם כאנשי חסמים או אנשי זרוע בעיני העם כלו. ואולם יותר כאלה נמצאו והיו תמיד בימים ההם שתדלנים ישרים, בעלי נפש יקרה, אשר היו מכובדים על פני כל העם. וכאשר יאמר הסופר ג' צ' בס"ע, "היום" שנה שניה 185 ו"ל: היה עוד מין שתדלנים בישראל אשר היו באמת לברכה בקרב עם, אשר זכרם לא יסוף מבית ישראל, אשר פוכת עמם היתה כל מעינם, אשר השתדלו כל ימיהם וגם הרבו ליטות טובה בעמם; כי רוח האהבה אשר דבר במ

שפך חן וחסד על שפתותיהם ויהנם לרחמים ולרצון בעיני כו' אך גם השתדלנים האלה, השתדלנים שלא על כנת לקבל פרס, יצירי הרור העבר המה! הרור אשר בו היה עוד ישראל לב אחד ודברים אחרים, אשר החכם לא התחכם, העשיר לא התעשר, גדולי היהודים לא נפו עוד קו להכדיל ביניהם ובין יתר העם, כי אם היו „כל ישראל חברים“. בימים ההם לא היו עשירינו כו' עוברים בארץ במרכבות מרקדות רתומות לטוסים יקרים ממבחר ארות אנגליה, לא שמו על רכביהם לבוש שני עם עדנים, לא בנו להם היכלי ענן עם גנות ופרדסים, גם לא דברו נכוהה, לא לבשו גאון כמדם לפסוע על ראשי עם קרש. כי אם כרעים וכאחים התהלכו עם אחיהם האכיון, ובצרתו להם צר באמת. בימים ההם עמדו לנו סליצים אשר הגינו על ישראל ודברו עליו מובות באזני מלכים ויועציהם, וה' היה עם פיהם, ויתמוך את ימינם להביא תשובה לאחיהם, עכ"ל.

ואולם בהפוך הזכין את כל סגולות הנפש, את החסד והחנינה, את הצדק והיושר, את כל כשרון ושכל מוב לעסק ולמסחר, נמל הלב המרגיש מאת טובי העם, ורפו ידי העוסקים בצרכי צבור, וחסידים ואנשי מעשה נחבאים. התגרנות שפלה התרגשה, ממעמט את הרמות — דמות איקונין של יעקב אבינו מפני הרור. זקן וגשוא פנים לא ימצא שומע לו, כי חרלה המשמעת, וננסים הריזים קופצים בראש כל עדה, לשאת דעם ככל ההנהגה, ותהי גם הרבנות לתגרנות בידיהם. אם גם לפנים נמצאו איזה רבנים, אשר למשו עיניהם על רבנות קהלה גדולה מקהלתם אשר בתוכה הם יושבים, וכמלאכת מחשבת סוחרים מסוהרה, שלחו ידם להניע את האופנים וחיות הקרש בקהלה הגדולה ההיא, להסב דעת הבוחרים לטובתם, למצער היו כסוחרי ומוכרי ספרים קדושים. ידעו כי הרבנות היא עבודת הקרש עליהם, וינהגו בה כבוד וקדושה לכל הפחות, ולא סחרו בה ככסחורת חולין אשר לא על מהרת הקדש כמו בימינו.

ואולם, באמת נח היה לרבנים גדולי התורה והיראה להתהלך בתחת ישרים ובצדקת צדיקים בדור צדיק, ברור אשר היהדות היתה הרוח החיה באפני ההנהגה, והדת היתה הנשמה בעם. ברור אשר הרבנים עינו העדה ראו על ימינם ועל שמאלם ראשי עדה, יראי אלהים, אנשי אמת, תומכי תורה, שומרי מצוה, הרצים בדרך מצותיה ככל אשר יורום המורים לצדקה וירעום רועי אמונה. כי מלבד חסידים ואנשי מעשה מצוינים, אשר גדול כבודם בעם, וידם תכון עם הרבנים אדירי התורה והיראה, היו גם בעלי בתים יראים ושלמים, אשר כחם ומוחם, עתותיהם ופרי מחשבותיהם, מקודשים להלמוד תורה ברבים, להצדיק רבים במצות ובמעשים טובים, להשיב רבים סעון, למעט מוסר ומרות טובות בלכב העם. והיו נתונים

בכל מארם לעשיה הטוב הישר, להת לחם לדעבים, להלביש ערומים, ולראג ליתומים ולאומנות.

היו עשירים סתרישישים, הגחשבים בעיני נשותיהם וילדיהם כצרי עין, בהתעברם על כל הוצאה יתרה על הסכרחת, כסמון, כמלבוש, ובבלי בית, ובעיני רבים — כאבירי לב הרחוקים מצדקה, בהיותם כמעליכי עין וקופצי יד מאחיהם האבייתים, והם באמת הרבו מתן כסתר, ויבזבזו ויפזרו כסף על דברים טובים: כלכלו אלמנות ויתומים, ועניים בני טובים, הקימו כושלים וימלאו לנפשות רבות חסרונן די ספוקן, ומפני האמר אשר אכרו העוורים הצנועים האלה על נפשות הנעזרים להודיע צדקתם כשער, לא נודעו מעשיהם הטובים עד יוסם האחרון, אשר אז יסופר אצל קברם חסדיהם הנאמנים, ובמרים יכוסו בעפר נגלו מעשיהם הטובים. היו גם נדיבים ירועים תומכי דלים ופועלי טוב, אך מעשיהם הטובים הגלויים היו כמר מרלי לעמם מעשיהם הנפלאים הטכונים. והכבוד הרורף אחריהם ולא ישיגם בברחם ממנו בחייהם, ירפם ישיגם בעמדם מלכת עוד — בכותם, בהגלות צדקתם אשר הסתירו בחייהם מתוך הבני והמספר אשר ישאו עליהם הטוביהם הרבים, וכפרה העיר משפחות משפחות אשר התפרנסו מידיהם בכבוד בסתר.

כה רבו מעשי צדקה נפלאים בין בעלי בתים בעלי נפש כאלה, המהחכמים להשכיל אל דל בכתר, להכניס עורתם לאביון ואין עוזר לו בחשאי, ומעשיהם סכריים עליהם בקולי קולות למרות חפצם. הגה זה עני קורא אל ה' שופך נפשו בהפלתו בבית המדרש, בן טובים הוא, ושומע אל אביונים ה' יעיר און נדיב מסתתר, והוא עובר כמתהלך להיטו ומשליך לכיס העני שקלים אחרים וגו' חיש ואינו. פה מוטל עני על משכבו בחליו, ובביתו אין כל להחיות נפשו, והנה איש לא נודע לו מהמול שלשים בא בתוך סבקריו הידועים, והוא יושב אצלו ושם בסתר כהחת לבר אשר למראשותיו שטר בן המשה ועשרים שקל, כבלי אשר ידע החולה במצאו את השטר מי הוא בין סבקריו החונן ונותן, אך השמים יגלו צדקת העוזר אל השנות צדקתו פעמים, ועיני העומרים על סמך החולה בחנוהו גם ראו פעלו בהתחככו כמו להנאתו במטה ובמששו את הכר כמו לתמו.

שם במעון צר יושב איש תם ישר וצדיק אשר תורתו אומנתו, ומכלכל נפשו ונפשות ביתו כלחם צר ומים ומלח. הקרח נורא בחוץ, ובבית יקפאו המים באין נור עץ להשיק ואין גחלת לחמם. בקים האיש באחד הימים לפני אור הבקר, וירא והנה צרוד עצים טובים יכשים מונח לפניו במסדרון! מי הוא זה אשר הביא לו? פליאה דעת ממנו. כה עברו ימים, ובבקר בבקר ימצא גורי עצים מונחים. תעה לבבו ומוחו חשב להשבר, מרוכ סחשבות לדעת מי הוא זה המביא לו עצים באישון

לילה, ויתחבא באחד הלילות בפרומי עליה הנג לראות מגבוה ולתחזקת על שרשי רגלי החונן, והנה כשלוש שעות לפני אור הבקר, שמע בקול שריפת מפתח במנעול, ומגבוה השקיף על דמות איש הממלט נפשו ממשא העצים אשר הוא פודק מעל שכמו וינשום בכבדות, כי ענוג ורך האיש, ומלט, ויסנור הדלת ונעל מחוץ, אך האיש הצדיק העוזר קפץ מעל העליה, וירדוף אחרי עוזרו וישיגוהו, וכמו נהפש בגנבתו ככה ויתחנן לו העוזר לבל יודע מעשהו זה לא בעיר ולא בביתו, והעוזר הבטיח אותו ולא נלה צדקה האיש עד מותו ⁽¹⁾.

יש אשר ימצא גבאי צדקה הבשמים, נמוי און, צרור פנינים, אשר ישליך איש או אשה בחור אשר בדלת ארון הצדקה הסגור, בעבור עליהם רוח גדיבה להקריש איוה שקלים לצדקה, ומזמן אין בידיהם, והיה בעבור חרש ימים, ובא האיש או האשה חרש אל הגבאי לפדות את עדיו, והשבע ישביע אותו שבועי שבועות לכל יודע מעשהו לאיש.

בתוך בעלי בתים יראי ה' היו אנשים מצוינים, אשר הקרישו את ימיהם ויבחותיהם, מעשיהם וכל מחשבותיהם באיוה מצות מיוחדות, גם כי לא הניחו ידיהם מעשות כל מצות ה' אשר יעשה אותן איש ישראל וחי בהן, כי במצות המיוחדות הפקירו כל חי רוחם. זה היה נהון בכל לבבו ונפשו ומארו למצות בקור חולים, ויהי ביתו ארעי ובית החולים קבע בעיניו. זה התמסר בכל כחות נפשו לנמילות המדים, ולהביט דלים, וזה — לבית הלמד תורה לבני העניים. נפלאות עשו איש במקצוע שלו, ואם אמרתי אספרה כמו ידעתי וראיתי בעיני מעשיהם של צדיקים, והיה הספר הזה כספר ספורי מעשים ונפלאות.

הספרות החדשה משנות החמישים והלאה, ער השנים הרעות האחרונות, אשר בהן באה האנטישמיות ותפקח את עיני המופרים לראות נכחה ולדבר ברות אהרת — הספרות ההיא יצרה חזיונות, בחזיונות, בעתונים, בשפת עברית ובשפה המדוברת בינינו, למסרה ידועה, אשר ככל החזיונות והספרים המלבבים כתוארים כל עשק ומרומה, כל בחש ורמיה, שור עניים, גול רשים, ומעילה בכסף קרשים, רק ברמות פעולת תופשי התורה ההולכים בדרך אמונה. כמעט אשר לא יתואר מוכסן, מבריה נכמים, נוהן כספו בנשך, ואיש זרוע, מבלי היותו קנאי בעובדי עברות שבין אדם למקום, ואשר לא יעמף שית חמס בהתעמפו במלית קמן סרוחן עד רגליו ולא יתהדר בתפילין כהודרים, וברמות איש נאור נחזה בכפורי החזיו

⁽¹⁾ העוזר והמחזר מודעים לנו היטב, כאשר כן מודעים לנו כל הספורים מלדקת לדיקים סכאים כזה, והיינו כפדי רמיה כדומה כדומה.

רק תם ויושר, חסד ואמת, אהבת אדם והצנע לבת עם אלהים ואנשים. מכער המשקפים אשר על עיניו, ומחכמתו המאירה בפניו, נשקף לב מהור ונפש זכה, עד כי היה לרבים מבני הדור הזה, אשר לא ראו בעיניהם דמות פני אדם מישראל כבא, וכל ידיעתם כמקור ישראל שאבו ממעיני הספרות החדשה—להם היה כמעט למושל ראשון, וכאמת מאושרת ומקויסת מאת הנסיון, כי אלה החרדים המדקדקים במצות שבין האדם לקונו, אינם מדקדקים כלל במצות שבין אדם לחברו.

אבל החוש והנסיון מטפחים על פני הספרות החדשה, וקוראים בחוקה על יוצרי החזיון אשר לפני הזמן האחרון, כי חזו שוא, ולא כן בדיהם. יען כי כל מעשי הצדקה והחסד הנגלים והנסתרים, הכתוארים בזה, נעשו אז רק בידי אנשים צדיקים טובים לשמים, ויען כי היו טובים לשמים באמת ובתמים, רק על כן היו גם טובים לבריות, ובמדה אשר דקדקו במצות שבין אדם למקום, במדה ההיא דקדקו במצות שבין אדם לחברו.

ולמען יאמינו בני הדור האחרון הזה בכל הדברים והאמת האלה, אציגה נא תמונות אנשים צדיקים אחרים אשר היו וחיו בעיר מולדתי, או בערים הקרובות האחרות, הנורעים לכל בימים ההם. ואעירה לי ערים נאמנים את הוקנים שרידי ימי הדור ההוא אשר ידעום כמוני, ויענו ויאמרו אמת!

אבל הבו נודל לרבנים, כי להם משפט הבכורה, לדבר מהם ראשונה. כמעט כל גדולי הרבנים במסכנות אכלו להם צד וחיו חיי צער, כי הסתפקו במועט וישאנו בצע תכלית שנאה.

נמורה נא לראות את הרב הגאון האב"ד בעיר מולדתי ווילקאמיר, ר' אהרן הלוי זצ"ל, או כאשר יקראו לו בעירו ובערים הקרובות והרחוקות: ר' "ארעלע" אשר שקידתו הנפלאה על התורה שלמד במהרה כמה עשירות שנים, רוממתהו והושיבתו על כסא הרבנות בעירו. הביטו אל מעונו, בית שפל וצר, סמוך לבית המדרש הגדול, אשר שני חרירי הקמנים צרים מהכיל אותו ואת הרבנית יחד עם בית דינו הצדק¹). הנה פניו מאירים ושמחים, וכפיו יוצאות לפעמים שיחות חולין לומות בחדודים שטנים משמחי לב. והאיש הגדול מאחזי בני עירו, הזקן והנכבד

¹) אל הצית השלל הזה נא הציג הנביא מכל העם, השר הצדיק ר' משה מונטיפיורי ז"ל בעברו דרך עיר מולדתי בשנת תר"ו ויסר לשאר את הרב הגאון האב"ד צביהו. השר אשר לא נסה לבוא אל בית שפל כזה, לא השא ראשו, ובהכנסו כפתה צביה, הוכה ראשו במשקוף הסליון מכה גדולה, והרב חרד לקראתו ויבהל מאד, אך השר הצדיק אחז בידו בזהב, ויאמר: אין רע, אין רע, כהנע, רבי!

בהם, חי חיי עני, וכמו הוא מדקדק דקדוקי תורה ומצות בן הוא מדקדק דקדוקי עניות בצרכי ביתו ושונא מתנות. חליפות בגדי שבת לא עשה לו כל שלשים לשמונה השנים אשר ישב לכסא הרבנות בעירו הנכבדה, כי את חליפות הבגדים אשר נעשו לו בנעוריו ליום חתונתו, לבש עד יומו האחרון. ולבניו מופלגי התורה יראים ושלמים, אשר לא שמן חלקם בחיים, לא שת לבו לעזרם גם באהבתו אותם. וכאשר הגידו לו ראשי העדה לעת זקנתו, את חפצם להוסיף לו על השכירות המעטה סאר, אשר חרפה היא בימינו להגיד כמותה, לא רצה, ויען ויאמר: אני אינני צריך יותר, ודאגת בני לא לי לדאג, ולקחת כהעדה למען השאר לבני אחרי, אין זאת כי אם נולת הרבים... חלילה לי מקחת. וזה ענה ואמר האיש המורם מעם, פאר ערתו וצבי עדיה. הנקדש בצדקתו בעיר ומסביה, אשר כל קופות הצדקה והכנסות העדה, וכל הנהגותיה היו בידו כחומר ביד היוצר, על פיו הוצאו ועל פיו הובאו בירי גזבריהן ומנהליהן, ולא נעשה דבר קמן או גדול מבלעדי מצות פיו ופקודתו, ולא נהנה מכל אשר הביא האלהים בידו אפילו באצבע קמנה. ובענותו ושפלות חייו החמרים, כן גבה לבו בדרכי ה', וינהג את ערתו ברעתו ושאר רוחו, מבלי שאת פני כל עשיר נכבד אשר ימאן למלאות אחרי מצות פיו, כאשר יענה בו המענה אשר ענה לאיש נכבד וגשוא. וזהו כנגיד בעדה, אשר בא אל ביתו להתעבר בו ולהתוכח עמו בענין של צבור, אשר בגללו התגלע ריב דעות בין שתי פלגות בעדה, וינער בו הרב וידבר רתת: „דע כי כסף אינני צריך, כבוד אינני מבקש, ומורא אדם לא יעלה על לבי, צא לך מכיתי!“ והאיש הישר והנכבד באמת, הבין היטב, כי לא עם אנוש כערכו יהוכח, כי אם עם איש העשוי לבלי חת, המרום וגשוא ממנו ברומוסות נפשו, וילך לו והמחלוקת בעיר שקמה.

הוא היה מדקדק מהלל בדקדוק לשון קדש. ומלבד חרושיו בהלכה השאיר אחריו גם כ"י בחכמת הדקדוק. גדול היה בהוראה וגדל כח להקל באו"ה ככל אשר אך היה אפשר.

כמותו ידענו את מחותנו הרב הגאון הגדול צדיק כביר ר' נפתלי זצ"ל, אשר הסתפק במעט בעירו הקטנה שאם, אף כי תורתו וצדקתו הכריזו עליו למרחוק. כח מעשיו בצדקותיו לא יוכל הפה להביע והעם לכתוב.

מי לא ידע או שמע כמעלה כבוד הגאון האמתי, הצדיק הנפלא, איש האמת המצוין ר' אברהם שמואל זצ"ל האב"ר בקהלות איישישאק וראשיין! עני מדוכא היה כל ימיו, עד כי לא השיגה ידו לעשות לו בגד חם לימי החורף, וביתו היה פתוח לדוחה לכל הבא ואכל על שלחנו. אורחים היו בני ביתו, והוא היה כאורח נוטה ללון אשר ישמח כי ימצא לאכל את אשר יותירו הם משבעם. כל אשר היה בידו, פור נתן לאביונים, ומבלי מצוא מנוחה בנפשו ספחד האסור לבזבו יותר

מחושש, יחקור וידרש תמיד בתמימות צדיק המים, אולי ימצא איזה צד היתר בפי מקורביו בחירו הלומדים הסעמקים עצה בעמק הלכה.

אכן מספר ערי ישראל בהחום מושכם, היו רבנים צדיקים מצוינים איש כפי מעלות רוחו. מדותיו, ודרכיו בתורה ה', ורק לדוגמא העליתי שלשה אלה הרבנים המצוינים בתורתם וצדקתם.

אכן צדקת רבנים לא הפליא כה את לכבנו, בשיטנו עין ולב על צדקת צדיקים וחסידיהם אשר ראיתם כחור „בעלי בתים“. או כאנשי הבינים בין רבנים ובין בעלי בתים.

הנני מתכבד לבקש את הקוראים הנכבדים לשום עיניהם להתבונן על כבוד מר אבי וצ"ל, הרב המ"ם בעיר מולדתי בוילקאמיר, ר' אליעזר ליפמאן הלוי. או כאשר יקראו לו „ר' ליפעלי“, אשר לא נשא נפשו מעודו אל תרבות והוראה, ואמי עה"ש, כיד אהבת התורה המוכה והחזקה עליה, הביאה להם ביתו בעמל נפשה בחנות. הוא היה גדול בתורה, בקי בש"ס ובפוסקים. בשכלו הוץ והישר העמיק הרחיב עיניו בעומק וכרחב הפשט וימאם בפלפול הדרדי. בנעוריו התנהג במהרה ובפרישות, ובהצנע לבחו עם אלהים תבר גויא רבדרא בימי השלג וסבל לתפלה ולתורה — שלמד בעמידה שמונה עשרה שעות במסע לעת. וללמודי הוחר וכתבי האר"י עשה לו רב את הגאון הגדוע ר' יעקב יעקל פופמיאנער וצ"ל המו"ץ בוילקאמיר, אשר למד ראשית דעת כהוחר מפי הגר"א, והיה אחרי כן הלמיד מובהק להגאון מאוה"ג ר' חיים וצ"ל מוואלאוין בנפית וביחוד בזהר וכתבי האר"י. כשנה המיטה ישב כבוד אבי וצ"ל אצל הגאון הגדול הנפלא ר' צבי הירש מסאלאנא. ובהופיע אחרי כן הגאון הגדול הזה בוילקאמיר, וישאל: איזה בית ר' ליפעלי? וזה האחרון אז צעיר לימים, ויענו ויאמרו: „נקרא לו ויבא“ וימאן הגאון, וילך אל בית אבי, והחום כל העיר לאמר: צדיק כזה אשר רב אלוף וגאון ישחרתו בתוכנו ואנחנו לא ידענו את ערכו כל כך! ואחרי אשר יראת ה' היתה כאש כוערת בפיו ובלבבו המיד להעיר למוסר אנשי העם גם לפני הימים ההם, הבירה אותו העדה למוכח ומגיד מישורים קבוע.

שתי פעמים עשה דרכו לוואלאוין, לשאול מפי הגאון מאוה"ג ר' חיים וצ"ל התרת ספקותיו בהכנת איזה ענינים ככתבי אר"י, וימתיקו סוד יחרו באין איש אתם שעות רבות, ופעם אחת היה סגור עם הגאון ר"ח וצ"ל בחדר מיוחד כל ליל מוצאי השבת של הסליחה הראשונה.

כל ימיו ישכים בשעה השלישית אחרי חצות לילה לחקקן תצות. וימרר בכבי תמרוורים כמו יראה בעיניו את שרפת בית המקדש והריסת עיר הקדש. וככלותו

לקנות יתגבר כארי אל שעוריו הקבועים במספר ח"י דבר יום ביומו. שני הפים גמרא עם כל התוס', פרק משניות עם תו"מ, וח"י פרקים משניות ישנן על פה, כי כל ששה סדרי משנה, ואיזה מסכתות נמרא היו שנונים בפיו ושגורים על שפתו; שו"ע ארבעה חלקים, מדרשים, זוהר, כתבי אר"י, עץ חיים ופנייה שהיו כמעט שנונים בפיו. בהג"ך ובספרי דקדוק היה בקי בקיאות נפלאה. הניח יחל וישלים סדי חדש בחדשו, ועוד למודים באלה שהיו לו לשעורים קבועים בכל יום. בימי השבת ידבר רק בלשון הקדש. היאמן כי יסופר לבני דורנו, כי איש

כמהו, החי חיי שמים על הארץ, יפליא לעשות צדקה וחסד, וירבה להחיות נפשות ולקים עולמות מלאי חיים פה על הארץ, עוד יותר ממה שהתן עולמות עליונים, כפי מושג חכמי הדור, במצות שבין אדם למקום! ויותר שהיה שקד ללמוד תורה שקד לעשות מעשים טובים. ויהי עושה ומעשה כמעט יופם ולילה בעד כל עני וקשי יום. מעומר במלית והפילין יצא מביתו לבית הכנסת להתפלל עם הויתקין עם נץ החמה בימי הקיץ, וקופת הצדקה בידו, והתפלל והלך מביהבנ"ם לבית המדרש, וסבב על כל בתי התפלה, וסעד לכו בפת שחרית, וסבב בשוקים וברחובות לאסוף נדבות. בביתו היתה לו „לשכת חשאי" אשר סמנה לכלל וזן הרבה עניים בני טובים, ותמך יד בעלי בתים שירדו מנכסיהם כסתר בדרך כבוד. כל מר נפש ונכה רוח ימצא בידו עזרה בצרה, ובפיו—עצה ודברים טובים ונחומים. בערבי שבתות ומועדים יעבוד מעל לכו עבודת מתנה לעניים ואביונים. ומי יהנה צדקה ה' אשר יעשה עם אביוני אדם בימי חג האסיף באספו את התרומה אשר ירימו על פיו כל מחזיקי השרות והגנים מפרי אדמתם! הוא יסבב על כל גני ירק ונוהג בעגלת יד אחריה; וכן יסבב על הבתים ולקח מכל איש כפי אשר ידבנו לבו, בשר. דגים, חלות לחם חטה, קמח, ביצים. שומן וכסף.

סורו נא בחג הסוכות אל ביתו השמל והצר המוקף מכל עבריו מעניים ואביונים, במ עזר ופסח. הרה ויולדת עם עולה יחדו. כי הבית צר מהביל את כל הערוב הכבד הזה. והוא מלא תשואות, אנקת אביונים, בכי תחנוני אלמנות ויתומים, ומשוש חגנו אנחנו בניו גלה ממנו, והוא עומד ומנצח על חניכיו ההולכים לרגלו בדרך צדקה ועוזרים על ידו, לחלק המתנות לאביונים. בהשכל ודעת יצוה לתת לעני עני בערבו, ולפי מכסת הנפשות אשר לו, בהכירו וידעו את נפש כל אחד ממאות העניים, תכונת רוחו, מולדתו, ומספר בני ביתו. באוני, שאלהו אחד העומדים על ימיו: למה זה, רבי, תקדים להקבצן הנרגן הזה בראש, וישירים ומזכים ממנו קרמו לבוא הלום? ויענה: „הלא כהן הוא!"

כמעט אין חולה בעיר, כעשיר כעני, אשר לא יבקרו, ולא בדרך מצות אנשים מלומדה, כי גם יסעדו על ערש דוי, ויחזק את לבו בה', ברכים טובים.

בן ישכיל פיהו לדרוש בדרך כבוד למצב החולה אם הוא בעל בית אשר לא שמן חלקו, ואם דל מתכבד הוא, לא ינח ולא ישקום עד אם ימציא לחולה אשר ממה ידו המיכה מסתרה. בן יסור אל בית החולים לבקר את המון החולים ובחורע לו כי יש אשר עצה יתרה נחוצה לו והשתדל בעד חולה כזה להחיש לו עזרה מן הצד. וכן ינחם אבלים ויגמול חסד אמה עם המתים.

בפרוץ החלי רע בשנת תקצ"ה, וכל העם פחדו לנפשם וייראו מנשה אל החולים ומה גם אל המתים, פן תדבק בהם הרעה, נמפל הוא לכל החולים בעיר, יורץ מביה לבית אשר חולים בהם, ויתעסק ברפואתם ויגדרם ויחמסם, ויהי כסופת לרבים אשר התרו החזיקו על ידו, והוא חזק את לבם ויעודדם לכל יפחדו ויירו ויעשו כמורו. וכן יורץ כנכוד מהחיים אל המתים להשגיח כי יתנהגו במהרתם ובקבורתם כדת. וכה ישכיל לעשות חסד עם החיים ועם המתים. רבים הציל ממות, ורבים השיב מעון חבוק ידים בעת לעשות.

בלבתי יום יום לבית הקברות להלוית מתים, שאלו אחד מבניו אשר ידעו לשונה באהבת חכמת הקבלה: רבי, האם לא תירא מהתדבקות היצונים וכחות הסוסא, בלכתך שמה מבלי המהר במקוה מים? ואבי (אשר אמנם יוכל עצמו לצני אור בקר במרם ראתה עין לתורה ותפלה) ענהו: לוא לא תאונה אלינו רעה כמלאכי חבלה הנבראים מלשון הרע, מעין רעה, מחמאת שפתים, מקנאת איש ברעהו ומה גם מכצע מעשקות. כאשר לא תדבק בנו הרעה בעשותנו הישר והטוב בלב סהור גם אם לא בא גופנו במים ומהר... ואנכי אינני איש קדוש כי יבקשו כותה המומאה להאחז בי בעשותי מצוה ה' אשר על הארם למיבת הארם.

אבי הרב הנדול צדיק המים ר' אליעזר ליפמן בן איש צדיק ישר טובהק בתורה ר' אריה ליב הלוי ז"ל נולד בשנת הק"ם ונקרא אל השמים כ' תשרי תר"ג בוויילנא. והוא היה ראשון לעדת צדיקים, בעירו ובערים מסביב, שהיו חבריו ותלמידיו, כבודם מונח וזכרם ברוך בפי ולבב זקני עיר מולדתי יציו.

לנגד עינינו העבור עתה תמונת "בעל בית" נכבד ונשוא פנים בעיר קידאן זבעל בעמיו, הנביר איש השם ר' בנימין נאמאנאוק, או כאשר יכונה בעירו ר' בנימין מאיר פראדילס. מהולל ומפואר בתורה ובשקידתו עליה. יום יום ישכים קום לבית המדרש, וישב שם על התורה עד קרוב לחצות היום. כנביר ולטרן גדול מכובד ונערץ הוא מכל, והוא יכבד יראי ה' ויהתכבד כם. בשוכני הביתה ירכה לעשות צדקה וחסד. ויותר שהיה חכם ישר וצדיק בגלוי, היה משכיל אל דלים ומתחכם להסתיר צדקותיו וחסדיו גם מהמוכחי, גם מעיני רואים. זה עני יושב

והונה בתלמוד, הוא נגש אליו ומבקש כמו להומו אבקת מאבאק לאפו, ובשעה שהוא כמציא ככהן ובאגורל את האבק מכנים שקל זהב אל תוך הכלי וילך לו. לעתים קרובות מאד יצא חרש סביתו בלילה כאשון חשך, ודפק בדלת עני בן טובים, ותחת מענה לשאלת עני מבית: "מי זה דופק?" יכה בדלת הכות והכות, והעני הירא וחרד לפתוח הדלת עד כדי להוציא ראשו החוצה. ויפתחה רק כמלא כף ידו המחזקת בכפת המנעול, והדופק כחוץ מכנים ידו ומשליך צרור כסף במהירות נפלאה אל תוך הבית והמק ונו חיש בטרם ימצא העני מבית הכשתוסס על הכראה — את רגליו לרוץ בעקבות המפליא חסדיו במחשך, לדעת מי הוא. אך אין חשך ואין מסתר להסתר שם פועל צדקה כסתר. כי השמים יגלו צדקת צדיק וארץ הענה חסדו ואכחו. רק פעם אחת ינה אור על דרך הצנוע הבורח מפני הכבוד, ובל צדקותיו אשר עשה כסתר הבריונה עליו בגלוי למרות רוחו הנמוכה.

עוד שנים רבות לפני לכתו בדרך כל הארץ, הקדיש בית אמליו, וכנה בית מקוה, ותרם תרומת נדבה גרולה כנכסי רלא נידי, וביסיו האחרונים השאיר את כל הונו — לצדקה וחסד עולמים. ובקשתו בצואתו מאת ערת העיר כי תשים עיניה על עוזבונו למעשה הצדקה, להפקיד נכאים ומפקהים רק יראי ה' אנשי אמת העוסקים באמונה.

נעץ עיניו מהתמונה הנחרדה הזאת, ונחזה בתמונת אלוף וגאון, חכם נאדר בקדשי התורה והמצוה, וכחולץ שלו העשויים בחכמה על מדרת הקדש, ר' הלל ביסקא. או כאשר יקראו לו בעירו בקיראן ר' הלל העשילס וצ"ל. כבעל הבית גם הוא, כפי שיראה האדם לעינים, רק חציו לה' ולתורתו, וחציו למשלח ידו אטון ארג מאסקוי. אך כל יודעיו ראו גם בהליכותיו בדרך חול, כי כל מהור קדש לה' ולתורתו. כעושה תורתו קבע יוםם ולילה. הוא רק כמפסיק כמשנתו לצדכי מסחרו. הוא יושב ושונה ומעיין, נמרא ופוסקים פתוחים לפניו, ובא איש לדבר עמו כמשא ומתן, וסגר את הנמרא או את הפוסק בדרך ארעי, ודבר, וכתב, ורשם, ונשא ונתן, ודבריו שקלים בהן או לאי שלו שהיו צדק צדק. ויצא האיש, והוא שב ופתח את ספריו ודנה ולמד. והאיש הגדול בתורה ובחכמה הוה, אשר הוא כלו לה', הוא אוהב את הבריות, מכנים אורחים, מעודד דכאי רוח, ומחבש לעצבותם בלשון חכם כרפא. ובגדכת פיו הגותן חן וכבוד למשחריו. והוא סופר מהיר וכותב צחות בשפת עברית, ורב תבונות בהיות עולם. איש חסודות טוב לכל, נחמד למטה כמו שהוא טוב לשמים ואהוב למעלה. פיו ולבו שוים ופתוחים לטובת כל איש, ורבים מקרוב ומרחוק יבאו לדרוש בעצתו. בעיר לא יעשה דבר קטן או גדול מבלי שישאלו מפיו. ילמד ברבים ש"ס ויהדש הדושים ישירים משמחי

לב בדרך הלכות בתורה. הוא הראש והראשון בהתאסף עם למכם עצה בצרכי הצבור. מכל הערים מסביב יבוא לדרוש משפטי פיו בעניני הצבור, ובלשון רכה, בשפתי חן ובאמרי רעת, ישיכל לישר רוכסי איש ריב המסכסך איש באחיו, ולהשפיל גאות אדם בליעל.

עדת עיר מאסקוי הגדולה והנכבדה בימים ההם, התכבדה לבקשתו לשבת על כסא הרבנות בתוכה, והוא מאן להניח מקומו בעירו. עוד שנים רבות יהי זכרו ברוך בפי יודעיו.

שאו עיניכם וראו נפלאות באיש הצדיק הנפלא ר' משה שטרעלצער וצ"ל באיישישאק. הביטו אליו והתבוננו מאד בדרכיו, כי מפליא הוא להסתיר הליכותיו ולהעלים חסדיו מעיני רואיו. הכל יודעים כי הוא יושב ועוסק בתורה, סבלי תת שנת לעיניו כל הלילה, אך הוא כמעט ישמע קול צעדי איש על סף הבית החיצון, יסתר ויכסה כלי חרש. המוכן אצלו, על הנר, והוא כישן שקוע בתרדמה ישמיע קול נחרו, למען יאמין הבא כי אין ער ואין אור והלך לו. והוא יסיר את המסכה מעל הנר, ושב אל למורו. ככה יעשה כל הימים אשר יתסהמה בוויילנא לרגל הסלאכה אשר לפניו. שעה אחת ישב וילמוד בקלוי זה, ופנה והלך לו לקלוי שני, וכן לשלישי וכן לרביעי, לכל יתבוננו בו כי הוא עוסק בתורה כמה שעות רצופות. כי בימים ההם, טרם נלה כבוד מהתורה, והשווק עליה על פני כל העם יכבד. וכן לא ידעו גם יודעיו הלומדים עד כמה כחו גדול בתורה, ורק לעתים רחוקות דבר ינוגד מפיו אל אחד הגדולים, אשר התבונן בדבר כי זה משה האיש החסיד במעשיו, גם גדל דעה הוא בתורה. והאיש הנפלא הזה, אשר כל הפצים לא ישוו לחפצו בתורה, ובאהבתה ישנה תמיד, לא נהג סלסול בעצמו, ויהי עבר עבדים לאחיו בני ישראל, לעבדם עבודת סתנה בגופו, בנפשו, בכבודו ובכל מאדו. מי ימלא צדקת פורנו לכל עני ונכה רוח. ומי יתאר את הצבעים הנפלאים והגונים השונים אשר לחסדיו הרבים, אשר הפליא לעשות לרבים תמיד, והשכיל להקמין פעליו לעינים, ולהעמית עליהם תסימות יתרה, כמו לא יעשה כל דבר הראוי להתכבד בו ולחשוב מובה לעצמו. דוגמא אחת מחסדיו אוכיר. כבר ידעו הקוראים, כי בימים ההם היה משלח מכתבים בבי הרואר כבר מאד על המון העם, גם איש יודע לכתב ארריסא בכתב ושפת רוסיא היה יקר למצא, ורוב המכתבים נשלחו רק על ידי הודמנות נוסעים אשר יקחם למסרם בתור חסד לאשר הם שלוחים. כמה מכתבים יאברו או יתגלגלו מיד ליד עד אשר יעבור זמנם ואז יבואו לידם, כי על כן הלא היה למשל: "בי רואר יתודי", והצדיק הזה, לרגל עכב היי"ש שהיה מסתרו יעשה דרכו לעתים קרובות לערי הפלך והבחוץ ווילנא ולירא אל פקירי המכם, ותמיד ביום נסיעה יודיע בעיר מושבו באיישישאק כי נוסע הוא, וכל אשר לו מכתב

לשלוח יביארו אליו, והיה כי יבא אל העיר, לא יסור לעשות לעצמו וצרכי מסחרו, עד אם ילך וסבב בעיר למסור בית איש סבתו. ככה יעשה כל הימים. והיו היום, ערב חג הסוכות, ונסיעה פתאומית תקפה עליו ותאלצו להראות בעיר המחוץ עם שר מבט המחוץ כיום ההוא, אשר הזמן קצר, והמלאכה מרובה להכנת החג, לנוי סוכה והדור מצות ד' מינים ולהביא בית עניים מרודים, לשלוח צרכי החג לאין נכון לו, והוא בכל זאת רץ סבב כפעם בפעם להודיע בעירו כי נוסע הוא. ובבואו לידיה לא סר אל השר, עד אשר כלה לסבב בעיר למסור את כל המכתבים השלוחים על ידו. אף כי ידע אשר בית פקידות המכס סגור יהיה לא יפתח אחר חצות היום. והעגלון סבב בשוקים וברחובות לכקשו ולהאיץ בו, אחרי אשר עליהם לשוב ולבוא על החג לבתיהם.

הוא לא שה לבו לביתו ולמסחרו ולא פנה אל צרכי עצמו עד עשותו ועד הקימו את חסדיו לאחרים. וכה ידחה כל ימיו את צרכי עצמו מפני צרכי אחרים אשר יקרים לעשותם באהבת חסד והצנע לבת עם אלהים ואנשים!

היש צרך להוסיף על הדוגמאות האלה את המונות שני אנשי המופת נאמי הרוח, הצדיק הבכיר ורב הפעלים, החסיד המפורסם ר' נחום וצ"ל מהוראדנא, ואת כבוד הגאון המפורסם החכם הכולל צדיק כביר ר' אלי' לעוויןזאן, או כאשר נקרא ר' אלי' קראמינגער וצ"ל. הראשון כמלאך ה' ברמות אדם התהלך בסתרי נתיבות פליאות חכמה ויראת ה' בדרך צדקה אשר הפליא. הרבה והגדיל לעשות מסמפר רגעיו וכחות חייו כמדת יסיו על הארץ, וכל אדם חזה בו נשמה מהורה נאצלת בגוף קרוש מכמן. והשני הוא אשר הפלה ה' חסיד לו לבעל בעמו. כגבר חכם כאיש חמדות, אשר בהליכות דרכיו ומחשבותיו נתכנו כל הדעות והמדות שנמנו בתלמידי חכמים קדושים. איש שהיה יועץ ורב תבונות כהיות עולם, אשר עסקי באנק גדולים וקבלנות נהנהו על פיו, ואליו נבירים וחכמים יום יום ידרושון, וירבו למו עצתו, ובכל זאת כל חפצי עצמו, דרכיו והליכותיו, שבתו וקומו, צאתו ובואו, סחרו ומערכו וארחו ורבעו היו נתונים, סבוגנים ומכונים לעבודת ה' ותורתו בכלל, ובפרט לעבודת סתנה אשר עבר לשובת אחיו בית ישראל לכל חפציהם החמרים והרוחנים. כאיש סודו ואיש עצתו של העם התהלך לפניו בהצנע, בדרך חכמה. יש אשר הקריש שלישי הונו בעד אחד מצרכי הצבור, מבלי החזק טובה לעצמו והודיע זאת לזולתו ואשר רק בגלל ענין נצרך גם כן להצבור, היה כאנוס לגלות זאת לאחד מכריו, להורהו דרך ילך בה להטיב לעמו... שני אלה הצדיקים נודעו למרי גם בדור הזה, כיחידים השרירים מהדור הקדום. מי יתנה צדקת צדיקים כאלה איש לפי דרכו ומי ידע ויוכל להביע תהלתם?

כדוגמאות האלה היו בדור ההוא, אנשים ישרים, צדיקים המימים, אשר

הרבו לעשות טובות לבני אדם במדה ועוד יותר בן המדה אשר דקדקו במצות שבין אדם למקום, רבים היו בכל הערים הקטנות וגם בכפרים ומה גם בערים הגדולות, אך מי ימנה מספר לכוכבי צדק כאלה, ומי יוציא במספר צבא צדקותיהם וחסדיהם הרבים? בצדיקי הרבים אשר הזהירו ככוכבים בתוכנו רבים היו, אשר מהללי איש איש מהם יכילו ספר שלם, אם יאמר סופר מהיר לספר תהלתם וזכרן לדור אחרון.

ג. הקהל.

אמנם נפשי יודעת מאד כי כסתירה ידועה לצדקת דור צדיק המסופרת ומתוארת בזה, הן השערוריות הנודעות אשר נעשו בימים ההם, בהרומת אנשים מבני ישראל לצבא על ידי אנשים מבני ישראל, ולראובן לב, מפני מעשים ידועים, אי אפשר לפרש ולבאר היטב נכון את הדבר הזה, ולהוכיח עד כמה אולת יד טובי העם לשאת את הדעה והדבור, בעת אשר שלט האדם באדם. ועל כן כניח אני את ידי בעת לחשות, מפרק גרול בדברי ימי הדור ההוא ואשמטנו ונמשתיו, עד בא העת לדבר בכל הסבות והמסוככים בהליכות הענינים ההם, אשר היו כחולדות סחויבות להתהלך שלא בדרכה של תורת האדם; ואו אולי יתבררו ויתלבנו הדברים, וכל אשר עינים ולב להם להתבונן על הסבות ולשפוט מישרים, יראו ויוכחו, כי לא יכלה צדקת דור צדיק עמוד בפני רשעת רשעים האחזה בעקב הומן ההוא. ועל כן במרם תבא העת לדבר בזה נכחות, עלינו לפסח על הפרק הנכבד הזה ולשום השקפתנו על "הקהל".

יש כמה דברים, אשר בהיותם בידנו, אין אנחנו מרגישים את המוב אשר נקבל מהם, מפני הרע אשר נמצא בהם; ורק כהעדרם, אחרי אשר נקבל את הרע גם בלעד, ואולי במדה מרובה מאשר קבלנו מהם לרגל המובה, רק אז מרגישים אנחנו את המובה אשר אבדה לנו בהחסרם מאתנו.

בה נוראים הצבעים אשר יתארו בהם ראשי הקהל בספרתנו החדשה, המה ומשרתיהם, סופריהם ושמשיהם. כנותנים חתיים בעמם וצאן מרעיתם, כמתחממים מנו עניי הצאן, כנושאים פנים לעשירים ופני עניים ימחנו, וידיהם נגאלו בעשק דלים, בגזל רשים, כחוקקים חקקי און בתקנותיהם וככופים גם את הרבנים להריץ ידיהם אליהם, ולמלאות הות נפשם. ובכל זאת, גם אם נשאירם בצבעיהם הגוראים, לכל היר החוקה החומסת והמורא הגרול אשר ראינו בהמונותיהם, מבלי חקור

מדרוש כמה הפריזוה הספרות על מדת האמת בהארה אותם — עם כל זאת, לא היתה עדת ישראל בכל עיר כצאן באין מקבץ. היה אל מי לפנות לעזרה ולהשתדלות. היתה קופת הקהל, היו ספקחים על ררכי הצבור, אנשי תמיד אשר לחכם נתן סאת הקהל, וערותיהם בידיהם לפקח על כל דבר הדורש השתתפות רבים בו, והיו נקראים שתרלנים.

בני ישראל, כמו שהם ערבים זה לזה על פי התורה, כן גמתחה עליהם מרת הדין בכל ימי שנותיהם בארצות פווריהם — כי ישאו כלם בעון האחר מהם. איש אחד מהם יחמא, או ישיתו עליו חמאות אשר לא חמא, ועל כלם יצא הקצף. ועל כן בכל אסון אשר יקרה לאיש מבני ישראל, מעלילת שקר אשר מפלו עליו מסכב, ומכל עין אשמה אשר השיאו עליו, יעלה האיש השערה, אל הפרנסים והמפקחים, וימצא בהם רנלים לרוץ בהשתדלות בערו, וידים לגול מעליו את האשמה — וחרפה מעל כל העדה. ובכן לא היתה עדת ישראל בכל עיר כעדר נפוף, ולא היו גם כל ישראל שם פוורה. הרבנים וראשי הקהלות אשר בערי מושבות ישראל, נדברו יחדו והקנו תקנות טובות ומועילות לאישר העם ולחזק תורתו.

כל איש אשר יש את לבבו ישר, ידע ויורה כי המשמעת היתה משחקת לפנינו בכל עת אשר היה הקהל ברשיון הממשלה ופקודתה. פני זקנים נהדרו, וחכמי התורה נחלו כבוד, עד כי כבר גלו סופרים אנשי דעה, אוהבי מישרים, את דעתם, כי חסרון הקהל הוא חסרון לא יוכל להצנח, ולדוגמא מדברי סופרים נכבדים בשפת עברית ורוסית. רב לנו להעתיק דברי הסופר זאבישעשנסקי (קורות היהודים בוויטעבסק, מאמר שלישי, מכ"ע היום שנה שנה 88) ו"ל: אהבינו דורשי טובתנו אשר אמרו לתקן עולם היהדות כרוז ההשכלה, הפריזו לדבר בגנות הקהל בפרט ובבני הדור העבר ובמנהגיהם בכלל, ואין לך סופר משכיל אשר קרא לאחיו "לקום משנתם ולהתעורר מתרדמתם שהפיל עליהם ענן הכערות וחשכת האולת" — לפני עשרים או גם חמש עשרה שנה — שלא האר בצבעים שחורים דור אבותינו דור הישן, את ראשיהם ואלופיהם וההלכותיהם ודרכי הקהל ומעשיו, אשר הוא "מקור כל הרעות והכערות" בו' עד כי היה הקהל למפלצת לכל שומעי שמעו וזכרו בו' ויאמין כי רק זאבי ערב וחיות מרופות היו כל קהל עמנו, אנשים אכזרים אבירו לב, ויברך את ה' אשר גאלוהו וגאל את כל אחיו בני עמו להוציאם מעבדות הקהל לחרות, והגיעו לזמן הזה שאין בו לא קהל ולא אלופים מסובלים, לא פ"ח ולא שמש דמתא. רק איש כל הישר בעיניו יעשה, ודור יבוא דור נולד יבוש ופניו יחורו בשומו אל לבו אולי הוא יוצא חלציו של אחר ראשי הקהל בו'.

אמנם יוכל היות כי לא כל מעשיהם היו על אדני הצדק והיושר, תחסר

והאמת, ואולי לא מרוב טובה עשו מה שעשו, כי אם היו אנוסים לעשות כן בכל זמן ועדן בו ואת מי ממנהיגי עדות אחרות אין כמו אלה ואף כי בדורות עברו ? — אבל כל איש יודה, כי טוב סדר בחסרונות, מחסרונות בלא סדר; אם מנהיגים וראשים יתנהגו לפעמים לא בשורה, נוכל לקוות שישפרו מעשיהם ולא ישמע קול צווח ופרץ בין בני קהלתם, ואולי כן היה באמת גם עם ראשי קהל היהודים, כי רוח התיקונים שעבר בארץ בימים האחרונים לא היה עובר גם על ראשי הקהל מבלי הקן מעשיהם ולהיטיב דרכיהם, ובהכח והעז שהיה בידיהם היה ספוק לכו לעשות הרבה לטובת בני קהלתם, אבל אם אין ראשים ומנהיגים, אין אלופים וקברניטים, מי יעשה מאומה לטובת שה פורה ישראל אשר איש לעברו תועה. מי יעצור ומי יאבה לשמוע לו אם יחפור איש לעצור בעד השיות הגדחת כי לא יפוצו אל ההרים כצאן אשר אין להם רועה.

אמנם לא אלמן ישראל מאנשים גדולים בעלי חכמה ומדע בו אבל מעמים הם בתוכם אלה אשר יתאחרו לראות לאחיהם ולעמדם בראש צרכי עדתם להיטיב צעדי אחיהם ולמעת בקרבם תורת חיים ואהבת חסד ומוסר טוב. גם ספק אצלנו אם יהיו דבריהם נשמעים, אם גם יהיו כמשה ואתרן ככהניו ושמואל בקוראי שמו, יבפרם בדורנו עתה, אשר אין הקטנים נשמעים לגדולים בו אשר רבים הם האומרים בנפשם כי כל חכמת אנוש היא להרוס חק ולפרוץ נדר. ואם הלל למד את התורה למי שחפץ לדעת אותה על רגל אחת, ואתבת לרעך כסיד"ל ילמדו המה את ההשכלה באופן הזה: "עשה כל מה שלבך חפץ". אך אנחנו אין לנו לדרוש ולקבל שכר בעד הדרישה במה שהיה יכול להיות. ממרתי אנכי רק לשום עין על העבר כפי מה שהיה ושנמצא, אשר היוצא מזה, כי לא כצעקתה התלוננים על ראשי הקהל בדורות שעברו עשו; גם מעשים טובים ותקנות טובות הוציאו מכח אל הפועל. גזרו גזירות, הקקו חקים, דנו בין דין לדין ויעשו פשרות בין איש לחברו. בינם לבין עצמם, ולא נראה במ ערות רבר מחוץ למחנה ישראל, כי כל ריב וכל נגע רק עד בי"ד ישראל הובאו, והמסירות והדלמוריות היו סדם וחלאה. בנו כתיבנסיות, הקימו כהים לתורה, ישיבות ות"ת ובתי צדקה וחסד. גם סדר ומשמר היה במעשיהם, כנראה מהפנקס אשר עליהם כתובים מעשיהם על הסדר בו עב"ל.

אחרי רברי הסופר הנכבד הזה בדברי הקהל, אשר הבאנו רק לדונמא מדברי סופרים המדברים כמותו, רברינו אך למותר המה.

מראה הערב והבקר .

אם נהבונן במראה הערב של הדור העבר והבקר של הדור החדש , נראה נמצא פהרונים למענות ותביעות העם כלו מהעם כלו , אשר הצננו בפתח דברינו בספר הזה כחידה מתוסה .

בכל הדברים האמורים בספר הזה ובכל החזיונות אשר עמלתי לכתוב ולהאר רק אמת כהויתם וכתארים האמתי מהדור אשר ממנו יסופר לבני הדור החדש הזה , ואשר אשרתים וקימתים בערות גדולי הסופרים—בכל הדברים והאמת האלה יכולים אנחנו רק להראות ולהוכיח . כי בני הדור הקדום , כאבותיהם בדורות קדומים . היו מלאים תורה , יראת ה' , בוסר ופדות טובות ; רבים היו מקשמים גם ביריעות שונות , וגם נמצאו בתוכם חכמי לב חרוצים בכל מלאכת מחשבת ויודעי בינה בכמה מדעים . וגם על המניהם יצדקו דברי הסופר ז' וו' מענדלין במאמרו "ההבוננו במעשיכם" הצפירה כ"ח אדר תרנ"ט באמרו : "אין לנו לחשוב את הסון בני עמנו כבני בלי תרכות או כהשוכים . כמעט כל האנשים הפשוטים בנו הם מעט או הרבה יודעי ספר . מלבד זה יביאום עיני פרנסותיהם לרעת מעט או הרבה גם בהויות העולם . מוחם ייגע המיד להמציא המצאות . שכלם מתחרד עד כי אוהבים הם להתפלסף גם בענינים סופשיים ונאצלים , ואם זאת היא , הקולטורה" — יש לנו די והותר "עכ"ל . על כל המעלות והמדות האלה , נעלו מאד ברגש האחוה הכללית אשר הרגיש כל איש ישראל כי אח הוא לאחיו בית ישראל , עד כי היתה האוטה כלה כמשפחה אחת סרה למשמעת ראשיה וקניה .

אבל בכל זאת , הן לא נוכל לכהר , כי בימים ההם חסרו בני עמנו את הויו והוהר אשר ביטיפותה של יפת , שיקראו לה היום "השכלה" . חסרו את הנמוס האירופי , את שפת המדינה , ואת הידיעות אשר עהה עיי רבוי בתי הספר והרחבת הספרות בספרים ועתונים היו לקנין כללי . אף אכנס החסרון הזה לא יפלא בעיני כל המתבונן במצב ההשכלה הכללית בעת ההיא , וכיחס בני עמנו אל מקומם חסנם , אשר בתי ספר היו מעטים מאד , הספרות העתית סרס רחבה וגסבה עד למעלתה אשר ביטינו . וכבר הבאנו למעלה דברי הסופר הטובתק מ"ל ליליענבלום ח"ל : בלמוד שפת המדינה לא היה בימים ההם צרך לרעת אותה" . עשרים מיליון עברי עולם היו נבערים מדעת אדם , והיודעים להתהלך בדרכי החיים כפי הנמוס האירופי בתחום מושב בני ישראל , היו רק האצילים הפולנים , אשר בלו ימיהם וכספם בתענוגים מבלי שהר ככחם וכספם בער הקולטורה גם במאום . היכלו הם להיות בהשכלתם כמופת לבני עמנו החיים על פי התורה , אשר בה מצאו ענג לנפשם וכעז לשכלם . בה מצאו הנחוכות אל . והיא נתנה עז בלבבם , ופכלנות

מעל לכח אנוש, והתרוכמות נפש על כל עקת אויב וחמת מציק, ותקות ישועה קרובה, כדברי חז"ל "היום אם בקולי תשמעו".

ואולם כיסים הרם, כבר צחה שמש ההשכלה הכללית בארצות המערב כשמש צדקה ומרפא לשנאת חנם אשר בין עם לעם. ולאור החדש הזה יצאו אנשים משכילים מקרבנו, אשר אמרו לפתור את החידה של שנאת עולם אשר ישנאונו רבים, הנפלאה גם היא מבינת אדם. כהחידה בני קדם אשר בכל שנאתם אותנו לא נבחר קימנו. ושנאת הדת לכדה הן איננה מספקת לפתור את החידה של שנאת עולם, אחרי רואנו כי גם אנשים חכמים כוואלפער, והדומים לו, המכחשים ככל אמונה דת, שנאונו. על כן שנו נוטעי ההשכלה בתוכנו. למצוא פתרון החידה לשנאת עולם בחסרון ההשכלה מאתנו, כי הלא את התואנה הזאת בקשו שונאינו החיצונים, והאנשים האלה מהרו ויחלמו את התואנה הזאת למענה נאמנת. כמאמינים אדוקים האמינו ראשי משכילינו, כי ההשכלה הכללית תביא את העת האשרת אשר בה ישלמו זאב עם כבש ועגל וכפיר וכריא יחדו, אפס כי גם על עמנו החובה להשכיל לרפא משובתו בעצמו עד אשר יכשר לקבל את אור האמת והשלום וכל המוב הרב הצפון לו בהשכלה הכללית. ועל כן יצאו ראשי משכילינו, כרופאי הנפש לרפא את שבר הנותנים חיים לשכלו ולהרגשתו לפי תבונתו, ומבעו תבונה לדברים שכליים, כאשר כן יאמר החכם חז"ס באחד מאמריו, וכפי שמוכיח החכם ר'א אטלאס נ"י בספרו "מה לפנינו ומה לאחור" צד 47, מהסכמות הרבנים הגאונים על ס' בוסדי חכמה להתו"ס, וכאשר באמת חסרון ספרי חכמה היה חסרון מורגש בעת ההיא, ובא האות, כי הספרים המעטים בענפי המדע כס' ראשית לסודים. ס' הברית ח"א, ומה גם ס' כוכבא דשבים, מציאות הנפש, שבילי עולם, וכדוכה נתקבלו בשתי ידיים טאת העם.

כי הפרחים היפים אשר הוציאה ההשכלה הכללית, ונצני חרות הדעת אשר נראו בארצות המערב, אחזו את עיני משכילינו אז, עד כי לא יכלו ראות נבחה, ולהשכיל לרוח העם אשר תורה מאתו יצאה לאור עמים, והוא תקיף ברעתו דעת קדושו וחכמת חכמיו. כי לא להשכילתו כינת אדם הם צריכים כי אם לקים בו: "הן לחכם ויחכם עור" לכל יחסר המצג בתורה ודרך ארץ. והם לא פרי דעת הביאור אל תוך עמם כי אם פרחים יתרים על המדה אשר בלעו את תבונתו הרוחנית, עד אשר כמעט היה ישראל לגנן בוקק כהיין המשומר בענביו. כפי שהרבה בעל השחר לדבר מסשכילי ברלין והשכלתם במאמריו האחרונים. הד"ר מרדכי עהרנפרייז במאמרו לאן השלוח (.....) מסיים את מאמרו ואומר: "והשלילה הכללית הזאת שמהרסת ואינה כוננת שלמה בספרותנו שנים הרבה אח"כ -- עד הגרול שבגרולינו יל"ג שכל שיריו הם שלילה אתה גדולה" עכ"ל.

אמנם כי שניים והשקפות חדשות והתקדמות בדרך ארץ ובארחות החיים, סוכרחים היו לבוא גם אל תוך בית ישראל, ברוח העת אשר חדשה פני תבל ויושביה, והיטב את המעם והשנן את הדרגשה בכל דבר יפה וטוב, ובלי ספק הביאה רוח העת טובה הרבה גם אל עמנו, מבלי הרע והשחת לרעותינו וכל בחסדינו הרוחנים שהיו לנו מימי קדם. לולי „השלילה הכוללת הזאת שמתרסת ואינה בונה אשר שלמה בספרותנו שנים הרבה“, ותעז את הרעות ותקלקל את הדרכים הכלולים לפנינו מימי עולם, עד השנים האחרונות האלה, אשר שנאת עולם החליפה כחה בשנותה את מעמה ואת אמתלאותיה ותנאותיה, משנאת הדת לשנאת הנזע והלאום, ורבים ממשכילינו פקחו את עיניהם על הרעה אשר הרעה בתוכנו „השלילה הגדולה אשר שלמה בספרותנו“ והנה הנם כמו יגדו אחרי רתום והיושר, האמת והנכחה, שחברו יחדו בחיי אבותינו אשר נעו מעגלותיהם מהחיים החדשים.

הדור הנאור הזה אמנם מבקש אור וחיים, בחיים הכאירים והמסודרים אשר יחזה במגמת פניו קדימה. ובהגיונו לאחור על העבר ועל המעשים שנעשו בו והנם לזמים בערפל, החיים אינם חיים של אורה ושמחה, ויבט בלבו לדור אבותיו. בשכלם יתקלם, ברעותיהם ישים קהלה. ושפט את אמונתם לפתיות, ותומת ישרם לתסיבות בהמית. כפי אשר עזרה אחרי המשפט הזה „השלילה הגדולה“, אשר שלמה בספרותנו. ובכל זאת רבים מבני הדור בפיהם ובלבבם יכבדו את חיי אבותינו כמו יתרפקו אצריהם.

כי הערב והבקר אשר לשני הדורות, יתגנשו יחדו על ידי אנשי הבינים המזכירים מדת לילה ביום ומדת יום בלילה גם לזקנים השרידים גם להצעירים החדשים.

עוד קרני אור מביאת השמש וסדומי החמה אשר בערב הדור העבר דוקרים את עיני בני הדור החדש. עוד חברות שונות לכל מעשי הצדקה והחסד, עוד מנהגים יקרים וישרים, כשרידי מחסרי ימי הדורות שלפנינו, נמצאים כידושת פלטה לדור הזה, חברות, מנהגים ותקנות אשר טובים ויפים יגידו יאמרו לכל העוסד על דעתם ואופים של מוסדיהם, כי היו דור ישרים, דור חכמים לא בעיניהם כי אם במעשיהם ובמחשבותיהם, אשר היו מהאימים יחדו כמו שהיו פיהם ולבם שוים. אבל רק את מעשיהם, מנהגיהם ותקנותיהם בגלמם ובהכניהם יכלו להשאיר אחריהם, אך לא את האמת והאמנה, התום והיושר, האהבה והאוצה היהודית, אשר הן רק הן היו הנפשות החיות במעשיהם הטובים, במנהגיהם הישרים, ובתקנותיהם המועילות, כי כמעט עמם כתי הסגולות והתמודות האלה. נקח לנו לדוגמא את השתדלנות הנשארה בעמנו כירושת פלטה בדורות עברו

וסה נאמנו מאד רברי החכם אמלאם „מה לפנים וכה לאחור“ צד 87 וז"ל : יפה כח הראשונים על האחרונים בצניעותה (של השתדלנות) ובתמימות לבם . הראשונים לא תלו את הפעמון הגדול על פתחיהם לבשר לדור אשר כן עשו , וכל השתדלוהם יצאה מהברתם הפנימית וחובתם הפשוטה לעמוד לפני עמם בשעת דחקם — סגולות יקרות אשר לא בנקל הסציניה בהאחרונים כי כסרו את נפשם בעד טובת הכלל כיהודים פשוטים היושבים בקרב עמם והעם קרוב אל לבם“ עכ"ל .

כן הוא בכל סוסד של צדקה . ובכל מעשה אשר יעשה אמנם גם היום למען הטוב והישר , יחסר רגש האחוה הישראלית . וכל איש יהודי , כבן דור הישן כבן דור החדש , כירא את ה' , כאשר איננו ירא — כל אחד ירגיש חסרון רוח היהדות החיה לפנים בישראל .

וברבר הזה הגנו שונים מכל העמים . אנחנו אמנם הולכים בדרך ההתפתחות ככל העמים . הגנו לוקחים חלק גדול בהשכלה הכללית , ומתהלכים לרוח היום כאשר יתהלכו כלם . אך תחת אשר הם במדה שהם הולכים ומתפתחים . מתפתחת גם צורתם הרוחנית , האידעאל המוסרי שלהם , כי צורתם הולכת ומשתלמת עמם הלך והשתלם , עד כי בנוגע אל צורתם הרוחנית , אין להם כל סבה להתגעגע ולהתרפק על העבר שלהם .

אך לא כן אנחנו בני ישראל , כי במדה אשר חלק האדם בנו הולך ומתפתח בדרך חיי כל אדם , בה במדה פוחת הולך החלק היהודי אשר באנשיותנו . והרגש היהודי הפנימי מתרפק . מתגעגע אל העבר הגדול והקדוש שלנו . אשר בו היה רוח היהדות חיה בתוכנו — רוח היהדות אשר כחות חייה הפנימיים , הם המוכר והכרות , האמת והאמונה . הצדקה והחסד , הנכחה והתמימות , האהבה והאחוה הכללית , אשר בלב כל איש לכל אחיו בני ישראל .

המדות התמידות והסגולות הקרות אשר הדישו ונמעו בה הנביאים וחז"ל מקבלי ההורה ומבאריה — אשר לפיהן חיה האומה חיי עולם בחיי השעה . חיי שמים בדרך ארץ , ולפיהן היו ערוכים , שמורים ומסודרים כל המעשים הטובים והמפעלים הגדולים , הכתובים בספר תולדותינו , עד כי היה גם חלק האדם משובלל ומתוקן יחד עם החלק היהודי .

חלק היהודי וחלק האדם שנים שהם אחד באמת . נפרדים הם רק ברמיון ובמחשבה . אמת כי יתכן היות אדם מבלי היות יהודי , אך היות יהודי מבלי היות אדם לא יתואר גם בציר הרמיון . על כן בעוד היות רוח סלא מאלה המדות והסגולות לרוח החיים באומה , היה היהודי והאדם גאחזים וגאחזים כאד בשלהבת , וכחות חיי היהדות הפנימיים מצאו ידיים לפעלם בעם , בחלק האדם המשובלל והכלול במ , אך אחרי אשר „במדה אשר החל חלק האדם להתפתח בדרך חיי כל אדם , בה במדה פוחת והולך חלק היהודי מאנשיותנו , על כן סרגש מאד חסרון איש יהודי חם ותם

בכל הגנוע לכנסת ישראל. זה האיש באנשים, אשר נראהו כתור האדם המעלה בדרך ארץ ובחקות החיים, מה נכונה רוחו ובהה הרגשתו בצרכי הצבור, ומה חדל הוא מהשתדלות למבזה אחיו בית ישראל!

אמנם כי נהדרו בימינו כל מוסרי הצדקה והחסד בידי בני הדור. כל מעשה וכל מפעל ערוך ומסודר במעם העתה. כל ענין של צבור מלא זיו ונהורא מעליא, כלו אומר כבוד להעוסקים בו, ומשוה הוד והדר להשתלכות האנושית אשר לדור הזה. אבל הרגש היהודי הפנימי לא ימצא בכל המעשה הטוב הנעשה בימינו, אין לחלוות היהדות החמה והתמימה כמלפנים. כמעט כל מעשה נעשה רק ברוח הנכסם הקר והיבש. כמעט אין מעשה טוב בלי חשבון עצמי אשר לעושהו, אין פועל בצרכי הצבור, אין עושה טוב. מבלי שיהיו פעמונים מצלצלים בקול לשם ההללתו. האחוה הישראלית שקועה ומבועה בים דאגה אשר ידאג איש איש לעצמו ולהועלתו, וכמעט שנתפרדה החבילה הכללית, וכמו נתקו הקשרים המזכירים את הדברים שבצבור שבהם התאחו האחים בני ישראל.

למרות הברק והיופי, היו והותר הנכסם, הגראים בכל מוסרי הצבור אשר בידי בני הדור, אהבי המלסול והיופי, אין סדר ומשמר, אין משמעת ותוכחה, אין הדור פני זקנים, אין כבוד וסורא המלידי חכמים. ואין הוד נורא וחרדת קדש במקומות המקורשים, עד כי גם אלה המשכילים, אשר לפי חזון לבם ראו בתחלה את הבינה והברכה נשקפות לעמנו רק בדרך ההתפתחות הכללית, ולא בדרך אבותינו הסלולה, גם הם יגרו אחרי רוח היהדות החיה לפנינו בעמנו, כאשר יאמר החכם נ"ם בהצופה הצפירה ג' הרוכה תר"ס ו"ל: הסדרים הישנים איך שהיו — הלא היו סדרים, וכולם כוננו אל כמרה אחת, להתחיק ולעודד; הרבנים איך שהיו — היו רבנים כנהלי העם לפי רוחם, וכועד של ארצות שהיה להם, היו מפקחים וכשנתיים וממתיקים סוד על כל דבר צנוע אל חיי העם וגם אל כלכלתו. כנראה מהחלשותיהם ופסקיהם; ראשי הקהלות איך שהיו — היו אוחזים בידם את רמן ההנהגה; בתי הכנסיות איך שהיו — היו גדולים מסודרים, הכל היה מכונס. מרוכז בתבניות של משמרים קבועים כו' עתה אין נשיאות, אין אוימאריסעם, אין דבר אשר יעורר בלבו רגש חרדת קדש וסורא הוד. בשכבר הימים, כשהיה נכנס אל ביהכנ"ס היה חש בלבו רגש רוכסות כו' עכ"ל.

הנה כי כן, החלק היהודי נרדם ג'יעף, אך הרגש הפנימי האינסטינקטי שבו הנה לא ינום ולא יישן, והוא יעיר ויעורר בקרב כל איש ישראל כוסר כליות על העוובה הרבה אשר בתוכנו. אבל יען אשר, כל הגנעים האדם רואה חוץ מנגיעי עצמי ומה גם אם הגנע הוא מהסרון רוח יהדות חיה, הסרון דמנבר יותר בדברים שבצבור. על כן, גם כי יחוש איש מיסר כליות, קשה לו לשום אשם נפשו, ונח לו לאמר אשבת העם היא.

גם המהררים באים בטענה מרגש היהדות הפנימי על אחיהם היהודים על חסרון רוח יהדות חיה באהבתם לתורתם ובפעלם לעמם!

והנה כל הסבשך לרעת כשפם אמת בדבר עמנו והפץ בהצדקו, יבקש וימצא בספר הזה ציורים אמתיים מדרכי החיים, הכוללים גם את דרך חיי עמנו אשר בתקופת הזמן הקודמת, והמונות נאמנות מחיי עמנו החמרים והמוסרים בפרט, בימים ההם, ממעשיהם וממחשבותיהם לעצמם ולהאומה כלה, שהיתה נחשבת לכל אחד מכוניה כמשפחת אחים יחדו גם בהיותה שה פזורה. כל המתבונן בעין בוחנת וכלב מכין בהציורים הכהירים, ובתמונות הנאמנות האלה, ימצא מושגים אמתיים מרוח היהדות החיה אז בעם כלו, לכל הליבות דרכיו בקדש ובחול, ולכו ישמח וירחב, אך גם יתעצב בהביטו לראות מה לפניו ומה היום בישראל. אבל גם ימצא יראה את הנסכות להשגים הגדולים והכבירים, אשר הביא הזמן בטלא התבל, ואשר בדרך הלוכם פגעו וילפתו בעמודי התוך אשר חיי ישראל החמרים והרוחנים נכונים עליהם, ויועזים ויפסם אל דרכי החיים החדשים אשר לתבל ומלואה; ער אשר כתתה היהדות מהיות הרוח החיה היחידה בעם כמלפנים, מפני זרמי חיים חדשים אשר שטפו עברו עלינו.

הציורים והתמונות האלה, כמדומה לנו, יש בבחם לישר עקמוניות שבלב בדבר עמנו, אשר היה לשיחה כפי כל אחד, לכל יהי העם כסתאוננים ומלינים איש על עמו, ועל דרכיו ומחשבותיו.

בהציורים והתמונות האלה, יביטו יראו גם הישנים גם החדשים, כל אשר רגש יהדות פנימי יעירוהו למענות והביעות — יראו ויזכרו כי ישנם פעלים וסדרים כחיי היחיד והצבור, אשר לא נוכל דרוש בימינו מבני הדור הזה.

יכירו וידעו כי לא נוכל דרוש את "הראוי" כי אם את "האפשר". וברגש היהדות הפנימי המעורר את הלב למענות והביעות מאת העם כמה שראוי, נוכל להשתמש להשכיל להיטיב את העם כמה שאפשר. כי אכן יש ויש עצות ותחבולות לפחת רוח יהדות כפי האפשר, מעין אותה הרוח אשר התהלכה בקרב דור אבותינו ותחומי.

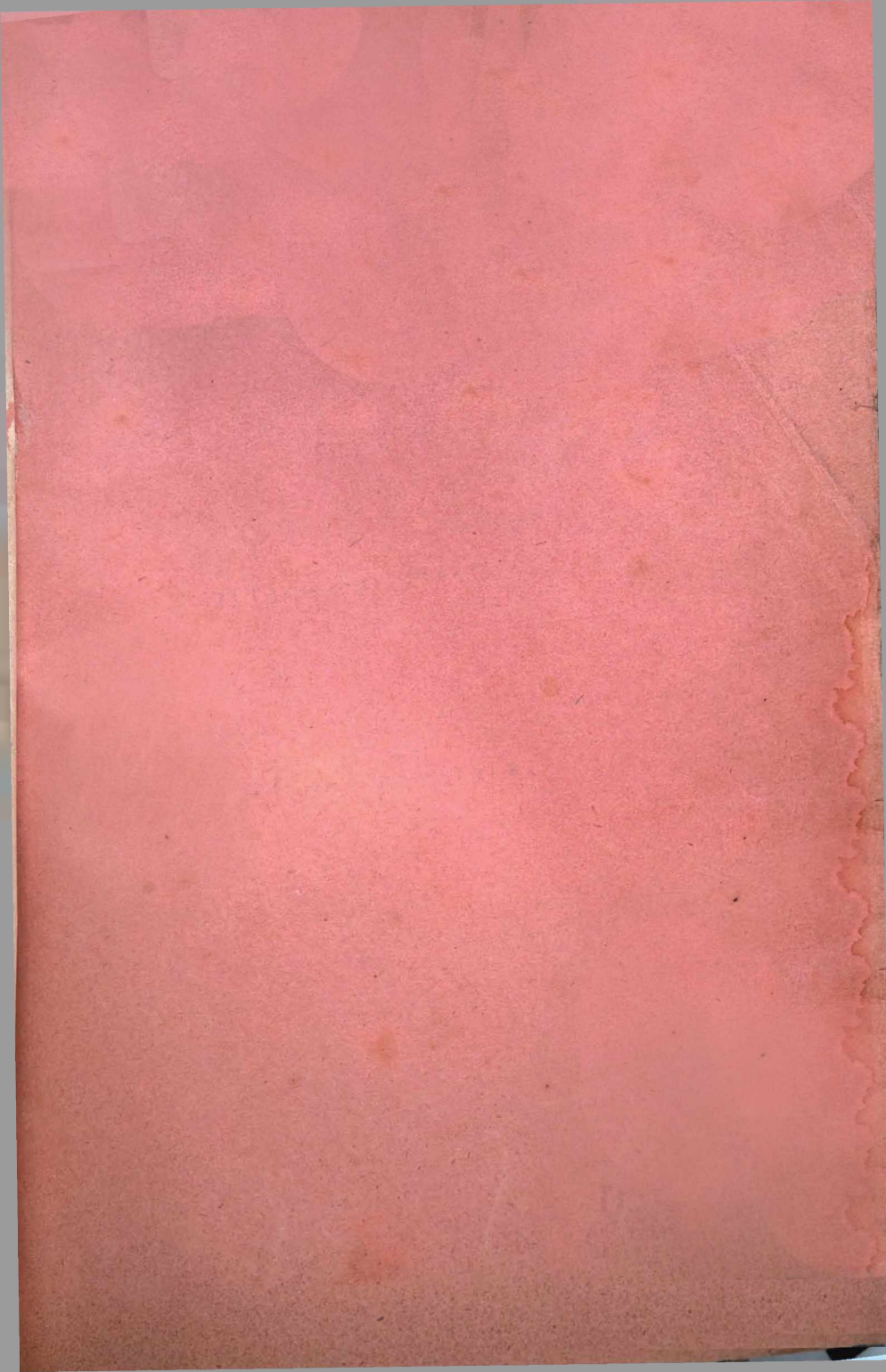
החת מענות ותביעות אשר לא יתנו ולא יוסיפו לנו בלתי לב רגז ועין רעה בעמנו, יוכלו חכמים וסופרים נאמנים לחבב את עמנו על לב בניו בחיונות מחיי אבותינו הישרים, וגדולי רעה בתורה וחכמה יודעי בינה לעתים, אשר מקום יש בראשם להניח רוח הזמנים של לפניו והיום, והם יורשי טובת עמם באמת, להם הדעה והדבור, להם העצה והתושיה לרעת את אשר יעשה ישראל וחי באמונתו ותבונתו יחד, כאשר להם יאתה, וה' יופיע על עצת אמת ושלום אשר יביא בישראל.

לוח המעות

ש"ל	מעות	שורה	זר
	חפץ	14	7
לחפץ	ללו	15	שס
ואלו	ההמונות	24	שס
התמנות	היהוד	9	12
היחיד	וסאח	11	13
סאת	שם		שם
כסעשים	כסעשם	26	שס
דבריו	דבר	11	16
יהיה	היה	14	36
ואח	אח	10	52
שיהיו	שהיו	30	61
מ"ע	ס"א	15	71
ילכו	לכו	28	81
החזן	החזי	26	82
עשרו	עשר	33	84
ושחקו	ושהרו	3	87
שהיה	שיהיה	32	91
רבים	רבו	18	92
ילד	יולד	21	96
יושב	וישב	6	115
תקצ"א	הקצ"ח	3	124
ותיפב	ותיפב	16	123
	שבר		

אחר המלה "שבר" נשטמו המלות האלה: עמנו בהרופת
ההשכלת. אבל כרפאם לישראל בהשכיה, לא השכילו
הם לכלכלהו במדעים

לשלוח יביארו אליה, והיה כי יבא אל העיר. לא יסור לעשות לעצמו וצרכי מסחרו עד אם ילך וסבב בעיר למסור ביה איש סבתו. ככה יעשה כל הימים. ויהי היום ערב חג הסוכות, ונסיעה פתאומית תקפה עליו ותאלצהו להראות בעיר המחנה שר מבם המחוז ביום ההוא, אשר הזמן קצר, והסלאכה מרובה להכנת החג, לנוכח סוכה והדור מצות ד' מינים ולהביא בית עניים מרודים, לשלוח צרכי החג לאין גבול לו, והוא בכל זאת רץ סבב כפעם בפעם להודיע בעירו כי נוסע הוא. ובכואו ליראה לא סר אל השר, עד אשר כלה לסבב בעיר למסור את כל המכתבים השלוחים על ידו, אף כי ידע אשר בית פקידות המכס סגור יהיה לא יפתח אתר חצות היום. והעגלון סבב בשוקים וברחובות לבקשרו ולהאיץ בו, אחרי אשר עליהם לשוב ולבוא על החג לבתיהם.

הוא לא שח לבו לביתו ולמסחרו ולא פנה אל צרכי עצמו עד עשותו ועד הקימו את חסריו לאחרים. וכה ירחיק כל ימיו את צרכי עצמו מפני צרכי אחרים אשר יקרים לעשותם באהבת חסד והצנע לכת עם אלהים ואנשים!

היש צורך להוסיף על הדוגמאות האלה את תמונות שני אנשי המופת גאונים הרוח, הצדיק הכביר ורב הפעלים, החסיד המפורסם ר' נחום זצ"ל מהוראדנא, ואת כבוד הגאון המפורסם החכם הכולל צדיק כביר ר' אלי' לעוויונאן, או כאשר נקרא ר' אלי' קראמינגער זצ"ל. הראשון כסלאך ה' בדמות אדם התהלך כסגור נתיבות פליאות חכמה ויראת ה' בדרך צדקה אשר הפליא, הרבה והגדיל לעשות מספר רגועי וכחות חייו במדת יסיו על הארץ, וכל אדם חזו בו נשמה שהורה נאצלת בגוף קדוש מכמן. והשני הוא אשר הפלה ה' חסיד לו לבעל בעמו, כגבר חכם באיש חסדות, אשר בהליכות דרכיו ומחשבותיו נתבנו כל הרעות והסרות שנכסנו בתלמידי חכמים קדושים. איש שהיה יועץ ורב תבונות בהיות עולם, אשר עסקי באנק גדולים וקבלנות נחתו על פיו, ואילו נבירים וחכמים יום יום ידרושון, וידמו למו עצתו. וככל זאת כל חפצי עצמו, דרכיו והליכותיו, שבתו וקטו, צאתו ובואו, סחרו ומערכו ואחרו ורבעו היו נתונים, סכונים ומכונים לעבודת ה' ותורתו בכלל, ובפרט לעבודת סתנה אשר עבר למופת אחיו בית ישראל לכל חפציהם החמרים והרוחניים, באיש סודו ואיש עצתו של העם התהלך לפניו בהצנע, בדרך חכמה. יש אשר הקריש שליש הינו בעד אחר מצרכי הצבור, מבלי החזק מוכה לעצמו והודיע זאת לזולתו ואשר רק בגלל ענין נצרך גם כן להצבור, היה כאנוס לגלות זאת לאחר סכריו, להודוהו דרך ילך בה להיטיב לעמו... שני אלה הצדיקים נודעו למדי גם בדור הזה, כיחידים השרידים מהדור הקדום. מי יתנה צדקת צדיקים כאלה איש לפי דרכו ומי ידע ויוכל להביע תהלהם?

כדוגמאות האלה היו בדור ההוא, אנשים ישרים, צדיקים תמימים, אשר

השם שכותב לבני אדם במדה ועוד יותר כן הסדה אשר דקדקו במדות
אם לטקס, רבים היו בכל הערים הקטנות וגם בכפרים ומה גם בערים
אך כי יסנה מספר למוכבי צדק כאלה, ומי יוציא במספר צבא צדקותיהם
הם רבים? כצדיקי הרבים אשר הוזכרו ככוכבים בתוכנו רבים היו, אשר
איש איש מהם יכולו ספר שלם, אם יאמר מופר סדור לספר תהלתם וזכרן
צדקן.

ג. הקהל.

אננם נפשי יודעת מאד כי ככתירה ידועה לעדקת רור צדיק המסופרת
האמת בזה, הן השערוריות הנודעות אשר נעשו בימים ההם, בהרוסת אנשים
ישראל לצבא על ידי אנשים מכני ישראל. ולראובן לב, ספני מעמים ידועים,
ואשר לפרש ולבאר היטב נכון את הדבר הזה, ולהוכיח עד כמה אולת יד טובי
הם לשאת את הדעה והדבור, בעת אשר שלם האדם באדם. ועל כן מניח אני את
הדעה לחשות, מפרק גדול בדבריו ימי הרור הוא ואיכסכו ונמשיתו, עד בא
הה לדבר בכל המכות והמסובבים בהליטות העניים ההם, אשר היו כתרירות
מדינת ההנהלך שלא מרמה של תורת האדם; ואם אולי יתבררו והלכנו הדברים,
ולא אשר ענים ולב להם להתבונן על המכות והשפוט כסדרים. ידעו ויבדו, כי
לא יוכלו צדקת רור צדיק עמיד בפני רשעת רשעים האצוזה בעקב הזמן הזוא. ועל
ק במה תבא הקת לדבר בזה נבחרה, עליו לפסח על הפרק העבר הזה וישום
הקטנתו על הקהל.

הם כמה דברים, אשר בהיותם מדוי, אך אנשי מרוצים את המושב אשר
נקל להם, מפני הרק אשר נמצא בהם: ירק בידעיהם, אדרי אשר נחבל את הרק
עם בלשם, יאלי כמה מרובה מאד קביו מהם לינול המובה, רק אי מרגישים
אמת את המדה אשר אבהה לוי בידעיהם מאד.

בה נמצא הענינים אשר ידעו בהם יאלי הקהל במצביו הרבה, ובהם
מספרים, מספרים והמספרים. מדינת היותם נמצא מרגישים, במרגישים
מדינת היותם, מדינת היותם ליהודים ימי טוב ימינו, יוונים נאלי מרגישים
הם, ככל ההם, במדינת היותם אי במדינתם יבוצים זה את רגליהם ליקרן
ההם אלים, וליאית דה נמצא. יבוצו את זה את נהלים נמצאים נמצאים
לכל דה הקהל המדה המדה אשר יאלי במדינתם, מדינת הקהל

מדרוש כמה הפריחה הספרות על מדת האמת כתארה אותם — עם כל זאת, לא היתה עדת ישראל בכל עיר בצאן באין מקבץ. היה אל מי לפנות לעזרה ולהשתדלות. היתה קופת הקהל, היו מפקחים על דרכי הצבור, אנשי תמיד אשר לחסם נתן מאת הקהל, וענותיהם בידיהם לפקח על כל דבר הדורש השתתפות רבים בו, והיו נקראים שחדלנים.

בני ישראל, כמו שהם ערבים זה לזה על פי התורה, כן נסתחה עליהם מדת הרין בכל ימי שנותיהם בארצות פזוניהם — כי ישאו כלם בעון האחר מהם. איש אחד מהם יחמא, או ישיהו עליו חטאות אשר לא חמא, ועל כלם יצא הקצף. ועל כן בכל אסון אשר יקרה לאיש מבני ישראל, מעלילת שקר אשר מפלו עליו מסכב, ומכל עון אשמה אשר השיאו עליו, יעלה האיש השערה, אל הפרנסים והמפקחים, וימצא בהם רגלים לרוץ בהשתדלות בערו, וידים לגול מעליו את האשמה — וחרפה מעל כל העדה. ובכן לא היתה ערת ישראל בכל עיר כעדר נפוץ, ולא היו גם כל ישראל שה פזורה. הרבנים וראשי הקהלות אשר בערי מושבות ישראל, נדברו יחדיו ותקנו תקנות טובות ומועילות לאושר העם ולחזוק תורתו.

כל איש אשר יש את לבבו ישר, ידע ויודה כי המשמעת היתה משחקת לפנינו בכל עת אשר היה הקהל ברשיון הממשלה ופקודתה. פני זקנים נהדרו, וחכמי התורה נחלו כבוד, עד כי כבר גלו סופרים אנשי דעה, אוהבי מישרים, את דעתם, כי חסרון הקהל הוא חסרון לא יוכל להמנות, ולדונמא מדברי סופרים נכבדים בשפת עברית ורוסית. רב לנו להעתיק דברי הסופר ואביעשענסקי (קורות היהודים בווייטעבסק, מאמר שלישי, ס"ע היום שנה שניה 98) ח"ל: אוהבינו דורשי מוכתנו אשר אמרו לתקן עולם היהדות ברוח ההשכלה, הפרינו לדבר בגנות הקהל בפרט ובבני הדור העבר ובמנהגיהם בכלל, ואין לך סופר משיכיל אשר קרא לאחיו „לקום משנתם ולהתעורר מתרדמתם שהפיל עליהם ענן הבערות וחשכת האולת" — לפני עשרים או גם חמש עשרה שנה — שלא תאר בצבעים שחורים דור אבותינו דור הישן, את ראשיהם ואלופיהם ותהלוכותיהם ודרכי הקהל ומעשיו. אשר הוא „מקור כל הרעות והבערות" בו! עד כי היה הקהל למפלצת לכל שומעי שמעו וזכור בו! ויאמין כי דק ואבי ערב וחיות מורפות היו כל קהל עמנו, אנשים אכזרים אבירי לב, ויברך את ה' אשר נאלהו ונאל את כל אחיו בני עמו להוציאם מעבדות הקהל לחרות. והגיעו לזמן הזה שאין בו לא קהל ולא אלופים מסובלים, לא פ"ח ולא שמש דמתא. רק איש כל הישר בעיניו יעשה, ודור יבוא דור נולד יבוש ופניו יחורו בשומו אל לבו אולי הוא יוצא חלציו של אחד ראשי הקהל בו!

אמנם יוכל היות כי לא כל מעשיהם היו על ארני הצדק והיושר.

[illegible][illegible]

אחרי דברי הסופר הנכבד הזה בדברי הקהל, אשר הבאנו רק לדוגמא מדברי סופרים המדברים כמותו, דברינו אך לכוזר המה.

מראה הערב והבקר .

אם נתבונן במראה הערב של הרור העבר והבקר של הרור החדש , נראה נמצא פתרונים למענות ותביעות העם כלו סהעם בלו , אשר הצגנו בפתח דברינו בספר הזה כחידה סתומה .

בכל הדברים האמורים בספר הזה ובכל החזיונות אשר עמלתי לכתוב ולתאר רק אמת כהויהם ובתארם האמתי מהרור אשר ממנו יסופר לבני הרור החדש הזה , ואשר אשרתים וקיסתים בעדות גדולי הסופרים—בכל הדברים והאמת האלה יכולים אנחנו רק להראות ולהוכיח . כי בני הרור הקדום , כאבותיהם ברורות קדומים , היו מלאים תורה , יראת ה' , מיסר ומדות טובות ; רבים היו מקוששים גם בדיעות שונות , וגם נמצאו בתוכם חכמי לב חרוצים בכל מלאכת מחשבת ויודעי כינה בכמה מדעים , וגם על המונייהם יצדקו דברי הסופר ז' וז' מענדליץ במאמרו „התבוננו במעשיכם" הצפירה כ"ח אדר תרנ"ט באמרו : „איך לנו לחשוב את המון בני עמנו כבני בלי הרבות או כחשוכים . כמעט כל האנשים הפשוטים בנו הם מעט או הרבה יודעי ספר . מלבד זה יביאום עניני פרנסותיהם לדעת מעט או הרבה גם בהיות העולם . מוחם יוגע תמיד להמציא המצאות . שכלם מתחדד עד כי אוהבים הם להתפלסף גם בענינים טופשמים ונאצלים , ואם זאת היא „הקולמורה" — יש לנו די והותר "עב"ל . על כל המעלות והמדות האלה , נעלו מאד ברנש האחוה הכללית אשר הרגיש כל איש ישראל כי אח הוא לאחיו בית ישראל , עד כי היתה האומה כלה כמשפחה אחת סרה למשמעת ראשיה וזקניה .

אבל בכל זאת , הן לא נוכל לכהד , כי בימים ההם חסרו בני עמנו את הזיו והזהר אשר ביפיותה של יפת , שיקראו לה היום „השכלה" . חסרו את הנכס האירופי , את שפת המדינה , ואת הידיעות אשר עתה עיי רבוי כתי הספר והדרכת הספרות בספרים ועיתונים היו לקנין כללי . אף אכנס החסרון הזה לא יפלא בעיני כל המתבונן כמצב ההשכלה הכללית בעת ההיא , וביחס בני עמנו אל מקומם ומנס , אשר בהי ספר היו מעטים מאד , הספרות העתית סרס רחבה ונסבה עד למעלתה אשר בימינו , וכבר הבאנו למעלה דברי הסופר הסובחק ס"ל ליליענבלום ז"ל : „בלמוד שפת המדינה לא היה בימים ההם צרך לדעת אותה" . עשרים מיליון עבדי עולם היו נבערים מרעת אדם , והיודעים להתהלך בדרכי החיים כפי הנכס האירופי בתחום מושב בני ישראל , היו רק האצילים הפולנים , אשר בלו ימיהם וכספם בהענוגים מבלי שחד מכחם וכספם כער הקולמורה גם במאום . היכלו הם להיות בהשכלתם כמופת לבני עמנו החיים על פי התורה , אשר בה מצאו ענג לנפשם ופנן לשכלם . בה מצאו הנדמויות אל , והיא נתנה עוז בלבבם , וסבלנות

[illegible]

כי הפרחים היפים אשר הציגה ההשכלה הכללית, ונצני חרות הדעת אשר נראו בארצות המערב, אחזו את עיני כסביליטו אז, עד כי לא יכלו ראות נבחה, ולהשכיל לרחוק העם אשר תורה אטא יצאה לאור עמים. והוא הקיף ברעתו דעת קדשו וחכמת חכמיו, כי לא להשכילו בינת אדם הם צריכים כי אם לקים בו: הן לחכם ויחכם עה" לבל יחסר המע בתורה ודרך ארץ. והם לא פרי דעת הביאו אל הך עמם כי אם פרחים יתרים על המדה אשר בלעו את תנובתו הרוחנית, עד אשר כמעט היה ישראל לגפן בוקק כההין המשוחר בענביו. כפי שהרבה בעל השחר לדבר מסשכילי ברלן והשכלתם במאמריו האחרונים. הד"ר מרדכי עהרנפריין במאמרו לאן השלוח (.....) מסיים את מאמרו ואומר: „השליחה הכללית הוואת שמרסת ואינה בונה שלמה בספרותנו שנים הרבה אח"כ -- עד הגדול שבגורלינו ל"ג שכל שיריו הם שליחה אחת גדולה" עכ"ל.

אמנם כי שניים והשקפות חדשות וההקדמות בדרך ארץ ובארחות החיים, מוכרחים היו לבוא גם אל תוך בית ישראל, ברות העת אשר חדשה פני תבל ויושביה, ותיטב את הטעם ותשנן את ההרגשה בכל דבר יפה וטוב, ובלי ספק הביאה רוח העת טובה הרבה גם אל עמנו, מבלי הרע והשחת לרעותינו וכל מחמדינו הרוחנים שהיו לנו מימי קדם, לולי „השלילה הכוללת הזאת שמהרסת ואינה בונה אשר שלמה בספרותנו שנים הרבה“, ותעז את הרעות והקלקל את הדרכים הכלולים לפנינו מימי עולם, עד השנים האחרונות האלה, אשר שנאת עולם החליפה כחה בשנותה את מעסה ואת אסתלאותיה ותנאותיה, משנאת הדת לשנאת הגזע והלאום, ורבים במשכילינו פקחו את עיניהם על דרעה אשר הרעה בתוכנו „השלילה הגדולה אשר שלמה בספרותנו“ ותנה הנם כמו ינהו אחרי התום והיושר, האמת והנכחה, שחברו יחדו בחיי אבותינו אשר נעו מעגלותיהם מהחיים החדשים.

הדור הנאור הזה אמנם מכש אוז וחיים, כחיים המאירים והמסודרים אשר יחזהו במגמת פניו קריכה. וכהביטו לאחור על העבר ועל המעשים שנעשו בו והנם לומים בערפל, החיים אינם חיים של אודה ושמחה, ויבחו בלבו לדור אבותיו. בשכלם יתקלם, ברעותיהם ישים תהלה. ושפט את אמונתם לפתיות, ותומת ישרם לתמימות בהמית. כפי אשר עזרה אחרי הששפט הזה „השלילה הגדולה, אשר שלמה בספרותנו“. וככל זאת רבים מבני הדור בפיהם ובלבבם יכבדו את חיי אבותינו כמו יתרפקו אחריהם.

כי הערב והבקר אשר לשני הדורות, יתנגשו יחדו על ידי אנשי הבינים המזכירים כדת לילה ביום ומדת יום בלילה גם לוקנים השרירים גם להצעירים החדשים.

עוד קרני אור מביאת השמש והמדומי החמה אשר בערב הדור העבר דוקרים את עיני בני הדור החדש. עוד חברות שונות לכל מעשי הצדקה והחסד, עוד מנהגים יקרים וישרים, כשרידי מחמדי ימי הדורות שלפנינו, נמצאים כירושת פלטה לדור הזה, חברות, מנהגים ותקנות אשר טובים ויפים יגידו יאמרו לכל העומד על דעתם ואופים של מיסדיהם, כי היו דור ישרים, דור חכמים לא בעיניהם כי אם במעשיהם ובמחשבותיהם, אשר היו סתאימים יחדו כמו שהיו פיהם ולבם שוים.

אבל רק את מעשיהם, מנהגיהם ותקנותיהם בגללם ובתכניהם יכלו להשאיר אחריהם, אך לא את האמת והאמונה, הדת והיושר, האהבה והאחווה היהודית, אשר הן רק הן היו הנפשות החיות במעשיהם הטובים, במנהגיהם הישרים, ובתקנותיהם המועילות, כי כמעט עמם כמו הסגולות והחמדות האלה.

נקח לנו לדוגמא את השתדלנות הנשארה בעמנו כירושת פלטה כדורות עברו

וזה נאמנו מאד דברי החכם אמלאם „כה לפניכם וכה לאחור“ צד 87 וז"ל : יפה כח הראשונים על האחרונים בצניעותה (של השתדלות) ובתמימות לבה . הראשונים לא תלו את הפעמון הגדול על פתחיהם לכשר לדור אשר כן עשו , וכל השתדלותם יצאה מהכרתם הפנימית והזכותם הפשוטה לעמוד לבני עמם בשעת דחקם — מגולות יקות אשר לא בנקל הסציאנה בהאחרונים כו' ספרו את נפשם בעד טובת הכלל . ניהדים פשוטים היושבים בקרב עמם והעם קרוב אל לבם“ עכ"ל .

כן הוא בכל מוסר של צדקה . ובכל מעשה אשר יעשה אמנם גם היום למען המצב והישר , יחסר רגש האהבה הישראלית , וכל איש יהודי , כבן דור הישן כבן דור החדש , כירא את ה' , כאשר איננו ירא — כל אחד ירגיש חסרון רוח היהדות החדה לפניו בישראל .

ובדבר הזה הגנו שונים מכל העמים . אנחנו אמנם הולכים בדרך ההתפתחות ככל העמים . הגנו לוקחים חלק גדול בהשכלה הכללית , ומתהלכים לרוח היום כאשר יתהלכו כלם . אך תחת אשר הם במדה שהם הולכים ומתפתחים , מתפתחת גם צורתם הרוחנית , האידעאל המוסרי שלהם , כי צורתם הולכת ומשתלמת עמם הלוך והשתלם , עד כי בנטע אל צורתם הרוחנית , אין להם כל סבה להתנגענע ולהתרסק על העבר שלהם .

אך לא כן אנחנו בני ישראל , כי במדה אשר חלק האדם בנו הולך ומתפתח בדרך חיי כל אדם , בה במדה פוחת והולך החלק היהודי אשר באטשיותנו . והרגש היהודי הפנימי מתרסק , מתנגענע אל העבר הגדול והקדוש שלנו , אשר בו היה רוח היהדות חיה בתוכנו — רוח היהדות אשר כחות חייה הפנימיים , הם המוסר והמדות , האמת והאמונה , הצדקה והחסד , הנבחה ותמימות , האהבה והאחות הכללית , אשר בלב כל איש לכל אחיו בני ישראל .

המדות המסורות והמגולות היקרות אשר הורישו תמטעו בה הנביאים וחז"ל מקבלי התורה ומבאריה — אשר לפיהן חיה האומה חיי עולם בחיי השעה . חיי שבים בדרך ארץ , ולפיהן היו ערובים , שמורים ומסודרים כל המעשים הטובים והמפעלים הגדולים . הכתובים בספר תולדותינו , עד כי חיה גם חלק האדם משובלל ומתוקן יחד עם החלק היהודי .

חלק היהודי וחלק האדם שנים שהם אחד באמת . נפרדים הם רק בדמיון ובמחשבה . אמת כי יתכן היות אדם מבלי חיות יהודי , אך היות יהודי מבלי היות אדם לא יתאר גם בציור הדמיון . על כן בעוד היות רוח מלא מאלה המדות והמגולות לרוח החיים כאומה , היות היהודי והאדם נאחזים כאור בשלהבת , וכחות חיי היהדות הפנימיים מצאו ידים למעלים בעם , בחלק האדם המשובלל והכלול גם .

אך אר פור „במדה אשר חלק האדם להתפתח בדרך חיי כל אדם , בה במדה היתרנו מנושיותנו“ , על כן מרגש מאד חסרון איש יהודי חס ותם

בכל הנוגע לכנסת ישראל. זה האיש באנשים, אשר נראהו כחור האדם המעלה בדרך ארץ ובחקות החיים, מה נכונה רוחו וכהה הרגשתו בצרכי הצבור, ומה חדל הוא מהשתדלות לטובת אחיו בית ישראל!

אמנם כי נהדרו בימינו כל מוסרי הצדקה והחסד בידי בני הדור. כל מעשה וכל מפעל ערוך ומסודר במעם העת. כל ענין של צבור מלא זיו ונהורא מעליא, כלו אומר כבוד להעוסקים בו. ומשות הוד והדר להשתלמות האנושית אשר לדור הזה. אבל הרגש היהודי הפנימי לא ימצא בכל המעשה הטוב הנעשה בימינו, אין לחלוות היהדות החמה והתמימה במלפנים. כמעט כל מעשה נעשה רק ברוח הנמוס הקר והיבש. כמעט אין מעשה טוב בלי חשבון עצמי אשר לעושהו, אין פועל בצרכי הצבור, אין עושה טוב. מבלי שיהיו פעמונים מצלצלים בקול לשם ההלתו. האהוה הישראלית שקועה ומבועה בים דאגה אשר ידאג איש איש לעצמו ולתועלתו, וכמעט שנחפרדה החבילה הכללית, וכמו נתקן הקשרים המחברים את הדברים שבצבור שבתם התאחו האחים בני ישראל.

למרות הכרך והיופי, הווי והוהר הנמוסי, הנראים בכל מוסרי הצבור אשר בידי בני הדור, אוהבי המלסול והיופי, אין סדר ומשמר, אין משמעת והוכחה, אין הדור פני זקנים, אין כבוד ומורא תלמידי חכמים, ואין הוד נורא וחרדה קרש במקומות המקודשים, עד כי גם אלה המשכילים, אשר לפי חזון לבם ראו בתחלה את הכינה והברכה נשקפות לעמנו רק בדרך ההתפתחות הכללית, ולא בדרך אבותינו הסלולה, גם הם יגהו אחרי רוח היהדות החיה לפנינו בעמנו, כאשר יאמר החכם נ"ס בהצופה הצפירה ג' תרומה תר"ס ו"ל: הסדרים הישנים איך שהיו — ולא היו סדרים, וכולם כוננו אל כמרה אחת, לחזיק ולעודד; הרבנים איך שהיו — היו רבנים מנהלי העם לפי רוחם, ובעוד של ארצות שהיה להם, היו מפקחים ומשגיחים וממתיקים סוד על כל דבר נוגע אל חיי העם וגם אל כלכלתו, כנראה מהחלשותיהם ופסקיהם; ראשי הקהלות איך שהיו — היו אוהזים בידם את רסן ההנהגה; בתי הכנסיות איך שהיו — היו גדולים מסודרים, הכל היה מכונס, מרכז בתבניות של שמרים קבועים כו' עתה אין נשיאות, אין אויטאריטעם, אין דבר אשר יעורר בלבנו רגש חרדת קרש ומורא הוד. בשכבר הימים, כשהיה נכנס אל ביהכנ"ס היה חש בלבו רגש רוכמות כו' עכ"ל.

הנה כי כן, החלק היהודי נרדם ג'יעף, אך הרגש הפנימי האינסטינקטי שבו הנה לא ינום ולא יישן, והוא יעיר ויעורר בקרב כל איש ישראל מוסר בליות על העוונת הרבה אשר בהוכנו. אבל יען אשר „כל הנעים האדם רואה חוץ מנעי עצמו ומה גם אם הנגע הוא כהסרון רוח יהדות חיה, הסרון דמנבר יותר בדברים שבצבור. על כן, גם כי יחוש איש מוסר בליות, קשה לו לשום איש יפשו, ונח לו לאמר אשמת העם היא.

נח לוקנים שברור לתלות כל קלקלה ומכשלה, כל ריב וכל ננע ברור ההרש, ככלי בקש ומצא כל עון בעצמם. ושוב בעיני הצעירים לראות ולמצוא רק רע בהוקנים ככלי הכם און וראות עמל בנפשם. נקל למפלגה זו למצוא עון לשנוא מפלגה אחרת, ובה הכל פוענים ותובעים, הכל לאתווי גם מי שאינו כמקרא במשנה ובררך ארץ. והעד השוה שבתביעת כלם, הוא: כי הרב צריך להיות רומה למלאך ה' צבאות, כי כל ישראל צריכים להיות אחים טרגישים בצרכי האוכה כלה, כי שתדלנים כאסוני עם סגולה בימים מקדם דרושים לנו, כי נחוצים לנו בני סמכא אשר עליהם יסמוך העם ומשפטי פיהם יהיו לנו כמשפט האורים. שהקטנים יסורו למשמעת הגדולים והגדולים יהיו אחים להקטנים ולא מתנשאים עליהם. כי יהי כל דבר הקבוע לרבים ערוך, כהוקן ומסודר כמלפנים, ומבלי שיחסר הסוג גם ממעם היופי. הגוי והנמוס אשר הביא הסון.

אך הימצא בימינו רב רומה למלאך ה', סמביב לו בעלי בתים ברמות אנשים מבני ישראל סבא? הן אלה סוה גם במלאכים ממש ישימו תהלה, ואלה סוה יחפצו כרב שיהי איש באנשים רוקא, ולא כאחר מצבא המרום במרום! או הישימו היום אסון באנשי אסנה, כעת אשר אברה האמונה במציאות איש אמונים, והאמינו במציאות שתדלנים נאמנים גם כי יהיו שונאי בצע בהצעת חותן משה רבנו? ומי ומה יהיו האוטאריסעפים אשר עליהם יעמוד העם כלו? במה יגדל כבודם ומוראם של הגדולים כי אליהם ישמעון הקטנים, במה תתחדש הדגשת האחות הישראלית, ואיך ובמה ישוב להיות כל דבר צבורי ערוך. כהוקן, מסודר, רצוי ומקובל היום כמלפנים? רגש היהדות הפנימי יעורר את הלב על הר א' להיות, אך האדם המהעורר לא יאבה להלאות רעתו ובינתו, לבקש ולמצא חשבון רעת אס יוכל, "הראי" להיות גם "אפשרי" בימינו. לא יאבה לכונן לחקר אבותיו ודרכיהם ומחשבותיהם, ולהתכונן על סבת השגנים החכמים והרוחנים אשר עברו בין דור הישן לדור החדש הזה, ונקל לו לפמור עצמו טהחקירה והדרישה בחייב את העם.

אכן זאת מצאנו ראינו בהשקפתנו: כי כל התובעים את העם כלו למשפט דברי ימי הקדומים, לא תואנה הם מבקשים חלילה. כי אכן יש רגש יהדות פנימי גם בלב המהדרים מן המהדרים להתיפות ביטיפותה של יפת, אשר יעידם להתעורר על חסרון רוח היהדות החיה לפנים כאהלי שם.

הם מצאו מחסדי ימי דורות אבותינו, בתי צדקה וחסד, מוסדי צבור לכל החסעים החכמים והמוסרים מוכנים ומוסנים לפניהם, אשר בכל אופניהם ומסדריהם הערוכים כמוב מעם ורעת התורה, ועשויים באמת וישר. היתה היהדות הרוח החיה, והמה המהדרים מן המהדרים בהוד והדר החיצוני, אמנם הרבו להם יופי למען היות להם ברק נמוסי, ויהיו נהדרים כאהבם, אבל רוח היהדות החיה אין בהם. ובכן,

גם הסהררים באים במענה מרגש היהדות הפנימי על אחיהם היהודים על חסרונם רוח יהדות חיה באהבהם לתורתם ובפעלם לעמם!

והנה כל המבקש לדעת משפט אמת בדבר עמנו וחפץ בהצדקו, יבקש וימצא בספר הזה ציורים אמתיים מדרכי החיים, הכוללים גם את דרך חיי עמנו אשר בתקופת הזמן הקודמת, ותמונות נאמנות כחיי עמנו החדשים והמסורים בפרט, בימים ההם, שמעשיהם וטמחשבותיהם לעצמם ולהאומה כלה, שהיתה נחשבת לכל אחד מבניה כמשפחת אחים יחדו גם בהיותה שה פזורה. כל המתבונן בעין בוחנת וכלב מבין בהציורים הבהירים, ובהתמונות הנאמנות האלה, ימצא כושנים אמהים טרוח היהדות החיה או בעם כלו, לכל הליכות דרכיו בקדש ובחול, ולבו ישמח ויירחב, אך גם יתעצב בהביטו לראות מה לפניו ומה היום בישראל. אבל גם ימצא יראה את הנסבות להשנויים הגדולים והכבירים, אשר הביא הזמן במלא ההבל, ואשר בדרך הלובם פגעו וילפתו בעמורי התוך אשר חיי ישראל החסרים והרוחניים נכונים עליהם, ויועזעום ויוסום אל דרכי החיים החדשים אשר לתבל ומלואה; עד אשר כרתה היהדות מהיות דמות החיה היחידה בעם כמלפנים, מפני זרמי חיים חדשים אשר שמפו עברו עלינו.

הציורים והתמונות האלה, כמדומה לנו, יש בכחם לישר עקמומיות שכלב בדבר עמנו, אשר היה לשיחה בפי כל אחד, לכל יהי העם כמתאוננים ומלינים איש על עמו, ועל דרכיו ומחשבותיו.

בהציורים והתמונות האלה, יביטו יראי גם הישנים גם החדשים, כל אשר רגש יהדות פנימי יעידהו למענות ותביעות — יראו ויוכחו כי ישנם פעלים וסדרים בחיי היחיד והצבור, אשר לא נוכל דרוש בימינו מבני הדור הזה.

יכירו וידעו כי לא נוכל דרוש את "הראוי" כי אם את "האפשר". וברגש היהדות הפנימי המעורר את הלב למענות ותביעות מאת העם ממה שראוי, נוכל להשתמש להשכיל להיטיב את העם במה שאפשר. כי אכן יש ויש עצות ותחבולות לפחת רוח יהדות בפי האפשר, מעין אותה הרוח אשר התהלכה בקרב דור אבותינו ותחומו.

החת מענות ותביעות אשר לא יתנו ולא יוסיפו לנו בלתי לב רגז ועין רעה בעמנו, יוכלו חכמים וסופרים נאמנים לחבב את עמנו על לב בניו בחזיונות סחיי אבותינו הישרים, וגדולי דעה בתורה וחכמה יודעי כינה לעתים, אשר מקום יש בראשם להניח רוח הומנים של לפניו והיום, והם דורשי מובת עמם באמת, להם הדעה והדבור, להם העצה והתושיה לדעת את אשר יעשה ישראל וחי באמונתו ותבונתו יחד, כאשר להם יאתה, וה' יופיע על עצת אמת ושלום אשר יביא בישראל.

לוח המעות

צ"ל	סעות	שורה	זר
לחפץ	חפץ	14	7
ואלו	ללו	15	שם
החמנה	החמונה	24	שם
היחיד	היחוד	9	12
מאת	ומאת	11	13
במעשים	במעשם	שם	שם
דברי	דבר	26	שם
יהיה	חיה	11	16
ואת	את	14	36
שהיו	שהיו	10	52
מ"ע	ס"א	30	61
לכו	לכו	15	71
החזן	החזי	28	81
עשרו	עשר	26	82
ושחקו	ושחרו	33	84
שהיה	שיהיה	3	87
רבים	רבו	32	91
ילד	יולד	18	92
יושב	וישב	21	96
תקצ"א	תקצ"ח	6	115
ותימיב	ותימב	3	124
אתר המלה "שבר" נשמטי המלות האלה : עמנו כחרופת ההשכלה . אבל כרפאם לישראל בהשכלה , לא השכילו הם לכלכלהו במדעים	שבר	16	123

אָרעטעס:

ГИРШУ КОЛНУ

г. г. Ковно.

א' :

HIRSCH KOLP

.Ковно (Russ.).